

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

TÖRÖK PETRA

ORNAMENSSE VÁLTOTT SORS — MŰVÉSZETI ÉS IRODALMI OTTHONTEREMTÉS LESZNAI ANNA ÉLETMŰVÉBEN

Filozófiatudományi Doktori Iskola
Prof. Dr. Kelemen János
Esz­tétika Program
Dr. Radnóti Sándor DSc.

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

Dr. Radnóti Sándor DSc. (elnök)
Dr. Angyalosi Gergely PhD.
Dr. Földes Györgyi PhD.
Dr. Markója Csilla PhD.
Dr. Szilágyi Ákos PhD.
Dr Vári György PhD. (titkár)

Témavezetők és tudományos fokozatuk:

Dr. Passuth Krisztina DSc.
Dr. Veres András DSc.

Budapest, 2012.

„Ó! Formák, - biztos világ, keményhájú kerek:
Magamban épült templom, benned megállok.”

(Lesznai Anna: *Dolgok öröme*)

In memoriam Litván György

(1929-2006)

Tartalomjegyzék

	Bevezetés	5
1.	„Csudálatos ütembe váltott / Egyensúlyom olvadt öröm” – Az értekezés célja és forrásai	10
2.	„Minden ornamentika lélekvalóság-kivetítés” – Az ornamentális szemlélet keretei, Lesznai Anna hitelvei	20
3.	„Tágas a lelkem, de valahol otthon vagyok” – Lesznai Anna otthonai	24
4.	„Milyennek szeretném magam? - Hitemnek megfelelőnek.” – Lesznai Anna vallásossága	35
5.	„Jól mulatok most, ha gondolkodom” – Lesznai Anna világnézeti modelljének alapelvei és fogalomrendszere	43
5.1	Tartalom és forma összhangja	44
5.2	Funkció és anyag egysége	45
5.3	Rész-egész-egység viszony	46
5.4	Szőnyeg, öltés, hímzés szimbolikája	49
5.5	A világ rendje – kompozíciós rend – perspektíva	50
5.6	Strukturáltság	54
5.7	Egyensúly, szimmetria, ritmus	57
5.8	Zárt és folyamatos ornemens	60
5.9	Stilizálás és absztrakció	61
5.10	Vonal, szín, textúra	63
5.11	Ornamentika mint egyetemes jelrendszer	65
5.12	A művész feladata és küldetése	68
5.13	Ízlésnevelés – a jó szem dicsérete	70
5.14	Manufakturális tevékenység és eredetisztaság	73
6.	„Szómat más szavába tűztem / estéim csokorba fűztem” - Magyar és nemzetközi elméleti párhuzamok	76
7.	„szivárvány selymét színszálakra fosszad / föld kerekességét kis képekre	84

	összad” - Az ornamentális szemlélet megjelenése Lesznai Anna képző-és iparművészeti munkáiban	
7.1	Tervezőművészet	84
7.2	Könyvművészeti alkotások, könyvészeti tervek és meseillusztrációk	95
7.3	"Brueghel"-ek – a paraszti életképek	105
8.	„Csak a tanítás [...] lehet praktikus prófétaság” - Az ornamentális szemlélet gyakorlati megnyilvánulásai	117
8.1	Az 1919-es tanmenet	117
8.2	Az Atelier Művészeti Tervező és Műhelyiskola	121
8.3	Angol nyelvű művészpédagógiai írások, és <i>A tervezés művészete</i> című kötet	122
9.	„magányos szóból szőjél olyan kelmét / mi a gyermeknek, s ha felnőtt is kell még” - Az ornamentális szemlélet megjelenése Lesznai Anna irodalmi életművében	127
9.1	Mesék	127
9.2	Líra	136
9.3	Regény	152
10.	„Íme, minden megérett, / Íme, minden betellett / S le még semmi se hullt” Összegzés	179
11.	Mellékletek – Lesznai Anna életútja; Lesznai Anna világnézeti modellje	184
12.	Irodalomjegyzék	187
13.	Képjegyzék és képek	206

„Ó! Formák, - biztos világ, keményhájú kerek:
Magamban épült templom, benned megállok.”
(Lesznai Anna: *Dolgok öröme*)

Lesznai Anna saját vallásosságot teremtett. Temploma a kemény héjú, kerek forma, szentélye az ornamens. Egy magában épült biztos világot épített, amelyben meg tudott állni.

Az ornamentika, az ornamentalitás Lesznai egész életművében központi elv, minden műfajban tetten érhető axióma. Ezen alapult alkotótevékenységének egésze. Több és más volt, mint módszer, megközelítésmód, formai vagy műfaji megoldás. Lesznai számára az ornamentika világnézet volt.

Ez ad lehetőséget arra, hogy szerteágazó szellemi és tárgyi hagyatékát az ornamentalitás – mint a világképét formáló elv – szempontjából vizsgáljuk.

Lesznai a világ formába kerekítésén, a sors ornamenssé váltásán dolgozott. Animista felfogása szerint nemcsak az embereknek, de minden élőnek lelke van, sőt a teremtett konkrétumok is magukba zárt üzeneteket hordoznak. Egy örök, időn és téren kívül álló abszolútum foglal magában minden valaha voltat és majdan leendőket. Ebben az ősi állapotban élet és művészet érintkeznek, egyek, azonosak. Anyag, szellem és a lélek gyökerei találkoznak. A dolgok azonban nem maradhatnak ebben az ősi állapotukban, meg kell valósulniuk, formát kell öltetniük, anyaggá kell válniuk – egyéniesülniük kell. E csoda – a megvalósulás – az alkotó által következhet be, a teremtő személyiség és a minden közti áttörés eredményeként. Az alkotás nem más, mint visszaemlékezés egy ősi, az abszolútumra. Ennek átélésével egy új konkrétum születik. A tökéletes harmóniát hordozó forma szintetizálja a technikai gesztus tökéletességét a tartalommal. Ennek a legelemibb, de egyben legtökéletesebb megvalósulása az ornamens. Minden így teremtett forma önmagában is kész, lezárt egész, amely belesimul az egységbe, a nagy harmóniába.

A formába (meg)váltás, az ornamenssé kerekítés, a harmónia megteremtése a cél – a biztos világ létrehozása. A formák nyújtotta hit. Talán csak annak kell ilyen erősen meghatározott személyes és művészi cél, akinek labilis a külső világa. Keresnie kell hát egy pontot, ahol forma

és tartalom kételytelenül egy – ahol minden önmagát teljesülten jelenti, ahol minden egyértelmű. Erre kellett Lesznainak a Kert, a saját univerzum. Csak itt lelta meg azt az érzést, hogy van egy nagy Rend, és benne sorsa teljesedett önmagát jelenti. Eggyé válik fáival, virágaival, léte összeforr a természet változásaival. Hite minden porszemet áthat. Panteista és természetimádó, mágikus és misztikus. Itt van legközelebb a teljességhez, az abszolútumhoz, az ornamentális, kételytelen világhoz: a kert Isten pitvara.

Lesznai ezt az olyannyira áhított ornamentális rendet festette, hímezte, írta – versben és prózában – egész életében. Az otthonteremtés- és keresés, a valahová tartozás vágya, egy saját törvényei szerint működő világ létrehozása így vált alkotótevékenységének fő céljává. Nem véletlen, hogy Lesznai éppen az enteriőrművészet felé fordult és legjelentősebb terveit – párnákat, futókat, falvédőket, ruházati kiegészítőket, tapétaterveket – e műfajban alkotta meg. Lakhatóvá, élhetővé kívánta tenni e világot, igyekezett berendezkedni itt különböző formákban: virágokat és gyümölcsöket dúsán ontó terveiben, képesesében és manufaktúrájában lakásművészeti kellékeinek létrehozásával. Otthont keresett és teremtett szellemi és spirituális értelemben a felvidéki Körtvélyesen, a családi kúriában, a Csaba-utcai szalonban, a Vasárnapi-kör összejövetelén Budapesten és Bécsben, majd pedagógusként művészeti óráin Budapesttől az Egyesült Államokig. Egy saját világot teremtett akkor is, mikor nagyregényében megrajzolta a századelő Magyarországnak monumentális freskóját.

Ez a saját világ mellérendelő természetű: benne mindennek és mindenkinek saját, és csak neki rendelt és szentelt helye van, kételytelenül és visszavonhatatlanul része az univerzumnak. Ez az alá- és fölérendeltségi viszonyokat nélkülöző, hierarchia mentes, mellérendelő világ magától értetődő, és nem ismeri a Dolgok közti feszültséget. Csak a Dolgok örömet. Éppen ezért könnyelműsége és könnyedsége csábít, mentesít a döntés, az állásfoglalás feladata alól. Nem ítél és nem íteltet. Lesznai kedvelt műfajai éppen azok a területek, amelyekben a legnagyobb szabadság adatik meg a szerzőnek és befogadónak egyaránt. A mese csodákkal szomszédol, a versek születésénél az ember szíve csak megtelik vággyal, és kiárad, az ornamentális képek pedig a legnagyobb szabadság világát jelentik.

Legkedvesebb művészei Bosch és Chagall. Mindkettőnek alakjai mellérendeltek, téren és időn kívül élnek, állnak, lebegnek, nem tudnak lehorgonyozni egy hierarchikus világban, a megszokott törvények nem vonatkoznak rájuk. Szabadok, de gyökértelenek és magányosak. Amikor Lesznai kísérletet tesz arra, hogy szigorú kompozíciókban gondolkodjon – mértani mintákkal tervezzen szőnyeget, tektonikus, szigorúan szerkesztett olajképeket fessen – kudarcot vall.

Lesznai vágya volt a rend, kereste azt a világot, amelyben a döntések felelősségét a világrend átveszi, s az etikai és vallási támaszok szigorú keretek között tartják az egyént, a bölcsőtől a koporsóig mintegy rá mába feszítik élete menetét. Ahol nincsenek kételyek, ahol minden egyértelmű – sőt, alá és fölérendelt. Ott, ahol a templomban a középkorban térdepelnek a parasztasszonyok. Ahol nincs feleslegesség, ahol minden egyértelmű, ahol a látszat fedi a lényegét: egy asztal, egy élet. Ahol a szó egyértelmű, természetes és tiszta. Ez volt falujának feudális világa, ahol gyermekkorában a parasztok ruhája szegélyét csókolgatták, hogy aztán pár évtized alatt háromszáz évet élve meg, ne fogadják még a köszönését sem. Lesznai nem hiába választotta – Bosch és Chagall mellé – meghatározó jelentőségű művészként Brueghelt is, akinek alakjai éppen azt a rendet képviselték, melyet Lesznai áhított, s azon a jól szervezett földgolyón éltek, amely Lesznai korában már sehol sem volt, s akik követték a vallás és a törvények előírásait, hogy némán és hadakozás nélkül haljanak meg. Így szeretett volna Lesznai írni is: egyszerű állító mondatokban, az egyes konkrét dolgokról. Egyenesen, kristálytiszta, magától értetődően, magukba zárt formákkal, mégis ezer asszociáció felé nyitva utat. Művei szomszédolnak egymással, a kemény héjú egységek egymás mellé kerülve összekapcsolódnak: motívumok és fordulatok járnak keresztül-kasul a naplók, a mesék, a versek, sőt a képesek között is. Minden bele van szöve a világmindenség szőnyegébe. Minden mindennel rokon, lélekvalósággal telített.

Lesznai személyiségétől mi sem állt távolabb, mint az ítéletmondás, a viszonyok kategorikus meghatározottsága. Ő ornamentális megváltást ad a dolgoknak, bábáskodik e formákba kerekített világ felett. Szeretetteljes és elnéző. Megértő és simogató, még akkor is, ha kritikát fogalmaz meg. Ezek a tulajdonságok predesztinálták őt arra is, hogy a Nyugatban rendre ő írjon kritikát az elsőkötetes írók, költők könyvéről.

Lesznai Anna varázsos személyiségét képekbe festette, párnákba hímezte, és versekbe öntötte, ami pedig még ezek után is megmaradt kincseiből, azt az emberekre költötte. Mindenkinek és mindenhová jutott egy kis Lesznai Anna, vagy ahogy barátai nevezték: Máli. Nyitott és nyílt, egyenes, minden előítélettől és konvenciótól mentes személyisége, legendásan szeretetteljes lénye, magával ragadó egyénisége mindenkit megbabonázott. Talán az egyetlen volt, aki egyszerre tudott közös hangot találni a Nyugat és a Nyolcak társaságával, a Vasárnapi Kör tagjaival vagy éppen Kassákkal és csoportjával. Akit muszáj volt szeretni.

A világot látványokban, ornamensekben és formákban átélő, érzékelő és felfogó Lesznainak nemcsak világképe, világlátása és világnézete, hanem világ-képe, világ-látása és világ-nézete volt. Bármely élethelyzetben domináló kreatív személyiségét, alkotói habitusát és művészi szenzibilitását mindennél jobban jellemzi a vizuális percepció jelentőségének hangsúlyozása, a látás élvezete és a látvány dicsérete, ami írásaiban (naplójában, regényében, sőt kritikáiban) is visszatér. Nagyon erős vizuális képességekkel megáldott alkotóként sokszor találunk olyan leírásokat, amelyek látványok, kompozíciók verbális rögzítésére törekszenek, pontos színelnevezésekkel és szavakkal formáznak, festenek – az ornamentális teljes eszköztárát bevetve, néhol kis magyarázó ábrák segítségével felvázolva a leendő kompozíciót. Látásmódja fragmentált, mellérendelő: nem hierarchiát és szerkezeteket lát, hanem egymás mellé rendelt formákat és színeket. Ez több mint tudás kérdése. Csak az lát így, aki hittel vallja, hogy a formák többek önmaguknál, aki úgy véli, hogy egy narancssárga virág, amit tüzes nyári alkonyban, kínai lakkos lomb és gally háttérben meglátott hat éves korában az ember, bizonyos elhajlást ad az ember lelkének, valamilyen irányba tereli, és ez a fontos.

Kortársai közül sokan és sokszor beszéltek egy új típusú vallásosság szükségességéről, de az igazi vallásalapító Lesznai Anna volt. Ő volt az, aki világnézetét transzcendens tartalommal hitelvék egységévé ötvözte. Mély, soha nem múló elkötelezettséggel vallotta az ornamentális: azt, hogy forma és tartalom tökéletes megvalósulása túlmutat önmagán, és az abszolútummal, a világformáló akarattal, a túlnanról származó tudással köt össze bennünket. A cél a teljességre törekvés, egy új egység megszületése, a megformázás, teljessé tétel és megvalósulás. Lesznai e törekvéseket az emberi lét egyetlen és kizárólagos értelmének tartotta. A vallás is ezen odaigyekező eszköze volt számára. A dogmatikus vallásokat elégtelennek tartotta az Én és a Minden közti határ áttörésére, hiszen a teljességhez mindenkit egyéni viszony fűz. Lesznai ezáltal

az individuumra hárította annak felelősségét, hogy a művészet, a szerelem, a szülés vagy az alkotás útján betöltse rendeltetését.

Csak az alapít vallást, teremt egy új vallásosságot, akinek nincs más útja. Lesznai kifeszítve lebegett két világ között: ősei hitét elvesztette, formálisan meglévő hitéhez nem volt köze. Áhította a rendet és a transzcendenciát. Az elveszített vallásai helyébe egy új vallásosságot teremtett, miközben visszatérően értékelte a zsidósághoz és kereszténységhez fűződő viszonyát. Szavait, kedvelt fordulatait is a liturgiából vette: nála minden üdvözül és megváltódik. A versei eltévedt litániák, a tanítás számára praktikus prófétaság. Naplójának, amelyet gyónásnak és önszámontartásnak tekintett, minden bekezdésében kéri Isten segedelmét a kitárulkozáshoz, élete történéseinek és gondolatainak lejegyzéséhez.

Lesznai megteremtette a maga vallásosságát. Az elveszített régi és a soha meg nem lelt új helyébe. Magában épített templomot – kemény héjú, mégis kerek formákból és ornamensekből, amit soha, senki és sehol nem vehetett el tőle. Így maradhatott, őrződhetett meg nekünk is.

1. „Csudálatos ütembe váltott / Egyensúlyom olvadt öröm”¹ – Az értekezés célja és forrásai

Lesznai Anna (1885-1966) világképének és szemléletmódjának, művészi és emberi hitvallásának alapját egy hosszú évtizedeken át alakított, rendszerré formálódott világszemlélet jelentette, amelynek középpontjában az *ornamens* fogalma állt. Ez a szigorú formaelveken nyugvó, metafizikai-spirituális tartalmakat hordozó világnézet, amely képző- és iparművészeti alkotásaira, irodalmi életművére, pedagógiai tevékenységére, sőt emberi kapcsolataira is hatással volt, mindvégig megnyilvánult az életmű minden területén. Az *ornamentális világnézet* határozta meg munkásságát az első iparművészeti tervektől, naplófeljegyzésektől és meséitől kezdve, a húszas évek paraszti életképein és versein át, az amerikai korszak pedagógiai összegzéséig, és epikus műve, a *Kezdetben volt a kert* című regény megszületéséig. Az ornamentális Lesznai számára nem műfaj, eljárás vagy látásmód, hanem – szavaival élve – a kiteljesedett élet volt.

Lesznai Anna oeuvre-je értékelését és értelmezését annak műfaji sokfélesége megnehezíti. Az eddigi életrajzi kutatások munkásságának egy-egy területét vizsgálták: meséit, *Kezdetben volt a kert* című regényét, képzőművészeti alkotótevékenységét vagy művészetelméleti megközelítésmódját. Mindeközben fehér foltok maradtak életművének bizonyos területei, hiszen a kutatások nem foglalkoztak művészetpedagógusi és iparművészeti teljesítményének átfogó értékelésével. Nem történt kísérlet arra sem, hogy a különböző műfajú alkotások vizsgálatában egységes nézőpontot érvényesítsenek – annak ellenére, hogy „[Lesznai] egész művészi praxisa egy részleteiben elgondolt világnézeti egészre épül rá, amely ráadásul [...] szinte teljesen egységesnek tekinthető egész élete során: alig-alig érezhető például változás az 1910-es években írt nyugatos cikkeinek és az 1948-as képzőművészeti előadássorozat, A tervezés művészete alapfelfogása között.”²

---

¹ *Szombat estén*. In: Lesznai Anna: *Köd előttem, köd utánam*. Válogatott versek. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967. 96. old. (A továbbiakban: Lesznai 1967.)

² Földes Györgyi: „Mindenséggel szövött kárpit” – *Hasonlat, szimbólum, metafora és ornamentika Lesznai Anna művészet- és irodalomfelfogásában*. In: *Enigma* 51. (2007) 151. old. (A továbbiakban: Földes 2007.)

Az egységes nézőpont érvényesítésnek előfeltétele volt Lesznai naplófeljegyzéseinek 2010-es válogatott kiadása,³ amely csökkentette az alap kutatás addigi mulasztásait. A naplókban lejegyzett beszélgetések pontos, értő és hiteles rögzítése, a politikai és társadalmi helyzet éles látású, elfogulatlan értékelése, és az, hogy Lesznai méltó partnere volt kora szellemtörténészi, filozófusi és politikusi gárdájának, sajátos kettősséggel jár. A feljegyzések tartalmát eddig nem ismerő olvasóknak Lesznai lírája és regénye, a mesék mézesbábos világa, az illusztrációk, az ornamentális tervek, és az egész addig ismert életmű puhasága és gömbölydedsége egészen más képet sugall, mint ami a naplószövegekből kirajzolódik. Kiderül belőle, hogy Lesznai személyiségének erős vonása volt a ráció, a tudatos, következetes gondolkozás, az ok-okozati összefüggések végigkövetésének vágya. A naplókban egy olyan egyéniséget látunk, aki szüntelenül válaszok után kutatott, igyekezett megérteni önmagát és a világot – nagyon következetesen, keményen, célratörően, mások idejét, energiáit sem kímélve. Önmagát a számára megadatott világ tanújának tekintette, és e szerepnek megfelelően szinte kényszeresen rögzítette környezetének és korának szellemi és társadalmi történéseit.

Az eddigi feldolgozások Lesznainak egyik vagy másik személyiségjegyre fektették a hangsúlyt, és az annak megfelelő tevékenységi körökkel, korszakokkal foglalkoztak: egyrészt a művészetével (főleg meséivel és hímezéseivel), másrészt azzal a progresszív magyar értelmiségi környezettel, azokkal a csoportosulásokkal, amelyeknek Lesznai is részese volt. Ez utóbbi szempont többször oda vezetett, hogy mintegy háziasszonyként, értő hallgatóként, a holdudvar tagjaként, vendégként – de saját eredményeire kevésbé figyelve – említették és idézték fel alakját.

A disszertáció célja, hogy Lesznai művészeti hagyatékát, kéziratos elméleti és esztétikai fejtegetéseit, illetve naplófeljegyzéseit egységesen szemlélve felvázolja és értelmezze azt a fogalmi rendszert, amely segít alkotói és emberi portréjának megragadásához, miközben adalékokkal szolgál az ornamentals és ornamentális fogalmának korabeli értelmezéséhez.

Az ornamentális szemlélet mellett Lesznai életművének másik kiemelt értéke az otthon és az otthonteremtés volt, arra törekedett, hogy ez minden művészi és közösségi megnyilvánulását megalapozza. Egész alkotótevékenysége, életművének valamennyi területe a valahová tartozás,

---

³ *Sorsával tetováltan önmaga. Válogatás Lesznai Anna naplójegyzeteiből.* Petőfi Irodalmi Múzeum – Hatvany Lajos Múzeum, Budapest, 2010. Válogatta, jegyzetekkel ellátta, a mellékleteket és az illusztrációs anyagot összeállította: Török Petra. (A továbbiakban: Lesznai 2010)

az otthon- és közösségteremtés, a saját közeg, egy intim, meghitt szféra létrehozásának jegyében fogant. Lakhatóvá, élhetővé kívánta tenni a világot, igyekezett berendezkedni benne, méghozzá változatos módon. Éppen e lelki beállítottság és életstílusbeli jellegzetesség révén válik állandó motívummá műveiben a Paradicsom-keresés, egy elszigetelt, saját törvényei szerint működő világ – egy idillikus Otthon – kialakítása és megformálása.

Lesznai Annának szüksége volt az ornamentális világnézetre. Minden művészi és emberi megnyilvánulását befolyásolták azok az elvek, amelyeket az ornamentalsel foglalkozva magáévá tett. Hitet és otthont talált a formákban. A saját ornamentális világnézete iránti elkötelezettsége szinte vallásossá növekedett: világnézete alapelvei hitelvekké váltak.

Az ornamentals, az otthon és a hit – ugyanannak a világnézeti rendszernek három pillére – teremt egységes módszertani és vizsgálati alapot a téma kidolgozásához, a Lesznai életmű és életút feltárásához, elemzéséhez és értékeléséhez.

Az értekezés igyekszik felszámolni az alap kutatás hiányosságait, és a hagyaték jelentős, eddig feltáratlan részeivel is foglalkozik, kiemelve az ornamentális világnézettel, az otthonteremtéssel és a hit, a vallás kérdéseivel összefüggő témákat. Így írásos dokumentumok és alkotások alapján bemutathatjuk Lesznai Anna művészetének és alkotói szemléletének változásait és módosulásait életútja során. A disszertáció megírásához elsődleges forrásként tizenkét magyarországi közgyűjtemény levéltári és művészeti-gyűjteményi anyagát használtuk fel.⁴

A kutatás alapját Lesznai művészeti hagyatéka tekintetében a hatvani Hatvany Lajos Múzeum szolgáltatta. Az ott őrzött hagyaték nem az egyedüli magyarországi közgyűjteményben található Lesznai-gyűjtemény, ám a hatvani múzeum közel 2400 tételből álló anyaga, és az ahhoz tartozó egyéb dokumentáció kiemelkedő jelentőségű, amely az életmű egészét átfogja, és rengeteg vázlatot tartalmaz, amelyek a műhelymunka momentumaira világítanak rá. Emellett az

---

⁴ Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma (Budapest), Hatvany Lajos Múzeum (Hatvan), Janus Pannonius Múzeum (Pécs), Magyar Nemzeti Galéria (Budapest), Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (Budapest), Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (Budapest), Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézete (Budapest), Nógrádi Történeti Múzeum Mihályi Gyűjteménye (Salgótarján), Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (Budapest), Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti Tára és Kézirattára (Budapest), Városi Képtár – Deák Gyűjtemény (Székesfehérvár), Városi Könyvtár – Könyü László hagyaték (Tamási)

elkészült művek több tervváltozata is rendelkezésre áll, bepillantást engedve a tervezői-kompozíciós elvekbe is.

A disszertáció témájának kutatása kapcsán – a művészeti tárgyi hagyaték mellett – elsősorban levéltári forrásokra támaszkodtunk, amelyet a Petőfi Irodalmi Múzeum, a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára és kisebb tételszámban az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őriz.

A primér források körében a kutató számára emocionálisan is fontos és értékes adalékokkal szolgáltak azok a beszélgetések, amelyeket az elmúlt években a családtagokkal, leszármazottakkal, illetve a Lesznaival személyes kapcsolatban álló ismerősökkel készítettünk. Többek között Réz Pál, Mihályi Gábor, Jászi Péter, Repiszky Tamás, Litván György, Vezér Erzsébet és Csécsy Magda elevenítették fel Lesznaival kapcsolatos saját vagy családi élményeiket, emlékeiket.

A szekunder források közül a legtöbb releváns információt azok a forráskiadványok nyújtották, amelyek Lesznai baráti- vagy családi köréhez tartozó művészek, tudósok naplóját és levelezését közlik, így például Balázs Béla⁵ és Jászi Oszkár naplói⁶, Hatvany Lajos⁷ és Fülep Lajos levelezéskötetei⁸, illetve a Petőfi Irodalmi Múzeum Hangtárának archívumában őrzött visszaemlékezéseket tartalmazó kötet.⁹ A korszak és a szellemi kapcsolatok számos összefüggésére világított rá a Nyolcak kiállítás katalógusa¹⁰ és a Vezér Erzsébet és Karádi Éva által szerkesztett Vasárnapi Körrel foglalkozó dokumentumkötet.¹¹

---

⁵ Balázs Béla: *Napló I-II.* kötet. Válogatta és szerkesztette: Fábri Anna. Tények és tanúk sorozat, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. (A továbbiakban: Balázs 1982.)

⁶ *Jászi Oszkár naplója 1919–1923.* Szerk.: Litván György. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2001. (A továbbiakban: Jászi 2001.)

⁷ *Hatvany Lajos levelei.* Szerk.: Hatvany Lajosné és Rozsics István. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. (A továbbiakban: Hatvany 1985.)

⁸ *Fülep Lajos levelezése II. 1920-1930.* Szerk.: F. Csanak Dóra. MTA Könyvtára - MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 1992., illetve *Fülep Lajos levelezése VI. 1951–1960.* Szerk.: F. Csanak Dóra. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2004. (A továbbiakban: Fülep 1992.)

⁹ *Megőrzött öreg hangok. Válogatott interjúk.* Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2004. (A továbbiakban: Vezér 2004)

¹⁰ *A Nyolcak.* Katalógus. Szerk.: Markója Csilla és Bardoly István. Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 2010. (A továbbiakban: Nyolcak 2010.)

¹¹ *A Vasárnapi Kör – Dokumentumok.* Szerk.: Karádi Éva - Vezér Erzsébet. Gondolat Kiadó, Budapest, 1980. (A továbbiakban: Vasárnapi Kör 1980.)

Külön kell szólnunk Vezér Erzsébet 1979-ben megjelent kismonográfiájáról.¹² A kötet tudományos apparátus nélkül, népszerű formában – erre predesztinálta a *Nők a történelemben* című sorozat jellege, melynek részeként megjelent – adott alapos áttekintést Lesznai életútjáról, irodalmi és művészeti munkásságáról. Az életrajz valódi jelentősége azonban az volt, hogy elsőként használta, és bőségesen idézte Lesznai Anna addig ismeretlen és feldolgozatlan naplójegyzeteit.

A kutatások fellendülését, Lesznai életműve iránt a fokozott érdeklődést a Petőfi Irodalmi Múzeum 2006-ban rendezett *Morzsái az eltörött világkalácsnak* című kiállítása indította el.¹³

2007-ben újabb kutatási eredmények kerültek összefoglalásra, mikor az *Enigma* című folyóirat Lesznaival foglalkozó tematikus számokat jelentetett meg,¹⁴ melyekben számos, addig nem ismert vagy nem publikált levéltári és magántulajdonban lévő forrásértékű dokumentum közzétételére került sor. Ugyanebben az évben jelent meg a hagyatékban fennmaradt fogalmazványokból válogató, és a folyóiratokban megjelent meséket újraközlő, Lesznai rajzaival illusztrált kötet Szilágyi Judit szerkesztésében.¹⁵ 2009-ben a *Nő, tükör, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról* címmel kiadott tanulmánykötet¹⁶ egy önálló, négy tanulmányból¹⁷ álló tematikus blokkot szentelt Lesznai Annának.

2010-ben a pécsi Nyolcak kiállítás katalógusaként¹⁸ jelent meg az a lenyűgöző munka, amely a művészkör egyes tagjainak (és a kiállításaira meghívott vendégeknek) jelentős terjedelmű monografikus tanulmányokat szentelt, és emellett összefoglaló értekezésekben tárta fel a Nyolcak körének társadalmi, mecénási hátterét, recepciótörténetét, illetve stílus- és művészettörténeti kapcsolatrendszerüket. A kiállítás és a katalógus előkészítésében végzett munka megtermékenyítő erővel hatott minden résztvevőre.

---

¹² Vezér Erzsébet: *Lesznai Anna*. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1979. (A továbbiakban: Vezér 1979.)

¹³ A kiállítást, amelynek társkurátora voltam Szilágyi Judit irodalomtörténész-muzeológus mellett, számos kísérőprogram tette teljessé. Ezek közül kiemelkedik a 2006 októberében rendezett kétnapos szakmai konferencia, amely áttekintette Lesznai Anna életútjának egyes állomásait, és értékelte életművének az egyes művészeti területeken elért eredményeit húsz kutató részvételével. Az emlékkiállítás – a szakmai- és közönségsiker nyomán – meghívást kapott Pozsonyba, Berlinbe és Hatvanba is. A berlini kiállítást egy szimpóziummal búcsúztattuk, amely megvizsgálta Lesznai Anna emigrációs időszakának az életműben elfoglalt helyét, és értékelte ezen időszak szerepét, feltárva bécsi és berlini kapcsolatrendszerét.

¹⁴ *Enigma* 51-52. tematikus száma Lesznai Annáról. 2007. Vendégszerkesztő: Török Petra - Szilágyi Judit.

¹⁵ Lesznai Anna: *Idődíszítés – Mesék és rajzok*. Szerk.: Szilágyi Judit. Petőfi Irodalmi Múzeum – Hatvany Lajos Múzeum – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007. (A továbbiakban: Lesznai 2007.)

¹⁶ *Nő, tükör, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*. Szerk.: Varga Virág és Zsávolya Zoltán. Ráció Kiadó, Budapest, 2009.

¹⁷ A tanulmányok szerzői: Szilágyi Judit, Földes Györgyi, Eisemann György és Zsávolya Zoltán.

¹⁸ Lsd. Nyolcak 2010.

A feldolgozott és felhasznált források közül kiemelkednek Lesznai Anna naplói, amelyek a kutatás elsődleges alapjául szolgáltak. Ezek kiadására 2010-ben került sor.¹⁹ Az anyag 1973. május 8-án került a múzeumba Gergely Tibor, Lesznai Anna harmadik férjének ajándékaként. Napló voltukat részben a szerző intenciója, részben pedig a kronologikus rendben egymást követő feljegyzések jellege egyértelművé teszik. A Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában a V.3670/43/1-20 tételszámokon naplóként nyilvántartásba vett, több füzetből, illetve különálló lapokból álló iratcsomó²⁰ e műfaj egyik alsoportjához, a munkanaplóhoz tartozik. E feljegyzésekkel Lesznai lelki, szellemi és spirituális fejlődését dokumentálta, és egyben alapanyagot szolgáltatott munkáihoz (meséihez, teoretikus írásaihoz, kritikáihoz és a regényhez): „*Furcsa, hogy absztrakt gondolataimat kell naplomba írnom, s empirikus magamat nem kell leírnom, megírnom. [...] Miért írom ezt a naplót, miért érzem fontosnak értelenebb énem líráját? Miért nem írom napi örömeimet, fájdalmaimat? Talán pihenni akarok magamtól? Értékesebbnek érzem objektívebb magamat? Vagy közelebbnek potenciális magamhoz? S ha igen, igazam van-e? – Nem hiszem.*”²¹ A személyes és magánéleti vonatkozások háttérbe szorúlnak, míg az őt éppen foglalkoztató intellektuális kérdések végiggondolását, a megoldásukra tett kísérleteit bőséggel tartalmazza a napló. E témák a következők: etikus élet, küldetés, rendeltetés, a Werk-élet, élethivatás, szeretetvallás (mindezek felismerhetően a Vasárnapi Kör felvetései és fogalmai), az ornemens mivolta, az ornamentális szemlélet és művészetpedagógiai kérdések, az absztrakció, a vizuális percepció dilemmái (példatárként alkalmazva Brueghel, Cranach, Cézanne életművét) és a szerelem.

---

¹⁹ Lsd. Lesznai 2010.

²⁰ Már az első áttekintéskor kiderül, hogy nyilvánvaló tévedésként került „naplóként” nyilvántartásba két füzet: a 3. tételszámon egy, a történeti eseményeket kronologikus rendben rögzítő, koradalékokat felsorakoztató, 22 számozott lapból álló iratcsomó, amelynek borítóján a regény szó szerepel. A Kézirattárban több hasonló, a regény eseménysorának történeti hitelességét biztosító jegyzet, táblázat található. Ez az irat is hasonló célokat szolgálhatott. A 20. tételszámú füzet címlapján a „*Proustról és regény*” cím áll. Ezek szintén a *Kezdetben volt a kert* című regényhez köthető munkaanyagok. A fennmaradó írások valóban naplójegyzetek, ezt Lesznai is jelzi a füzetek belső táblájára írott római számozással, illetve az önálló papirosokra írott feljegyzések esetén a lap hátuljára írja oda, hogy „Napló”. Lesznai többlaki – Bécs, Budapest, Körtvélyes – életformája nyilvánvalóan nem kedvezett egy rendszeres és tárgyakban is rendezett életvitelnek, így gyakran előfordulhatott, hogy a már elkezdett naplófüzet nem volt a keze ügyében. Ekkor egyszerű papírlapokat használt a naplóba szánt gondolatok rögzítésére.

---

²¹ Lesznai 2010. 316. old. (1923)

A munkanapló jelleget a szövegekbe épített különféle alkalmazások, segédletek is megerősítik. Lesznai naplóihoz tartalomjegyzéket gyártott, az oldalszám mellett egy-egy, a témára utaló megjegyzést szerepeltetett és beszámozta a lapokat. A tematikus jelzőszót néha a lap sarkába írta fel. Színes ceruzával húzta alá és kommentálta – feltehetően a szöveg írásánál későbbi időpontban történő feldolgozás alkalmával – az eredeti bejegyzéseket. Az is előfordult, hogy a tartalomjegyzéket nem magába a füzetbe, hanem különálló lapokra írta fel, és úgy csatolta a naplóhoz.²² A fontosnak tartott fejtegetések mellett a lapszálon szintén színes ceruzával vastag álló vonalakat húzott, a továbbgondolásra váró szövegrészek mellé nagy kérdőjeleket tett. A szöveg írásától annak eltérő idejű olvasását és feldolgozását feltételezik a szavakhoz más tollal írott, megcsillagozott betoldások és lapszéli jegyzetek. A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hagyatékban, például a mesefüzetekben – ahogy arra Szilágyi Judit is felhívta a figyelmet²³ –, a különböző kéziratos forrásokra oda-vissza utaló megjegyzéseket találhatunk. Eszerint Lesznai „átjárt” más feljegyzései és a naplója között, így ez utóbbinak jelentős részét teszik ki az álomleírások és a mesevázlatok.²⁴

A munkanapló jelleget még egyértelműbbé teszik a később nyomtatásban megjelent verseinek részletei, illetve cikkeinek fogalmazványai. Itt olvashatjuk pl. a Dienes Valériával a *Nyugat* hasábjain²⁵ a szerelem mibenlétéről folytatott vitájának vázlatát,²⁶ Ortutay meseteóriája kapcsán írott reflexióit,²⁷ a zsidókérdésről írott cikkének főbb kitételeit,²⁸ vagy éppen a *Szarkaláb*²⁹ című versének fogalmazványát. Honti János *A mese világa*³⁰ című kötetéhez írott jegyzeteinek írásakor Lesznai a füzetoldalt kettéhajtotta, és az így keletkezett bal hasábján a Honti-féle tételek, a jobb hasábján pedig saját, az előbbiekre reflektáló megjegyzései olvashatóak.³¹

---

²² Lsd. a PIM V.3670/43/6 tételszám alatt őrzött anyagát.

²³ Lesznai 2007. 148. old.

²⁴ Így például a 3670/43/4 leltári számon nyilvántartott kötet belső borítólapjára ezt írta Lesznai: „Napló IV/b, és a III-ból átírt mesék. A jó Isten segedelmével”.

²⁵ Dienes Valéria: *Levél Lesznai Annának*. In: *Nyugat* 1910. II. 1088-1092. old.

²⁶ Lesznai 2010. 364. old. (1927-28)

²⁷ Lesznai 2010. 470. old. (1938)

²⁸ Lesznai 2010. 326. old. és 472-485. old. (1923 és 1938)

²⁹ Lesznai Anna naplói. PIM V. 3670/43/16 (Jelen idézet nem került közlésre a naplónválogatásban.)

³⁰ *Az úrifü, aki a paradicsomban járt*. Honti János mesegyűjteménye. 1938. I. 301-303

³¹ Lesznai 2010. 466. old. (1938), 472. old. (1938), illetve lsd. a PIM V.3670/43/16 szám alatt az idézett kiadásban nem szereplő további részleteket.

A naplók datálását részint Lesznai Anna saját – igen ritkán jegyzett dátumai –, illetve a szövegben hivatkozott cikkek, események segíthetik. Az első füzetet 1912. nyarán írta, az utolsó, naplónak tekinthető feljegyzés dátuma pedig 1945 augusztusa.

Meglepő, hogy Lesznai mily kevésbé reflektál saját tervezői, művészi munkásságára, és ha mégis megteszi, akkor sem a sikerekről, jól megoldott művészi kérdésekről, hanem a kudarcokról, a különböző technikákkal vívott reménytelen küzdelméről számol be, és nagyon gyakran ostromozza magát az elvesztegetett idő, önnön nehézsége, gyakori munkára való képtelensége, kényelmessége, sőt lustasága miatt.

A fő kérdések közé tartozik a fentiekén túl a szerelem mibenléte, az önmegvalósítás és a közösségi (családi, baráti, társadalmi, nemi) szerepek között feszülő ellentétek, esetleges ellentmondások feloldásának módja. A magánéleti vonatkozások közül éppen ez utóbbi kontextusban – egy-egy komoly lelki válság idején – jegyzi fel érzéseit, és különösen érdekes a napló a női élet egyes szakaszaihoz fűződő célok, küldetés, rendeltetés értékelésének szempontjából.

Gyakran visszatérő motívum a falu helyzete, világa, harmóniája és képei. A napló állandó szereplői: Osz (Jászi Oszkár, a második férj), Gerg (Gergely Tibor, a harmadik férj), Kari (Garay Károly, az elsőszülött fiú) és az Istenáldások (Jászi Oszkártól született gyermekei): Andris (Jászi András) és Gyuri (Jászi György), a barátok közül Herbert, azaz Balázs Béla, a Vasárnapi Kör tagjai, a bécsi években pedig Kassák Lajos kerül leggyakrabban említésre.

A kutatás alapját Lesznai művészeti hagyatéka tekintetében a hatvani Hatvany Lajos Múzeum szolgáltatta. A múzeum vezetője 1973-83 között Kovács Ákos volt. 1974-ben Drávai József, volt cukorgyári dekoratőr azzal kereste fel őt, hogy nézze át háború után a kastélyból kidobált „művészeti anyagot”, melyet egészen addig ő őrzött. Ekkor hatalmas értékek kerültek a múzeum birtokába: ebben az anyagcsoportban Lesznai Anna-akvarelleken és Gergely Tibor-rajzokon kívül Moholy-Nagy művei és Kokoschka litográfiái rejtőztek. Kovács Ákos ezután keresett kapcsolatot Lesznai Anna férjével, a New Yorkban élő Gergely Tiborral, aki Lesznai egész életművét őrizte, és akinek munkáiból 1974 szeptemberében kiállítás nyílt Hatvanban.³² Ekkor fogalmazódott meg, hogy Lesznai képző- és iparművészeti alkotásait, terveit egy helyen, a hagyatékat együtt tartva kell megőrizni. Gergely Tibor nagylelkű gesztusának köszönhetően így

---

³² Gergely Tibor kiállítása Hatvanban. Megnyitotta: Vilt Tibor. Rendezte: Papp Attila. A katalógus szövegét írta: Mocsányi Pál

kerülhetett a Lesznai-hagyaték Hatvanba. Ebből az anyagból állt össze Lesznai Anna „új első”, a második világháborút követő kiállítása Magyarországon, melyet Ortutay Gyula és Szabadi Judit nyitottak meg.³³ A *Hatvany Lajos Múzeum Füzetei* címmel 1976-ban kiadványsorozat indult útjára, amelynek első köteteként került kiadásra Lesznai Anna Amerikában tartott művészetpedagógiai előadásorozata *A tervezés művészete* címmel³⁴ Néray Katalin fordításában.

A Hatvany Lajos Múzeumban őrzött hagyaték nem az egyedüli magyarországi közgyűjteményben található Lesznai Anna alkotáscsoport, hiszen – magángyűjteményeken kívül – a Magyar Nemzeti Galéria³⁵ és a pécsi Modern Magyar Képtár is őrzi műveit, ám ezek mennyiségileg eltörpülnek a hatvani múzeum közel 2400 tételből álló anyaga, és az ahhoz tartozó egyéb dokumentáció mellett. A Gergely Tibor által ajándékozott anyag értékét nagyban növeli, hogy az életmű egészét átfogja, rengeteg vázlatot tartalmaz, melyek a műhelymunka momentumaira világítanak rá,³⁶ és az elkészült művek több tervváltozata is rendelkezésre áll, bepillantást engedve Lesznai tervezői-kompozíciós elveibe. A gyűjtemény túlnyomó része kisméretű golyóstoll-, tus-, grafit- és színes ceruza-skicc, főképpen állat- és növénymotívumokkal, kisebb részben életképi jelenetekkel. A második legjelentősebb csoportot alkotják az eltérő méretű és kidolgozottságú temperával, tussal, ceruzával készített hímezéstervek. A hagyatékban a fentiekén túl jelentős számú akvarell – paraszti életkép és a meseillusztráció – található. A művek töredék része szignált,³⁷ és csak elvétve található dátumozás. A művek datálását gyakran olyan információk segítik, mint a skicceléshez felhasznált plakát, a papír túloldalán olvasható hirdetések szövege, a feljegyzések nyelve (a hímezőknek adott

---

³³ Lesznai Anna emlékkiállítása. Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan. 1975. Katalógus. Írta: Szabó Júlia és Vezér Erzsébet

³⁴ Lesznai Anna: *A tervezés művészete*. Hatvany Lajos Múzeum Füzetei, Hatvan, 1976. (A továbbiakban: Lesznai 1976.)

³⁵ A Magyar Nemzeti Galériába az 1919-es direktóriumai vásárlások és Lesznai Anna végakarátának köszönhetően kerültek a művész munkái.

³⁶ Lesznai állandóan rajzolt lényegében mindenre, ami éppen a keze ügyébe került. Ennek megfelelően a hagyatékban levélborítékra, cigarettapapírra, könyvlapokra rajzolt vázlatokat is találunk. Naplójában megemlíti, hogy akkor volt képes leginkább az elmélyült figyelemre, ha közben öltögetett, rajzolt, vagy éppen cigarettázott. Ez utóbbi élete végéig szenvedélye maradt, a legtöbb róla fennmaradt fotó is így ábrázolja: „*A füst: valami szép, ami kijön az emberből, a kiválasztás és játékos alkotás. A meggyújtás öröme, valami kezdeményezés: dörgölésből, érintkezésből származó meleg és fény – a cigaretta “férfias” póza (a szó szoros értelmében), s végül a szadizmus gesztusa, ha megöljük a cigarettát. Színi, határozottan erotikus élvezet. Azért kell munka közben, mert zavaró, félrecsaló energiákat vezet. Egyáltalán, ha jól vagyok, főleg ifjabb, erősebb korban, nem tudtam felolvasásra figyelni, ha nem rajzoltam, hímeztem. Kéziszerű, nem csak az, babrálás nélkül: túl aktív voltam a recipiáló figyelésre. Mindjárt elkezdtem önállóan tovább gondolni. A jó Isten segédelmével!*” – Lesznai 2010. 307. old. (1923)

³⁷ A szignatúrák közül a legkorábbi korszakból származik a Garay Amália aláírás, amikor Lesznai még első férje nevét viselte. Leggyakoribbak az LA monogrammal ellátott munkák, és az amerikai években pedig Anna Lesznai néven írta alá műveit.

utasításoktól a személyes üzeneteken át, a bolti bevásárlólistáig), vagy éppen a felhasznált papír típusa.

A hagyaték általános állapota kielégítő, a legnagyobb problémát a papír öregedéséből származó töredezés, és a Lesznai által kartonokra felragasztott kisebb vázlatok sérülései okozzák.³⁸

Egészen a közelmúltig Lesznai képző-, és iparművészeti alkotásaival néhány korabeli ismertetést,³⁹ önálló és csoportos kiállításainak katalógusait,⁴⁰ néhány kötet utószavát,⁴¹ és két publikált szakdolgozatot⁴² leszámítva nem foglalkoztak. Ezek az írások javarészt a meseillusztrációkra helyezik a hangsúlyt, kisebb részben a hímzéseket, és az azokhoz készített ornamentális terveket tárgyalják és reprodukálják.⁴³

---

³⁸ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Vécsei Nagy Zoltánnak, a hatvani Hatvany Lajos Múzeum egykori művészettörténésének és Horváth Lászlónak, a múzeum egykori vezetőjének, akik 1998-99-ben, szakmai gyakorlatom alatt a hagyaték egészének tanulmányozása során mindenben a segítségemre voltak, alapvető információkkal segítettek munkámat, illetve Veres Gábornak és H. Szilasi Ágotának, akik a közelmúltban is lehetővé tették és segítettek az anyag további feldolgozását.

³⁹ Ezek közül a legterjedelmesebbek: F.S: *Lesznai Anna kiállítása*. In: Diogenes, 1926. 3. sz. 15-16. old.; F: *Lesznai Anna kézimunkái*. In: A ház. 219. old. Műmelléklet: 201-204. old.; Berény Róbert: *Lesznai Anna*. Fórum (Pozsony) 1932/10. 262-263. old. ; Mihalik Gyula: *Lesznai Anna hímzései*. In: Iparművészet 1911. 275. old.

⁴⁰ *Lesznai Anna Emlékkiállítás*. Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan, 1975. Katalógus. Írta: Szabó Júlia és Vezér Erzsébet.; *Lesznai Anna kiállítása a Magyar Nemzeti Galériában*. Katalógus. Írta: R. Bajkay Éva. Budapest, 1976.

⁴¹ *Lesznai Képeskönyv*. Szabadi Judit és Vezér Erzsébet utószavával. Corvina Könyvkiadó, Budapest, 1978. (A továbbiakban: Lesznai 1978.); *Lesznai Anna: A dolgok öröme*. Válogatta: Vezér Erzsébet. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985. Válogatta: Vezér Erzsébet. (A továbbiakban: Lesznai 1985.)

⁴² Simonovics Ildikó: *Lesznai Anna mesevilága*. In: Tanulmányok Budapest múltjából. XXVI. Szerk: Szvoboda Gabriella Bp., 1997.; Török Petra: *Formába kerekedett világ. Lesznai Anna művészete és hagyatéka a hatvani Hatvany Lajos Múzeumban*. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 16. Hatvan, 2001.

⁴³ Csak némileg gazdagabb a kép, ha irodalmi munkásságát érintő adalékok után kutatunk, hiszen a háború előtti írások az akkoriban megjelent verseskötetek recenzálására szorítkoztak, míg a háború után egészen a 60-as évekig kritikai szünet következett, majd 1966-ban a *Kezdetben volt a kert* című regény megjelenésekor, és Lesznai hazalátogatása alkalmából ismertetések, recenziók, interjúk és visszaemlékezések láttak világot.

2. „Minden ornamentika lélekvalóság-kivetítés”⁴⁴ – Az ornamentális szemlélet keretei, Lesznai Anna hitelvei

Világképének illusztrálásra Lesznai kidolgozta a maga fa-hasonlatát, fa meséjét, amely első alkalommal már 1912-ben felbukkan a naplókban⁴⁵, majd azt követően több alkalommal különböző szövegváltozatokban szerepel: *„Isten segedelmével. jún. 10-én. Régen így láttam. Volt egyszer egy óriási pompázó fa. Törzse ágaskodván átlövelt a végtelenen, ágai nyújtózkodván alkották a világot. Lombja érten lehullván táplálta szent alommal örök gyökerét. A fa levelei nagy szelet leheltek, mely himbálva terült el körülöttük, a fa lehelte a teret, és idő nem volt más, mint a fa törzsének végtelenbe iramodása.”*⁴⁶

A fa, ez az ősi, „*plasztikus világszobor*”⁴⁷, örök, időn és téren kívül álló abszolútum, érintetlenül és önnön spiritualizmusában foglalja magában a valaha voltat és a majdan leendő. Lesznai felfogása szerint minden lélek (számára nemcsak az embernek, de minden élőnek lelke van, sőt a teremtett konkrétumok is magukba zárt üzenetet hordoznak)⁴⁸ ebben az abszolútumban létezik potenciálisan. Ezt az elvárásoltság, a „*dióhéjba préseltség*”⁴⁹ állapotának tekinti. Ebben az ősi, szent káoszban érintkezik élet és művészet, egyek, önazonosak: anyag, szellem és a lélek gyökerei találkoznak. A fa-mese tanulságaként a dolgok azonban nem maradhatnak ebben az őállapotukban, meg kell valósulniuk, formát kell ölteniük, anyaggá kell válniuk a következő állomások során.

1. *„De egyszer csak a fa elfáradván az ő szent erőlködésében megállott, minden gyökere megreszketett a rémülettől. Az a rémület olyan volt, mint egy fekete hullám emelkedése, és minden nedvek megállapítása. A fa nem tudott tovább és kétségbeesett. (A korlát a Sátán).”*⁵⁰

Ez a csoda – a megvalósulás – az alkotó által következhet be, az „*én és a minden közti áttörés*”⁵¹ eredményeként. A potenciálisan létező konkrétum kikívánczik az abszolútum

---

⁴⁴ Lesznai 2010. 149. old. (1917)

⁴⁵ Lesznai 2010. 100. old. (1912-16)

⁴⁶ Lesznai Anna naplói. PIM V. 3670/43/4 (1920. június 10.) (Jelen idézet nem került közlésre a naplótárgyban.)

⁴⁷ Lesznai 2010. 220. old. (1921)

⁴⁸ „*A műtárgy a priori kész, valahogy valami olyan, mint az élmény elrendezett, összefoglalt emléke, melyet az élmény előtt megsejtünk. (...) Ezért “megváltás ízű.”* – In: Lesznai 2010. 301. old. (1923)

⁴⁹ „*minden dolgok el vannak varázsolva, dióhéjba préselve, fel kell őket szabadítani.*” - In: Lesznai 2010. 78. old. (1912)

⁵⁰ Lesznai Anna naplói. PIM V. 3670/43/4 (1920. június 10.) (Jelen idézet nem került közlésre a naplótárgyban.)

⁵¹ Lesznai Anna naplói. PIM – V.3670/43/7 (Jelen idézet nem került közlésre a naplótárgyban.)

fogságából, megérzi bezártságát, „dióhéjba préseltségét”, önnön korlátait: „a korlát megszületik és autonómmá válik. Elhatalmasodik az azonosság szenderében lévő (paradicsomi) teremtmény felett; a teremtményben még alszik az egyéni lélek öntudata.”⁵²

Az öskáoszból, a lét első fázisából való kiszabadulás és kiszabadítás többféle, nagyon mélyen gyökerező, félig ösztönös vagy öntudatlan módon történhet, ennek csak egyike a művészet: „Ez mindig csak szent és szimbolikus játék, mint a gyermekjáték, a beszéd, a metafizika, a vallás, a szerelem, és a boldogság. Z: Mindezeket egynek érzed? Én: Bizonyos értelemben mindezek az én és a minden korlátainak áttörésére, egy nagy teljes egység megvalósítására törekszenek.”⁵³

2. „Hanem ekkor ágai leggyengédebb végein egyszerre kiütközött küszködése, a fa vére színes izzó cseppekben ült ki a gallyai csúcsán, remény váltotta fel a kétségbeesést, hallatlan remény, szépség borított el mindent: a fa virágzott (a paradicsom azonosság)”⁵⁴

Az alkotó, a művész teremtő gesztusa, a visszaemlékezés egy őshire, a metafizikai abszolútumok átélése eredményeként egy új konkrétum születik, hiszen nem tudunk anyagot forma nélkül elképzelni. Lesznai formaértelmezése igen sokrétű: „átemberesítő eszköz”,⁵⁵ „a megvalósult lélek”,⁵⁶ a „teremtmény állapota miután kiesett az Isteni rendből, és mielőtt kialakult az egyéni forma benne”.⁵⁷ Ez a formába-váltás a modell következő állomása: „szülés vagy földre készítése egy más dimenzióban élőknek”⁵⁸. Ebből az aktusból a metódus, a művelet, a technika nem eliminálható, hiszen vizuálisan, vagy más érzékszervek által felfogható formák jönnek létre. Ezen formába-váltási aktus sikere, foka és minősége más és más.

Lesznai a formák három csoportját különbözteti meg. Léteznek a halhatatlan eszmei formák, melyek még nagyon közel állnak az öskáoszhoz. Másodsorban említi az anyagszerű, nem örök és nem teremtő, félbemaradt formákat, melyek megrekedtek a tárgyá válás szintjén, nem telítődtek további értelemmel, csupán egy technikai aktus megvalósult jelei. Ide sorolja a díszítést, a konstruktivitást, a kompozíciót, a metafizikát és a tragédiát. Harmadsorban s forma és

---

⁵² Lesznai Anna naplói. V. 3670/43/4 (1920. június vagy július) (Jelen idézet nem került közlésre a naplóválogatásban.)

⁵³ Lesznai 2010. 96. old. (1912-16)

⁵⁴ Lesznai Anna naplói. V.3670/43/4 (1920. június 10.) (Jelen idézet nem került közlésre a naplóválogatásban.)

⁵⁵ Lesznai 2010. 70. old. (1912)

⁵⁶ Lesznai 2010. 144. old. (1917)

⁵⁷ Lesznai Anna naplói. PIM V.3670/43/4 (1920. június) (Jelen idézet nem került közlésre a naplóválogatásban.)

⁵⁸ Lesznai Anna naplói. PIM V.3670/43/13 (1925) (Jelen idézet nem került közlésre a naplóválogatásban.)

tartalom⁵⁹ legtökéletesebb szintézise, egymásba csúszthatósága, megfeleltethetősége által valósul meg „*a harmónia, a megváltott célvilág: az egyén Istenben, az ornamenssé váltott sors.*”⁶⁰ A maga tisztaságában ezt a szintézist az általa legtöbbször becsült műfajok, például a mese és az ornamentum valósították meg.

Lesznai alkotói, teremtői modelljének elemzése kapcsán azt a következtetést vonhatjuk le, hogy számára a legnagyobb értékkel bíró forma, a tökéletes harmóniát hordozó ábra – azaz az ornamentális rend, mely az ábrázolás princípiumainak érvényre juttatásával érhető el –, esszenciálisan egyesíti a technikai gesztus tökéletességét a tartalommal. Ennek a legelemibb, de egyben legtökéletesebb megvalósulása az ornamens. Lesznainál e fogalom lényegi tulajdonsága éppen az, hogy nemcsak az emberi szféra, az evilági lét tartozéka, nem pusztán esztétikai elvonatkoztatás, hanem szemléletében az ornamens a túlnanról jövő üzenetek, tudás és tapasztalás kapszulája: „*Az ornamentum majdnem teljesen stilizált, [...] belső realitás ábrázolás vagy térkitöltés [...] A jelenségvalóságot áttörésével, negálásával érvényesülő lélek törvényei. Egyközpontú zártság vagy végtelent mímelő ritmusos ismétlődés, önmagába térés, ezek más-más módon egyet fejeznek ki. A végtelenség- és abszolútumfogalmak és a boldogság, a megváltottság ezen mese szimbólumának testet öltése szimbólumokban. Vágyteljesedés.*”⁶¹ Nézőpontjából az ornamens sohasem a tárgyak el- és letakarására szolgál, sohasem rejti el magát a dolgot, a lényegét, az egyéniséget. Később a funkcionalitás és a díszítés helyes arányának kulcsa pedagógiai rendszerében is fontos szerepet kapott.

Az ornamentális szemlélet illusztrálására szolgáló modell, a csodafa mint motívum mindvégig jelen volt Lesznai életművében. Az ornamentális hímzéstervek között ugyanúgy találhatunk húsos indához, egy-egy gallyhoz fonódó, csavarodó virágkompozíciókat, mint stilizált teljes fát, mely a levelek mellett virágokat, gyümölcsöket (ezek közül a legkedvesebb motívuma a körte), sőt szíveket hajt. A hagyatékban sok kisebb grafikai lapot és az amerikai évekből jelentős számban fák, ágak, levelek stilizálásával foglalkozó vázlatokat is találhatunk. Lesznai *A tervezés művészete* című kötetben⁶² is hosszan foglalkozik az egyes fafajták

---

⁵⁹ Lesznai a tartalmat írásaiban gyakran a *lélekvalóság* kifejezéssel helyettesíti.

⁶⁰ Lesznai Anna naplói. PIM V. 3670/ 43/4. (1920. június vagy július) (Jelen idézet nem került közlésre a naplótárgyalásban.)

⁶¹ Lesznai 2010. 126. old. (1917)

⁶² Lesznai 1976. 103-148.old.

felépítésének sajátosságaival, és azok motívumainak a tervezőművészetben történő felhasználásával. Ezen alapformák – az ornamensek – természete, a tökéletességükhöz vezető elvek számbavétele egy életre elegendő témát adott Lesznainak, így feljegyzéseinek középpontjában állt az első, 1912-ből fennmaradt naplójegyzetektől, a negyvenes évek végén papírra vetett pedagógiai összegzésen át, regénye befejezéséig, a hatvanas évek közepéig.

Lesznai Annának szüksége volt az ornamentális világnézetre. Minden művészi és emberi megnyilvánulását azok az elvek befolyásolták, amelyeket az ornamenssel foglalkozva magáévá tett. Hitet és otthont talált a formákban. De vajon ez volt a Valódi Otthon és ez volt az Igaz Hit?

3. „Tágas a lelkem, de valahol otthon vagyok”⁶³ – Lesznai Anna otthonai

Mindenkinek szüksége van otthonra. Egy Otthonra. Mert otthon csak egy lehet. „*Ez az én otthonom*” – mondjuk. Itt vagyok teljes, egész, önmagam. Lesznainak csak nagyon rövid időszakra adatott meg, hogy valahol valóban otthon érezhesse magát. És ha már egyszer meglelte ezt a helyet a Kerttel együtt, örökre magába zárta, mindvégig benne élt, akkor is, amikor már áthidalhatatlan fizikai távolságba került tőle.

Egykor azonban létezett ez az otthon: a körtvélyesi Jardin Paradies, Árkádia, az örömök kertje. Életművének alfája és omegája, örök ihletője volt ez a hely, a körtvélyesi „kastély” és a környező táj. Életének legjelentősebb eseményei is itt estek meg, ahogy azt *Ajánlás a kertnek* című versében is megfogalmazta: „*Amit láttam, tettem, tanultam és adtam, / Mind körülém gyűlik a lesznai napban. / Ha kertem nem volnál, bizony én sem volnék.*”⁶⁴

Moscovitz Mór⁶⁵ – Lesznai Anna nagyapja – az Andrassy család háziorvosa volt, aki az 1831-es kolerajárvány idején szerzett igen nagy tekintélyt. Szolgálataiért 1867. június 29.-én zempléni előnévvel kapott nemességet. Nem sokkal később, 1872-ben vásárolta meg a Felvidéken, az egykori Zemplén vármegyei Körtvélyesen álló Szirmay-kúriát, amely fia, Moscovitz Geyza (1851-1913), majd Lesznai Anna jóvoltából nyitva állt a korszak legjelesebb művészei és gondolkodói előtt, akik néha hetekig élvezhették a háziak vendégszeretét.

Ízelítőt kaphat e csodavilágból, aki beleolvas Lesznai naplójába, hiszen a feljegyzésekben gyakran visszatérő motívum a falu helyzete, világa, harmóniája és képei. A Kassától keletre fekvő vidéken minden együtt állt, amit a közép-európai táj kínálhat: a békésen kanyargó Ondova folyó és völgye, a Beszkidek-hegység itt már megszelídült formái vagy a táj fölé magasodó Vihorlát hegység. Körtvélyes (Nižny Hrušov)⁶⁶ Varranó (Vranov), Rákóc (Rakovce), Dolha (Dluha) és Nagymihály (Mihalovce), illetve az Ondova túlsópartján a híres búcsújárárhely – Kolcs-

⁶³ *Egyszerű dal*. In: Lesznai 1985. 35. old.

⁶⁴ Lesznai 1985. 44. old.

⁶⁵ A család nevének írásmódja igen változó, a különböző generációkhoz tartozó leszármazottak más-más változatot használtak, és a források sem egységesek az írásmód tekintetében. A magyarországi főnemesség Gudenus-féle genealógiájában Moskovitz Géza szerepel, aki névjegye tanulsága szerint magát Moscovitz Geyza-ként jegyezte. Fia nevének írása ugyanebben a forrásban: Moscovitz. E bizonytalanságok miatt Moscovitz Geyza nevének írásakor névjegyét, Moskovitz Iván nevének írásakor partecéduláját tekintettük irányadónak.

⁶⁶ A felvidéki helységneveket Lesznai hol magyar, hol pedig szlovák formájában használja a naplóban és levelekben.

Hosszúmező (Kolčove Dlhe) szomszédságában fekvő település volt. Lesznai idejében a falu 200 házában mintegy 1100 lakos élt, jobbra szlovák földműves családok.⁶⁷ Templomának szomszédságában állt a Mária Terézia idejében a Szirmay család építtette barokk kúria, az épület háta mögötti dombra felfutó hatalmas parkkal, és az alatta folyó Ondovával. Lesznai édesanyja, Hatvany-Deutsch Hermina, amatőr botanikusként szerzett hírnevet magának Körtvélyesen, ahol hódolhatott szenvedélyének: ennek eredménye volt a csodálatos kert, és a lánya születésekor ültetett hatalmas fenyősor is.

A Moscovitz-család a nagypolgári szokásoknak megfelelően az őszi és téli hónapokat a fővárosban töltötte, ám késő tavasztól kora őszig a család apraja-nagyja vidékre költözött. A birtok egészen a harmincas évek elejéig jelentős jövedelmet hozott, ami lehetővé tette tíz-tizenöt vendég folyamatos ellátását. E tekintetben nagyon érdekes Madzsarné Jászi Alice Szabó Ervinhez írott, 1910. augusztus 9-én kelt levele, amelyben mintegy mellékesen számol be arról, kik vendégeskednek éppen Körtvélyesen: „[...] egy kicsit komikus, hogy bár rajtunk kívül még 5 fiatal nő van a házban [...] mi Málival és a fiatal emberek mindég együtt vagyunk, és külön vannak a többi nők a fiatal emberek unalmasabb részével. Egy nagyon kedves, okos emberrel barátkoztam össze. Orbán Dezsővel, [...] Nagyon-nagyon sok vendég van mindig, többnyire dzsentrik, mágnások és fertály mágnások. [...] Most itt volt három napig két Bárczy fiú [...] Egy délutánra jöttek át, de olyan jól mulattak, hogy három napig maradtak, és holnap újra átjönnek. [...] Tegnap itt volt ebédre Andrassy Géza gróf.”⁶⁸ Körtvélyes – Lesznai édesapjának protezsálási passziója⁶⁹ és az elmaradt gazdálkodási módszerek miatt fellépő gazdasági nehézségek ellenére – a béke elzárt szigete, idilli világ maradt, amely nyitva állt a kor legjelesebb művészei, gondolkodói előtt, akik néha hetekig élvezhették a háziak vendégszeretetét. Erről az uradalmi szalonról többek között Gráber Margit is beszámolt emlékirataiban: „Lesznai Anna – Máli –

---

⁶⁷ *Zemplén vármegye monográfiája*- Magyarország monográfiája sorozat. Bp. 1905. 18.

⁶⁸ Madzsarné Jászi Alice Szabó Ervinhez (Körtvélyes, 1910. augusztus 9.) In: *Szabó Ervin levelezése*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1978. 793-794. old.

⁶⁹ Lesznai édesapa politikai mozgalmak és más kezdeményezések, illetve megyei tisztviselők gáláns támogatója volt, ahogy regénybeli alteregója kapcsán egy jóbarát fogalmazott: „*De apád nagy számár! Ahelyett, hogy rendbe szedné azt a gyönyörű birtokát és megszorítaná a felesleges kiadásokat, mindenféle bolondságokra herdálja a pénzt. (...) A legszebb vagyon is szétforgácsolódik, s kár lenne értetek. Apád nem tudna helytállni nehéz körülmények között, jobban beletanult a gavalléroskodásba, mint ...mint bármelyikünk.*” – In: Lesznai 1966. I./331. old. Emellett kész volt arra, hogy barátai bajba keveredett családtagjait kisegítse, legyen szó kártyatartozásról vagy éppen álláskeresésről. Ady is több alkalommal fordult hozzá, közbenjárását kérve öccse, Ady Lajos minisztériumi alkalmazását illetően. Lsd: *Ady Endre levelei* II. kötet, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1983. 511. számú levél és a hozzá írott jegyzetek. 257. old.

*körtvélyesi birtokán sokunkat vendégül látott. Rippl-Rónai József nagyon szépen lefestette a kastély hátsó teraszát és előtte a virágokat, de számomra a kastély és kertje nem ilyen volt. Elvarázsolt kastély volt egy óriás kert közepén. Sok mindenki megfordult ott: Ady, Kaffka Margit, Lukács György, költők, festők, feleségek, szerelmek. Ha telt ház volt, huszonketten ültünk az asztalnál.*⁷⁰

Maga Lesznai Anna egy 1965-ben készült interjújában így emlékezett a körtvélyesi „kerti szalonra”: *„Kik jártak Körtvélyesen az írók és festők közül? - Az a különös, hogy inkább festők jártak. De írók is, csak azokra kevésbé tudok emlékezni. A festők közül Rippl-Rónai volt a legkiválóbb.* ⁷¹ *Tanított is engem barátságból és nagyon jó tanácsokat adott.*” ⁷² A Nyolcak kiállítás előkészületei, majd a kiadott katalógus segített volna Lesznainak felfrissítenie emlékezetét. A képek tanúsága alapján a Nyolcak fennállásának időszakában minden bizonyjal járt Körtvélyesen Berény Róbert, Orbán Dezső és Tihanyi Lajos. Szempontunkból ennek azért van különös jelentősége, mert mindannyian meg is örökítették a kastélyt, a kertet és annak környezetét.⁷³

Sokan és sok helyütt írnak arról visszaemlékezéseikben, hogy milyen csodálatos hangulatú napokat és heteket töltöttek Körtvélyesen (pl. Mousson Tivadar⁷⁴, Mihályi Ödön, Szabó Ervin, Sinkó Ervin vagy a később Lesznaitól politikai nézetei miatt eltávolodott Ritoók Emma⁷⁵), ám kevesen említik meg azt, hogy ez a nagyvonalú lehetőség milyen anyagi

---

⁷⁰ Gráber Margit: *Emlékezések könyve*. Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1991. 18 old.

⁷¹ Lsd. Rippl-Rónai Körtvélyesen festett képét: A körtvélyesi kastély, 1907. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest. 52 x 70 cm, olaj, karton.

⁷² Beszélgetés Lesznai Annával 1965. jún. 23. (Kérdező: Vezér Erzsébet) In: *Emlékezések*. Bp., Irodalmi Múzeum 1., 1967, 10. old.

⁷³ Berény Róbert: *Kertben* (K71, 153. old.); Orbán Dezső: *A körtvélyesi kúria a kerttel* (K322, 334. old és K321, 350. old.); Orbán Dezső: *Park* (K316, 351. old.); Orbán Dezső: *Parkrésztlet* (K310, 352. old.); Orbán Dezső: *Parkrésztlet lila virágokkal* (K318, 353. old.); Tihanyi Lajos: *Tájkép, körtvélyesi kastélypark* (K409, 422. old) In: Nyolcak 2010.

⁷⁴ *“Máli nagyon jól van (...) három hétig voltam náluk; naponta együtt festegettünk a legvidámabb hangulatban, az estét pedig néha egész zajos jó kedvvel töltöttük 1,2 óráig éjjel után. (...) Ha visszaemlékszem az aranysárga lesznai nedű mellett komoly diskurzus nem is volt – pillangó gondolatok, hangos vígság (...)”* – Mousson Tivadar levele Fülep Lajoshoz. (Hőgyész, 1922, VIII.12.) In: Fülep 1992. 137-138. old. (Mousson Tivadar (1887-1946) francia származású Nagymihályon élő festőművész volt.)

⁷⁵ *“Különben nagyon jól töltöttem azt a pár hetet. A nappalok az őszi napsütésben, a fenyők vagy virágok között, reggelizés a terrasson, az esték be az éjszakába 1-2 óráig petróleum lámpa mellett, régies intim bútorok közt és a sok-sok asszony probléma, mely felvetődött....A levegő változás a háziasszonyok szívessége – anyja is finom, kedves asszony volt – sok könyv és sok intellektuális beszélgetés, asszonyi dolgokban nyílt és okos felfogása – minden vonzó volt, amire emlékszem. Egyetlen egyszer keveredtünk nagyobb vitába a nemzetiségi kérdés felett, de ez sem ment túl a teoretikus vita keretén.”* – Ritoók Emma *Évek és emberek* című visszaemlékezése (Kézirat). A szövegrészlet az 1919-et megelőző időszakra vonatkozik.

vonatokkal bírt. Lesznai sem hozta ezt szóba, hiszen édesapjához hasonlóan ő is rendkívül nagyvonalúan adott anyagi, és más segítséget a hozzá fordulóknak⁷⁶. Lesznai nemcsak személyiségének köszönhető, hogy kívül állhatott az élet minden realitásán, hanem – ennél jóval prózaibb módon – vagyonának is: „*anyagilag, nevelésileg az 'uralkodó' [...] osztályhoz tartozóan*”.⁷⁷ Bauer Hilda, Balázs Béla testvére, például élesen adott hangot ezzel kapcsolatos nézeteinek: „*Lesznai Anna költőnő, festőnő és iparművésznő. Nem akarok rosszmájú lenni, de pénzéért mindezt megengedhette magának, nem lévén kenyérkereseti gondjai. Érdekes család volt [...] Pestnek egy ilyen nagyon gazdag zsidó családja*”⁷⁸. Az egykori közeli barát, Kaffka Margit részéről táplált kimondatlan fájó féltékenység állt a kapcsolatukban lappangó feszültség háttérében,⁷⁹ és elválásukhoz nagyban hozzájárult. Ezt tudta Lesznai is, és Leona alakjában kiírta magából ezt a konfliktust a *Kezdetben volt a kert* című regény egyik epizódjában: „*Leona, mikor hajnalban kelt, és mikor a munkából jövet maga melegítette a vacsoráját, Lizó sima és hibátlan arcbőrére gondolt, amelyet a hosszú alvásnak köszönhetett; képzeletben kifestette, hogy milyen szabóhoz járna, és milyen estélyi ruhát rendelne, ha kétezer holdas nagybirtokosnak volna a lánya. Milyen mindegy lehet Lizónak, közli-e a folyóirat a verseit ebben a számban vagy sem, hiszen nem szorult rá a rongyos honoráriumra. És lám, most is, milyen finom kelméjű kabátot gyűr gondtalanul maga mögé!*”⁸⁰

A család anyagi helyzetének stabilitását elsősorban Lesznai jogász végzettségű édesapja, Moscovitz Geyza dzsentrí allűrjei veszélyeztették, aki úri virtusként űzött protezsztálási passziójával és a birtokon folyó gazdálkodás elmaradottságának fenntartásával (pl. villanyvilágítás és folyóvíz még a húszas évek végén sem volt a kúriában) nagyban hozzájárult a család jövedelmeinek megcsapolásához. Ez nemcsak a birtok bevételeit, de felesége – Hatvany-

⁷⁶ Lesznai is igyekezett elsősorban irodalmi ügyekben (pl. Mihályi Ödön halálát követően egy posztumusz kötet kiadása vagy Sinkó Ervin *Testvér* című folyóiratának támogatása), illetve a hozzá forduló alkotótársak kérésének eleget téve anyagi segítséget adni (pl. havi apanázzsal és lakhatással támogatta József Attilát a bécsi időszakban).

⁷⁷ Lesznai 2010. 282. old. (1923)

⁷⁸ Bauer Hilda: *Emlékeim. Levelek Lukácshoz*. Budapest, MTA Filozófiai Intézet, Lukács Archívum, 1985. 42. old.

⁷⁹ Kaffka Margitnak, Lesznaival ellentétben, sohasem adatott meg az anyagi gondtalanság, sőt a pályakezdésükről szállongó anekdota szimbolikusan mintha egész pályájukat és viszonyukat meghatározta volna: „*Mikor pedig egy családi összejövetelel először kellett volna felolvasnia a verseit, s izgalomban eltört egy csészét, egész este az ő ügyetlenségéről s a veszendőbe ment csészéről beszélgettek, - a versre pedig nem volt kíváncsi senki. Nem olvashatta fél. Persze, - mondták – az íróné nem törődik a drága szervízhez való csészével! Milyen más volt az, mikor Lesznai Anna olvasta fel először verseit családja körében. Elhalmozták virággal és bonbonnal s ő volt a nap hőse. – Pedig egy korban éltek. – mennyi öntudatot és ösztönzést adott ez és milyen megszégyenítő visszautasítást a másik!*” - Rolla Margit. *A fiatal Kaffka Margit* Bp. 1980 6. old.

⁸⁰ Lesznai 1966. II./195. old.

Deutsch Hermina – révén a Hatvany-Deutsch dinasztia által biztosított vagyont is veszélyeztette. E kivételesen finom, művelt, ám határozott asszonynak nagy szerepe volt a körtvélyesi birtok irányításában és fenntartásában, és Jászi udvariasságában is sokatmondó szavaival jellemezve, öntudatos képviselője volt osztályának. Lesznai szerint elsőszülött fia, Garay Károly és édesanyja voltak a család „kapitalistái”. A Csehszlovák Köztársaság létrejöttét követően, Tomas G. Masaryk elnöksége idején a Moscovitz-birtok földterületei is felosztásra kerültek, annak ellenére, hogy fia, Kari és édesanyja is igyekeztek elérni, hogy Jászi járjon közbe a csehszlovák hatóságoknál, hogy mentesüljenek e rendelet alól. A Jászi-naplókból rekonstruálható,⁸¹ hogy ez ellen Lesznai mindvégig élénken tiltakozott.

A sok-sok látogató között elsőként kell említeni Jászi Oszkárt, Lesznai második férjét, aki 1919-es válásukat követően, bécsi emigrációja idején, sőt azután is, hogy az Amerikai Egyesült Államokba költözött, nyaranta és ünnepekkor hosszú heteket töltött Körtvélyesen. A szokásos vendéglátás, a nagy lakomák és a véget nem érő társasági alkalmak ekkor szüneteltek, mert a magával szemben is oly szigorú elveket valló Jászi nem tartotta gyermekeire nézve jó hatással a kialakult légkört, amit az alábbi idézet remekül érzékeltet, pontos bepillantást engedve a körtvélyesi milióbe: *„Az ember megdöbbenve látja, hogy mily tehetetlen a külvilág adottságaival szemben. Íme ez a két kis ember, akiket Anyám mellett legjobban szeretek a világon, arra vannak kárhóztatva, hogy a leghelytelenebb és legkárosabb nevelési hatások alatt nőjenek fel. Rafinált francia konyha – túletetéssel megterhelve – meleg vizes mosdás, meghűléstől és légvonattól való örökös félelem, hermetikus elzártság a falutól s minden gyermeki társaságtól, állandó ideges kétségbeesés és jajveszékelés minden nátha miatt, a gyerekek minden szabadságának vagy iniciatívájának rendszeres tönkretétele. Mindez valóban egy teljesen lehetetlen nevelési rendszert teremt, mely exasperál és kétségbe ejt.”*⁸²

---

⁸¹Jászi Oszkár naplójegyzeteiből: *“Cseh kancellár jelenti Máli levelére, hogy Körtvélyest lefoglalták, sőt félő, hogy rendkívül rossz feltételek mellett, mely a család anyagi bázisát veszélyezteti. Málka elsősorban attól retteg, hogy Hermin mamát nagyon le fogja sújtani ez a hír és Karival való viszonyát [Garay Károly] végleg megrontja.”*- In: Jászi 2001. 181. old. (1921. március 21.); *“A körtvélyesi birtokügy is irritál, melyben Málka koncessziókat volt kénytelen tenni családjának. (A lényegben egyetérték, csak a formát találok szerencsétlennek. Második levél Masarykhoz!)”* – In: Jászi 2001. 188. old. (1921. április 24.); *“A cseh földhivatal elnöke Málihoz: kímélni fogják birtokát az én érdemeire való tekintettel. Máli ez ellen tiltakozni fog.”* – In: Jászi 2001. 257. old. (1922. február 24.)

⁸² Jászi 2001. 131. old. (1920. augusztus 6.)

Jászi naplóbejegyzései jól egyensúlyozzák, más oldalról világítják meg Lesznai naplójának idilli hangvételét, az utóbbiakat olvasva úgy tűnhet, hogy a Moscovitz-család és maga Lesznai is a harmincas évek közepéig teljes szimbiózisban élt a faluval, ott tartózkodásukkor mindennapi kapcsolatban álltak a paraszttal, a szolgálókkal és a falu társadalmi elitjével (pap, ügyvéd, jegyző, gazdatiszt, tanító), egyúttal élvezték a tájat és a vidéket. Ez a kép némileg módosul, ha Jászi Oszkár 1919 és 1923 között írt feljegyzéseit olvassuk. A falu és a vidék kínálta lehetőségek – színek, képek, ízek – élvezete nem mindig adatott meg. Bár a család jól bánt háznépével⁸³, a valóságban a kastélyt és a falu világát a kertfal – ha kellett – hermetikusan zárta el egymástól. A két világ között óriási szakadék tátongott, ahogy erre Jászi többször utalt: „lehetetlen körtvélyesi szociális viszonyok, a bántó luxus”⁸⁴; „a gyerekeket ki kell vonni ebből a beteges, luxurióz, túltáplált milióból s egyszerű, szigorúbb környezeti viszonyokat kellene számukra teremteni.”⁸⁵; „[...] ha nem bántott volna a gyakori ráeszmélés a jelen bajaira és a jövő bizonytalanságaira, talán közel lettem volna a mesészerű kastély elvarázsolt boldogságához. De így, többnyire túlságosan éreztem a felbőszítő inkongruenciát a tejben és vajban fürdő körtvélyesi lak és a pusztuló világ között.”⁸⁶ Lesznai rettegett a betegségektől és járványoktól, ezek hírére fiait összeszedve menekült a faluból. A falubeli gyerekekkel a kisfiúk nem érintkeztek, ám édesapjuk ott tartózkodásakor járták a vidéket, csónakáztak az Ondovában, télidőben szánkóztak, és élvezték a természetet.⁸⁷ Jászi egyik megjegyzése érdekes adalék lehet ahhoz, hogy még maga Lesznai is némileg kuriózumként, élő skanzenként tekintett a falura, érinthetetlennek érezve azt: „Máli levele. [...] Ingerült panasza a hrušovi nép esztétikai bűnei ellen. (A templom tornyát nem akarják bezsindelyeztetni, hanem bepléhezik!)”⁸⁸ Lesznai riadtan figyelt minden olyan változást, amely hozzájárult a gyermekkorából ismert körtvélyesi világ

⁸³ „A kert és benne a fenyőerdő TBC betegek gyógyítására is szolgált. Ha valaki a faluban tuberkulózist kapott, Málka asszony volt az, aki kiadós ételt biztosított neki és kötelezően a fenyők alatt kellett üldögdélnie. Betegeket látogatott és nehéz perceikben erőt öntött beléjük. Szerette a gyerekeket és nem feledkezett meg róluk. Vasárnap a gyerekek a kastély kapujához mentek és ő cukorkát osztogatott nekik. A gyerekek nagyon örültek neki és Málka asszonynak még nagyobb öröme tellett a gyerekek nézésében.” – Nanakova Bozena visszaemlékezései. Elhangzott a Morzsái az eltört világkalácsnak című Lesznai Anna emlékkiállítás megnyitóján Budapesten, a Petőfi Irodalmi Múzeumban, 2006. június 24-én.

⁸⁴ „Máli a körtvélyesi fészekben a valódi nagyasszony, lelke elragadó szárnyalásával, szelleme szédítő mélységeivel (...) tevékenysége a körtvélyesi parasztok érdekében olyan bátor, nobilis, mindenkivel szembeszálló” – In: Jászi 2001. 115. old. (1920. június 7.)

⁸⁵ Jászi 2001. 132. old. (1920. augusztus 6.)

⁸⁶ Jászi 2001. 151. old. (1920. november 10.)

⁸⁷ Például: „A két hét egyébként idilli csendben és paradicsomi dologtalanságban telt el. A gyerekekkel való séták és játékok voltak a nap fénypontjai.” – In: Jászi 2001. 133. old. (1920. augusztus 6.)

⁸⁸ Jászi 2001. 281. old. (1922. június 5.)

változásához, naplójában szomorúsággal vegyes csalódottsággal élte meg az első biciklik, a földeken dolgozó gőzgépek vagy a népviselet helyett a „városi gunya”⁸⁹ megjelenését. Képein megfestette e sorsfordító változásokat, például az első autóbusz megjelenését Körtvélyesen.⁹⁰

Lesznai a körtvélyesi nyarakon sokat járt fürdeni egyedül vagy barátok társaságban az Ondovához, kijárt a faluba festeni, gyakran kocsizott be Nagymihályba, nemcsak a heti vásár szemet (is) gyönyörködtető mozgalmassága és képeinek élvezete miatt, de azért is, hogy vázlatai alapján mindezt otthon később megfesthesse. A fő programot pedig – az alkotómunka mellett – a ház teraszán zajló, véget nem érő beszélgetések jelentették. A naplórészletekből kitűnik, hogy Lesznai milyen tudatosan gyűjtötte élményeit a környezetében felbukkanó, különböző társadalmi rétegekhez tartozó alakokról, azért (is), hogy írásainak szereplőiként a lehető leghívebben jellemezhesse, és jeleníthesse meg őket. E leírások a jellemrajz és a társadalmi környezet ábrázolásának ragyogó példái. A helyi káplánnal, az öreg cseléddel, a zsidó ügyvéddel, az uradalmi kocsissal és a vidéki magányban összeaszó tanítónő alakjával találkozhatunk a *Kezdetben volt a kert* című regényben is.

A kert és a természet, a falu és a kastély tematikája Lesznai líráját is alapvetően meghatározta. Költészete a személyiség és a kert, illetve a természet örök és megbonthatatlan, egymásba olvadó egységét hangsúlyozta. Verseskötetei címével is e tájra, e világra utalt: *Hazajáró versek* (1909), *Édenkert* (1918). Az 1922-ben *Eltévedt litániák* címmel megjelent kötete már a Paradicsomból kiűzetett költőné panaszait közvetítette.

A családi birtok jövedelme tette lehetővé, hogy amikor Lesznai 1919-ben élettársával, Gergely Tibor grafikkussal Bécsbe emigrált, egy önálló nagypolgári házat vett.⁹¹ Életkörülményei szöges ellentétben álltak a szintén bécsi emigráns Jászi viszonyaival, aki nem fogadta el a felkínált anyagi segítséget. Lesznai még ekkor is – bár házasságuk már formálisan is felbomlóban volt – nem hagyta magára Jászit, és igyekezett saját munkáival és más kellemes tárgyakkal kibélelni, meghittebbé tenni volt férje otthonát. A minőségi környezetalakítás igénye a mindennapok része volt, ahogy ezt Jászi naplói is tükrözik: „Máli [...] nagy csomó szép dolgokat

⁸⁹ Lesznai 2010. 458. old. (1936-37)

⁹⁰ A kép lappang, fotóreprodukcióját a néhai Vezér Erzsébetnél tett látogatásom alkalmával láthattam.

⁹¹ Mauer bei Wien, Lange gasse 8.

hozott a szobám díszítésére.”⁹², „Máli du. rendezte szobámat. Sok kedves kézimunkával, képpel és vázlattal díszítette”.⁹³

1931-től, miután Lesznai Bécsből visszaköltözött Budapestre, a Csaba utca 7/b IV. emeletén elevenítette fel „egy népmesei színekben és fényekben ragyogó manzárd műterem[ben], a meredek tető alatt”⁹⁴ a körtvélyesi kúria hangulatát, miközben kertje és birtoka kincseivel kínálta a mindig éhes fiatal író- és művészbáratokat.⁹⁵

Körtvélyes hosszú évtizedeken át a rendet, az egyértelmű viszonyokat jelentette. Ez kétségtelenül a falu archaikus kapcsolataiból, feudális világából eredt. Ezt az univerzumot „rendes emberek népesítik be, akik csendesen művelik a földet, ágyban halnak meg, tartják a régi szokásokat és az elfogadott hit parancsait”.⁹⁶ Erre a békés változatlanságra és biztos, szilárd világra Lesznainak nagy szüksége volt, igen sokszor és néha viharosan változó társadalmi, politikai, családi viszonyai közepette: „Mindig van hét kásahegy és három tövises rézkapu a cél előtt” – mondogatta gyakran.

Tervek, elképzelések sokasága, számos lehetséges életprogram sorakozik a napló lapjain, ám ezek töredékét sikerült csak megvalósítania. Lesznai élete legnagyobb és legnehezebb küzdelmeit az idővel vívta: „Nagyon elégedetlen vagyok magammal, olyan slendriánban élek, mintha még 15 éves lennék, és végtelen készülődés az életem, de nem célra készülődés, hanem, és ez a bűn, indulásra készülődés. [...] Nincs bennem annyi dinamikus erő, hogy kivetítve lelkemet,

⁹² Jászi 2001. 232. old. (1921. november 19.)

⁹³ Jászi 2001. 233. old. (1921. november 20.)

⁹⁴ In: Vészi Endre: *A káprázatok évei. Múlhatatlan arcok c. visszaemlékezés.* -

<http://mek.oszk.hu/03300/03312/html/h7mps1.htm#mulhatatlanarcokteljes> (Utolsó letöltés: 2012. június 17.)

⁹⁵ „A műteremszobában, ahol a falakat stilizált, folklorisztikus festményei díszítették, nagy uzsonnatálat tett elém; rózsaszínű sonkát, vörösbarnára érett kolbászt, fokhagymától illatos főtt szalonnát, paprikát, paradicsomot, majd körtét, almát, diót - nemes szíve és körtvélyesi birtoka ajándékait. Jöttek hozzá sorra költők, írók, festők, eszmét cserélni és áldozni a gyomor örömeinek. Itt találkoztam a kopaszodó, sápadt, fanyarul ironikus Fenyő Lászlóval, az őszi Pest költőjével, Jékelyvel, akit Toldalagi Pállal szinte egy időben közölt Kárpáti Aurél, majdnem kolumnás terjedelemben a Pesti Naplóban; Berény Róberttel; a katolikus Jelenkor antifasiszta szerkesztőjével, Katona Jenővel, Szegi Pállal; és Hajnal Annával, aki menyasszonyi mosollyal és modern sapphói dalokkal járt-kelt a világban, s akinek készülő házasságát Lesznai anyyira támogatta. Külön bekezdést igényelne a földi jók élvezetében, ártatlanul harsogó, boldogan trombitáló Berda József, akiben a tisztelet legalább akkora volt a ház asszonya iránt, mint örökké csillapíthatatlan étvágya.” – In: Vészi Endre: *A káprázatok évei. Múlhatatlan arcok c. visszaemlékezés.* - <http://mek.oszk.hu/03300/03312/html/h7mps1.htm#mulhatatlanarcokteljes> (Utolsó letöltés: 2012. június 17.)

⁹⁶ Lesznai 1976. 29-30. old.

*magamnak megfelelő, őszinte jó életformát alkossak, de legalább is legtöbbet nyerjem jelen életformám lehetőségeiből. De ezt sem: őszinteségben, még leginkább szeretetben és munkában elégtelen vagyok.*⁹⁷ Lesznai nem szűnt meg terveket szőni, életcélokat kijelölni, és újabb és újabb vonzó feladatokat talált magának, ahogyan fogalmazott: „*Búvócskát játszva önmagammal keresem magam*”. A naplóban is rögzítette erre az *útra készülődésnek* a terveit: szeretett volna megtanulni szlovákul, össze akart állítani két meseantológiát⁹⁸, szerette volna textilművészeti tervezői tevékenységét a szőnyegszövés felé kiterjeszteni, és hímzőmanufaktúrájának profilját ezirányban módosítani, szerette volna megírni a nagy állatos-könyvet és a gyermekesztétikát is. Ám csapongó, szétszórt, dinamikus kreativitása és többlakli életvitele nem kedvezett egy, az általa olyannyira óhajtott pontosan meghatározott, kigondolt és megtervezett életprogram végrehajtásának – a külső és belső Rendnek. Ha ez így történt volna, Lesznaiból egy olyan – művészileg és gazdaságilag is – olyan meghatározó tervező válhatott volna, mint az angol William Morris (1834-1896), C.F.A. Voysey (1857-1941), vagy Lindsay P. Butterfield (1869-1948), akik ma is keresett, emblemikus alkotói a nagy-britanniai szecesszióknak. A művészi lehetőségei adottak voltak ehhez, ám a megvalósításhoz szükséges következetes, és magával szemben szigorúbb – célra tartóbb – személyiség, a megfelelő gazdasági környezet és az Otthon stabilitása és nyugalma hiányzott. Közben telnek-múlnak az évek, és kiderül, hogy „*Ez az új világ azonban nem szilárd és körüljárható. Ez az új világ kiegyensúlyozatlan a maga szörnyűségében, hiányzik belőle a megváltás ígérete és az ég vigasztalása.*”⁹⁹

Lesznai Anna és barátai dacolva a viharos időkkel 1938 nyarát még Körtvélyesen töltötték, ám immár szinte számkivettként. Hogy mekkora idő telt el az 1880-es évek és 1938 között Körtvélyesen, azt Lesznai így fogalmazta meg: „*[LA] Át is élt vagy három kerek századot: azoktól a napoktól fogva, amikor a falusi parasztok ruhája szegélyét igyekeztek megérinteni ajkukkal, addig a napig, míg ugyanannak az utcának a parasztsága nem viszonzta többé az ő köszöntését.*”¹⁰⁰ Körtvélyestől vett búcsújának egyik legmeggrázóbb dokumentuma az a feljegyzés – mintegy nyolc lapnyi levél –, amelyet Lesznai 1938. novemberében tollal és

---

⁹⁷ Lesznai 2010. 206. old (1920-21)

⁹⁸ „*A szerelem mesekönyve*” és a „*Meseantológia az ősmesétől máig*” – In: Szilágyi 2007. 150. old.

⁹⁹ Lesznai 1976. 29-30. old.

¹⁰⁰ Előszó a *Kezdetben volt a kert* című kötethez, amely a magyar kiadásba nem került bele: (PIM V. 3670/13/2). Közölve: „*A múlt rongyszedője vagyok*” – *Adalékok a Kezdetben volt a kert című regény keletkezéstörténetéhez*. In: Enigma 52. kötet (Budapest, 2007.) 40-45. old. Közzéteszi: Török Petra (A továbbiakban: Lesznai 2007.1)

ceruzával, spirálfüzetből kitépett papírokon írt Amerikába hajózáva, egy rövid olaszországi és párizsi tartózkodást követően.¹⁰¹

A Lesznai-Gergely házaspár emigrációja után, a háború utolsó időszakában Lesznai elsőszülött fia, az akkor már házas Garay Károly Körtvélyesen maradt. Hogy pontosan mi történt vele, senki sem tudja pontosan, talán a partizánok közé akart állni, míg más elképzelések szerint – mivel Garay a II. világháború előtt hosszabb ideig Angliában élt és tanult, és ott pilótakiképzést kapott – az erről szóló igazolványt megtalálták nála a németek, emiatt kémnek gondolva őt, kivégezték.¹⁰² A naplók talán legmegrendítőbb része az a néhány sor, amely az „*Isten kegyelmezzen!*” felkiáltással kezdődik, és amelyet fia halálhírére követően vetett papírra 1945. augusztusában.¹⁰³

Amerikai emigrációja után az a fájdalom, amelyet e kerti paradicsom elhagyása jelentett, sohasem enyhült, hiszen önnön lényének egy darabját kellett hátrahagynia: „*A fák is, mint az emberek / némák itt és idegenek. / Nem játszom bűvöcskát alattok, / komor menetben nem haladtak / apám koporsója felett .../ A fák itt mért szeressenek.*” (Napló 1940)¹⁰⁴

New Yorkban férjével hosszú évtizedeken át laktak a Lexington Avenue-n, ahol látogatóik, például Boldizsár Iván, egy hazajáró-hazavágyó világban találhatták magukat: „...*meglátogattam New Yorkban, a Manhattan egyik felhőkarcolójának sokadik, de nem túl magas emeletén. Beléptem a lakásba és egy körtvélyesi faluban találtam magam.*”¹⁰⁵ Ugyanezt az első benyomást rögzítette Tolnay Károly is: „*A 246 Lexington Ave egyik szomorú, izléstelen*

¹⁰¹ Lesznai 2010. 486. old. (1938-39)

¹⁰² „*Málka asszony nagy bánattal hagyta el Körtvélyest. Itt maradt elsőszülött fia Károly, akit a háború folyamán Bystré falu mellett agyonlőttek. Ott ment át a partizánokhoz. Boscics faluban tartózkodott és nagyanyám apámmal küldött minden nap ennivalót. A háziasszonyánál egy levelet hagyott, arra az esetre, ha valami történne vele, jutassák el Körtvélyesre. Egy reggel, így emlékezett vissza a háziasszonya, németek jöttek be a házba, étellel és cigarettával kínálták, amit ő nem fogadott el, mert tudta, hogy ez mit jelent. Elhurcolták és agyonlőtték. Amikor nagyanyám ezt megtudta, Pistával, Gyuszival és az apámmal elmentek a holttestért. Egy mocsárba volt beásva. A cigányok kiásták, nagyanyám ünnepibe öltöztette az utolsó útjára. A körtvélyesi temetőben temették el. Mellette alussza örök álmát Mariska nagyanyám, így nincs egyedül. Amikor nagyanyám ezt a szomorú hírt megírta Málka asszonynak, a válasz az volt: Elvehetek volna mindent, a birtokom, a gazdagságom, csak nem a fiam.*” – Nanakova Bozena visszaemlékezései. Elhangzott a *Morzsái az eltörött világkalácsnak* című Lesznai Anna emlékkiállítás megnyitóján Budapesten, a Petőfi Irodalmi Múzeumban, 2006. június 24-én.

¹⁰³ Lesznai 2010. 490. old. (1945)

¹⁰⁴ Lesznai 1985. 143-145. old.

¹⁰⁵ Boldizsár Iván: *Máli és képeskönyve*. In: *Élet és Irodalom*, 1979. február 10. 14.

*házában laknak. Belül a lakás persze jobb: magyar hímzések, kis könyvtár, biedermeier bútorok.*¹⁰⁶

Lesznai 1938-ban elvesztette Otthonát, az egyetlen, ahol legközelebb került ideális önmagához, céljaihoz, álmaihoz. Más útja nem lévén, magában, regényében és munkáiban építette tovább ornamensekkel kerekített világát. Kereste a megváltást, a hitet, a vigaszt és a rendet.

---

¹⁰⁶ *Lapok a „Mindenek könyv”-ből. Tolnay Károly levelezéséből és naplójeljegyzéseiből (II.)* Közzéteszi: Lenkei Júlia. In: Holmi, 2003/február, 203. (A továbbiakban: Lenkei 2003.)

4. „Milyennek szeretném magam? - Hitemnek megfelelőnek.”¹⁰⁷ – Lesznai vallásossága

„Imaszerű áhítattal és őszinteséggel mint »gyónást és önszámontartást» szeretném ezt a naplót írni. Mert az ember inog, és »kézzelfogható« »vallási« támaszok hibáznak az én körülményeim között.”¹⁰⁸ – írta Lesznai 1916 novemberében. Igyekezett megkapaszkodni valamiben, de csak ürességet markolt. A kálvinistává keresztelt zsidó magányosan és bizonytalanul lebegett a két világ között. Ósei hitét már elvesztette, formálisan meglévő hitéhez és egyházához nem talált lelki-spirituális utat.

A naplófeljegyzésekből megtudhatjuk, hogy az életében hiányzó dogmatikus vallási támaszokat milyen gondolatrendszerekkel pótolta, és ezzel párhuzamosan hogyan alakította a zsidósághoz és kereszténységhez fűződő viszonyát, amelyet alapvetően meghatározott saját „lebegő” helyzete. Bár szülei szerelmi házasságot kötöttek, a frigyben mégis két ellentétes habitusú, kötődésű és meggyőződésű társadalmi réteg és család került szoros kapcsolatba egymással. Egyik oldalon már a névhasználatával is szilárd meggyőződését hirdető, dzsentrifallűrökkel megáldott – vagy megvert – zsidó birtokos apa, Moscovitz Geyza. A másik oldalon édesanyja, a zsidó nagypolgári Deutsch József dinasztiaalapító lánya, a legfinomabb, ám konzervatív zsidó neveltetésben részesült Deutsch Hermina állt. Érdeemes hosszabban idézni saját helyzetéről adott leírását egy 1917-es nyilatkozatában: „*Nevelésem véletlenjei folytán egyaránt éltem keresztények és zsidók között – emlékeim, érzelmeim, barátaim mindkét körből egyaránt rekrutálódtak – és a dolgok legelején egy falusi kúria terebélyes fáin bólogattak felettem. Vidéki tisztas vadászó, politizáló »úriemberek« pipafüstjében voltam nyolcéves koromban a »legmagyarabb kis úrigyerekek«, ki hazafias, sőt amennyiben ilyesmit öntudatlanul magamba szíhattam, »úriosztály-érzelmek« levegőjében nőtt fel. Emellett vallásos zsidó nagyszüleim pesti otthona, szűkösebb szigorúságú szokásai, a hosszúnapot betartó fehérszakállú öreg úr, szintén beletartoztak lelki leltáramba. Hosszúnapi és nagypénteki böjt megfértek tudatomban. A katolikus templom harangszavára imádkoztam. Tudtam, hogy léteznek pajeszes falusi grájzlerkocsmárosok, kik »zsidók«, akik pántlikát árulnak, és akárcsak a tót parasztok, nem voltak olyan emberek, mint mi. Egyszer ilyesmit fejthettem ki anyám előtt (azt hiszem, azt kérdeztem, milyen haditettért kaptak nemességet az őseim); anyám hangosan kacagni kezdett és ez a lekicsinylő kacaj és a hozzávetett megjegyzései magyarálták meg nekem először, hogy én nem vagyok »igazi,*

¹⁰⁷ Lesznai 2010. 119. old. (1916)

¹⁰⁸ Uo.

színmagyar úrigyerek» és hogy a zsidóság valami különvalóságot, alsóbbrendűt, társadalmilag ha nem is titkolandót, de mellőzöttet jelent. Ekkor kezdődött meg számomra a zsidókérdés. ”¹⁰⁹

Formális vallási hovatartozása sok tisztázandó kérdést vet fel. Egy gyerekkori járványt követően Lesznait – állítólagosan a falubeli pap unszolására – anyja kálvinistává kereszteltette, így vált egy zsidó család első kitért generációjának képviselőjévé. A keresztelés ténye és időpontja rendkívül bizonytalan, ahogy arra Konrád Miklós kutatásai rámutatnak.¹¹⁰ Mindennek ellenére Lesznai Körtvélyesen rendszeres templomlátogató volt, ismerte a liturgiát, a vallási hitelveket. Vonzotta a hajnali litánián a templomban térdepelő parasztasszonyok tömege, a körmenetek forgataga, az átszellemült arcok: „*A tegnapelőtti litánia élménye: [...] merem így kezdeni: én Lesznai Anna [...] a hrušovi katolikus templomban ülök, s asszisztálok az októberi litánián. Körülöttem mellig középkorban térdepelnek a tót parasztlányok. Hátul öreg nénik, alázatból egy nem a padon, de gyóntatószék előtt a jéghideg kövön ül; karjaik fel felnyúlnak a párából, mintha saját mágikus félhomályukból: emberség Jézus felé kapaszkodnának, de a mágikus anyagú Mária-litánia ismét lehajlítja őket. Mint egy szélvihar a kalászok felett jár rajtuk a litánia orgonadallama.*”¹¹¹

¹⁰⁹ *A zsidókérdés Magyarországon*. A Huszadik Század Könyvtára 64. kötet, Budapest, 1917. 354-358. old.

¹¹⁰ A több helyen említett gyemekkori keresztelés nehezen értelmezhetővé Konrád Miklós legújabb kutatásainak fényében. 1902-ben az *Egyenlőség* című lapban egy rövidhír jelent meg, miszerint egy 1895 októberi rabbigyűlés után, mely megtiltotta vegyes párok templomi összeadását, az aradi főrabbi, Rosenberg Sándor felhagyott az általa bevezetett reformmal (a vegyes párokat, ha nem is adta össze, de ünnepélyesen megáldotta a zsinagógában). Mégis az a hír röppent fel, hogy Rosenberg újrakezdte ezt a gyakorlatot: "*Az aradi főrabbi megint áldani fog. Zempléni Moskovitz Géza leányát, ki zsidó, nőül veszi a zsidó vallásról a katolikus vallásra tért Garai Károly. A jegyesek, kik nem aradiak, Aradra utaznak majd, hogy február 3-án ott lépjenek polgári házasságra. Az anyakönyvvezetőtől az ünnepélyesen kivilágított zsidó templomba vonulnak, ahol karénekkal és héber zsoltárokkal fogják fogadni. Az ornátust öltött rabbi az új pár elé lép, üdvözli azt Izrael Istenének nevében, kinek az új férj régen hátat fordított és megáldja a frigyet ünnepélyesen azoknak a bolond ösöknök az áldásával, kik tűzhalált haltak, hogy ne kelljen megcselekedniök azt, amit az új férj cselekedett meg Izrael vallásával.*" Szabolcsi véleménye szerint ez végül nem fog megtörténni, mert Rosenberg rabbi ezt nem meri újra megtenni. Cikkében mindenesetre azt kéri az aradi hitközségtől, vessenek véget a botránynak. – Szabolcsi Miksa: *Meturgeman. Az aradi áldás újból kísért*. In: *Egyenlőség*, 1902. jan. 12., 4. old.

Nem sokkal később az Aradi Híradó egyik cikke megemlíti, hogy Rosenberg aradi főrabbi végül valóban megtagadta a zsinagógái áldást "*a Garai- Moskovitz pártól. Dacára annak, hogy a házasulandók egyikével rokonságban is van.*" – *A főrabbi áldása és az aradi zsidó hitközség. Egy interview*. In: Aradi Híradó, IX. évf., 4. sz., 1902. jan. 20., oldalszámozás nincs.

A fentiek alapján 1902-es első házasságkötésekor Lesznai formálisan még nem tért ki, tehát a gyemekkori keresztelés ebben a formában nem állja meg a helyét.

Köszönöm Konrád Miklósnak, hogy felhívta figyelmem erre az adatra, és rendelkezésemre bocsátotta a vonatkozó híradásokat.

¹¹¹ Lesznai 2010. 326. old. (1923)

A vallási élet misztikus és átszellemült pillanatai olyan nagy hatással vannak rá, hogy azok képeit nemcsak saját epikus munkáiba emeli át, hanem például Balázs Béla *Lehetetlen emberek* című regényében a falubeli jelenetek egy részét is ez inspirálta: „*Klára megállt az ajtóban. Keskeny szemöldökét összevonta. – Gyere – suttogta Alíz –, ezeknek az asszonyoknak most jó. Nézd, hogyan térdelnek. Milyen mélyen. Mintha lábuk se volna. Csipőig vannak most a földbe ásva. Nézd a fejkötőjükön, ingükön a szép, tarka hímzést. Közel van hozzájuk a föld, a növények vállukra, mellükre kúsztak. Ha ezek az asszonyok most fölkelnének, egész kerteket kellene kitépniük a földből. – Gyere, Klára! Az asszonyok közé kell térdelnünk. Ők nem keresnek külön, saját utat Istenhez, mint mi. Úgy másznak be a közös közös imádságba mint a közös istállóba.*”¹¹²

A paraszti életképek korszakában, a 20-as években visszatérő témája a körmenet: a Madonnát imádó, átkaroló asszonyok, a templom felé hömpölygő zászlós, nagyrokolyás, ünneplő ruhás tömeg hullámzó, áradó látványa. A hagyatékban többféle technikával (tus, akvarell) és méretben készült (a néhány asszony alkotta csoporttól a teljes körmenet ábrázolásáig) példáit láthatjuk e tematikus alkotáscsoportnak. Lesznai meghatározó spirituális élménye, a szlovák parasztság világának legdrámaibb kavalkádja volt ez a búcsújárás. Ezt festette meg ennek a korszaknak legtöbbet reprodukált, és valóban legjellemzőbb képén, az 1924-es *Szlovák Lourdes* című kartonon, mely a búcsúhellyé nyilvánított Kolcs-Hosszúmezőn rendezett búcsú kavargását idézi fel.¹¹³ A naplójegyzetek és a *Kezdetben volt a kert* című regényének legszebb részletei is éppen e processzió, a mise és más liturgikus alkalmak jeleneteit örökítik meg.

Lírájának is egyik központi motívuma a vallás, a hit. 1922-es verseskötetét *Eltévedt litániák* címmel adta ki. A versek címei is gyakran utalnak erre a tematikára (pl. *Erős a szeretet, Imádság, Egyiptomi Mária éneke, A vád litániája, Miatyánk, Októberi rózsafűzér*), sőt a formai megoldások is felidézik a liturgiát, illetve a vallási irodalom műveit és műfajait, a zsoltárokat, imákat, himnuszokat (pl. *Szolgáljon néked, Ajándék, Várakozás, Darabos imádság, Isten asztalát terítem, Ima, Próféta-várás*).

---

¹¹² Balázs Béla: *Lehetetlen emberek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 245. old.

¹¹³ Kolcs-Hosszúmezőn egy Safa Mária nevű asszony látomásaiban (a kerti almafáján) megjelent Szűz Mária. A nevezetes helyen két év múlva templom épült, és miután a görög katolikus egyház elismerte a csodát, a katolikusok is így tettek. Máriához könyörögve a környék szerencsétlenjei gyűltek itt össze, valóban bruegheli kavargásban. Jászi több alkalommal írt a búcsújáróhelyről és magáról a jelenségről: *How a New Lourdes Arises? – The Slavonic Review*, 1925. december; *Wie ein neues Lourdes entsteht? – Frankfurter Zeitung*, 1925, szept. 6., szept. 8.; *Hogyan keletkezik egy új Lourdes? – Korunk*, 1926. 64–65. old.

A nem-formális vallási kötelekek, az új spiritualizmus keresése az 1910-es évek elejétől kezdve a Vasárnapi Társaság időszakán át a Bécsben felújított vasárnapokig Lesznai és köre elsődleges témája és törekvése volt. Több alkalommal merül fel például Balázs Béla naplóiban egy új szekta, egy új vallás megalapításának gondolata: „*Lehet, Máli, hogy nemsokára vallást fogunk alapítani. (Nem mosolyogtam, mikor ezt leírtam.)*”¹¹⁴ Balázs 1915-ben, a Vasárnapi Kör megalakulása után újra ezzel foglalkozik naplójában: „*Ez után a háború után következett el ideje annak, hogy az interancionalista spirituális világnézet szektáját megszervezzem. Ezt meg akarom csinálni [Lukács – TP.] Gyurival.*”¹¹⁵ 1920. októberében még mindig ugyanez a kérdés foglalkoztatja: „*Avval jött fel a magányos Körtvélyesről Máli, hogy meg kell alapítanunk az új vallást. Mert bizonyos, hogy mi mindannyian Szent Jánosok vagyunk már, és [Lukács – TP.] Gyuri, aki összefoglalhatná sokfelől húzott szálainkat, most nem ér rá, mert világforradalmat csinál. [...] Legyünk tanulságok és dokumentumok, ami világos lett lelkünkben, az el ne vesszen, mert mi vagyunk az a levegő, melyben az új próféta lélegezni tud, mi vagyunk a felhő, a villamos feszültség, melyből szikrája kipattan.*”¹¹⁶

Lesznai értelmezésében a vallás nem más, mint teljességre törekvés. Ez a formába váltás, teljessé tétel és megvalósulás számára a megváltás, az üdvözülés útja: túlmutat önmagán és az abszolútummal, köt össze bennünket. A dogmatikus vallásokat elégtelennek tartotta az Én és a Minden közti határ áttörésére, hiszen a teljességhez mindenkit egyéni viszony fűz. Lesznai ezáltal az individuumra hárította annak felelősségét, hogy betöltve rendeltetését – pl. a művészet, a szerelem, a szülés, az alkotás útján – Istenbe bukjon át. Számára ez az út a formába váltáson, az ornamentikán keresztül valósul meg. Így emeli a vallásosság, a vallási elkötelezettség szintjére az ornamentális szemléletet, kidolgozva hitelvei rendszerét. Áhítva a rendet és a transzcendenciát.

Csak az alapít vallást, teremt egy új vallásosságot, akinek nincs más útja. Lesznai az elveszített vallásai helyébe egy új vallásosságot teremtett, miközben visszatérően értékelte a zsidósághoz és kereszténységhez fűződő viszonyát. 1917-ben felkérést kapott, hogy *A*

---

¹¹⁴ Balázs 1982. I/505. old. (1911. augusztus 17.)

¹¹⁵ Balázs 1982. II/31. old. (1915. március 19.)

¹¹⁶ Balázs 1982. II/432-433. old. (1920. október)

zsidókérdés Magyarországon címmel, a Huszadik Század című folyóirat körkérdésére válaszoljon.

Az 1920-as évek elején számos – aggodalomra okot adó – tendenciának és eseménynek is tanúja lehetett Lesznai, gondolhatunk akár a numerus clausus bevezetésére, vagy éppen az *Ébredő Magyarok Egyesületére*. Az 1918-ban Gömbös Gyula vezetésével létrejött szélsőjobboldali szervezetet 1923-ban Bethlen István miniszterelnök távozásra bírta az egységes kormánypartból.¹¹⁷ Ellenlépésül Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt elnevezéssel ellenzéki pártot hoztak létre, és az ún. *Fajvédő kiáltványban* közzétették programjukat. Erre a mozgalomra Lesznai több alkalommal utal naplójában: „*Októberi litánián: sokkal kevésbé hat rám, mint annak idején. Valahogy magános lett a hitem. [...] Hol szakadt meg köztem és a paraszti hívők közt a kötelék, mért nem tudok már velük jobban imádkozni, mint egyedül, sőt alig tudok? Pedig ma is él bennem a közös ima utáni vágy. Csak Jézus közös velük – de hisz ez elég, ez minden lehetne. (Ébredő-gyűlések után hangosan felolvastatni a hegyibeszédet.) Hirtelen: jó tudni, hogy lelkem sohasem jár egészen egyedül. (Ok-e a „mai helyzet” nem templomba járásra? Nem, legfeljebb oka lehetne, hogy zsinagógába is járjak.)*”¹¹⁸

1923-ban ebben a fent idézett, gyönyörű stílusban megírt – erősen a vizualitásra épülő – naplóbejegyzésében, melyet egy, a zsidósággal foglalkozó cikk vázlatának szánt, a korábban még elvont, elméleti fejtegetések helyett a maga konkrétságában, a 20-as évek elején lezajlott történeti és társadalmi változások következményeivel nézett szembe. Az antiszemitizmus erősödő légkörében saját életére vonatkoztatva teszi fel a kérdést: hová tartozom, miben hiszek és miért? Ezt követően hosszú időszak telik el, hiszen csak 1938-ban foglalkozik újra naplójában – egy igen hosszú bejegyzésben – a zsidókérdéssel és saját személyes helyzetével.¹¹⁹

Álláspontját elemezve érdemes egymás mellé állítani az 1917 és 1938 között írott szövegeket, hogy egyrészt a kor eseményeit, másrészt Lesznai személyes helyzetének változásait nyomon követhessük.

Összehasonlítva 1917-es és 1938-as felfogását, csekély változást figyelhetünk meg. 1938-ban a zsidókat két nagy csoportba osztja: egyrészt a „*ghettózsidókra*”, az ortodox vidéki zsidóság tagjaira, akiket nemzetiségként értelmez, és a többi nemzetiséget megillető jogokat követeli

---

¹¹⁷ Az 1922 tavaszán Bethlen István vezetésével létrejött kormánypartban jelentős szerepe volt a szélsőjobboldali erőknél, hiszen Gömbös ügyvezető elnök volt.

¹¹⁸ Lesznai 2010. 324. old (1923. október 17.)

¹¹⁹ Lesznai 2010. 472- 485. old. (1938. február 25.)

számukra; másrészt a gettóból kikerült „*kultúrzsídókra*”. Az 1917-es kultúrzsídó kifejezést 1938-ra az asszimiláltak kategóriája váltja fel, akiket már teljesen – eszméiben, nyelvében, szokásaiban – magyaroknak tekint, és önmagát is harcos asszimilációpártiságával e csoport képviselőjének tartja. A „*cionisták*” és „*zsídó fajvédők*” mint zsidó típusok csak 1938-as írásában jelennek meg. Tragikus helyzetűnek látja a kultúrzsídókat, akik számára a zsidókérdés a legfájdalmasabban érezhető. Ők azok (bár a többi csoportban is felismeri e jelenséget), akik egy „*sajátos önérzeti állapotban*” élnek. Amit eddig becsültek (zsidó tradíciók), arra már nem lehetnek büszkék, ám a nemzsidó, keresztény tulajdonságokat és sajátosságokat még nem érezhetik teljes egészében magukénak. Ez idézi elő azt az önérzeti törést, ami az általa „*különös, betegesen izgatott lelkiállapot*” legfőbb oka és egyben magyarázata, melyet a helyzetükből eredő folytonos stabilitáshiány idéz elő. Ezt a problémát a zsidók társadalmi pozíciójából, a neveltetésből és a családi légkörből eredezteti, tünetének pedig a pénzügyi és az intellektuális javak túlzó értékelését és demonstratív megjelenését, a modorbeli hiányosságokat és a túlzásokra, „*kilengések*”-re való hajlamot tekinti.

Természetesen Lesznai Anna nem marad adós a „megoldási” javaslatokkal sem, több kiutat ajánlva a kialakult helyzetből. Hangsúlyozza a gyerekek elkülönített nevelésének és oktatásának megszüntetését, hogy a közvetlen kapcsolat által egymás szokásait megismerve tiszteljék a másik csoport tradícióit. A vegyesházasságot mint – nézete szerint – a gyakorlatban kudarcot vallott lehetőséget elutasítja. Az egyetlen jövőbeli megoldásnak egy új ökumenikus vallás eljövételét látja. Ez utóbbi javaslatában változik lényegesen az 1917-es és 1938-as fejtegetések konklúziója. Míg 1917-ben még „*embereket és felekezeteket egyesítő*” vallási reneszánszról beszél, addig 1938-ban már a zsidóság metafizikai rendeltetésének tartja e folyamat megvalósítását és beteljesítését. Álláspontja szerint a zsidók, éppen az őket ért folytonos negatív hatások, és az ennek következményeként megjelenő, kialakuló lelki sajátosságok miatt arra vannak predesztinálva, hogy résztvevéljesebbek, megértőbbek és *keresztényebbek* legyenek a nemzsidóknál, önmagukkal szemben pedig a legmagasabb lelki-szellemi-spirituális elvárásokkal kell fellépniük.

Lesznai egyéni vallásosságáról és identitásáról szólva hangsúlyoznunk kell a naplók bejegyzéseinek sokrétűségét és összefüggéseit, hiszen csak ezek fényében válik nyilvánvalóvá,

hogy Lesznai kereszténysége nem azonos egyik dogmatikus keresztény vallással sem. Krisztusi jelzője behelyettesíthető egy erkölcsi-etikai abszolútummal, tehát nincs szó a hagyományos értelemben vett kereszténységről. A naplók ismeretében állíthatjuk, hogy Lesznai minden közösségteremtő kezdeményezését részben éppen a biztos vallási támaszok hiánya és a spirituális kollektivitásra törekvés motiválta.

Az amerikai évtizedekben a *Kezdetben volt a kert* című regényében Lesznai a magyar irodalomban páratlan gazdagsággal vázolja fel egy zsidó család öt generációjának történetét a pálinkát mérő rozgonyi kocsmárostól a zsidóságtól teljesen eltávolodott fiúig, azaz a dédapától (1770-es évek) a dédunokáig (1900-as évek eleje). A középpontban álló Berkovics család életén át mutatja be az asszimiláció fokait és folyamatát, az új és módosuló életeszmények és értékek változásainak köszönhetően bekövetkező nemzedéki ellentétet és egyéni krízishelyzeteket.

A vallásról, a hitről folytatott vasárnapos viták minden résztvevő számára életre szóló jelentőséggel bírtak. 1952-ben Tolnay Károly felújította kapcsolatát a Lesznai-Gergely házaspárral, mikor rendszeres princetoni kutatómunkája megszűnván, a Columbia Egyetemen kapott vendéglőadói megbízatást, és heti két napot New Yorkban töltött. Az egyre gyakoribb találkozásokhoz a végső lökést a Gergely-házaspár levele adta: „*Kedves régi barát, nem mondhatom, mennyire örvendtünk látogatásának ([Schön] Bandi velünk!). Olyan volt, mint egy falat a régi vasárnapból.*”¹²⁰ Levelezésükből kiderül, hogy a találkozások vasárnapos szellemben teltek. A leírások e találkozásoknak a régi időkből átöröklődött, szinte vallásos emelkedettségét, magasztosságát tükrözik. A lakás *kápolná*-vá vált, benne *Vasárnap-oltár* állt: „*Princeton. Az első új »Vasárnap«, február 24, 1952. Lesznai Anna és Gergely Tibor eljöttek látogatóba, »vasárnapra«. Délben 12-kor érkeztek, és az egész napot nálunk töltötték. Életem egyik legszebb napja volt. Voyage dans le passé. Az attika-szobácskát (293 Nassau Street) a Noémi képeivel és gobelinjével kineveztem »magyar kápolnává«, a commodra magyar hímzést tettem, és arra raktam a »Vasárnap« tagjainak műveit: Lukács, Fülep, Mannheim, Antal, Lesznai, Bartók, Kodály, Balázs. (Hauser könyve még nem érkezett meg.) Újra »Vasárnapot« ünnepeltünk, mint 35 évvel ezelőtt.*”¹²¹

Gergely Tibor erre válaszul levélben köszönte meg az együttlétet: „*Kedves Tolnay, olyan szép volt a tegnapi nap, hogy még egyszer kifejezést akarok adni hálámnak és szeretetemnek.*

¹²⁰ Lesznai Anna levele Tolnay Károlyhoz (1951. december) In: Lenkei 2003. 205. old.

¹²¹ Tolnay feljegyzése (1952. február 24-én). In: Lenkei 2003. 203. old.

Boldogító érzés, hogy az a pár év, amelyet együtt, olyan nagyszerű emberek és körülmények között töltöttünk, olyan elevenen és termékenyen él benned, aki legtovább jutottál valamennyiünk közül. Mi Máival mindig ápoltuk a »vasárnapi szellemet«, de ez nálunk családi ügy – a tegnapi élmény után ezen messze túlmenő, emberi közösség.»¹²²

A beszélgetések során szóba kerültek a hit és vallás kérdései is, és Lesznainak a naplójából ismerős, hosszú évtizedeken át hangoztatott tétele – miszerint a művészet megvált, és ez az Isten felé vezető út–, mit sem változott az 50-es években sem: „Máli zseniális.[...] Azután Istenről volt szó: Máli hisz és imádkozik, és az segít. Istennek is szüksége van ránk és a Teremtésére, mert enélkül magányos volna, realizálódik itt lenn, de tökéletlenül – de a művészetben tökéletesen realizálódik.”¹²³

Lesznai a vallási elkötelezettség szintjére emelte ornamentális szemléletét, kidolgozva hitelvi rendszerét. A vallásossággal megegyező magatartás igazolható e világkép egész életére kiható teljességével és jelentőségével, a felé irányuló áhítattal, a szinte liturgikus foglalatoskodással, sőt szóhasználatával és megfogalmazásmódjával is. Lesznai számos személyes és művészetpszichológiai ok miatt vágyta azt a rendet, amelyet ez a szigorú formaelvű, a vallás szintjére emelt világkép nyújtani tudott számára, és amely egyébként olyan fájoan hiányzott volna életéből. Mély, soha nem múló elkötelezettséggel vallotta az ornamentalitást: azt, hogy forma és tartalom tökéletes megvalósulása túlmutat önmagán, és az abszolútummal, a világformáló akarattal, a túlhanról származó tudással köt össze bennünket. A cél a teljességre törekvés, egy új egység megszületése, a megformázás, teljessé tétel és megvalósulás. Lesznai e törekvéseket az emberi lét egyetlen és kizárólagos értelmének tartotta. A vallás is ezen odaigyekvés eszköze volt számára.

---

¹²² Gergely Tibor levele Tolnay Károlynak. (New York, 1952. február 25.) In: Lenkei 2003. 206. old.

¹²³ Lenkei 2003. 203-204. old

5. „*Jól mulatok most, ha gondolkodom*”¹²⁴ – Lesznai világnézeti modelljének alapelvei és fogalomrendszere

Lesznai ornamentális világnézeti modellje számos formai, tartalmi és stiláris alapelv együttesén nyugszik, amely tevékenységének valamennyi területét: alkotómunkáját, pedagógiáját, irodalmi műveit, sőt emberi magatartását is alapvetően meghatározta. Ezek az alapelvek formálisan nem rendeződtek egy egységes teoretikus művé, így különböző írásaiból – elsősorban naplójából és esszéiből, illetve *A tervezés művészeté*-ből – rekonstruálható esztétikai-metafizikai világképe.

A modellből következő formai, tartalmi és stiláris alapelvek:

- 5.1 Tartalom és forma összhangja
- 5.2 Funkció és anyag egysége
- 5.3 Rész-egész-egység viszony
- 5.4 Szőnyeg, öltés, hímzés szimbolikája
- 5.5 A világ rendje – kompozíciós rend – perspektíva
- 5.6 Strukturáltság
- 5.7 Egyensúly, szimmetria, ritmus
- 5.8 Zárt és folyamatos ornamens
- 5.9 Stilizálás és absztrakció

A modellből következő világnézeti, etikai, közművelődési és pedagógiai alapvetések:

- 5.10 Ornamentika mint egyetemes jelrendszer
- 5.11 A művész feladata és küldetése
- 5.12 Ízlésnevelés – a jó szem dicsérete
- 5.13 Manufakturális tevékenység és eredetisztaság

---

¹²⁴ Lesznai 2010. 485. old. (1938)

5.1 Tartalom és forma összhangja

A tartalom, anyag és forma tökéletes szintézisét – a zárt, megformált egységet, a totalitást – az ornamentelek jelentették Lesznai számára.

A fentiekből következően ornamentalszempontjainak alapvető tétele, hogy nem csupán egy díszítő formáról, hanem olyan ábrázolásról van szó, ami ritmus, szimmetria és egyensúly által hat: esszenciálisan egyesíti a technikai gesztust a tökéletességet hordozó szimbólumokkal, a tartalommal, a lélekvalósággal: „*Helyes ornamentikához két úton lehet jutni, az anyagból lassan kibontakozik a beléje zárt, véle gyakran azonos lélek, az anyag lelke. [...] Minden ornamentika lélekvalóság kivetítés; nem lehet »impresszionisztikus a belső hangulati expresszionizmus« sem, a lélek törvényei szigorú adottságok. A mese sem erőszakolja meg a valóság lelkét, hiszen az azonosságból indul ki, érzi, hogy magával egy lehetőségű, tehát valóban egy törvényű dologgal bánt. Az ornamentum sem dülja fel hangulataival a jelenségvilágot (sem értelemmel, tudással), de emberi ritmus- és egyensúly érzékünket felkelti, aláhúzza a dolgokban.*”¹²⁵ Felhívja a figyelmet annak fontosságára, hogy bármely létrehozott ábrázolás, ornamentalszempont, annak formája, mérete és egyéb vizuális jellemzői indokoltak legyenek, összhangban álljanak a tartalommal, azaz „*telítődjenek a művészet szerves létével*”.¹²⁶

Ennek a kérdéskörnek gyakorlati megnyilvánulásai a terv és a sík összefüggései, illetve a díszítmény és a díszítendő tárgy vagy felület jellemzőiről szóló fejtegetések. Ezekben áttekinti, mit lehet tenni, hogy egy rendezett és harmonikus kapcsolat jöjjön létre a terv alkotóelemei és a díszítendő felület között. *A tervezés művészet* című kötet XI. előadásában a tervezőművészet szempontjából tekinti át a tartalom és a forma megfeleltethetőségének alapelveit (pl. a díszítmény elhelyezése a felületen, a tárgy szerkezetének hangsúlyozása, az ornamentalszempont kiválasztása és a szerkezet összefüggése). Teóriája itt sem nélkülözi a felhasználó szempontjait, így hangsúlyozza, hogy a díszítendő tárgynak „*[...] akárcsak életünk más keretének vagy háttérének, kevesebb érdeklődést kell magára vonnia, mint a személynek, aki ebben a környezetben éli napi drámáját*”¹²⁷, tehát a funkciót mindenek előtt valónak tekinti a tervezőművészet produktumainak létrejöttkor.

---

¹²⁵ Lesznai 2010. 149. old. (1917)

¹²⁶ Lesznai 1976. 7. old.

¹²⁷ Lesznai 1976. 58-59. old.

5.2 Funkció és anyag egysége

A tartalom és forma összhangjának elvi kérdései Lesznai tervezőművészeti munkáiban a funkció (tartalom) és az anyag (forma) fogalompárjában kerülnek kidolgozásra.

Lesznai számára minden produktum fő becse egységességükben és benső kiegyensúlyozottságukban rejlett: *„Rajz, szín, technika, anyag, a díszített tárgy rendeltetése maga is, szoros összhangot alkotnak, s bármely tényező megbolygatása felbillentheti a belső egyensúlyt. Nehéz házivászonra vagy selyemre varrott mezőkövesdi minta összeforrott tömör alapszövetével, és gyökértelessé, kellemetlenül libegővé válik, mihelyt áttetsző modern nyári batisztblúzok díszéül kell, hogy szolgáljon. [...] az eredetileg színértékeik által tagolt és kiegyensúlyozott minták nehézkes, egyhangú, értelmetlen foltokká válnak, mihelyt megfosztják őket sajátos színezésüktől, kompozíciójuknak lényeg és szerves tényezőjétől. Már új anyagot vagy technikát párosítani régi mintával is veszélyes és kevés sikerrel kecsegtető kísérlet, de valódi barbarizmus felbontani azt a majdnem felbonthatatlan egységet, mely a rajznak és a színnek kölcsönös egymásra hatásában rejlik. Ilyet legföljebb az alkotóművész engedhet meg magának a maga művével szemben, melynek belső törvényeit magában és egyéniségében hordja, s az új színre hangolt minta mint egyenértékű, új alkotás születik meg benne.”*¹²⁸

Tanítványaival lépésről-lépésre végigvette azokat a szempontokat, amelyeket figyelembe kell venni ahhoz, hogy a funkciónak és anyagnak megfelelő terv szülessen, lehetőleg a művészi alkotóerő, szabadság, vizuális autonómia sérülése nélkül: *„Van-e elképzelése a motívumról?; fogalmi úton vagy vizuális élmény alapján kívánja megközelíteni a motívumot?; milyen mértékű absztrakciót fog alkalmazni?; milyen a felület mérete és formája, ahová ezeket készíti?; Milyen technikát és anyagot akar alkalmazni a kivitelezésben?; milyen a tárgy, amit díszíteni kíván? ; Milyen használatra szánják a tervet? (egyéni, csoportos, nyilvános, stb.); mit tud arról a csoportról, akinek a számára a tervet készíti?; a tárgy egyedi darab vagy egy készlet része?; Milyen környezetbe fog kerülni a tárgy, amin dolgozik?; Ön vagy más fogja azt sokszorosítani?; anyag és technika összhangban van a funkcióval?; mennyi időbe kerül a terv elkészítése és kivitelezése, újraalkotása?; Mennyibe fog kerülni?”*¹²⁹

---

¹²⁸ Lesznai 1913. 370-371. old.

¹²⁹ Lesznai 1976. 18-19. old.

Az anyagszerű szemlélet különös jelentőséggel bírt számára. Nem tudott elképzelni olyan tervezőt, és tervezői metódust, amely figyelmen kívül hagyja az anyagot. E két tényezőnek oszthatatlan egységet kell képeznie: *“Az anyag nem halott, passzív és néma dolog, amely kész arra, hogy a művész minden szeszélyét teljesítse.”*¹³⁰ Éppen ezért fontos, hogy a tervező maga legyen tervének kivitelezője, vagy ha ez nem lehetséges – például sorozatgyártás esetén –, a gyakorlatban szerezzen bizonyosságot terve kivitelezhetőségéről.

Az anyag mellett a terv megalkotásakor a másik alapvető tényező a díszítendő tárgy alakja, funkciója és ennek viszonya az egész térhez. Ezek a tényezők határozzák meg, hogy mennyire stilizált, absztrakt vagy naturalisztikus, folytatható vagy zárt ornemens kerüljön a tárgy felületére. Alapvető szabályként megállapítja, hogy a tervet a díszítendő felület, tárgy leghangsúlyosabb, vagy a funkció szempontjából legfontosabb pontján kell elhelyezni, hiszen az ornemens mindig a forma hangsúlyozására szolgál. Ha az rosszul van elhelyezve, könnyen zavaró rendetlenséget okoz.¹³¹ Ezért kell a tervezés első lépéseként pontosan körülhatárolni, meghatározni azt a teret, melyben a rajzot alkalmazni kívánjuk.

A motívumoknak, az anyagnak, az alkalmazott technikáknak és a síknak, illetve a felületnek, amelyen ezek egyidejűleg érvényesülnek, tökéletes egységben kell állniuk, csak ez biztosíthatja a létrehozott mű szépségét és harmóniáját, az ornamentális elv megvalósulását: *„A kapcsolatok e szövevényének azonban olyan szilárdnak kell lenni, hogy egyetlen vonal, egyetlen festékfolt, egyetlen látszólag lényegtelennek tűnő elem se szabadíthassa ki magát belőle. Az egység legyen zárt, hogy úgy mondjam végtelen, mint egy kör kerülete, amely sehol sem kezdődik és sehol sem ér véget, de amelynek örök pályája egy örök mag körül forog.”*¹³²

5.3 Rész-egész-egység viszony

A mű összetevőinek összhangja és egysége átvezet Lesznai leggyakoribb művészetelméleti kérdéséhez: a rész-egész-egység viszonyhoz. A teoretikus írásokban és a naplóban is visszatérő alapvető kérdés, hogy a kompozíció egészét felépítő részek autonóm, önmagukban is értelmezhető elemek, vagy csak az egységen belül, annak összetevőjeként van

---

¹³⁰ Lesznai 1976. 84. old.

¹³¹ Lesznai használja az indirekt kiemelés fogalmát, mely egy ezzel ellentétes tervezői célt szolgál: ellensúlyozza a tárgy konstruktív elemeit. In: Lesznai 2010. 424. old. (1934)

¹³² Lesznai 1976. 89-91. old.

szerepük. Válaszában Lesznai a tökéletes mű ismervének azt tekinti, ha a zárt egység, kompozíció elemei önmagukban is zártak és befejezettek, szimbólumai a teljes műnek: „Szerintem az a legtökéletesebb egység, mely számos, magában véve is zárt egységeket, és nem csak töredékeket tud egy nagy hierarchiában magába váltani. Ilyen a keleti szőnyeg, ornamentika, miniatúr. Kristály, melyet ha összezúzunk, minden darabkája ismét tökéletes apró kristályokká válik. A legnagyobb képek detailjai is zárt egészek, és összhatások mindezeknek az egységeknek egy magasabb rendű és gazdagabb egységbe való foglalása.”¹³³

Minden iparművészeti terv és kompozíció kisebb formai részekből és minőségi tényezőkből (textúra, szín, valór, konstrukció, tartalom, plasztikusság stb.) áll, melyek együttese adja a terv egészét, egységét. Ezek egymáshoz való viszonya, zárt egysége, harmóniájának megteremtése, koherenciája a legnehezebb tervezői feladatok egyike, hiszen: „Minél több elemet és minél intenzívebben tart össze a kompozíció, annál magasabbrendű.”¹³⁴ A képzőművészetben is próbál párhuzamos jelenséget felmutatni: „Robbal festészetről. [...] Itt belefűzöm: az epizódról hosszú vitánk volt. [...] Képben nehezebb definiálni. De valamiképp így érzem: vannak képek (Leonardo pl., s tán modernek is pl. Cézanne), kiknél a kép nyílt részek hierarchiájából épül fel. Másoknál (Breughel) a kép ezer kis zárt kép tökéletes hierarchiája. A kép, a mű ideája kell, hogy töretlen egység maradjon, de valamiképp tartalmilag és technikailag teljesen jogosult az epizód, ha alárendelődik az egésznek. [...] Nekem rokonabb, érdekesebb az »epizodikus« út.”¹³⁵ Ezen az epizodikus úton az a kihívás várja a tervezőt, hogy minden töredékegység belesimuljon a tökéletes harmóniába, és a korábban elemzett módon egyensúlyi helyzetet alakítson ki. Ez a helyzet lehet dinamikus vagy statikus, attól függően, hogy a részletek milyenek: egyenműek, vagy különbözőségük, a kifejtett feszültség által alakítják ki a harmóniát. Ezen egyenrangú, önmagukban autonóm, tökéletes ornamensek egymás mellé sorolásával magasabb rendű egység jön létre, ami a tervtől függően bármely irányban folytatható.

Lesznai a társművészetekben is keresi az ornamentals, a lélekvalósággal telített, renden és szigorú kompozíció alapuló formák jelenlétét, az „immanens, mágikus, organikus szépséget”,¹³⁶

---

¹³³ Lesznai 2010. 104. old. (1912-16)

¹³⁴ Lesznai 2010. 133. old. (1917)

¹³⁵ Lesznai 2010. 409. old. (1932)

¹³⁶ Lesznai 2010. 221. old. (1921)

melyek a formán (illetve ennek az adott társművészetben jelentkező megfelelőjén) túllépve nemcsak a felszínt (impresszionizmus, naturalizmus), de a mélyebb valóságot is érintik. Lesznai egységes nézőpontból felépített életművét és univerzális képességeit jól mutatja, ahogy az epizodikusság, a részekből felépülő zárt egység elvét a társművészetekre is kivetítette, pl. az építészettel összefüggésben a templomot, és a benne helyet kapó falfestményeket egy tökéletesen egységes műalkotásnak tekinti, amelyek azonban önmagukban is zárt, autonóm részekből épülnek fel: „[...] a gótikus falfestmény »helyhez rögzített elképzelését« nem érzem [szegénységnek – TP.] - Mert a nagyobb egységbe beleilleszkedés dacára nem válik a kép szegénnyé – közletről és távolból, jobbról és balról, különböző világításokban szép, a beleilleszkedés által egy pluszt kap, több lesz önmagánál. Nem egyféle hatásra törekszik, de organikusán beleépül az egyetlen mindenbe”.¹³⁷

Az irodalomban az epizodikusság fogalmának bevezetésével, és a *Kezdetben volt a kert* című regényében ennek alkalmazásával az epikában is megvalósította az „öltések” egymás mellé sorolásával kialakított kép elvét. Családragénye epizódok egymás mellé sorolásából áll, melyek egy-egy szereplőhöz köthető, önmagukban is zárt eseményt mondanak el.

Lesznai világnézeti modellje etikai, társadalmi, szociális kérdésekben elfoglalt álláspontját is alapvetően meghatározta. A rész-egész-egység problematikája, az egységen belüli autonóm részek tökéletessége és rendeltetése a nagy egészen belül, adaptálható az egyének és a nagyobb csoport viszonyrendszerének meghatározására is: a jól szervezett emberi közösséget „korlátozás nélküli hierarchiának”¹³⁸ tekinti, ahol az egyéneknek „képességeik és karakterük szerint kell olyan egységgé szerveződniük, amelynek az értékek hierarchiáján, a munkamegosztáson és számtalan más anyagi és szellemi összefüggésen kell alapulnia, azért, hogy tagjai számára tökéletes kibontakozást biztosítson.”¹³⁹

Vizuális látásmódjára és láttató képességére jellemző az a megfogalmazásmód, ahogy az individuum és a közösség kapcsolatának számára fontos értékeit a tervezőművészet nyelvére fordítja le: „E zártság ellenére a terv egysége nem lehet börtön. Nem gyakorolhat semmiféle kényszert azokra az elemekre, amelyekből létrejött. Ellenkezőleg minden elemnek ki kell

---

¹³⁷ Lesznai 2010. 284. old. (1923)

¹³⁸ Lesznai 1976. 19. old.

¹³⁹ Lesznai 1976. 92. old.

fejlesztenie összes lehetőségeit, az egyenes vonalnak még egyenesebbnek kell látszani, a görbének még görbébbnek, a rózsaszínnek még rózsaszínebbnek, a fehérnek még fehérebbnek, mintha megszabadult volna attól az egységtől és harmóniától, amelybe beletartozik.”¹⁴⁰

5.4 Szőnyeg, öltés, hímzés szimbolikája

Lesznai „rész-egész-egység”-re vonatkozó elveinek, és egyben ornamentalselméletének illusztrálására is visszatérő hasonlatul szolgálnak a szőnyegre, szőnyegszerűsége vonatkozó képi utalások és szimbólumok. Az egész világ birtokbavételének gesztusa a beleszővés, behímzés (versbe, naplóba, regénybe, vászonra, selyemre) Lesznai visszatérő álma és vágya volt, ami egy textiltervezéssel és hímzésekkel foglalkozó művésznél nem meglepő: *„Szőnyeg. Szép szőnyeget szeretnék szőni, amelyre minden írva volna mit szerettem, a régi házak s mai házak, kik az életben ölik egymást, s régi énem s mai énem, az ki csudálkozott, s örült, s az ki kicsiny örömei fölött, mint gyenge virágajk fölé lehajolván, csudálkozott.*”¹⁴¹ E szöveghelyek – elméleti jelentőségükön túl – Lesznai alkotóművészeti adottságainak rendkívüliségét: vizuális percepciójának kifinomultságát, és irodalmi kifejezőerejét is tökéletesen példázzák.

Naplójában számos jövőre vonatkozó tervét is megfogalmazta, ezek között szerepel például a szövetrajz megtanulása is,¹⁴² amelyre sajnos nem kerülhetett sor, bár Lesznai több textil-, gobelin- és szőnyegtervet is készített.

Az iparművészek által tervezett és kivitelezett, illetve a keleti, antik szőnyegek kapcsán – amelyek azidőben is luxuscikknek számítottak – érdemes egy kitérőt tennünk, és utalnunk Lesznai társadalmi helyzetére és inspirációinak forrásaira. Lesznainak fontos volt, hogy művészi hitvallását és tevékenységét tükrözze közvetlen környezete is, ami nem függetleníthető szociális-társadalmi helyzetétől. A nagypolgári lakáskultúrához tartozó értékes képek és szőnyegek mindennapi, és éppen ezért mélyen bevésődő látványt jelentettek számára. Így talán nem oly meglepő, ha a *Báró Hatvany Ferenc műgyűjteményének története*¹⁴³ című tanulmányban

---

¹⁴⁰ Lesznai 1976. 91. old.

¹⁴¹ Lesznai 2010. 76. old. (1912)

¹⁴² Lesznai 2010. 384. old. (1929)

¹⁴³ Mravik László: *Báró Hatvany Ferenc műgyűjteményének története*. In: A Hatvanyak emlékezete. Szerk.: Horváth László. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 18., Hatvan, 2003. 113-266. old. (A 2001. szeptember 19-én, Hatvanban megrendezett tudományos konferencia kibővített anyaga).

reprodukált állatalakos szőnyegtöredék, „a gyűjtemény legnagyobb darabjának, igazi gyémántjára”-nak motívumai (a töredék középmedalionjában a perzsa sah udvarában játszódo jelenet, a szőnyeg mezejében pedig számos állatfigura paradicsomi hangulatú kertben) köszönnek vissza Lesznainak a *Tigris*, vagy *Vadászat* néven ismert hímzésén is.¹⁴⁴ A műfajhoz való vonzódás szövegszerűen is megjelenik került naplójában: „A perzsa szőnyegnek is van összhatása, nagyvonalúsága, de közelről nézve ezer szórakoztató részlet bontakozik ki, mely a maga perspektívájából mindig újra monumentálisan hat (mint a természet mikroszkóp alatt); monumentalitás nem egyéb, mint egységbe tömörített gazdagság.”¹⁴⁵

A szőnyeg – amelyen minden szerepel, ami számára fontos volt, és amit felhengerelve vállára vetve vihet magával az ember –, visszatérő momentum volt egyéni sorsának is, amely a külső kényszerítő körülmények hatására földrajzilag is sok helyen zajlott, kontinenseken ívelt át. Más esetben arról beszél – rögtön egy mesecsírárt is elejtve a sorok között –, hogy sorsok ezernyi kis epizódjából, és a föld összes szépségéből szőtt szőnyeget hogyan lehetne igazságosan szétosztani: „Mesetémák: A földet felhengergetni mint egy szőnyeget, hogy szép lehessen, egyenlő darabokra vágni (De fák, házak összezúzatnak, állat és ember is: ki hogy menekül).”¹⁴⁶

Lesznai minden öltésével behímezte, beleszötte, kioldozhatatlanul „belebogozta” magát a magyar művészetbe, sok-sok csodálója lelkébe, szívébe és szemébe. Munkássága egy világ, amely szőnyegként terül el a Mindenható lába előtt, telis-tele csodálatos teremtményekkel – amint ő maga vizionálta –, és amit megvalósított minden munkáján: „egy kivágást e mágikus végtelen szőnyegéből”.¹⁴⁷ Életére és műveire tekintve, méltán jellemezhetjük őt saját naplójában írott kedvenc hasonlatával: „[...] ott van szépség, ahol az egyéniség úgy kiépült, hogy elfoglalja helyét a mindenség szőnyegében.”¹⁴⁸

5.5 A világ rendje – kompozíciós rend – perspektíva

A szőnyegre, szőnyegszerűsége, a szövés gesztusára vonatkozó megállapítások azért is rendkívül tanulságosak, mert Lesznai számára a sík- és térábrázolás kettőssége – paradoxona – a perspektíva mellőzése, vagy egy újszerű, keleti tradíciókon nyugvó, nem az európai optikai

¹⁴⁴ Hatvany Lajos Múzeum, ltsz.:83.1.2238

¹⁴⁵ Lesznai 2010. 284. old. (1923)

¹⁴⁶ Lesznai 2010. 351. old. (1926)

¹⁴⁷ Lesznai 2010. 172. old. (1920)

¹⁴⁸ Lesznai 2010. 228. old. (1921)

törvényszerűségeken alapuló perspektíva (pl. az egyes tárgyaknak legjellegzetesebb nézetüknek megfelelő ábrázolása, a kép elemeinek egyenrangúsága, egy eseménysorozat különböző idejű epizódjainak megjelenítése ugyanazon képtéren belül) kérdése is a diskurzus középpontjában állt. Teóriájában és naplójában az egysíkúság, a plaszticitás, a térbeliség, és ebből adódóan a perspektíva dilemmáival foglalkozva, a kérdést történetileg áttekintve megállapítja, hogy a *„a tér, illetve annak ábrázolása minden más minőségénél jobban függött az adott világ szellemi felfogásától, világképétől”*,¹⁴⁹ azaz a koncepcionális rend, a láttatás mikéntje a világ egyidejű rendjét képezte le.

A barlanglakó nem ábrázolta a teret, ám a mozgást mégis rögzítette ezekben az ábrázolásokban. A kora történeti időkben, az egyiptomi és görög művészetben a térábrázolás igénye eltért a későbbi európai perspektívaszemlélettől: a figurák sávokba osztottan helyezkednek el, sorrendiségük pedig egyben a történés kronológiáját is tükrözi. Hasonló perspektíva-felfogás a Távol-Keleten is létezett, példaként Lesznai a kínai tájkép modelljét említi, ahol az egymás fölötti síkok fedik egymást, de világosan elhatárolódnak, és minden síknak megvan a maga figurális világa. Az európai kora középkorban még mindig nem jelent meg a tudományos alapokon nyugvó, optikai perspektíva időszaka: *„A világot síkban ábrázolták, akárcsak egy szőnyeget, mely az Úr lábaitól terült szét, ebből lett az Isten kertje. Minden kis világ és madár örült és ragyogott ebben az új helyzetben, minden teremtmény azonos szinten volt a szőnyegen, és az volt az egyetlen valóságos távolság, amely a Teremtőtől elválasztotta.”*¹⁵⁰ – vélte Lesznai, visszatérve kedvenc szőnyeg-hasonlatához. Ezt az ábrázolásmódot a következő tényezők befolyásolták: az emberek erősen vallásos és hagyományokban gazdag világban éltek, közelebb álltak a természethez, telítve voltak a világ jól szervezett és erősen hierarchikus szemléletével és nem a múló pillanatnak éltek.¹⁵¹ Vagyis olyan kor és közösség részesei voltak, ahol a látszat még fedte a lényegét.

Lesznai alkotói felfogása kerüli a plaszticitást és a térábrázolást, mint összeegyeztethetetlen sajátosságokat az ornamensekből építkező képtérrel és az ornamentális megközelítésmóddal. Figurális ábrázolásai esetén is azokat a művészeti irányzatokat és alkotásokat tekinti mintaképének, ahol az európai optikai perspektívától eltérő rendszerek

---

¹⁴⁹ Lesznai 1976. 173. old.

¹⁵⁰ Lesznai 1976. 187. old.

¹⁵¹ Lesznai 1976. 193-194. old

uralkodnak. Ezekben a kép elemei egyenrangúak, a kompozíció egészének és zártságának rendelődnek alá. Jellemzői a fény-árnyék hatás kerülése – hiszen ez plasztikus felületet sugall –, és az átfedések mellőzése. Ehelyett a térben elhelyezkedő tárgyak egymáshoz való viszonyának érzékeltetésére más eszközöket használ, például a színeket (ezek maguk is plasztikai értékkel rendelkeznek), a kontúrt és a kalligrafikusságot (enyhe vastagítás vagy sötétítés, a vonalak határozottsága, kiemelése), a háttér egyesítő erejét, mely megakadályozza, hogy az egyes alakok kitaszítassanak a képtérből, és az arabeszket, mely a „*legszigorúbb láthatatlan szerkezet, mely a mintát kiemeli, és képes átmenteni a természeti gazdagságot és szépséget anélkül, hogy a díszítő és ornamentális jelleget elvesztené.*”¹⁵²

Ezeket a jellegzetességeket véli felfedezni Lesznai kedvenc művészei, Bosch, Brueghel és Cranach képein is: „*Wienben [Tolnay] Károlyval Breughel és Cranach előtt – keletiekre gondoltunk. [...] A mese úgy díszíti a végtelen teret, mint az arabeszk vagy a folytatható ritmikus ornamens. [...] Az ornamens a teret, a végtelen szimbólumát teszi értelmessé: vallásos. [...] Cranach világa megváltott, az akció szimbolikus, ceremónia. A vadászók arca közönyös, nem sietnek, mert a vad eleste nem cél, a vadászat ceremónia. Ez empirikusan Cranach hősiességét, metafizikailag művészete megváltott voltát jelzi. Arcai egyéniek, de túl vannak az életen. Kompozíciója átlátható, és még ott is, hol a közép üres vagy első látásra nem fontos, koncentrikus és háromdimenziós, Isten helye ki van „hagyva”. Paradicsom képe, bár szimultán több eseményt ábrázol, mégsem szőnyegszerű, de hierarchikus (alá- és fölrendelő, nem egysíkú, sem szín, sem alak, sem tér, sem jelentés perspektívában). Breughel ezzel szemben mágikus, nincs sajnos eléggé előttem már emlékben, de tudom, hogy kompozíciója mélységértékeit legyőzően (pedig intenzívebbek, mély a perspektívája mint Cranachnak, egyáltalán intenzívebb, nagyobb művész) szőnyegszerű legtöbb képén (a szép sárga lovag nem!). Minden ábrázolt lény egyenértékűen mágikusan ragyog és él, az ember és a fa és a kő és a tál egyformán egy fokban egyének és nem egyének. Az embertípusa nem lelkes, és minden alakot lenyűgöz kemény feszülő varázsegységével a kép tere. [...] A keletiekkel valamiben rokon ő is, de Cranach erősebben.*”¹⁵³

Az ornamenseket az egyetemes jelrendszer részének tekintve, az ornamentális szemléletet pedig a világ- és a művészet történetében tértől és időtől függetlenül számos helyen

---

¹⁵² Lesznai 1976. 71. old.

¹⁵³ Lesznai 2010. 172. old. (1920)

felbukkanó uralkodó világképnek tartva, Lesznai a példáit is igen széles körből meríti. A perspektíva-rendszerek, a világrend és a kompozíciós rend összefüggése kapcsán előszeretettel foglalkozik a perzsa miniatúraművészettel. Ennek vonatkozásában „*értelmi*”, más helyütt „*gondolati*” perspektíváról, illetve „*metafizikai érték*” szerint igazodó perspektíváról beszél, ahol az egyes tárgyakat legjellegzetesebb nézetüknek megfelelően ábrázolják, az emberek, állatok, építészeti elemek (melyek alapvetően függőleges vagy álló jellegűek) rövidülés nélkül, teljes magasságukban jelennek meg, míg például a vízszintes karakterű dolgokat (pázsit, tálca, szőnyeg, tál stb.) felülnézetből ábrázolja teljes kiterjedésükben. A kép elemei egyenrangúak, a kompozíció egészének és zártságának rendelődnek alá. E miniatúraművészet másik érdekes vonása egy eseménysorozat különböző idejű epizódjainak megjelenítése ugyanazon képtéren belül: „*A merőleges értelmű előállításban vagy profilban, a vízszintes felállításban vagy teljes állóállításban, ami lényegileg egy, ábrázoltatik. A ház látszik kívül és belül. Egy metafizikai érték szerint igazodó perspektíva. Színperspektíva hiánya segíti az egysíkúság fenntartását, dacára annak, hogy van mélységábrázolás (mélység, perspektíva európai értelemben, ezt újra kéne nézni?) is ott, hol értelmileg ez az irány fontos, [az] útnál pl. Nem figyeltem meg a paralellek perspektíváját. Az ábrázolt stilizáltsági foka körülbelül olyan, mint Cranachnál, Fra Angelicanál vagy Breughelnél, de karaktere más mindenkinél persze. Az egyes alak és ábra funkciója alá van vetve a mágikus egyenrangúságnak, és a vallásos térnek sokkal erősebben, mint pl. Tiziannál. A képsík azonban nem olyan lezárt a perzsáknál, mint pl. Cranachnál, folytatható, egy kivágás a mágikus (csalóka folytatható) végtelen szőnyegéből.*”¹⁵⁴

Hasonló jellemzőkre hívja fel a figyelmet a kínai és japán művészet vonatkozásában, ahol szintén értelmi perspektíváról szól, mely a távolságot egymás fölé rendezett sávokkal jelezte. Ezek részben átfedték, de sohasem takarták egymást.¹⁵⁵

A kompozíciós rend és a világkép összefüggése kapcsán pedagógusként kifejti, hogy korunkban a rajzolás és tervezés valójában nem más, mint a világ zűrzavarából egy apró rész kiemelése és rendbetétele: rendszer és szervezethez kialakítása, azaz az óhajtott belső béke, egyensúly és biztonság megtalálása és kikényszerítése az alkotófolyamat által, a világ egy bizonyos síkjára, kivágatára vonatkozóan.

Egyetemes példatárában az európai és a keleti művészet mellett éppúgy helyet kapott a népművészet, mint a navaho-indián pokrócok ornamentális világa. A népművészet

---

¹⁵⁴ Lesznai 2010. 172. old (1920)

¹⁵⁵ Lesznai 1976. 184. old.

formakincsének, és a mindig is példaadónak tekintett keleti művészet formanyelvének és perspektívájának sajátosságait leszűrve, és ezekből kiindulva a „bruegheli” korszakban, a paraszti életképek alkotói periódusában a motívumokkal szinte megtölti, „teleírja” a papírt. E „mindent befoglalás” vágya azt eredményezi, hogy a rendelkezésre álló képtér teljesen kihasználva, telített, nincs felületi veszteség. Ez vezet az európai értelemben vett perspektíva, a hierarchia mellőzéséig. A térbeliség kiiktatásával e képein az alakok, tárgyak egymás mellé (alá-föle) rendeződnek, kusza összevisszaságban behálózva az egész teret. Lesznai meséket fest, ahol minden egynemű. A hierarchia hiánya miatt támad az az érzés a nézőben, hogy a képtér nem lezár, a rendelkezésre álló felületen túl is folytatódik ez a nyüzsgés, így valójában mindegy, hogy a művész hol metszette el a képteret. Az ábrázolt formák leegyszerűsítettek, stilizáltak, gyakran a figurális elemek is ornamentálissá válnak. Ez adja a képek ritmikusságát, lüktetését.

E világtépben tehát megvalósul Lesznai ideálja: a tartalom és forma, a lélekvalóság és a kitöltött-betöltött tér összhangja, ezek tökéletes egymásba csúszthatósága.

5.6 Strukturáltság

A kompozíció szigorú strukturáltságának kérdése, a „*dolgok architektúrájának tiszta éneke*”,¹⁵⁶ képsíkokra bontása a cézanne-i törekvéseket csodáló, és művészetéről gyakran értekező Nyolcak és más művészeti teoretikusok körében is központi téma volt: „*a művészek tudják, hogy minden műalkotás a képmásréteg alatt irányok, vonalak, formák és színek puszta építménye, és ezek harmonikus és pontos arányától, kapcsolatától, valamint ritmusától és alapos megtervezettségétől függ a kép valódi és sajátos szépsége*”.¹⁵⁷ Lesznai naplójában rögzített egy Berény Róberttel folytatott beszélgetést, ahol éppen e törekvések, e látásmód adaptációjának nehézségeiről, sőt kudarcáról számol be saját munkáiban: „*[Berény] Rob azt mondja, ha tudnék olyan elemeket, mint a legjobb akvarellrészeleim, szorosán összefogni egy képidea szolgálatába, elérném az én ideális képemet, és hogy ez nagyrészt diszciplína kérdése. Hibámat pszichológiailag úgy vezeti le, hogy én gyors kielégülésre, illetve könnyű kielégülésre (a képen gyors képhatásban szimbolizálva) töreksem, elejtem a realitással való harcot, ami szerintem az ornamentika lényege. Viszont az ornamentikában, amit régen nem éreztem, egy leszámolás van a*

---

¹⁵⁶ „...tisztán énekel a dolgok architektúrája” - Lesznai 2010. 232. old. (1921)

¹⁵⁷ Lesznai 1976. 13. old.

»geometriai érzékkel«, mely belőlem nagyon hibázik. Ezt akkor fedeztem fel, mikor tiszta színfoltból és síkidomokból kellett volna szőnyeget terveznem, s erre képtelen voltam, mivel nincs geometriai fantáziám. Azért tudok csak az ábrázoló ornamentika és az ornamentális kép határterületein jól csinálni. Az egyik téren kedves ábrákkal pótlom a geometriai felépítés szegénységét vagy rendszertelenségét, a másik téren ugyanúgy kedves ábrákkal, és egy bizonyos sikerzékfélével pótlom a képtideát, a hierarchiát, mely organikus összefüggést jelent.»¹⁵⁸

A szigorú kompozicionális rend mint elérendő cél, lelki és spirituális tartalmat kap Lesznai felfogásában: csak az tud jó kompozíciókat létrehozni, aki képes lelkének „saját belső konstrukcióját”¹⁵⁹ és egyensúlyát kivetíteni a matériába. Ezen képesség elérésének fontos eszköze a tervezés oktatása, amely szemléletében gyakorlati életfilozófiává, megjelenített biztonsággá: egységgé, harmóniává és egyensúlyá válik.

A tervezőművészet elsődleges feladata, hogy tükrözze a világmindenség fő törekvését: a szervezettség és egyensúly létrehozását, ezért minden terv ezzel a célkitűzéssel és reménnyel kell, hogy megszülessen. Pedagógiájában a szerkezet, a szín és a felépítés megragadásának elsődleges módszerül a koncentrált és türelmes megfigyelést tartja. Hangsúlyozza, hogy az alkotónak bensőséges viszonyba kell kerülnie ábrázolása tárgyával a hosszú megfigyelés által, mert ez az alapja a látvány és a minőségek pontos visszaadásának. E művészi magatartásra példaként említi a távol-keleti művészeket, akik hosszú-hosszú órákon át figyelik ábrázolásuk tárgyát anélkül, hogy egyetlen vonalat is papírra vetnének.

E cél elérése érdekében azt tanácsolta tanítványainak, hogy mindig legyen náluk vázlatfüzet, hogy vizuális tapasztalataikat bárhol és bármikor rögzíteni tudják.

E vázlatok szolgálhatnak alapul a kompozíciók elkészítéséhez, ahol már az irányok, az egyensúly és a ritmus veszik át a főszerepet. Ez jó alkalmat kínál az absztrakció folyamatának gyakorlásához is. A struktúrában az ábrázolt tárgy leglényegét, célját látta tükröződni: „A növények csodálatosan szervezettek. [...] Optikai megjelenésük világosan jelképezi felépítésüket és funkciójukat. A régi ábrázolások teljes mértékben visszaadták a növényi élet alapvető törvényeit, ezért maradandóak ma is, ezért maradtak fenn.»¹⁶⁰

Itt érdemes egy kis kitérőt tennünk a naplók irányába. Lesznai minden élethelyzetben domináló kreatív személyiségét, alkotói habitusát, és művészi szenzibilitását mindennél jobban

---

¹⁵⁸ Lesznai 2010. 412. old. (1932)

¹⁵⁹ Lesznai 1976. 6. old.

¹⁶⁰ Lesznai 1976. 106. old.

jellemzi a vizuális percepció jelentőségének hangsúlyozása, a látás élvezete és a látvány dicsérete, amely a napló lapjain visszatér. Ez csak a legnagyobb kreatív egyéniségeknek adatik meg, ahogy ő mondta Brueghelről szólva: „*Breughel még tud ágcsipkét festeni. Mégse lehet azt mondani, hogy ez csak tudás kérdése*”.¹⁶¹

Az ornamentalitás Lesznai naplójában nemcsak a teoretikus fejtegetések, mesék, lejegyzett beszélgetések formájában jelenik meg. Nagyon erős vizuális képességekkel megáldott alkotóként sokszor találunk olyan leírásokat, amelyek látványok, kompozíciók verbális rögzítésére törekszenek, pontos színelnevezésekkel (szinte színekódokkal) és szavakkal festenek – az ornamentalitás teljes eszköztárát bevetve, néhol kis magyarázó ábrák segítségével felvázolva egy leendő kompozíciót: „*Minap csokor, piros-narancs nem szín, már fény alkonyi októberi ablakban. Több mint a szerelem, jobban hasonlít a csudához: úgy éreztem egy percig. Esti kert csupa arany. Parancsoló és békítő szépség. A lomb is fény, túl formán és színen, melodikus fény*”¹⁶²; „*Rózsaszín rózsza a csészében: centifólia százfodru örvény - változatlan és gyönyörű és hívogató, éppolyan mint 20 esztendeje. Csak az én hibám, hogy már nem tudok beljebb kerülni labirintusába. A naptár napjai jönnek - processzóban hozzák a sok-sok gyönyörűt, minden nap egy új színű és szagú ősi virítást. Kiterítik előttem, gyerekkorom szőnyegét! Nem tudok rálépni.*”¹⁶³

Lesznai naplójának kézirata önmagában is vizuális élményt jelent az olvasónak. A szöveget mindvégig lendületes, erőteljes, kerekded betűkkel írta, az olvasását csak a ceruzával írott bejegyzések elmosódása, illetve a papíron erősen átütő tinta nehezíti meg. A feljegyzéseket kisebb-nagyobb magyarázó ábrákkal kíséri, míg másutt kedvére „firkálgat”. Erre a szokására a *Kezdetben volt a kert* kéziratának gondozása, átdolgozása kapcsán is találunk utalást a Hatvany Lajoshoz írott levelekben: „*No - holnap hozzáfogunk a kézirat rendbehozatalához - ha Isten is úgy akarja. [...] Gerg nélkül nem foghatok hozzá a kézirat rendezéséhez - mert ha ő nem segít - eltévedek saját írásom labirintusában - mielőtt beleírnék millió javítást - telefirkálnék minden oldalt olvashatatlan újításokkal - és a margókat telerajzolnám mesebeli állatokkal és növényekkel.*”¹⁶⁴ [...] most aludni térek „*elteszem magunkat öregestől hónapra*”, ahogy Hegyi

---

¹⁶¹ Lesznai 2010. 230. old.

¹⁶² Lesznai 2010. 228. old.

¹⁶³ Lesznai 2010. 458. old.

¹⁶⁴ A Petőfi Irodalmi Múzeumban a regénynek több olyan kézirata található, melyeket az író nő valóban rajzokkal egészített ki: V. 3670/10/1-24; V.3670/11/1-19; és V.3670/13/1-2.

*bácsi mondta hetven esztendeje a körtvéyesi Jardin Paradis-ban, és próbáljuk rendbe hozni a kéziratot.”*¹⁶⁵

Saját ornamentális művészeti törekvéseire vonatkoztatva megjegyzi, hogy a „vizuális mesemondás és a dekoráció között”¹⁶⁶ van az ő területe, és kiemeli, hogy az e területeken alkotónak: „Óvakodnia kell a rövidülésektől, a fényhatásoktól, és el kell kerülnie a félreértésekhez vezető rejtélyeket. [...] A tisztán dekoratív műalkotás csupán arra szolgál, hogy örömet okozzon a szemlélőnek, és nem szükséges, hogy önmagában is problematikus legyen.”¹⁶⁷

5.7 Egyensúly, szimmetria, ritmus

A strukturán és a kompozíciós renden nyugvó egyensúly, szimmetria, ritmus mint a tervezés tényezői, illetve kapcsolatuk, kölcsönhatásuk Lesznai esztétikájának következő sarkalatos pontja. E fogalmakat nem pusztán formai jelenségek leírására használja, hanem a világrend egyik alapvető törekvésének tart: „Az egyensúly az az állapot, melyre minden teremtett dolog törekszik, a szélben kavargó porszem és a végtelen univerzumban a nap felé hajladozó növények egyaránt. A biztonság, az egység és az egyensúly az alapelve annak az emberek feletti tervezésnek, amely uralja a világmindenséget”.¹⁶⁸ Az egyensúly a kompozícióban jelenlévő erők (a forma, valör, szín, textúra) zárt egysége, amelyek kiegyenlítik egymást, egyenlő súlyúvá teszik a képtér minden pontját, egységesítenek. Ebből következik, hogy ha az egyensúlyban lévő kompozíciót a fenti tényezők bármelyikével módosítjuk, akkor az egyensúlyi állapot megbomlik: „Ha az ember egy ornamenst rajzol, ahhoz bármi feleslegeset hozzátesz, daganatszerűen betegesen hat, mert nincs a rajz harmóniájába, mintegy életébe beleillesztve, nem kering egy rendfolyam az egészben, de ha az ember még valamit hozzárajzol, azzal viszont megmentheti az egészséget. Egy új egyensúlyállapot keletkezik.”¹⁶⁹

Az egyensúlynak különböző fajtái vannak. Alapformája a vízszintes vagy a függőleges tengelyre épülő szimmetria. Ez akkor ideális, ha a díszítés teljes rajzára vagy a díszített tárgy

---

¹⁶⁵ Lesznai Anna Hatvany Lajosnak MTA MS 5368/74. (1960. dec. 28.) Közölve: Hatvany 1985. 259-261. old.

¹⁶⁶ Lesznai 2010. 423. old. (1934)

¹⁶⁷ Lesznai 1976. 151. old.

¹⁶⁸ Lesznai 1976. 6. old.

¹⁶⁹ Lesznai 2010. 307. old.

egészére akarjuk a figyelmet összpontosítani. A szín- és formavariánsok alkalmazása itt is hozzásegíthet ahhoz, hogy érdekesebbé váljon az erre a szimmetriatípusra épülő terv.

Az egyensúly következő fajtája a középpontra épülő, úgynevezett küllős egyensúly, (például az átlók mentén elhelyezett azonos erejű formák esetén), ahol a negatív, kitöltetlen téregységeknek legalább akkora szerepe van, mint magának az ornamentalsnek.

Az egyensúly nem minden esetben épül tökéletes szimmetriára: a tárgyi és organikus világ, sőt az emberi alak is, a szabálytalan egyensúlyi helyzet példája. Ebben rokonságot mutat a természet más kompozícióival, például a növények vagy állatok formájával, ahol szintén nem érvényesül a teljes szimmetria, ám mégis kiegyensúlyozottságot érzünk. A tervezőművészetben a szabálytalan szimmetria esetén arra kell ügyelni Lesznai tanácsai szerint, hogy a változások, az elemek variációi ne legyenek túlságosan nyilvánvalóak és tolakodóak, hiszen alapszabály, hogy minden részletnek a teljes kompozíciót kell szolgálnia. Csak így kerülhető el, hogy a díszítés ne vonja el a díszített tárgyról a figyelmet. E típusnak jellegzetes példája, mikor a középpont körül átlósan helyezünk el különféle, azonos erejű formákat. Ebben az esetben a negatív díszítmény, azaz az üresen hagyott felületek is fontos szerepet kapnak, aktív erővé válhatnak.

Az egyensúly legkülönösebb fajtája az úgynevezett rejtett egyensúly, mely főképpen a távol-keleti és a modern festészetben dominál. Itt a terv minden eleme határozott és egymástól eltérő irányt jelez. Az ellentétek, így a vonzás és taszítás kettőssége építi fel ezt a furcsa természetű harmóniát.¹⁷⁰ A rejtett egyensúly egy szép példáját örökítette meg Lesznai a naplójában: „*A Duna partján éjjel egy csoport rendszertelen fény zavarta számomra a parti lámpák kétsoros rendjét. Nagyobb pillantást vetve az egész partra, több ilyen rendszertelen fénycsoportot láttam meg, és egyszerre nyilvánvaló lett számomra az ornamentum, az etruszk nyaklánc, kerek, lecsüggő aranyrozettákkal. Az a nyugalom, egyensúly szép, mely a legnagyobb feszültség teljesegett lehetségeinek képét adja.*”¹⁷¹

A nézők és a tervezők vonzódását az egyensúlyi helyzethez a mindenben potenciálisan meglévő rend iránti vágyban, ösztönben látta, így feljegyzéseiben gyakran metaforikus

---

¹⁷⁰ Lesznai 1976. 38. old.

¹⁷¹ Lesznai 2010. 90. old. (1912-16)

értelemben használja a kifejezést „*legbelsőbb lényegünk és a környezettel való harmonikus kapcsolat*”¹⁷² egységének leírására.

A szimmetria és a ritmus kapcsán egyetemes jellegű, univerzalitásra törekvő szemléletének megfelelően példatára is rendkívül sokrétű: a francia kertektől, a kecses empire vázán át az asszír paloták bejáratáig terjed, kitekintéssel az emberi test szimmetriájára.

A szimmetria és az egyensúly tárgyalása kapcsán megállapítja, hogy az ilyen ábrázolásokból gyakran hiányzik a fantasztikus és a csábító elem, amely a rend és rendezettség vágyán túl az emberi természet alapvető kívánsága. A ritmus éppen ezen vágy beteljesítése, hiszen az elemek átcsoportosításával, a forma és a színezés apró módosításával kielégülést nyer ez az emberi igény is. Említést tesz – saját kedvelt technikáiból kiindulva – egyes formák kötöttebb, illetve szabadabb mivoltáról: a hímzést egy laza, szabad technikának tekinti, amelyben sok játékosság van, de bizonyos típusai, pl. a keresztöltés éppen a merev, kötött, szigorúbb szimmetriát követeli meg. A tervezőművész képességei határozzák meg, hogy a technikából eredő törvényszerűségeket hogyan ismeri fel, és alkalmazza terveiben és a kivitelezésben.

A ritmus – a síkon, a felületen rendszeresen ismétlődő kisebb vagy nagyobb egységek – a textilművészetben kiemelt szerepet játszanak. A motívumok ismétlődésükkel szervezik a sítot, kompozíciót hoznak létre, ezzel járulnak hozzá a terv szépségéhez és változatosságához. Míg az elszórt minták a végtelen ismétlődésre utalnak, kimutatnak irányukkal a síkból, így különösen alkalmasak arra, hogy méterre árult nyomott textilen vagy tapétán, illetve csomagolópapíron jelenjenek meg, addig a minden irányban lehatárolt felületeknél (falikép, kör alakú terítő, asztali futó) akkor jár el helyesen a tervező, ha bordúrt vagy keretet tervez, jelezve a kompozíció síkból való „kivágot” mivoltát.

Lesznai példáinak túlnyomó része a rajzhoz és a textilművészethez kötődik, ám éppen az egyensúly, az egymással ellentétes vagy egymást erősítő irányok kapcsán kitekint a térbeli művészetekre, így a plasztikára is. *A tervezés művészetében* említést tesz a plasztikus tárgyak (kancsók, poharak, edények) díszítésének módjára. Szabó Ervin leveleiből tudjuk,¹⁷³ hogy ez a

---

¹⁷² Lesznai 1976. 5. old.

¹⁷³ „Készülünk a szomszéd faluba egy fazekashoz, aki mindenféle vázákat csinál és próbálni fogunk mindenféle új formát, és kifestjük.” Madzsarné Jászi Alice Szabó Ervinhez (Körtvélyes, 1910. augusztus 1.) In: Szabó Ervin levelezése. Kossuth Kiadó, Budapest, 1978. 789. old.

terület sem volt idegen számára, mivel Körtvélyesen a helyi fazekashoz járt gyakorolni, és a hagyatékában fennmaradtak tányér- és kancsótervei is.

5.8 Zárt és folyamatos ornemens

A motívumoknak a síkon történő folyamatos ismétlődése, illetve a lehatárolt síkon, felületen történő elhelyezése szoros összefüggésben áll a zárt, illetve folyamatos ornemens kérdéskörével. A képteret a díszítés értelmezheti zárt vagy folyamatos felületként. Az előbbi valósul meg a zárt ornemens alkalmazásánál, míg a végtelent, a csak esetlegesen elmetszett és lezárt teret sugallja a ritmikus, teljes felületet beborító, folytatható minta. Ennek egyszerűbb módja, ha az egész felületen ritmikusan ismétlődve ugyanazt az ornamenst helyezzük el, a körülhatárolt felületeknél ez a módszer kevésbé alkalmazható. Ugyanannak a mintának használható a pozitív, illetve negatív változata is. Lesznai javasolja, hogy ezt alkalmazzák a terv helyes voltának ellenőrzésére, mivel az ellentétes, negatív és pozitív mintának ugyanolyan értelmesnek kell lennie.

Lesznai világgépének és világnézeti modelljének megfelelően e kérdéskört sem szűkíti le pusztán stiláris vagy formai jegyekre, hanem ezek jellemzésén túllépve, a forma és a tartalom összefüggéseire mutat rá. Azt vizsgálja, hogy a folytatható, illetve a zárt ornamenseknek milyen tartalmi követelményeknek kell megfelelniük az ábrázolás során. Ennek elemzésére naplójában újra kedvelt példáit, a keleti művészetet, illetve Brueghelt hozza például: *„Miért nevezem a perzsáknál a folytathatóságot, Breughelnél a lezártaságot mágikusnak? Nem tudom, lehet, hogy csak pszichológia-tartalom, etikai dolgok miatt? Úgy érzem, hogy Breughel képsíkja nem teljesít, mint Tiziáné, vagy Cranaché, de »bebörtönöz«. Nem jelenti direkt a szimbolikus végtelent, de kitépve utal arra, amiből kitépett: a mágikus végtelen folytatható szőnyegére. Az ornemens szolgál, folytatható, ha a végtelen mágikus terét díszíti, ha sík falat, zárt teret díszít, akkor a szimbolikus teret díszíti. Ha testet díszít, kettőt tehet: térré oldhatja a testet (arabeszk), és kiemelheti test voltát. A művészet is megváltási kísérlet: az ornemens (mese) álmegváltás, illetve szimbolikus megváltás. Egy síkra hoz, harmóniát teremt, de csak ezen az »egy síkon«, mely csak sík szimbóluma a térnek, és feláldozza a természethűségét, az empiriát. (Minden művészet már eo-ipso ornemens egy metafizikai nézőpontból). A realiztikusabb 14. századbeli olajkép*

*háromdimenziós teret próbál ábrázolni a maga immanens festészeti határai közt: teret és hű ábrázolást ad, nem szimbolizál, viszont elveszti a harmóniáknak és egységesítésnek azt a fokát, amit egy jó ornamens ad.*¹⁷⁴

Ez alapján tehát a folyamatos, végtelent díszítő ornamensek, illetve az e módon megkomponált képek Lesznai művészi hierarchiájának csúcán állnak. Tervezőművészeti munkásságán túl, a 20-as évek paraszti életképeinek hömpölygő, ornamentális, a képtéren túlmutató ábrázolásaiban is ez a törekvés jelenik meg, szinte érzékeltetve, hogy amit látunk, az pusztán esetleges kivágás a látható világból, a végtelenből.

5.9 Stilizálás és absztrakció

Az ornamentális szemlélet (és az ennek alapját jelentő ornamensek) absztrakció eredményei, amelyeknek megvan a maguk elidegeníthetetlen jelentése. Az absztrakció a tervezőművészetben egy szükségszerű folyamat: *„Az ornamentika elsősorban díszít, a díszítés érzéki elemei nagyobb szerepet játszanak benne, magyarázó és ábrát közlő elemek kimaradhatnak belőle, vagy csak oly mértékben szerepelnek, amennyiben ezek a díszítést elősegítik.*”¹⁷⁵ Lesznai a saját törekvéseit inspiráló források között megemlíti a mezőkövesdi asszonyok szerepét, akiktől hímezni tanult, és hangsúlyozza a népművészet és az absztrakció együttállását. Vallomása szerint tőlük tanulta meg a szimbólumok eredetét, az absztrakt minták ábrázolókká, illetve az ábrázoló minták absztrakttá válásának folyamatát: *„Mert ha egy virágot rajzoltam, ami nekik nem tetszett, elnevezték kutyás mintának, és a virágból kutyát csináltak. És ez nagyon jó kutya volt.”*¹⁷⁶ Sokat megértett ezektől az asszonyoktól a színek jelentőségéről is: *“Emlékszem, ott állt előttem, még akkor nem született meg a gyereke, jó nagy hasacska volt, és azt mondta: 'Ez a sárga, amit ide tetszett rajzolni, ez kiugrik, ez a hasamnak ugrik.' Egy másikra azt mondta, hogy kiszúrja a szemét. Tényleg értették, hogy a színek nincsenek egyforma közelségben az emberrel.”*¹⁷⁷ Álláspontja szerint a stilizálás a naturalisztikus ábrázolással szemben nem más, mint lényegábrázolás, így Lesznai számára a naturalizmus és a

---

¹⁷⁴ Lesznai 2010. 172. old. (1920)

¹⁷⁵ Lesznai 2010. 136. old. (1917)

¹⁷⁶ Beszélgetés Lesznai Annával 1965. jún. 23. (Kérdező: Vezér Erzsébet) In: *Emlékezések*. Bp., Irodalmi Múzeum 1. 1967. 10-11. old.

¹⁷⁷ Uo.

tervezőművészet alaprincipiumaiban összeegyeztethetetlen. Nézete szerint a tervezőművészet mindig az absztrakció felé hajlik és konceptuális: „Az évszázadok során gyakran ismétlődő képmások hajlamosak arra, hogy megjelenésükben egyszerűsödjenek. Elvesztik naturalisztikus részleteiket azért, hogy az absztrakt díszítés szépségét elnyerjék. Mivel gyakran és általánosan használják őket, könnyen felismerhetővé válnak, mind sommásabban szerepelnek, mint valamiféle hagyományos gyorsírás elemei. Szimbólumokká válnak és jelekben rejtőznek. A beavatott felismeri őket még akkor is, ha jelentésük részben feledésbe ment. A fogékony érzi erejüket, ha jelentésüket nem is ismeri. Egy perzsa számára a perzsa szőnyeg rajzolatának ismerős absztrakciója sokat megtart eredeti jelentéséből – az intuitív képességekkel bíró idegennek felidézi a virágoskertek illatát, a keleti elmélkedés csendjét.”¹⁷⁸

Az alakok, formák stilizáltsági fokának mindig egyneműnek kell lennie, annak mértéke nem változhat ugyanazon terven belül: ezt az „egység abszolút törvényének” nevezi.¹⁷⁹ A megfelelő stilizáltsági fok megtalálása a tervező egyik legnehezebb feladata, hiszen az elrajzolt, kihangsúlyozott részletek kiemelik a mondanivalót, de túlzásaikkal a tervet értelmezhetetlenné teszik, megfosztva a nézőt az asszociáció lehetőségétől, a rajz állítás és közlés mivoltától: „A naturalista elemeket mindenképp fel lehet oldani, megmásítani az ornamentikában. De azért mindig csak úgy, hogy az ábrázolt elem karakterisztikus lényegét megőrizzük. Ha zsiráfornamenset csinálunk, a zsiráf legyen zsiráfszerű, eltúlozhatom a nyakát, de nem csinálhatok rövid nyakú zsiráfot, különben a zsiráfság felesleges elem az ornamentális kompozícióban. A natura törvényeit kell visszaadni, nem esetlegességeit.”¹⁸⁰ Lesznai érdekes megfigyelése szerint a természet – mint a legjobb tervezőművész – maga is stilizál, absztrakt formákat hoz létre, ezért is fontos sokat gyakorolni a „látást”, a koncentrált megfigyelést, hogy e változásokat észrevegyük közvetlen környezetünkben, mindennapjainkban: „A falu átalakul télen: a házak, az emberek útjai »láthatóvá válnak«, »kifontosulnak« tájból, melybe nyáron gobelinszerűen bele vannak szőve.”¹⁸¹

---

¹⁷⁸ Lesznai 1976. 14. old.

¹⁷⁹ Lesznai 1976. 144. old.

¹⁸⁰ Lesznai 2010. 425. old. (1934)

¹⁸¹ Lesznai 2010. 405. old. (1932)

5. 10 Vonal, szín, textúra

A tárgyi világ stilizált, absztrahált elemének, vagyis az ornamentalsnek sajátosságait a szín és vonal kölcsönhatása adja. A kalligrafikusságból ered a forma szerkezeti és lényegi karaktere: nehézkessége vagy könnyedsége és textúrája.

A textúra érzékelése, a tapintás éppen az a terület, ahol Lesznai szerint az emberi percepció finomsága a legnagyobb veszteséget szenvedte el az elmúlt időszakban, a kézművesség hanyatlása és a háztartási munka gépesítése miatt. A felületi változatosság visszaadásának a népművészetben látott érdekes tapasztalatait (például a hímző parasztasszonyt, akinek nem volt azonos minőségű fonala, aminek a színe illett volna a mintához, azonos színű, de durvább gyapjúfonalat is felhasznált, ami más textúrát eredményezett) párhuzamba állította a legújabb iparművészeti törekvésekkel, aminek a 40-es évek végén, az 50-es években készített Lesznai hímzések is szép példái. Itt a legváltozatosabb anyagok és hímzés módok, az öltésrendszer végtelen variációi tárulnak fel. Ez jelenik meg akkor is, amikor a selymet gyapjúval keverik, vagy a vékony szálát a durva fonallal. A textúra változatosságának érzékeltetésére pedagógusként azt az érdekes gyakorlatot javasolja, hogy a gyerekek különböző vastagságú és durvaságú papírt, sőt szövetdarabokat használjanak képek összeállításához, komponálásához.

Lesznai a kompozícióban betöltött térkitöltő szerepén túlmutató, asszociatív és erősen érzéki jelentőséget tulajdonít a színeknek: *„Szerintem ha a természet (szobát, bútort, a szemmel érzékelhető külvilágot is ide sorolom) élménnyé válásában a színek épp oly fontos szerepe van, mint a formának. Az az erotikus izgalom, melyet látás közben kaphatunk, mely megkap és átéleti velünk a látható világ metafizikai és esztétikai realitását, legalább is annyira a színtől ered, mint a formától. Gyerekek, parasztok, primitívek intenzívebben élik meg tán a színt, mint a formát, örömben. A színek önmagukban hangulat közlők, a formában, hogyha hangulatot kelt, asszociációkat keresünk vagy találunk.”*¹⁸² Hagyatékában több példa van arra, hogy ugyanazt a tervet különböző színek kombinációkkal is megvalósította, kísérletezve az eltérő színek alkalmazása nyomán elérhető anyag- és volumen-hatással, más-más egyensúlyi helyzetekkel: *„Elemek, forma, szín, irány (vonal), valőr úgy legyenek elhelyezve, hogy az egész díszített felület egyensúlyban legyen. Ezek az elemek egymást tudják ellensúlyozni pl. a szín élénksége a forma határozottságát*

---

¹⁸² Lesznai Anna naplói. V.3670/43/5 (1929-31 körül) (Jelen idézet nem került közlésre a naplótárgyalásban.)

vagy nagyságát, az irányvonal a tömeget. Ha egy hangsúlyt helyezünk el akár szín, akár forma erővel, arra kell törekednünk, hogy ez a képtér ellensúlyát növelje. Az irány fontossága. A valór színértéke, a sötét világossága egy színnel. De vannak immanens erők a színekben, melyek folytán némely szín ugyanabban a sötétségi, illetve világossági erőfokon lényénél fogva erősebb kiugrik valórben az egyenerejűnek látszó társszínek közül. (pl. kénsárga, ultramarinkék).¹⁸³

A színekkel való játéknak, a színek „gusztálgatásának” momentuma a későbbi forrásokban – a Nyolcak egy-egy művészeivel való kapcsolatára is utalva – megjelenik. A Varró Istvánhoz írott visszaemlékezésben, Berény Róbertől szólva Lesznai éppen a színek jelentőségét hangsúlyozta: „mindig a szín foglalkoztatta a legjobban, egy új színkeveréknek vagy új színviszonylatnak lelkesen tudott örülni és egy ideig majdnem megváltó erőt tulajdonított annak [...] gyakran kérdeztem tőle, hogy mi indítja egy-egy képének megfestésére. Mindig azt felelte, hogy egy teljesen ösztönös öröm, amit 2-3 szín összezsugorítása keltett fel benne. Fülemben cseng, hogy egyszer azt mondta nekem egy elég komplikált festményéről: Mikor reggel felébredtem, egy rózsaszín ingre esett a pillantásom, amely barna szék karfájára volt dobva, mögötte valami gyönyörű ragyogó fehérséget láttam.”¹⁸⁴ Csécsy Magda visszaemlékezéseiben utalt Lesznai alkotói módszerére, amelyről feltételezhető, hogy mindvégig jellemezte munkastílusát: „Az anyagra elő voltak rajzolva a minták, ám a fonalakat Máli a karosszéke mellett álló nagy fonalas kosárból válogatta ki, és úgy használta, hogy a mintához, illetve a már elkészült részekhez illesztgetve próbálta ki a színeket.”¹⁸⁵ Hasonló vizuális játékot idéz meg naplófeljegyzése az 1920-as évek elejéről: „Gergnek [Gergely Tibor] elmondom, hogy Orbán Dezsővel folyton összeállítgattunk, gusztálgattunk pamutgombolyagból színeket, s hogy ez hasznos szemgyakorlat volt. Igen, mondja ő, ki is kéne így színes gombolyagokkal próbálni a csendéleteket. Én: »Ezt persze nem lehet, mert a szín és forma szorosan összefüggnek és átértelmezik egymást, egy cseresznyéyi tiszta cinóber kvalitatíve is, nem csak kvantitatíve mást jelent egy képen, mint egy almányi. Egy cinóber háromszög vagy cinóber korong vagy egy cinóber csipkézet, vonal más-más színértéket adnak.«¹⁸⁶

¹⁸³ Lesznai 2010. 425. old. (1934)

¹⁸⁴ Lesznai Anna levele Varró Istvánhoz [New York, 1958. november 11.] – „A legkülönbek közé tartozik”. Lesznai Anna visszaemlékezése Berény Róbertre. Közreadja: Török Petra. In: Enigma, 51. 2007. 113. old.

¹⁸⁵ Csécsy Magda – Csécsy Imre polgári radikális politikus, egy időben Jászi Oszkár titkáranak leánya – 1934-től több éven át Körtvélyesen vakációzott. – Interjú Csécsy Magdával, 2002. október 21. (A szerző tulajdonában.)

¹⁸⁶ Lesznai 2010. 292. old. (1923)

A színek intenzitásának érzékeltetésére tanítványaival a következő gyakorlatot alkalmazta: sorba állított szabvány plakátfestékes tégelyeket, és kérte, hogy a diákok képzeljék el, hogy a festékek elindulnak feléjük. Amelyik hamarabb ér hozzájuk, annak a legnagyobb az intenzitása: ilyenek a citromsárga, a cinóbervörös és a meleg ultramarinkék. E színek más-más plasztikai értéket képviselnek, ami különösen fontos a tervezőművészetben, hiszen a művész ezeket a belső tulajdonságokat tudja kihasználni.

A vonalat Lesznai a művész „*legösszetettebb és legerőteljesebb varázspálcájá*”-nak¹⁸⁷ tartotta, amely mágikus erővel bír. *A tervezés művészeté*-ben jellemzi a függőleges, a vízszintes, az egyenes, a görbe, sőt a látható és láthatatlan vonalak jellegzetességeit, a tervekre, az ábrázolásra tett hatását, hangsúlyozva a vonalak erős funkcionalitását.

Lesznai világnézeti modelljében a tartalmi, formai és stiláris jellemzők mellett világnézeti-etikai, illetve közművelődési- és pedagógiai elveket is megfogalmazott, amelyek a forrásokban, az életút különböző pontjain visszatérően, újragondolva és értelmezve megerősítést nyertek.

5.11 Ornamentika mint egyetemes jelrendszer

A modell kapcsán alapvető következtetés, hogy Lesznai az ornamenseket üzenetekkel telített, mágikus erejű tartalmak tökéletes formába váltott entitásának tekinti. Az ornamentikában – Fülep Lajoshoz és Lechner Ödönhöz hasonlóan – az emberiség nagy közös kultúrkincsét látta, így a faji- vagy nemzeti jelleg helyett ezen örökség egyetemességére, univerzalitására, a boldogságra törekvő lét mindenütt érvényesülő igényére helyezte a hangsúlyt: „*A tervezés minden művészet velejárója [...] az emberiség közös gyökereit bizonyítja, és talán egy közös, régen elfelejtett kultúra létezését, amely valaha minden fajt és törzset egyesített. Ez az emberiség testvériségének komoly bizonyítéka*”.¹⁸⁸

A nemzeti művészetről folytatott század eleji diskurzusban Lesznai a magyar nemzeti művészetről szólva a következőt állapította meg: „*A magyar inkább ornamentális, mint konstruktív. Ez faji vagy fejlődött társadalmi adottság. Ornamentikája, melódiája, lírája van, nem*

---

¹⁸⁷ Lesznai 1976. 8. old.

¹⁸⁸ Lesznai 1976. 33. old.

termett építészetet, drámát, metafizikát.”¹⁸⁹ Jóllehet, Lesznai törekvéseiben jelen van a népművészet motívumainak gyűjtése és adaptációja, a formaalkotó törvényszerűségek bemutatása és a kultúrtörténeti tanulságok levonása, hiányzik a bármiféle kizárólagos ideológiának való megfelelés igénye, hiszen ezt nézetrendszerében felváltja az ornamensek egyetemes jellege, nemzetek feletti mivolta: „*A tervezés időn és téren túl egyesíti az emberiséget. A tervezés (és legtisztább megnyilvánulásai, az ember által alkotott legősibb díszítő formák) [...] melyek az egész benépesült földgolyón elterjedtek, a mi egyetemes és közös kincsünk.*”¹⁹⁰

Lesznai Anna fenti nézetei és első alkotói periódusa csak a korabeli magyar népművészet-szemlélet összefüggésében értelmezhető. Magyarországon a századfordulón, már a szecesszió előtt megjelent a népművészeti motívumokat gyűjtő és tervező értelmiségi és művész. Ugyanezt tették a háziipart támogató nemesasszonyok vagy azok a falusi tanítók, akik összegyűjtötték és lerajzolták a vidék népművészeti, vagy általuk annak tartott mintáit. Sármány Ilona értelmezése szerint „*a hirtelen fellobbant érdeklődés bizonyos fokig a szecesszió magyarországi elterjedésnek köszönhető, de lényegében a historizmussal elindult fejlődési folyamat felgyorsulásáról van szó.*”¹⁹¹

Természetesen a módszeres kutatómunka, a céltudatos gyűjtés és a tudományos feldolgozás már korábban megindult Ipolyi Arnold, Rómer Flóris, Pulszky Károly, Gelléri Mór, Jankó János és Hampel József jóvoltából. Mindezeknek a kutatásoknak lendületet adott a millennium éve. E törekvések együtt jártak a nemzeti művészet követelményének megjelenésével, a nemzeti és népművészet összefüggésének, közös eredetének koncepciójával. A megvalósítás módját a népművészet formakincsének felhasználásában találták meg, két markánsan eltérő vonulatot eredményezve a magyar művészetben, amelyeket Bellák Gábor a „*historizáló népmítoszon alapuló népművészet-szemlélet*” és az „*ornamentális népszemlélet*” címkével jellemezte.¹⁹²

---

¹⁸⁹ Lesznai Anna naplói. PIM V.3670/43/16 (1936. május 21.) (Jelen idézet nem került közlésre a naplótörzvényt tartalmazó kiadványban.)

¹⁹⁰ Lesznai 1976. 32. old.

¹⁹¹ Sármány Ilona: *A népművészet értelmezése a századforduló művészeti közgondolkodásában.* (A népművészet tegnap és ma. A Magyar Néprajzi Társaság 1976-os vándorgyűlésének előadásvázlatai) In: *Etnographia*, LXXXVIII. évf., 1977., 103. old.

¹⁹² Bellák Gábor: *A historizmus és szecesszió népművészet-felfogása.* In: *Lélek és forma. Magyar művészet. 1896-1914.* A Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai, Budapest, 1986/2. A fogalmat a szerző Pór Péter: *Konzervatív*

A historizáló népmítoszon alapuló szemlélet a népet egy ősi, etnikai eredetiséggel igyekezett felruházni, a népművészetben pedig egy évszázadokon át megőrzött, a nemzet fennmaradását biztosító, nemzeti karakter hordozóját látta. Az irányzat az ornamentals-kincs és a történeti-iparművészeti anyag elemzésén keresztül igyekezett kialakítani a magyar díszítő stílust, és középkori, illetve népi hagyományokra alapozott műalkotásokkal kívánta a korszerű nemzettudat kialakulását elősegíteni. E törekvés eredményeként jelent meg Huszka József *Magyar ornamentika* című átfogó munkája 1898-ban.

Évekkel később ebből az irányzathoz nőtt ki – nem kis mértékben – a Lechner-Lajta féle törekvések elutasításaként,¹⁹³ a „fiatalok csoportjának” (Kós Károly, Györgyi Dénes, Jánszky Béla, Kozma Lajos, Mende Valér, Tátray Lajos, Zrumeckzy Dezső) a magyar népies műépítészet kialakítására tett kísérlete. Náluk a hangsúly nem az utánzó formanyelven, hanem azokon az elveken és módszereken volt, amelyek a szerkezeti elvek összefüggéseit és arányait kutatva hozták felszínre a népi építészet konstruktív alapelveit.

A másik törekvés, melyet Bellák „ornamentális népszemlélet”-nek nevez, már a szecesszió modern esztéticizmusának jegyében fogant fogalom, mely tisztán esztétikai, ahistorikus és ornamentális tartalmú. Célja a tiszta esztétikum keresése. E törekvés számára a népművészet objektumai: „Tisztán önmaguk formai törvényeit követő, csak érzéki teljességként átélhető valóságok. Ornamentumok tehát, hiszen az ornamentika sem más, mint a tiszta esztétikum, a világ közvetlen - minden tárgyi vonatkozástól mentes szemlélete.”¹⁹⁴

E nézettel szoros összefüggést mutat Lechner Ödön és köre, Lukács György, Fülep Lajos és Lesznai Anna népművészet felfogása. Lechner Ödön és Lajta Béla a fülepi nemzeti és egyetemes korrelációja elvének értelmében nemcsak a magyar, de a keleti (perzsa, asszír, indiai, sumér) motívumok tanulmányozását is célul tűzte ki, majd ezeket is beépítették új, dekoratív stílustörekvéseikbe. Lechner túllépve a nemzeti érdeklődésen, a formaalkotó ösztönök mögött valamiféle misztikus őserőt keresett, örök és változatlan történelem fölötti mozgatót vélt megtalálni. Hasonló gondolat jelenik meg Lesznai világgképében és művészetszemléletében.

---

reformtörekvések a századforduló irodalmában című könyvéből (Bp.,1971) kölcsönözte, ahol azokat Pór a szecesszió látásmódjának irodalomtörténeti jellemzésére használta.

¹⁹³ Kós Károly Lechner törekvéseit „*mézeskalács szecesszió*”-nak nevezte. Farkas Attila idézi Pál Balázs 1971-ben megjelent Kós Károlyról írott könyvét *A hazai szecesszió és a zebegényi templom* című tanulmányában. In: *Vigília* 1973/11. 727. old. (A *Vigília* szecessziós különszáma)

¹⁹⁴ Bellák Gábor: *A historizmus és szecesszió népművészet-felfogása*. In: *Lélek és forma. Magyar művészet. 1896-1914*. Bp., A Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai. 1986/2. 24. old.

A *grand art* és a népművészet kölcsönhatásának elemzése kapcsán visszatérő kérdés és törekvés a magyar művészetben egy, a bartóki modellhez hasonló, autonóm, öntörvényű, ám alapjaiban a népművészethez és a népi tárgy- és motívumvilághoz köthető jelenségcsoport felkutatása és értékelése. A legtöbb elemző kétségbe vonja egy parallel, hasonló színvonalú képzőművészeti modell létét.¹⁹⁵ Fülep elméleti úton zárja ki ennek lehetőségét, figyelmeztetve arra, hogy „*a népművészet önmagában befejezett stílus, ezért a rátámaszkodó művészet nem egyéb reflektált művészetnél. Ezen csak az említett építészek (Lajta Béla, Medgyaszay István, Kós Károly) legjobb alkotásai tudtak felülemelkedni.*”¹⁹⁶ Mások legfeljebb csak a szecessziós és a népművészeti formakincs „*szerecsés szintéziséről*”¹⁹⁷ beszélnek, és mint kivételekről tesznek említést néhány munkáról, ahol ez a szintézis a legmagasabb fokon valósul meg (pl. Vaszary János: *Vásárosok*, Körösfői-Kriesch Aladár: *Szarvasok*, illetve *Kalotaszegi asszonyok* című faliszőnyege).¹⁹⁸ Lesznai tervezőművészeti munkássága is méltán kapcsolható ezen alkotások sorába.

5.12 A művész feladata és küldetése

Lesznai teoretikus írásaiban és naplójában a leggyakrabban visszatérő téma a művészet mibenlétét, a művész feladatát és küldetését, illetve a közösségben betöltött szerepét tárgyalta. Ezt vizsgálták a saját, és a megelőző történelmi korok viszonylatában is. A történelem folyamát művészileg jó, illetve rossz korszakokra osztották. Eszerint a művészetnek volt egy ideális – általa mágikusnak nevezett – állapota, mikor művészet-alkotás-élet töretlen egységet alkotott. Lesznai ekként fogta fel az ősközösségek, a primitív és a népi-paraszti közösségek természetét.

---

¹⁹⁵ „*Képzőművészetről lévén szó, nem szólunk az úgynevezett “bartóki modell” – ről a korszakalkotó modernség és a minden szűk látókörű nacionális szempontot nélkülöző, igazi magyarság- és népszemléleten nyugvó művészi gondolkodás szintéziséről, mert ennek a korszak képzőművészetében nem volt megfelelő társa.*” - Bellák Gábor: *A historizmus és szecesszió népművészet-felfogása*. In: Lélek és forma. Magyar művészet. 1896-1914. Bp., A Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai. 1986/2. 25. old. 1. lábjegyzet.

¹⁹⁶ Németh Lajos: *A századforduló művészetéről*. In: Lélek és forma. Magyar művészet. 1896-1914 Bp., A Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai. 1986/2. 9. old.

¹⁹⁷ Sármany Ilona: *A népművészet értelmezése a századforduló művészeti közgondolkodásában*. A népművészet tegnap és ma. (A Magyar Néprajzi Társaság 1976-os vándorgyűlésének előadásvázlatai) In: Etnographia: LXXXVIII. évf. 1977. 115. old.

¹⁹⁸ Keserű Katalin: *A népi motívum metamorfózisához a képzőművészetben*. A népművészet tegnap és ma. (A Magyar Néprajzi Társaság 1976-os vándorgyűlésének előadásvázlatai) In: Etnographia: LXXXVIII. évf. 1977. 122-123. old.

Nézete szerint ezek a művészek és kultúrák totális világgéppel rendelkeztek, olyan ideális történelmi helyzetben, illetve olyan közösségben éltek, ahol a társadalmi keretek még maguk között tartották az individuumot, határokat szabtak az egyéniségnek. Ám a világnézet, a lélek és a valóság azonossága a lehető legnagyobb szabadságot adta a kezükbe: művészetükkel tökéletes azonosságot alkottak korukkal. A látszat (a művészet megvalósulási formája) még teljes egészében fedte a tartalmat, a világ lényegét foglalta magába és jelenítette meg.

A későbbi korokban is voltak persze olyan művészek, akik ezt a mágikus alkotói folyamatot magukénak érezték, például Bosch, Brueghel, a kelet művészei, és talán nem túlzás azt állítani, hogy Lesznai is e szellemiség jegyében dolgozott. A „közös”, a közösség jelentőségének hangsúlyozása e példaértékűnek érzett csoportok alkotói tevékenységének alapját képezte, a művek szociális-vallásos szintézist adtak, az alkotó nem szakadt ki a kollektivitásból: *„A népművészet, sőt az ősművészet, egy én szókürtjén inkarnálódik, de a lelke lehet bizonyos fokig kollektív.”*¹⁹⁹ Ezzel szemben a későbbi, *„az individualista európai művészetben mindinkább feszül a viszony, [...] Az átbukáshoz most értünk tán. A modell teljesen absztrakt, demagizált (ismét szimbólummá, mágikummá bukhat át), az egyén földagad és meghasad. A szeretet-szocializálódás útja, az igazi Krisztusi művészet még nem volt meg, esetleg útbán. Érdekes, hogy teljesen egymástól távol álló és élő emberek ugyanezeket gondolják: Uitz és én pl. Ő tán a materiális, én a szexuális tőrhetetlenségből lettünk »forradalmiak.« Mindenestre mindketten az individuális l'art por l'art ellen értünk.”*²⁰⁰

Lesznai reményei szerint újra elkövetkezhet az a kor, amikor a művészeknek igényük lesz arra, hogy a teremtést, az alkotást mágikus gesztussá, tette alakítsák. Megteremtették azt a tipológiai rendszert, amely alapján a művészeti korszakokat osztályozták. Ezek többségére nem a mágikus formaalkotás volt jellemző, de ettől függetlenül még ezek is lehettek művészileg „jó” korszakok, amennyiben a kollektivitás, a művész szerepe, környezete és a történelmi-társadalmi körülmények olyan szerves egységet alkottak, amelyek pontosan meghatározták, megszabott keretek között tartották az alkotás folyamatát: *„Jó erősen művészi korokban nem kellett talán annyira öntudatosan akarni, mert a társadalom és a vallás szépen, erősen tartották emberi formák közt az embert. Az egyén be volt rámozva emberi alkotásokba, és öntudatlanul stilizált.*

---

¹⁹⁹ Lesznai 2010. 304. old. (1923)

²⁰⁰ Uo.

*Ezek voltak a nagy stílusok, jobban érvényesültek a mindenkiben közös emberi alapformák, egyénibb volt a művész, és mégis egyöntetűbb a művészet ezen a közös alapon.*²⁰¹

A „rossz”, az erősen individualizált művészeti korokban a művész szerepe megváltozik, nem kerül jó értelemben vett függőségbe az őt körülvevő világgal, mind kevesebb az alkotó, és mind több a néző. Lesznai ezt a krízisállapotot azal magyarázza, hogy például megszűnik az egyház kontrollja, nincsenek patriarchális társadalmak, az állam kivonul a művészi alkotás folyamatából, nincsenek zárt osztályok, közösségek, így normarendszerek szűnnek meg, a művész, a néző és a világ elszigetelődik egymástól: *„Ez a parázsló, gőzölgő golyó vajon ugyanaz a jólszervezett föld-e, amelyről úgy tudták, hogy különböző kontinensekre és erős államokra van osztva, olyan rendes emberek népesítik be, akik csendesen művelik a földet, ágyban halnak meg, tartják a régi szokásokat és az elfogadott hit parancsait? [...] Ez az új világ azonban nem szilárd és körüljárható. Ez az új világ kiegyensúlyozatlan a maga szörnyűségében, hiányzik belőle a megváltás ígérete és az ég vigasztalása.*²⁰² [...] *„Régen a jó korok bölcsészete eleve megcsinálta a művész számára ezt a kiválasztást. Ő tehát eleve tudta, hogy mi a fontos számára, alkotása számára a valóságból. S mivel világképe közös és érvényes volt, jóhiszeműen hagyott ki mindent művéből, ami pusztán imitatív lett volna. Az nem is létezett, ami nem kellett neki! Ma dupla munka: kiválasztani és meggyűrni. Ezenfelül mindig »rossz a lelki ösmeretünk«, mert a tudás egy örülten komplex, túl adatgazdag nyersanyag-halmaz pótolja a zárt és egységes világképet. A régi művész a totalitást jelentő világképből szűrte le művét. A mai legtöbb: ha világképét próbálja leszűrni művéből. S mivel a régi is benne él az újban is, két végén gyűjtjük meg a gyertyát.”*²⁰³

A fentiek miatt helyezte tanításának középpontjába annak tisztázását, hogy mi a művészet jelentősége a mindennapokban, mi a tervező/iparművész feladata, és hogyan tudja céljait a lehető legjobban megvalósítani a tárgyalás folyamatában.

5.13 Ízlésnevelés – a jó szem dicsérete

Lesznai Anna számára visszatérő kihívás volt egy gyakorlati példával, pedagógiai-módszertani instrukciókkal ellátott gyerekesztétika megírása. Ennek igényét 1927 és 1943 között

²⁰¹ Lesznai 2010. 110. old. (1912-16)

²⁰² Lesznai 1976. 29-30. old.

²⁰³ Lesznai 2010. 460. old. (1937)

több alkalommal felveti a napló lapjain: „Gyerekesztétika ma jobban vonz, mint valaha!”²⁰⁴ „Viszont idén ismét érdekel a tanítás. Jegyzeteket kéne csinálni a tanmenetről, és megcsinálni a primitív gyerekesztétikát.”²⁰⁵ „Újra kísért bennem a »gyerekesztétika«. [...] Ezeket részint mesében, játékban dramatizálva, részint egyszerűen magyarázva gyermeknek feldolgozni illusztrációkkal.”²⁰⁶ „A gyerekesztétika is fontos lenne”.²⁰⁷

Alapelveiben, esztétikájában a kodályi „legyen a zene mindenkié” gondolat visszhangzik. Mikor a kollektívumot, a közösséget szolgáló művészeti kezdeményezések gondolatát támogatta, valójában népművelői szándék vezette: „A művészet nem azon kevesek számára fenntartott luxus, akiket a természet különleges alkotóerővel áldott meg. [...] A tanár egyik legnemesebb feladata az, hogy a művészettel kapcsolatos mindenfajta előítélet ellen harcoljon.”²⁰⁸ Túlzó és hamis lenne azt állítani, hogy Lesznai nem hitt a művészek kiválasztottságában, nem volt tisztában a számára mértékadónak tekintett alkotók (pl. Cezanne, Cranach és Brueghel) egyszerűségével, tehetségük és alkotásuk megismételhetetlenségével, ám az ép szemmel és lélekkel megáldott emberektől nem a passzív csodálatot várta, hanem a művészeti alkotások boldog, befogadó szemlélését és élvezetét. Nem mindig és nem mindenki számára adatik meg ezen kimagasló művek élvezete, ám Lesznai elhivatott iparművészként pontosan tudta, milyen hatalmas jelentőséggel bírnak a mindennapi élet, a minket körülvevő tárgyi világ elemei: „Nem győzőm eléggé hangsúlyozni az egyszerű, de jól megcsinált, ízléses tárgyak nevelő hatását. A jó iparművészet a valódi műtárgyak megértésére neveli a közönséget”.²⁰⁹ Egész munkássága és pedagógiája e meggyőződés jegyében fogant és telt.

Érdeemes hosszabban idézni 1943-as (tehát gyakorlati pedagógusi pályája során kelt) naplójegyzeteit, mely a feltett kérdéseken keresztül tökéletesen tükrözi Lesznai alapfelfogását a látás, a jó művészeti érzék taníthatóságáról és a tervezés alkalmazhatóságáról a vizuális nevelésben: „A művészet problémát megfogó tervet hogy kéne kiépíteni? Fő kérdések: Mi a művészet, mint pszichológiai funkció? Mi a művészet, mint objektívált eredmény?

Hogy vonatkozik ez a kettő egymáshoz? Mi a művészet mint historikus jelenség, milyen átváltozásokon ment át? Mi a prognózisa? Milyen szociális funkciója van az aktív és passzív

---

²⁰⁴ Lesznai 2010. 361. old. (1927)

²⁰⁵ Lesznai 2010. 424. old. (1934)

²⁰⁶ Lesznai 2010. 460. old. (1937)

²⁰⁷ Lesznai 2010. 472. old. (1938)

²⁰⁸ Lesznai 1976. 40-41. old.

²⁰⁹ Lesznai 1976. 59. old.

*formájának? Mennyire és hogy tanulható? Mi a nevelő és gyógyító hatása? [...] A művészet-szépség fogalmát visszavezetni mágikus eredetére, ezt bizonyítani (emberfeletti egy tanulatlan számárnak mind én bármely bölcsnek). A mágikus világ megközelítő rekonstrukciója. Eszembe jut ifjúkori tervem, a “szerelem-metafizika” mesékben kifejezve. Balázssal terveztük. Majdnem ma is ilyen formában tudnám elképzelni. Speciál témák: régi és új eljövendő népművészet, parasztművészet és dilettantizmus, tündérmese (ez is elég jól megírva), memóriák és tradíció (ez elég jól megírva. Formák, színek alapmágiája. Mindent be kéne építeni ebbe a műbe”.*²¹⁰

Lesznai naplóját olvasva egy küldetéstudaton és rendeltetésen alapuló autonóm és páratlan gondolati rendszer meglétét rekonstruálhatjuk. Úgy vélte, amíg valaki nem törekszik, vagy nem indul el rendeltetése felé, addig nem jár etikus úton, azaz rendkívül pazarló önmagával, és ezzel egyidőben a világgal szemben is, hiszen eltékozolja a potenciálisan benne rejlő lehetőségeket. Az általa etikus útnak és életnek nevezett ideális világnézetről és életvezetésről, illetve ezzel összefüggésben a közösség szerepéről, küldetésről és rendeltetésről szóló eszmefuttatásai a naplók fő tematikai vonulatát jelentik.

Nézőpontját a következőképpen összegezhetjük: minden és mindenki számára elsődleges feladat önmaga képességeinek teljes felkutatása és felmérése, a „Werk”, az „életrehivatás”, a teljes önmegvalósítás és kiteljesedés. Az “életmunka” hozzásegít ahhoz, hogy az egyén individuális képességeinek maximumát adja: „Az élet ma igazán egyetlen őszinte és komoly műformánk, a művészet »szeretném ha szeretnének«, abban a hitben, hogy ismeretlen Istenem bennem van. Őt akarom közölni. S minden elvész, mi nem közöltetett.”²¹¹ Mivel csak az egyén fordulhat az abszolútum felé – a szerelem, művészet, metafizika, mese stb. által –, így törekvései felette állnak a közösség fejlődési lehetőségeinek. A kiteljesedett vagy az erre törekvő egyének összessége adhat lendületet és értelmet a közösség egészének. A kollektívum nem üdvözülhet, az egyén igen. A pedagógus elsődleges feladata, hogy diákjai ezt felismerjék.

Lesznai világkép koncepciója belopódzik a tervezőművészetéről kialakított definíciójába is, mely szerint a „jó” tárgyak alkotásán keresztül a művész mágikus étellel telített formákat hoz létre. Az alkotásnak így hármas funkciója van: a mágia, az önkifejezés és az emberiség által elért magasrendű szellemi és erkölcsi értékek közvetítése, a lehető legtökéletesebb formába „váltva”.

---

²¹⁰ Lesznai 2010. 490. old. (1943)

²¹¹ Lesznai 2010. 320. old. (1923)

E célok nyilvánulnak meg a „jó” műalkotásokban és tervekben, e törekvések teremtenek közösséget egy Tizian-kép, egy perzsaszőnyeg, egy indián kosár vagy éppen egy gótikus Madonna közt. Tanításában kiemelte, hogy a manuális, technikai fogásoknál sokkal lényegesebb, hogy a tervező önnön életével, lelkiállapotával hozza összefüggésbe a dolgokat, és ha lelke belső egyensúlyát és békéjét megtalálta, akkor ennek lenyomata lesz terve is: *„Őszintén vallásos, bölcs szemlélet felel meg az igazi tervezőnek. Ő, aki művészetét a földdel egykorú tradíciókra és ősi, általános jelentéssel teli szimbólumokra alapozza, minden munkáját – a nagyszabású faldíszítéstől egészen az apró hímzett asztalkendőig – vallásos áhítattal és, úgymond, sub speci[e] aeternitatis- kell végeznie.”*²¹²

5.14 Manufakturális tevékenység és eredetisztaság

Lesznai társadalmi kérdések iránti érdeklődése és szociális érzékenysége miatt reflektált olyan kérdésekre is, mint a falusi nők háziipari tevékenysége, a gyermekek művészi nevelése, amely a későbbiekben pedagógiai munkásságának központi témájává vált, és a parasztság művészeti kizsákmányolásának megakadályozása. Ezidőben a háziipari manufaktúrák kialakulását nem kis mértékben szociálreformer, emberbaráti gesztusnak is tekintették, és a versenyképes nemzeti ipar támogatásának egyik eszközeként igyekeztek felhasználni.

A népi tárgykultúra eredményeinek továbbvitelét és fennmaradásának esélyét intézményesítették a 90-es évek elején létrejött különféle, úgynevezett háziipari kezdeményezések, például az Izabella Háziipari Egyesület²¹³, a Torontál megyei²¹⁴ vagy a Gyarmathy Zsigáné nevéhez köthető kalotaszegi²¹⁵ háziipari szerveződések.

A háziipari tevékenység előretörése hamarosan több elméleti, teoretikus kérdést is felvetett. Ezekkel a problémákkal foglalkozott Lesznai Anna az 1913-ban megjelent *Háziipar és*

---

²¹² Lesznai 1976. 194. old.

²¹³ Izabella Háziipari Egyesület: Hollósy Mária hímzésgyűjteménye képezte az alapját, aki 1892-ben telepedett le Cifferen. A megalakulás éve 1894 volt. Feladatuk tűzték ki a régi mintákat követő tervrajzok, a régi népi és úri hímzések életre keltését. Zichy Sarolta is ehhez a csoporthoz tartozott, akinke 1896-ban mutatták be motívumgyűjteményét.

²¹⁴ A Torontál megyei háziipar a németeleméri, majd a nagybecskerekei gyár köré szerveződött. Az egész kezdeményezés Kovalszky Sarolta nevéhez köthető, 1896-ban már 3400-an foglalkoztak Torontál vármegyében szőnyegkészítéssel.

²¹⁵ A kalotaszegi népművészet felfedezése Gyarmathy Zsigáné nevéhez kötődik. 1896-ban már 1200 ember foglalkozott Kalotaszegen varrottas-készítéssel. Ő maga oktatott, tanfolyamokat szervezett, és részt vett az értékesítésben is. Halála után az általa gyűjtött régi mintákat silányabbakkal cserélték fel, 1910-ben már az Iparművészeti Társulat kiállításán mint lezüllesztett háziipari termékeként tettek róluk említést.

népművészet című tanulmányában.²¹⁶ Általános volt az aggodalom, hogy különböző tényezők együttes hatása (piacra való termelés, a falusi életforma és a hagyományos termelési módok lassú felbomlása) a népművészetben esztétikai hanyatlást eredményez: „*A mi generációnk - (főleg, ha falun élt) - az, aki még megélte a társadalom régi formáját, sőt külszínét is. 20 év múlva nincs népviselet, őstermelés, s monda sincs, minek ezek kifejezői.*”²¹⁷

Ekkor már tényként kezelték a népművészet és a háziipar Alois Riegl nevéhez köthető teoretikus megkülönböztetését,²¹⁸ miszerint az igazi népművészet a zárt, bizonyos fokig hierarchikus falusi-paraszti közösségek saját maguk által előállított használati és dísz tárgyaira vonatkozó fogalom, ezzel szemben a háziipar már külső piacra szánt, népművészeti jellegű termékek előállítását jelenti. Lesznai nézete szerint ez utóbbiaknak a népművészettel csak az a közös vonása, hogy produktumai szintén házilag készülnek, és esetleg eladásra alkalmasak. Ez pénzszerzési szándékon vagy kényszerűségen nyugszik, míg „*A népművészetnek kezdete ellenben mindenütt azt mutatja, hogy a nép saját gyönyörűségére és kizárólag fényűzési és esztétikai hajlamosságának kielégítésére teremtett tetszetős, ékes tárgyakat, melyeknek kereskedelemben bocsáthatóságáról fogalma sem volt.*”²¹⁹ A háziiparilag munkált népművészetre leselkedő veszélyekről szólva receptet kínált e tevékenység tisztaságának megőrzésére.

Döntő jelentőségűnek tartotta, hogy csak a jó munkának szerezzenek piacot, intelligens, szakértő vevőpublikumot, és támogassák a népből fakadó technikai vagy mintabeli újításokat. A népművészeti minták tisztaságának érdekében megengedhetetlennek tartotta, hogy az iskolás lányok körében „bazár” vagy „idegen” mintákat, sablonokat terjesszenek, és tanítsanak az iskolákban. A háziiparról folytatott viták során több alkalommal megfogalmazódott a motívumok eredettisztaságának igénye. Ennek eredője az volt, hogy a régi és az újonnan tervezett elemek gyakran megkülönböztethetetlenekké váltak.²²⁰ Lesznai ezt a jelenséget annál veszélyesebbnek

---

²¹⁶ Lesznai Anna: *Háziipar és népművészet*. In: Magyar Iparművészet. XVI. Évf. 1913. 369-376. old. (A továbbiakban: Lesznai 1913.)

²¹⁷ Lesznai 2010. 416. old. (1932)

²¹⁸ Riegl, Alois: *Volkskunst, Hausfleiss und Hausindustrie*. Berlin, 1894.

²¹⁹ Lesznai 1913. 369. old.

²²⁰ Gyakran érte ez a vád például az Izabella Háziipari Egyesületet. A századfordulón az önálló, nemzeti jellegű iparművészet kialakulása zálogának tartották, hogy az iparosok számára rendelkezésre álljanak megfelelő tervek. Az első albumszerű kiadványok is éppen azért gyűjtötték össze a népművészeti motívumokat, hogy azok a művészeknek mintául szolgálhassanak. Így indult el például a “kereskedelemügyi m. kir. miniszter” rendeletére a *Szövő és Fonóipari Mintalapok* című vállalkozás, melyben később gyakran jelentek meg éppen a gödöllőiek népiesszeccsiós tervei.

tartotta, minnél jobban hasonlítottak az új, importált minták a helybeli népművészethez, hiszen – tapasztalata szerint – a parasztek ezek eladhatósága láttán legjobb ösztöneiket hagyták félrevezetni, melyek akár ezeréves alapformákat is őrizhettek eredeti tisztaságukban. Lesznai meggyőződése szerint az új népies minták készítése az alkotói személyiséget csonkítja meg, mivel ezek a tervek sohasem lehetnek egészen őszinték, hiszen az iskolázott rajzoló álnaivitással, önlefokozással alkotja meg őket, ellentétben a népi alkotók látszólag primitív, de valójában ősi kultúrájú terveivel. Emiatt kiemelten fontosnak tartotta a gyári minták helyett, az eredeti művészi alkotások sokszorosítását.

Alapelvei között szerepelt, hogy az iparművészeti terveit olyan vidékeken kiviteleztesse, ahol nem volt „benszülött népművészet”: *„A munkáltató iparművész szempontjából, ki híven akarja reprodukáltatni saját művét is, előnyösebb, ha oly vidéken dolgoztat, hol nem honos semmi nagyon fejlett sajátos népművészet, mert az önálló iniciatívájú parasztasszony majdnem képtelen a tőle idegen minta másolására. Ugyanaz a minta, melyet csekély hímzési tradíciójú felsőzempléni faluban híven és egyenletesen lemásolnak, önkényesen átszínezve, sőt néha átrajzolva kerül ki a mezőkövesdi munkásnő kezéből.”*²²¹ Látta, mekkora hatással vannak a külső forrásból származó tervek azok kivitelezőire: *„Saját tapasztalatból tudom, hogy oly vidéken, melyen már a nyomtatott minta majdnem teljesen kiszorította a hímzést, újabban, mióta ott terveim nyomán dolgoztat az asszony nép, egész érdekes, saját rajzú vagy legalább saját ízlésük szerint átalakított díszű, hímzett szélű kendőket viselnek a lányok.”*²²²

Saját tapasztalatait, az ebből leszűrt szigorú kritériumrendszert, az iparművészeti tervek kivitelezése során szükséges rendkívül körültekintő eljárást saját manufaktúrája üzemeltetése közben mindvégig szem előtt tartotta.

---

²²¹ Lesznai 1913. 376. old.

²²² Lesznai 1913. 376. old.

6. „Szómat más szavába tűztem / estéim csokorba fűztem”²²³ - Magyar és nemzetközi elméleti párhuzamok

A nemzetközi szintéren a XIX.-XX. században Owen Jones, Gottfried Semper, John Ruskin, Alois Riegl, Wilhelm Worringer és August Schmarsow teóriái tették le az ornamentális művészi tevékenység kritikai értékelésének és értelmezésének mérföldköveit. Az ornamens-értelmezés teljes megújítása Owen Jones (1809-1874) és Alois Riegl (1858-1905) nevéhez köthető.

Owen Jones 1856-os *Ornamens grammatikája* című művében meghatározta az új tervezés princípiumait, és összeállította az ornamentális formák enciklopédiáját. Számára az ornamentika egy autonóm, saját és folyamatos stílustörténettel rendelkező művészeti forma volt, mely független más művészeti objektumoktól és műfajtól. Jones harminchét pontban foglalta össze az ornamensek sajátosságait, különös jelentőséget tulajdonítva a kompozíciónak, színnek, kalligráfiának – szakítva az akadémiai festészet minden funkcionális és anyagra vonatkozó megkötésétől és konvenciójától.

Alois Riegl 1883-as *Stilfragen* című munkájában a különböző régiók motívumkincse közti megmagyarázhatatlan hasonlóságok után kutatott. Jones illusztrációit használta, hogy az egyik motívumot a másikkal összekötő hatásokat és kapcsolatokat felderítse. Értelmezésében az ornamensek változása a különböző alkotói törekvések, és nem az anyag, vagy a funkcionális követelmények eredménye. Néhány évvel később befejezetlen *Historische Grammatik der bildenden Künste* (1897-99) című munkájában még nagyobb autonómiát tulajdonított az ornamentikának, és azt – bevezetve a „művészetakarás” (Kunstwollen) fogalmát – a legtisztább művészi kreáció kifejezése tartotta. Úgy vélte, hogy az ornamens egy adott kultúrán belül a legszabadabban ad teret a forma, és a síkon megjelenő szín tiszta játékának. Legszembetűnőbb példáit a késő-római kori dekoratív művészetből merítette, ahol az illúzió legmagasabb fokát teremtették meg, mikor a tárgyak, épületelemek ornamentális felülete elsődlegessé, és az ornamens pedig nem hozzáadott, hanem alapvető értékévé vált. A tér, a felszín és a tömeg relativizálódott, az ornamens pedig minden függőségét elveszítve más művészeti alkotóelemektől, a római építészeti és művészi tervezés alapvető princípiumává vált.

---

²²³ Nóta. In: Lesznai 1967. 239. old.

Az ornamensben rejlő tartalom lehetséges értelmezésére éppen Lesznai alkotóvilágnézeti modelljében látunk példát, nem véletlen, hogy a fent idézett szerzők mindegyikének elméletével találkozhatunk Lesznai Anna naplófeljegyzéseiben is.

A tartalom és a forma összefüggésének kérdése a századelő magyar gondolkozásában alapvető szerepet játszott. A feltett kérdések lényege, dilemmája a következő volt: hogyan lehet olyan világot, világnézetet és ebből kinövő művészetet létrehozni, ahol, és amelyben a látszat fedi a lényegét, tartalom és forma egybeesnek, más kifejezéssel élve: a világnézet és ennek művészi megvalósulási formái megbonthatatlan erejű harmóniában egyesülnek, szét nem választhatóak. Ezzel összefüggésben a fő célkitűzés az volt, hogy feltérképezzék azokat a történelmi korokat – és benne azokat az alkotókat –, amelyekben a világnézet (gondolkodás és vallás) és az annak megfelelő művészi kifejezőmód, a megvalósuló forma egy zárt, egységes, befejezett művészetet hozhatott létre – vagyis önmagában képes volt a szellem örökkévaló lényegét felmutatni, szimbolizálni – vagyis ahol a forma a lényeg. A korabeli elméleti vitákból tézisünk kérdéskörei kapcsán Fülep Lajos, Lukács György, Popper Leó, Antal Frigyes, Mannheim Károly és Tolnay Károly írásairól, nézeteiről és felvetéseiről kell említést tennünk.

Fülep Lajos már 1906-ban, a Függetlenek Szalonjáról írott kritikájában említi Cézanne és Gauguin nevét, úgy tekintve rájuk, mint akik a jelenkori hanyatlásból megpróbálták megváltani a művészetet: *„Mindketten az anyagból indultak el. A megmarkolható, kemény vagy lágy, színes vagy fakó, ízzel bíró vagy íztelen anyagból. Cézanne különösen egész testével, lelkével zuhant rá az anyagra; az anyagra, melynek meglátta igaz színeit s a levegőt, mely mindenütt körülveszi. [...] Az ember valamennyi idegével és érzésével kénytelen alárendelni magát egy ilyen Cézanne-féle alma, findzsa, fa, tenger vagy ég materiális szenzációjának.”*²²⁴ Cézanne-t egy „titán”-nak, az összes többi művész felett álló alkotónak tekintette: *„Érezzük: itt egy titán monologizál. Mi véletlenül meghalljuk, mit mond. Súlyos szavakat ejt el, öntudatlanul, a szavak körül ezer meg ezer ember csoportosul. Amerre ez az ember jár, új világok születnek, s természet soha nem látott szűz szépségeit szórja elébe. Ő a nagy arató, óriás marokkal rakja kérékbe a kalászatokat.*

---

²²⁴ In: Szerda, 1906. október 31. Újraközölve: Fülep Lajos: *Egybegyűjtött írások* I. kötet Budapest, 1988. MTA. Szerkesztette: Timár Árpád. 325. old. (A továbbiakban: Fülep 1988.)

Nyomában ezrek járnak majd, és fölszedik, amit ő elhullajtott. Az is elég egy világnak.”²²⁵ 1907-ben megismétli az említett művészekről kialakított ítéletét, és az eddigi nevek mellé felsorakoztatja Giotto-t, Michelangelo-t, Rembrandt-ot és Van Gogh-ot.²²⁶ Ezáltal majdnem teljes az a névsor, amelyre Lesznai Anna és köre folyamatosan és következetesen hivatkozni fog. 1907-ben a magyar művészet helyzetére és jövőbeli sorsára vonatkozóan is levonja a következtetéseket: itt nem élnek olyan művészek, akik megbonthatatlan erejű harmóniákat tudnának alkotni, ám felfedezésre és kiaknázásra vár a magyar népművészet, amely: *„Egy gyönyörű szép, gazdag egzotikus stílus. És befejezett stílus. Mi a stílus? A rokon törekvések harmóniája. Egység, összetartás, centralizálás.”*²²⁷ Itt már megjelenik a kulcsszó: „befejezett”, vagyis egységes, zárt művészet, ami később célként fogalmazódik meg munkáikban, és fő kérdéssé válik, hogy miként érhető el az állapot. Fülep programadó, nagyszabású írása az 1908-ban megjelent *Új művészeti stílus* című tanulmány,²²⁸ ami alapjául szolgált egyik főművének, az 1918-as, a *Nyugatban* több részletben megjelent *Európai művészet – magyar művészet*, és az 1916-1918 között írt *Művészet és világnézet* című hasonló jelentőségű összefoglalásának is. Ebben feltérképezi azokat a történelmi korokat, amelyekben a világnézet (gondolkozás és vallás), és az annak megfelelő művészi kifejezőmód, a megvalósuló forma egy zárt, egységes, befejezett művészetet hozhatott létre – vagyis önmagában képes volt a szellem örökkévaló lényegét felmutatni, szimbolizálni –, ahol a forma a lényeg volt. Eszerint a görögöknél, a középkorban és részben még a reneszánszban is összefonódik az egyéni élet, a vallás és a művészet. Ám ezt követően egyre erőteljesebben elválik az egyén a közösségtől, a vallás magánügyggyé válik, a művészet pedig az egyéni ízlésnek engedelmessé válik. Fülep saját korára hivatkozva megállapítja, hogy a művészet zsákutcába jutott. Az első világháborút olyan megrázkódtatásnak tartotta, amely megöli az individuális hangulatokat és a hamis idealizmust, ebből pedig egy új világnézet támadhat, mely új művészetet szül majd.

Fülep e kérdéskörrel írott műveit áttekintve a felmerülő kérdések, és az azokra adott válaszok, majd az újra felmerülő dilemmák során át kirajzolódik az a gondolatmenet, amely minden vizsgált szerzőnél hasonlóképpen alakul, és a következő lépésekből áll: miért van válságban az egyetemes és a magyar művészet?; kik azok, akik valódi nagy művészetet alkottak?;

---

²²⁵ *Paul Cézanne*. In: Szerda, 1906. október 31. Újraközölve: Fülep 1988. 330. old.

²²⁶ *Cézanne és Gauguin*. In: A Hét 1907. május 12. Újraközölve: Fülep 1988. 357. old.

²²⁷ *A magyar nép művészete*. In: A Hét 1907. május 5. Újraközölve: Fülep 1988. 353. old.

²²⁸ *Új művészi stílus*. In: Új Szemle. 1908. március 1., március 15., április 1. Újraközölve: Fülep 1988. 367. old.

hogyan jön létre, milyen princípiumok alapján áll a valódi művészet?; melyek voltak azok a történelmi korok, amikor és ahol lehetőség volt ennek kialakulására?; milyen tényezők jellemezték ezeket a korokat?; hogyan érhető el, hogy az eljövendő korban, korokban újra megvalósulhasson a valódi művészet?

Lukács György ugyanezekben a kérdésekben haladt végig munkássága 1907-1918 közötti időszakában, és konklúziói egy része egybeesik Fülep Lajos megállapításaival. Lukács György 1907-es Gauguinról szóló írásában megállapítja, hogy a régi korok kedvezőbbek voltak a művészet számára, mint a modernség korszaka, hiszen ma „*nincsen már kultúra, amelyben ugyanazon ösztön határozza meg, milyen legyen az ember háza, öltözete, bútorai, képei; teljes az anarchia.*”²²⁹. A művészetben uralkodó anarchia egyik leglátványosabb megnyilvánulásának éppen az impresszionizmus törekvéseit tartotta, amelyet a Kernstok Károly művészete kapcsán írt, és a *Nyugat* hasábjain megjelent *Az utak elváltak* című programadó esszéjében fogalmazott meg a legegyértelműbben. E zsákutcából csak úgy juthat ki a művészet, ha újra a forma és a tartalom elválaszthatatlanságának megteremtését célozza meg. 1910-es *Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez* címmel megjelent elemzéseinek középpontjában a Popper Leóval közösen megfogalmazott forma-fogalom áll. Eszerint esztétikailag a forma nem más, mint a tartalom megjelenése és strukturáltsága. E tézis olyannyira fontos szerepet töltött be gondolkozásában, hogy 1910-ben megjelent esszékötetének címéül ezt választotta: *A lélek és a formák. Kísérletek.*²³⁰ A kötet Theodor Stormról írott esszéjében visszatér ahhoz a téziséhez, miszerint a régebbi korokban az élet zárt, befejezett volt, hiszen formát adott neki az emberek közötti viszonyok, a megegyezések és az erkölcsi törvények ereje. Ez – akárcsak Fülepnél – a görögség (Homérosz, Szophoklész, Pheidiasz), Giotto, Brueghel kora és Cézanne művészete volt. Ők a valóban nagy, a klasszikus, a voltaképpen művészet képviselői. A későbbi korokban a polgári életforma kialakulásának idején – különös tekintettel saját korszakukra – az egyre nagyobb teret nyerő individualizmus következtében ez a zárt rend és a zárt formák felbomlottak, minden a formátlanságba hullott. Ennek emblematikus jele az impresszionizmus irányzatának megjelenése volt. *A lélek és a formák* magyar változatában nem szereplő Charles Loius Phillipe-

²²⁹ Újraközlve: Ifjúkori művek. Bp. 1977.

²³⁰ A kötet 1911-ben Berlinben németül is megjelent „*Die Seele und die Formen. Essays*” címmel, a magyar változathoz képest bővítetten és némileg más hangsúlyokkal. Ennek oka részben a Lukácsot ért két nagy megrázkódtatás volt: 1911-ben öngyilkos lett Seidler Irma és meghalt legközelebbi barátja, Popper Leó.

ről szóló írásában és Popper Leó nekrológiájában²³¹ javaslatot tett a kiútra ebből a zsákutcából, amely szerint új vallást, új misztikát kell az emberiségnek magáévá tennie, amiből új világnézet sarjadhat. Lukács célul tűzi ki az egyén és a közösség sorsának összefonódását, elszakíthatatlanságát, hogy ezáltal egy egységes világnézetten nyugvó, zárt kultúra jöhessen létre. Ez az alapgondolata az 1912-14, illetve 1916-18 között írt *Heidelbergi művészetfilozófiá*-nak is.

Popper Leónak a kérdéskörhöz csatlakozó tézisei nehezen választhatóak el Lukács műveitől, mivel nemcsak igen jó barátok, de munkatársak is voltak, így nézeteik szükségszerűen hatottak egymásra. Bár Popper Leó tragikusan fiatalon, 25 évesen hunyt el 1911-ben, így nem volt lehetősége arra, hogy megalkossa és kiadja nagyszabású, összegző igényű munkáit, fennmaradt életművében azonban szintén megjelenik a zárt és nyitott műalkotás fogalom párja (pl. *Dialógus a művészetéről* című írásában), vagy a legteljesebb, a mindent ölelő forma fogalma, amely „megérti az egész életet és minden túlsó hangot”.²³² Az eddig tárgyalt Füleptől és Lukácstól eltérően Popper a téziseit egy általa példaértékűnek tartott életmű, Brueghel művészetének elemzése során fejtette ki.

1910-ben írott tanulmányában idősebb Peter Brueghelt felveszi a Fülep és Lukács gondolatmenetében kialakított „legnagyobb művészek” kánonjába, sőt éppen Cézanne-nal állítja párhuzamba: „Nem tudom, vajon Cézanne ismerte-e Brueghelt, annyi azonban bizonyos, hogy őt folytatta. Aki tudja, hogyan helyezkedik el e két művész a festői színek történetének vadonában, és milyen természetes mozdulattal mutatnak egymásra, az nem fog késlekedni, hogy szembesítse őket, és megértse, ami bennük közös.”²³³ Nézete szerint Brueghel megvalósította a zárt műalkotást, beteljesítette a forma és a tartalom egyesítésének lehetőségét, míg Cézanne efelé tör. Értelmezésében Brueghel a perspektíva sajátos felfogásával éri ezt el, amit Lesznai 1920-as években, paraszti életképeinek korszakában éppen rá hivatkozva magáévá tesz. Ez a bruegheli perspektíva a korai és naiv ábrázolásrendszerekkel (egyiptomi, keleti szőnyeg, japán-kínai rajzok és a magyar népi ábrázolások) állíthatóak párhuzamba. Korábban Fülepnél felmerült, hogy a magyar népművészet megoldást kínál a befejezett forma, a zárt műalkotás megteremtésére. Ezzel

---

²³¹ Lukács György: *Popper Leó. Nekrológ.* In: Pester Lloyd. 1911. dec. 18. Magyarul újraközölve: *Ifjúkori művek.* Magvető Kiadó, Budapest, 1977. 560-561. old.

²³² Popper Leó: *A megismerés és megváltás* (Lukács György: A lélek és a formák című kötetéről). In: Popper Leó: *Esszék és kritikák.* Magvető. Bp. 1983. Szerkesztette: Tímár Árpád. 66. old. (A továbbiakban: Popper 1983.)

²³³ *Idősebb Peter Brueghel.* In: Popper 1983. 73. old. Első közlése: In: Kunst und Künstler. 1910. 599-606. old.

párhuzamba állíthatók Poppernek a *Népművészet és a forma átlelkesítése* (1911) című tanulmányában foglaltak, miszerint: „Ahová mi hosszú tévelygések után egészen kifinomult érzékekkel megérkeztünk – a tárgynélküli kifejezés és az átlelkesített dísz súlyos problémáinak körében –, ott már készen állt és várt minket a népművészet, és végtelen könnyedséggel folytatta utunkat.”²³⁴ Éppen a tárgynélküli kifejezés és az átlelkesített dísz kapcsán tett megállapításaiban, azaz különösen az ornamensek kulcsszerepének megfogalmazásában jut túl – pontosabban vesz eltérő irányt – Popper Leó Fülep és Lukács korábban megismert tézisein. A tökéletes ornamentals elmosza a határt a forma- és a jelentés művészete között: a szimmetria, a ritmus és a szín eszközeivel jelentéssel teljes, telített tiszta formává, vizuálisan felfogható elemmé, azaz látszattá válik.

Ha a következőkben felsorolt teoretikusok összefoglalóan nem is foglalkoztak a „valódi művészet”, a művészi nagyság és az „átlelkesített forma” kérdéseivel, némely műveikben és előadásaikban kifejtették idevágó nézeteiket.

Antal Frigyes a Szellemi Tudományok Szabadiskolájában *Cézanne és a Cézanne utáni festészet*, míg Mannheim Károly *Lélek és kultúra* címmel tartottak szemináriumsorozatot az 1917-es év II. szemeszterében.²³⁵

Mannheim fejtegetéseinek kiindulópontja megegyezik az eddig megismert gondolkodók álláspontjával, miszerint korának kultúrája tragikus helyzetben van: nem tud létrejönni a lélek és lélek, illetve a lélek és világ közti híd, a mű által létrehozható közvetett kapcsolat. Így a jelen kultúrája nem más, csupán egy esztétikailag kiüresedett kultúra, ahol a művészi forma nem lehet közvetítője a lényeknek és a léleknek.

Képző- és iparművészként Lesznai volt arra hivatott, hogy a fent említett, elméletben kidolgozott ornamentals-koncepciót továbbgondolja, és saját alkotói tevékenységének tapasztalatain keresztül – spirituális, metafizikai elemeket sem nélkülöző, egy a népművészetre és a „primitív művészetre” alapozott, a kortársai révén „kanonizált” Cézanne, Brueghel, Cranach példáján álló

---

²³⁴ *A népművészet és a forma átlelkesítése*. In: Popper 1983. 107. old. Első közlése: In: Die Fackel. 1911. június 2. 37-39. old.

²³⁵ A korábbi fejtegetések kapcsán érdemes megjegyezni, hogy ugyanez a szabadegyetem, ugyanebben az időszakban adott otthont Kodály Zoltán: „*A magyar népdalról*”, illetve Fülep Lajos: „*A nemzeti jelleg a magyar képzőművészetben*” című előadásainak.

– önálló ornamenselméletet dolgozzon ki. A töredékesség, az egész és a totalitás széthullása – ahogy azt az előző fejezetekben bemutattuk – Lesznai Anna ornamenselméletének és művészetének is alapproblémájává vált.

Ezek a kérdések álltak az ún. Vasárnapi Kör beszélgetéseinek középpontjában is, amelyeknek Lesznai aktív résztvevője volt. 1915 őszén egy olyan, kezdetben baráti összejövetelnek induló, ám vasárnaponként rendszeresen ismétlődő, és egyre mélyebb eszmecsere helyszíne lett Balázs Béla Naphegy utcai lakása, amelyet ő és Lesznai is gyakran felidéztek naplófeljegyzéseikben, továbbgondolva az elhangzottakat. A kortársak visszaemlékezéseikben ezekről az estéről mint meghatározó jelentőségű, tudatformáló „szabadegyetem”-ről beszéltek. A Kör megalakulását Balázs Béla Szabadkáról Budapestre költözése előzte meg, mikor felmentést kapott a katonai szolgálat alól, és a Naphegy utca 19-ben, egy villában bérelt lakást. Ezzel egyidőben Lukács György is Budapestre érkezett Heidelbergből, és mivel alkalmasnak találták katonai segédszolgálatra, Magyarországon tartózkodott. 1915 decemberétől 1916 júliusáig szabadidejének nagy részét Balázséknál töltötte. Erre az időre esett a vasárnapi beszélgetések indulása is, ahol rendszeresen megjelentek Balázs Béla, Lesznai Anna, Mannheim Károly, Fogarasi Béla, Lukács György, Ritoók Emma, Fülep Lajos, Hauser Arnold, Lorsy Ernő, Tolnay Károly, Gyömrői Edit és Antal Frigyes.

Lesznai ornamentális szemlélete – annak minden formai és tartalmi összetevőjével – e teoretikus vitáik közben kiegészül, kiteljesedik. A vasárnapok minden résztvevő számára meghatározóak ebben az időszakban: *“Gyönyörű dolgokról van szó, gyönyörű tónusban, mindenkit stimuláló, termékenyít. Ideális filozófiai akadémia. [...] Oly szép, új és jelentékeny dolgok mondódnak. Kérdések tisztázódnak, hogy felmerült az idea: le kellene jegyezni ezeknek a beszélgetéseknek az eredményeit. [...] ez a mi társaságunk 'valami', mint egy alkotás, és reprezentáns dokumentuma korunknak és generációnknak.”*²³⁶ E beszélgetések, a fent említett cikkek és tanulmányok későbbi hatását mutatja például az, hogy Tolnay Károly – aki a Firenzéből 1914-ben Budapestre hazatért Fülep egyik tanítványa volt –, első, 1924-ben az *Ars Unában* közzétett írásában éppen a világnézet és a forma korrelációjáról értekezik. Eszerint a formák egy valaha volt egésznek, totalitásnak a széthullott darabjai. A művésznek éppen az a

---

²³⁶ Balázs 1982. II. /123-124. old. (1916)

célja, hogy ezekből a fragmentumokból, a jelentésnélküli töredékekből igyekezzen helyreállítani a valaha volt egészet. Megítélése szerint erre tett kísérletet Cézanne is.

Lesznai Anna 1919 novemberében későbbi férjével, Gergely Tiborral Bécsbe utazott, ahol megkezdődött 1931-ig tartó emigrációjuk. Lesznai vígasza egyrészt az volt, hogy a nyarakat a családi birtokon, Körtvélyesen tölthették, másrészt pedig Bécsben 1920 végén, 1921 elején újraindult a Vasárnapi kör,²³⁷ amely mindannyiukra megtermékenyítő erővel hatott: „*A 'vasárnapok' újra megtartatnak. Hétfőnként a műteremben Gyuri, Révai, Ljena, Káldor, Fogarasi, Gergely; Edit is megjött Berlinből és Máli is Körtvélyesről. Újak Wilde és Rudas Zoltán, és szigorúan filozófiai akadémiai jellege van. Az első nagyon szépek voltak. Hát megint együtt vagyunk. Nem szórja szét ezt a szektát a világforradalom sem.*”²³⁸ Ezidőben naplófeljegyzéseinek fő témáivá váltak a háború és az 1919-es történések ellentmondásai, traumája, és az ezekből leszűrt tapasztalatok: az etika és kollektivitás, a vallás és közösség kérdései, illetve élete régi közösségi kereteinek felbomlása.

A bécsi Vasárnapi Körös összejegyzételek az 1920-as évek közepén megritkultak, majd megszűntek. Sokna máshol próbáltak szerencsét: ki visszaköltözött Magyarországra, ki pedig más európai vagy tengerentúli nagyvárosok felé vette útját. Ám ennek ellenére az egykori résztvevők későbbi szemléletmódját és világképét alapvetően befolyásolták azok a viták, amelyek a vasárnapokon zajlottak, és amelyek nem függetleníthetőek a magyar századelő más progresszív mozgalmaitól sem.²³⁹

---

²³⁷ A Vasárnapi Kör egyik monográfusa, Novák Zoltán nem tekinti a bécsi összejegyzételeket a Vasárnapi Kör szerves folytatásának. Nézete szerint ott eszmeileg és politikailag teljesen ellentétes magatartást képviselő emberek gyűltek össze, így ez már csak alkalomszerű szerveződésnek tekinthető.

²³⁸ Balázs 1982. II. / 456. old. (1921) Az idézetben említett nevek: Lukács György; Révai József; Káldor György; Fogarasi Béla; Gergely Tibor; Hajós Edit; Wilde János, Ljena Grabenko.

²³⁹ E mozgalmak áttekintését és számbavételét lsd. Gantner Brigitta Eszter: *Lesznai Anna és szellemi köre*. In: Enigma 51., 2007. 135-143. old.

7. „szivárvány selymét színszálakra fosszad / föld kerekességét kis képekre osszad”²⁴⁰ - Az ornamentális szemlélet megjelenése Lesznai Anna képző-és iparművészeti munkáiban

7.1 Tervezőművészet

A századfordulón egy felső-középosztálybeli, a társadalmi elvárásoknak megfelelően nevelt kislány életéből nem maradhatott ki a rajztanulás. Bár életének e korai időszakáról dokumentáció hiányában keveset tudunk, emlékezéseiben Lesznai minduntalan visszatért a népművészettel való találkozására, mint egy olyan momentumra, amely művészi, alkotói identitását alapvetően meghatározta. Ezzel a történettel megteremtette a maga ősmítosztát, művészi eredetmondáját. 1965-ben Lesznai egy Vezér Erzsébet által készített interjúban²⁴¹ mesélte el e kezdeti próbálkozások történetét, az édesanyja akkoriban divatos petit point-jainak elutasításától a piros és kék konyharuhák történetéig, amelyekre nyolc évesen először rajzolta rá a parasztasszonyoktól tanult mintákat, és amelyeken kipróbálta az öltéseket.²⁴² Ezek a parasztasszonyok a nyárra elszegődött kubikus munkásokkal érkeztek Mezőkövesdről Körtevényesre. Vallomása szerint tőlük tanulta meg a szimbólumok eredetét, az absztrakt minták ábrázolóvá, illetve az ábrázoló minták absztrakttá válásának folyamatát és a színek jelentőségét.

A genius loci, a felvidéki Körtevényes hatása e népi gyökerű ornamentális szemlélet kialakulásában megkérdőjelezhetetlen. Az alkotók testi, lelki, spirituális egyesülése a vidékkel, a faluval a szecessziós művészet törekvéseinek kedvelt toposza, elérendő célja, sőt megélt életformája volt. Bár a felvidéki népművészet és a mezőkövesdi parasztasszonyok munkáinak hatása nagy jelentőségű, Lesznai művészi tevékenységének alakulását olyan mesterek tanácsai segítették, mint Ferenczy Károly vagy Bihari Sándor. A kutatás érdekes adaléka a Hatvany Múzeum egyik pasztellvázlatának hátuljára írott rövid megjegyzés, miszerint: „*Interieur – (pasztell) Máli első képe. Ferenczy Károly növendéke volt (azt hiszem az Iparművészetin) 1902-03? (Gergely Tibor közlése)*”.²⁴³ Ez ellentmond annak a több helyütt felbukkanó állításnak, mely szerint Lesznai egészen 1907-ig nem vett részt szervezett és rendszeres akadémiai jellegű

²⁴⁰ *Táltos remény.* In: Lesznai 1967. 381. old.

²⁴¹ Vezér Erzsébet: Beszélgetés Lesznai Annával (1965. jún. 23.) Vezér Erzsébet (Szerk.): *Emlékezések.* Bp., 1967, Irodalmi Múzeum. 10-11.

²⁴² „*Először anyámtól tanultam hímezni, de az ő hímzései, a petit point-ok nem érdekeltek annyira. Egyszer vett két konyharongyt, egyik kék, másik piros volt. Egyet elcsórtam és rárajzoltam azokat az öltéseket, amelyeket a parasztasszonyoktól tanultam.*” – Uo. 10-11.

²⁴³ Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan, ltsz.: 83.1. 2194

oktatásban. 1907-ben a plein-air életképfestő, Lucien Simon igen népszerű párizsi festőiskolájába iratkozott be. Erről az időszakról a tényen kívül keveset tudunk, ám a Lesznai-versek jól mutatják, hogy a világváros rá nem volt olyan elementáris, „világnézet-felforgató” hatással, mint a többi Párizst megjáró magyarra. Versének tanúsága szerint a Vihorlát hegyei már akkor oly elszakíthatatlanul kötődtek magukhoz, hogy azzal a Champses Elysées fényei nem tudtak versenyezni.²⁴⁴ A későbbiekben Lesznai tanult még a berlini (1912) és a bécsi (1920) Kunstgewerbeschulé-n is.

Anélkül, hogy alábecsülnénk a népi hatások ihlető jelentőségét Lesznainál, mégis fel kell tenni a kérdést, hogy ez a művészeti stílusválasztás mennyiben volt ösztönös, és mennyire igazodott a kor uralkodó irányzataihoz, így a népművészetre építő magyar szecesszióhoz. A népművészettel – vagyis a „szakácsnők”-kel – első, közvetlen találkozásának élménye kiválóan alkalmas lenne arra, hogy Lesznai művészi forrásait teljes egészében ezzel azonosítsuk, adaptálva a „csak tiszta forrásból” gondolatát, és teljes mértékben erre alapozzuk a népművészeti motívumkincs beépítését alkotásaiba. Ám ezek átvételével és az ornamentális középpontba állításával Lesznai képzőművészete korántsem volt társtalan jelenség a korabeli magyar és európai művészeti tendenciák között.

Milyen hasonlóságot mutatnak művészeti törekvései más korabeli művészeti tendenciákkal? A Lesznai munkásságával foglalkozó kutatók mind a hímzéstervek, mind pedig az akvarellek és meseillusztrációk kapcsán – bár megszorításokkal, nem közvetlen stílusbeli megnyilvánulásról, hanem ihletettségről szólva –,²⁴⁵ a szecesszió irányzatához sorolják a műveket. Ennek jeleit a kalligrafikusságban, stilizációban, az ábrázolások díszítőjellemben és a síkban való gondolkodásban²⁴⁶, illetve a sötét kontúrok által körbefogott egyszerű színfoltok egymás mellé sorolásában vélik felfedezni²⁴⁷. Szabadi Judit összegzően a következőket állapítja meg: „*Amit létrehozott, nem volt ugyan egyszeri, társtalan jelenség, hiszen kétségtelen, hogy művészete formailag az egyetemes szecesszió megkésített, hazai hajtása.*”²⁴⁸ Több lehetséges inspiráló hatást vesz számba Bajkay Éva: „*Hímzéstervein a művészet ősi forrásaihoz, a népművészet és a keleti kultúra tiszteletére nemcsak a korabeli szecessziós törekvések hatása*

---

²⁴⁴ Lsd. *Őszi válasz* című vers. In: Lesznai 1985. 13-14. old.

²⁴⁵ Szabadi 1979. 89. old.

²⁴⁶ Uo.

²⁴⁷ Bajkay 1976. 13. old.

²⁴⁸ Szabadi 1979. 93. old.

*alatt tért meg, hanem [...] korán ráérezett a népi kultúra tisztaságára, melyet neki első kézből közvetítettek a mezőkövesdi parasztasszonyok.*²⁴⁹

Ennek ismeretében meglepő, hogy Lesznai írásaiban elvétve, mindössze két alkalommal találkozunk a szecesszióval, akkor is negatív kontextusban. Az irányzat ornamentikájáról szólva egyszerűen és sokatmondóan csak a „*rémes*” jelzöt használja: *„A táj (melyben a tér konstitutív, a maximálisan egyénietlen elem) sohase stilizálható ugyanazon elvek nivóján, mint az organizmus. A rémes szecessziós tájornamentika.*”²⁵⁰. Másutt egy kegyetlen mese kellékgyártójának nevezi ki az egyik irányadó szecessziós műhelyt: *„Mese a szadista Maharadzsaról: egy maharadzsa ültetett egy drót kertet, tövis kertet üveg virágokkal (a Wiener Werkstätte²⁵¹ megtervezi) – minden nő csak azon keresztül juthat hozzá, ő nézi üveg tornyából mint szakadnak darabokra és vakulnak meg a kertbe kergetett asszonyok.*”²⁵² Lesznai kizárja, hogy bármilyen izmus kisajátíthassa az ornamentikát: nézete szerint nincs expresszionista ornemens, hiszen ez az izmus csak *„okoskodás vagy hangulat”*²⁵³, és nem létezhet impresszionista ornemens sem, mert képviselőinek törekvése a látszat, a látvány utánzása, ami megmarad a forma minél tökéletesebb visszaadásánál anélkül, hogy tartalommal, jelentéssel, vagy Lesznai szavával élve, *„lélekvalósággal”* telítene azt: *„[...] Az impresszionizmus nem szült életképes ornamentikát, legtávolabb áll ettől a mágikus, az organizmusban immanens szépségtől, és éppen az ornamentika bizonyítja, mennyire kisiklik a táj a hatalma alól.”*²⁵⁴ A kubistákra, szürrealistákra és *„az unalmas fotografikus naturalistákra”*²⁵⁵ kevés szót veszteget.

Kétségtelen, hogy a szecesszióra is jellemzőek azon formai, stiláris és tartalmi jegyek –a keleti perspektívaszemlélet, a népművészettel való kapcsolat, az ornamentika elsődleges szerepe –, amelyek Lesznai művészetét meghatározták, ám e formai jellemzők sajátos tartalmi jegyekkel kiegészülve, velük szintézist alkotva jelentik Lesznai ornamentalsértelmezésének alapját: egy mágikus elemekkel telített, *„metafizikai súlyú, azaz a világrénddel eleven és öntudatos tudatalattiban összekapcsolt”*²⁵⁶, szigorú formaelvű koncepciót.

---

²⁴⁹ Bajkay 1976. 5. old.

²⁵⁰ Lesznai 2010. 221. old. (1921)

²⁵¹ Josef Hoffmann által alapított bécsi, szecessziós iparművészeti vállalkozás.

²⁵² Lesznai 2010. 338. old. (1923-24)

²⁵³ Lesznai 2010. 149. old. (1917)

²⁵⁴ Lesznai 2010. 221. old. (1921)

²⁵⁵ Lesznai 2010. 435. old (1934-35)

²⁵⁶ Lesznai 2010. 277. old. (1923)

Lesznai tízes évekbeli művészi alkotókorszakát saját szavaival a következőképpen jellemezhetjük: „Amit mégis meg tudtam csinálni, az az: van egy jó dekoratív sík érzékem, melynek folytán az egyes részletek, ha egymáshoz nem is tartoznak, a képsíkon kellemesen ritmikusan vannak elhelyezve. Azaz van viszonyuk a képsíkhöz. Ez pl. a szőnyegben, főleg a hímzésben egy döntő elem. Itt a szimmetria és egy pár egyszerű síkidom viszonylat ritmikus, ornamentális, egymásmellé rendelő tagolásával már kielégítő hatást lehet elérni.”²⁵⁷

A tízes évekből százával találunk a Hatvanban őrzött hagyatékban a fenti körbe tartozó, virágornamentikára épülő hímzésterveket. Ezek formája (és elnevezése: futó, ágyterítő, terítő, fríz) egyértelműsíti funkciójukat. Lesznai ezeken túl készített terveket párnákhoz, terítőkhöz, ruhán alkalmazott sormintához, szegélyekhez is.

A folyamatos (ritmikusan ismétlődő motívumokból álló) terveken egy-egy elem dominál, melyet Lesznai annak címében is közöl (rózsás, tüleveles, fenyőfás, makkos-leveles, babosindás, pálmás, török meggy), majd levelekkel, csavarodó, fonódó gallyakkal köríti azokat. Egy-egy tervet több különböző színvariáns, színpár alkalmazásával is elkészített.

A kehely, váza vagy a kökörlátón álló virágtartó Lesznai korai hímzésterveinek uralkodó motívuma, amelyet a címválasztásban is tükröz, például fekete-fehér váza, sárga rózsás, fekete kosár, kék váza. Ez az elem fogja össze a kompozíciót, ebből nő ki a virágokat, gyümölcsöket, leveles ágakat és indákat ötvöző csodabokréta, csokor. A virágcsokor, a virágtő, a kehelyből vagy vázából, ritkábban bőségszaruból, kibomló növények gyakran keltik a misztikus világfa asszociációját, melyet Lesznai világképének hasonlataként használt ebben az időszakban. A kompozíciók egy részét ornamentális sorminta vagy növényekből álló keretminta fogja körbe, míg más darabokon a keret nem folyamatos, a képteret a kompozíció sarkában elhelyezett egy-egy növényi ornamens határozza meg és határolja le. Ezeket a terveket gyakran kiegészíti állatornamenssel, főképpen madarak stilizált formáival.

A lakásművészeti célú hímzések mellett ebben az időben Lesznai iratmappákat és ruhaterveket (sapkák, gallérok, sálak) készített és állított ki. Emellett a hagyatékában találkozunk táska- és ékszertervekkel is.

---

²⁵⁷ Lesznai 2010. 410. old. (1932)

A hímzések közül az 1910-es évekből elvéve maradtak fenn darabok, ezért van különös jelentősége az ún. Ady-párnának.²⁵⁸ Ez az időszak egyik legrepresentatívabb darabja, és egyúttal tárgyiasult példája Lesznai emberi kötődésének is. Ady elkötelezett híve volt mind Lesznai művészetének,²⁵⁹ mind pedig a Nyolcoknak.²⁶⁰ Lesznai 1913-ban Ady *Magunk szerelme* és 1914-ben *Ki látott engem?* című kötetéhez tervezett címlapot.²⁶¹ Ez utóbbi motívumait találhatjuk meg a párnán. Feltehető, hogy Adynak egy már elkészült párnaterv, és annak kivitelezése nyerte el a tetszését, és ennek nyomán kérte fel Lesznait a borító elkészítésére. Az Ady-párna különös jelentősége emellett abban rejlik, hogy a Hatvany Lajos Múzeumban őrzött hagyatékban két olyan terv is fennmaradt, amely ehhez az alkotáshoz készült,²⁶² míg más párdarabok (terv és annak fennmaradt kivitelezése) nem ismertek.

Munkamódszerét tekintve a terveket Lesznai megrajzolta, majd olajjal, temperával vagy akvarellal festette ki. A hímzésre előkészített darabok többségén szerepel a használandó fonal színszáma, sok esetben a technikai kivitelezésre vonatkozó instrukciókkal. Érdekesség, hogy néhol egy-egy rövid fonalmintát is a tervhez fűzött. Több esetben eltérő szín párosítások alkalmazásával ugyanannak a tervnek különböző változatait készítette el, néha a háttér alapszínét, néha a formát kitöltő színt váltogatva, néhol pedig a pozitív-negatív változattal kísérletezve. Ezt erősíti meg egy korabeli ismertetés munkáiról: „*Más színharmóniák, más öltésnemek váltakoznak egymással az ugyanazon terv szerint készült különböző munkákon*”.²⁶³ A kivitelezés nyomai is sok terven láthatóak. Némelyik karbonpapírra készült, vagy a kontúrok mentén végigpötyögtetett, ami azt igazolja, hogy tervet anyag felületére vitték át. Néhány textilre festett terv is fennmaradt.

A növényi és virágornamensek mellett stilizált állatalakok is szerepelnek a kartonokon akár zárt, akár folyamatos ornemens részeként. Ezek között gyakran megjelennek mitológiai állatfigurák, vagy teljesen fiktív, mesebeli állatalakok (egyszarvú, csodaszarvas, csodaemlős stb.).

---

²⁵⁸ Hálával és köszönettel gondolok a néhai Vezér Erzsébetre, aki a tulajdonában volt Lesznai dokumentumokba betekintést engedett, a nála lévő fényképekről másolatot készíthettem, illetve megnézhettem az Ady párnát.

²⁵⁹ Ady Endre is vásárolt Lesznai munkát a Nyolcak kiállításán. In: A „Nyolcak”. *Világ*, 1911. május 9. 12. – Újraközölve: „*Az utak elváltak.*” *A magyar képzőművészet új utakat kereső törekvéseinek sajtóviasszhangja*. III. Szerk.: Tímár Árpád. Janus Pannonius Múzeum - MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Pécs, 2009. 157. old. (A továbbiakban: *Az Utak* III. 2009)

²⁶⁰ „*Nagyon szép kézimunkákat csináltam abban az időben, hímzéseket, a népiesből átalakítottakat. Nahát, ezeket és néhány tervemet is kiállítottam, és Ady megjelent a kiállításon.*” In: Vezér 2004. 161.

²⁶¹ A Nyolcak köréből Lesznai mellett Czigány Dezső is tervezett címlapot Ady *Vér és arany* című kötetéhez, akihez ekkor mély barátság fűzte.

²⁶² Hatvan, Hatvany Lajos Múzeum, ltsz.: 75.77.1. és 75.77.1.

²⁶³ Mihalik Gyula: *Lesznai Anna hímzései*. In: *Iparművészet* 1911. 275. old.

A figurális ábrázolások egy csoportja a korabeli művészet egyik legnépszerűbb tematikájának jegyében készült, melyre a Nyolcak körének és kortársaiknak néhány legjelentősebb képén (Vaszary János: Szőnyegterv, 1906; Iványi Grünwald Béla: Tavasz, 1908; Iványi Grünwald Béla: Uzsonna (Kertben), 1910-es évek; Orbán Dezső és Márffy Ödön aktos kompozíciói) is példát találhatunk. Ez Árkádia, a mesekert, az édenkert ábrázolása. Lesznainak a körtvélyesi kert valóban maga az éden, Árkádia volt. Az ehhez a tematikához tartozó képeken ezt a kertet népesítette be gyerekekkel, Madonnával, hajóval, tóval, meztelen nőalakkal, szerelmespárokkal, kisbabával vagy magával a kísértést jelentő ördöggel.

Lesznai Anna 1911 áprilisában a Nemzeti Szalonban, a Nyolcak második kiállításán vendégként vett részt, Femes Beck Vilmoshoz, Vedres Márkhoz és Lehel Máriához hasonlóan. Az eseményt Lesznai 1958-ban így idézte fel egy Varró Istvánhoz írott levelében: *„Kérdelek Pistám, hogy mire emlékszem a Nyolcak kiállításával kapcsolatban. Tudom, hogy az egész csoport forró hittel és egyszersmind annak tudatában látott neki a kiállításnak, hogy esetleg nagyon szigorú ítéletekkel és meg nem értéssel fognak találkozni. Hiszen új és eddig Pesten alig látott merészséggel éltek azzal a szabadsággal, hogy felforgassák a művészetben addig dívó eljárásokat és irányokat. Jelen voltam a megnyitáson. Barátaimmal drukoltam, és boldog és büszke voltam, bár nem voltam tagja a Nyolcak csoportjának, és felkértek arra, hogy velük állítsam ki hímzéseimet.”*²⁶⁴ A kiállítást és a Nyolcak tagjait élénken őrizte emlékezetében, hiszen évtizedekkel később részben e baráti kötődések jelentőségével és erejével indokolta a kiállításra szóló meghívást: *„meghívtak engem is, akik kedvesek voltak, mind a régi barátaim, hogy állítanom ki velük”*.²⁶⁵ Tervezőművészként történő megjelenésén túl, ez a kiállítás emberi-alkotói szolidaritásának és „egyet érzésének” deklarálására is szolgált, ahogy azt Bálint Aladár is megfogalmazta: *„A hozzájuk tartozás, velük haladás szimpátiáját öltötte színes szövetbe, lágyan omló selyembe.”*²⁶⁶

Lesznai a Nyolcak kiállításán a népművészeti ornamentikán alapuló hímzésterveit és a hímzések mintadarabjait állította ki. A magyarországi közgyűjteményekben – elsősorban a Hatvany Lajos Múzeumban – őrzött Lesznai-hagyaték, a kiállítási beszámolók, és az azokat

---

²⁶⁴ „A legkülönbek közé tartozik”. Lesznai Anna visszaemlékezése Berény Róbertre. - Lesznai Anna levele Varró Istvánhoz, [New York, 1958. november 11.] Közreadja: Török Petra. Enigma, 14. No 51. 2007. 113.

²⁶⁵ Beszélgetés Lesznai Annával, 1965. június 23. – Vezér Erzsébet: *Megőrzött öreg hangok. Válogatott interjúk.* Budapest, 2004. 161.

²⁶⁶ Bálint Aladár: A „Nyolcak”. *Magyar Nyomdászati Szemle*, 1911, 5. 136–137. – *Az Utak* III. 2009: 142.

kísérő reprodukciók lehetőséget adnak arra, hogy rekonstruáljuk a tárlaton kiállított művek formavilágát, technikáját és típusát. A Nyolcak 1912-es tárlatán Lesznai már nem vett részt, ám a kapcsolódó rendezvényeken továbbra is örömmel vállalt szerepet,²⁶⁷ szellemi-lelki társakként tekintett a Nyolcakra, és többükkel intenzív baráti kapcsolatot tartott fenn.

A Nyolcak kiállításáról szóló számos kritika szinte mindegyike, ha röviden is, de megemlíti Lesznai munkáit, azokat legfőképpen két – a színek és az absztrakció – szempontjából értékelve. A kiállításról írott kritikák azonban már itt is a Lesznai-életmű egyik fontos, és a későbbiekben egyre jelentősebb jellemzőjéről számolnak be: „*A Nyolcak maguknak állítottak ki jó bizonyítványt, amikor kiállításukra meghívták Lesznai Annát, [...] a művészet még saját művészi meggyőződésüknel is szentebb lehet előttük, különben nem fogadták volna házukba Lesznai kézimunka-terveit, amelyeknek mindegyike egy lépéssel távolodik a természetszervezés feladatától és továbbhalad a teljes elvonás felé vezető úton, különben nem kaptak volna helyet azok a minták, amelyek formáikban és kapcsolódásukban egyre inkább felszabadulnak a szerves testeket kormányzó törvények uralma alól és mindjobban a kristályos képződések hasonlóságára alakulnak, különben nem gyűlnének ki a Berény nagy képe alatt padhátakhoz támasztott párnákon a színek és nem ragyoghatnának harsányan, melegen, öncélú pompában.*”²⁶⁸ Munkáinak e csoportjáról a kiállítás katalógusában így nyilatkozott: „*Hímzéseim játékos időtöltésből keletkeztek. Nem volt velük egyéb célom, mint felületeket színes fonalakkal teletölteni. Kezdetben – érthető hajlandóságból – festői elem: a térszerű hatás is beléjük csúszott, holott a díszítés volt a szándékom. Utóbb a festőiséget szándékolatlan kerültem, míg végül sikerült csakis dekoráló dolgok spontán megérzése...*”²⁶⁹

A hímzések és a tervek színei kapcsán visszatérő jelző a dús, mély, harsány, pompás, erős, telt, napfényes, vibráló. Munkáit a primer színek harmonikus alkalmazása jellemezte, ám 1912 körül – a Fényes Adolf tárlatát kísérő kiállításán –, színei szelídültek, harmonikusabbak lettek.

Ezidőben jelent meg munkáiról egy méltatás az *Iparművészet* című lapban Mihalik Gyula tollából, aki a terveknek a népművészettel való szoros kapcsolatát értékelte leginkább: „*A kompozíció egyszerűsége mellett megmarad, de színben és formában oly gazdag, hogy műveit bátran fölibe helyezhetjük a mi örökszép népi munkáinknak.*”²⁷⁰ Hasonló nézőpontból emeli ki

²⁶⁷ Felolvasás a Nyolcak kiállításán 1912. november 28-án. Az eseményen Lesznai három versét mondta el. – Előadás a Nyolcak kiállításán. *Az Ujság*, 1912. november 29. 17. – *Az Utak* III. 2009: 496.

²⁶⁸ Feleky Géza: *Szobrok, érmék*; In: Nyugat, 1911/10 Figyelő

²⁶⁹ A Nemzeti Szalon katalógusa a Nyolcak harmadik 1912-es kiállításáról. 11. old.

²⁷⁰ Mihalik Gyula: *Lesznai Anna hímzései*. In: *Iparművészet* 1911. 275. old.

Lesznai munkáinak fontosságát a ma is irigylésre méltó kivitelezésű, művészi megjelenésű iparművészeti szaklap, a *Ház* is: „*Nem ismer színbeli megalkuvást. Sokat mer és tud is. A primer színeknek harmonikus alkalmazása emelik Lesznai Anna hímzéseit a szép népművészeti dolgokkal egy rangba. Ez az első bemutatkozása, s hisszük, hogy sokat láthatunk majd ezután is tőle. Bizonyal fejlődni fog. Szervesebb lesz és a díszítésben egyszerűbb, szűrődöttebb.*”²⁷¹ Mindez megerősíti Szabadi Judit megfigyelését is, miszerint – bár a tervek előképeiként a mezőkövesdi matyó mintákat és motívumkincset emlegetik az elemzők, és Lesznai valóban elmélyülten tanulmányozta ezt a motívumkincset és öltéstechnikát – tervei erősen intellektualizáltak.²⁷² Jellemzőjük a kifinomult, kényes színösszeállítás, amely elüt a paraszthímzések rusztikusságától és harsány színességétől.

Az 1910-es évek elején, jó időben és jó helyen létrejött kezdeményezésként, az aktuális divatnak megfelelően Lesznai létrehozta hímzőmanufaktúráját. Ez az időszak tervezői munkásságának egyik csúcspontját jelenti. Nem véletlen, hogy teljesítményével éppen ekkor hívta fel magára Koronghi Lippich Elek figyelmét,²⁷³ és számos kiállításon vett részt. Ezek közül kiemelkedik az 1911. decemberében, a Technológiai és Iparmúzeumban megnyílt Lakásművészeti Kiállítás. Magyarországon emellett 1912. márciusában a miskolci Országos Háziipari Kiállításon látható munkáiért „Nagy Díszoklevelet” kapott, majd októberben az Ernst Múzeumban, Fényes Adolf kiállítása mellett a beszámoló szerint Lesznai Anna két szobát töltött meg munkáival, elsősorban hímzett párnákkal és függönyökkel.²⁷⁴

Az ezekről szóló ismertetések és Lesznainak a tízes évekből származó levelei megerősítik azt a feltételezést, hogy a vállalkozása ekkor kiemelkedően sikeres időszakát élte. Mindeközben teoretikus és gyakorlati felkészültsége kettősségének köszönhetően érdemben szólott hozzá a háziipar és a népművészet összefüggéseinek gyakorlati problémáihoz, és az iparművészeti tervezőtevékenység üzletté válásának kérdéseire.²⁷⁵ Lesznai jó kereskedelmi érzékkel – bár

---

²⁷¹ F: *Lesznai Anna kézimunkái*. In: *A ház*. 219. old. Műmelléklet: 201-204. old.

²⁷² Lesznai 1978. 91. old. Lsd. Szabadi Judit utószava.

²⁷³ A megkeresésről ld.: Török Petra: „...kivágás a mágikus végtelen szőnyegéből” – Lesznai Anna textilmunkái, hímzései és elfeledett manufaktúrája. *A gödöllői szőnyeg 100 éve*. Szerk. Óriné Nagy Cecília. Gödöllő, 2009. 76. old.

²⁷⁴ „*Lesznai Anna két szobát töltött meg hímzéssel, párnákkal, függönyökkel. Neve maholnap a köztudaté és mindenütt, ahol megbecsülik a professzori beleártástól ment iparművészeti holmikat, ahol a közvetlen meleg természetességet előbbre helyezik a sablonokról lerajzolt iskolás erőlködésnél, mindenütt található hol egy párnája, hol egy terítője.*” – Bálint Aladár: Figyelő: *Fényes Aladár új képei*. Nyugat, 1912, 21. sz. 693. old.

²⁷⁵ Lesznai 1913. 369–376. old.

jelentős jövedelemforrásra családi körülményei miatt korántsem szorult rá²⁷⁶ – kihasználta a korszak európai és magyarországi lakberendezési és öltözködési kultúrájában rendkívül népszerű, kézimunkával készült hímzett kiegészítők divatját, és példamutató színvonalon valósította meg a korabeli dekorativitás-igényt kielégítő ornamentális alkotásokat. Ebből az időből olvasható levelei tanúsága szerint igen nagy számban készített, illetve készíttetett párnákat, terítöket és faliszőnyegeket és egyéb termékeket: „*én pedig párnákat szállítottam terminusra*”²⁷⁷ [...] „*Én sem nem írok – sem nem élek tettdús életet - , számos párnát gyártok – selymeket válogatok – olyan »zárdai« foglalkozás ez – ami fáraszt, de nem köt le.*”²⁷⁸

A mintadarabokat általában ő készítette el. A sablonnyomással, karbonpapírral sokszorosított kész terveket pedig instrukciók kíséretében jutatta el az általa foglalkoztatott hímzőnőknek, akik egyszerű parasztasszonyok voltak, ám az összekötő szerepét, a helyi munka irányítását egy-egy tanultabb asszonyra bízta. Erről tanúskodik egy terv alá biggyesztett szociológiai értékű megjegyzése: „*Édes Mariskám, a munkába ... lenne, ha olvasni jól tudó asszony ... felírott számok szerint húzna ... fekete helyett 897-es zöldet...használni. Máliá!*”. Iparművészetről alkotott elképzeléseit ismerve feltételezhető, hogy nem mezőkövesdi parasztasszonyokkal dolgoztatott, akiknek gazdagabb hímzéstradíciója és invenciója nagymértékben módosította volna a hímzésre szánt terveket a kivitelezés során, hanem a megítélése szerint szerényebb népművészeti tradícióval rendelkező felvidéki falvakban talált kivitelezőkre. A hímzések egy része megrendelésre készült, erre utalnak a tervekre írott megjegyzések, például „*Futó Petrovics Eleknél*”²⁷⁹, „*Andrássy nagy terv*”²⁸⁰.

Hogy milyen nagy számban készültek ezidőben Lesznai-munkák, arra ő is utalt önéletrajzában: „*Hímeztem, és ma is mosolyogva gondolok rá, hogy mennyi hímzett Lesznai-párna hevert valaha a pesti díványokon. Jó generáció voltunk. Rengeteg értékes ember vitatkozott sok érdekes dolgon ezekre a párnákra támaszkodva.*”²⁸¹ A források szerint megbízásaival mintegy hatvan asszonnak biztosított munkát több télen át: „*1914 előtt háziipari*

---

²⁷⁶ A család biztos anyagi háttere – a zempléni négyezer magyar holdas nagybirtokból származó jövedelem – nagyban megkönnyítette Lesznai helyzetét. Mindezzel Lesznai maga is tisztában volt: „*Jóléte válaszfalat emelt közte és barátai között. [...] Megérezték rajta, hogy a lizskai szántókat, mint láthatatlan uszályt vonszolja maga után.*” – Lesznai 1966. II./159. old.

²⁷⁷ Lesznai Anna és Kaffka Margit Lukács Györgyhöz – 1913. január elején. In: *Lukács György levelezése (1902-1917)* Szerk.: Fekete Éva - Karádi Éva. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1981. 513. old.

²⁷⁸ Lesznai Anna Lukács Györgyhöz (Alsó-Körtvélyes 1910. szeptember) uo. 245. old.

²⁷⁹ Petrovics Elek (1873-1945): művészettörténész. 1914-ben lett a Szépművészeti Múzeum igazgatója.

²⁸⁰ A pécsi Janus Pannonius Múzeum tulajdona.

²⁸¹ Lesznai Anna 1959-ben írott önéletrajzából. In: Lesznai 1985. 8. old.

alapokon kivitelezett hímzések révén, melyeket szabadon felhasznált népies motívumokból alakítottam ki, sikerült néhány éven át hatvan parasztasszonynak téli foglalkozást szereznem.”²⁸² A *Lakás* című lap ismertetése is megemlíti a Lesznai-terveket kivitelező felvidéki asszonyokat: „Amit egyesülések, akciók és intézmények évtizedek alatt sem tudtak elérni, azt ez az érdekes és zseniális asszony egymaga, jóformán két esztendő alatt elérte. Száz és száz tűt foglalkoztat ma már az ő művészete, és biztos kenyeret ad az évszázadok óta tunyaságra kárhozott energiáknak. A Lesznai Anna munkásságának tehát nemcsak nagy művészi, hanem nagy szociális jelentősége is van. Körtvélyes és környéke, ahol a művész nő lakik, ma asszonyaival és leányaival szinte lázasan dolgozik a színes vásznakon és selymeken, dolgozik élvezettel.”²⁸³

Míg a Nyolcak kiállításán a festmények alig találtak gazdára, addig Lesznai hímzései nagyon kelendőek voltak, és a kiállításból elsősorban a közízlésnek legkevesebbet ártó Lesznai Anna profitált.²⁸⁴ Szakmai és anyagi sikerei²⁸⁵ nyomán Berény Róbert is kedvet kapott hímzések tervezésére, és felesége révén kivitelezésére. A fentiek alapján nem véletlen egybeesés, hogy Berény Róbert is éppen 1912-ben állította ki hímzéseit Berlinben a Keller és Reiner cég szalonjában.²⁸⁶ Az 1912-es berlini kiállításról írott, és 16 fekete-fehér képpel illusztrált ismertetés²⁸⁷, alapján rekonstruálhatjuk Lesznai korabeli alkotásait, amelyeket a szerző Bécsben, Párizsban és Berlinben is nagy népszerűségnek örvendő árukként emleget. A képek alapján a kiállított munkák a virágos tervek közül valók, és többségük a különböző formában ismételt és variált virágkosaras, virágkelyhes motívumot alkalmazza. Érdeemes idézni a cikk egy rövid részletét, mely a magyar művészetről alkotott korabeli „nyugati” elképzelésekre érdekesen világít rá: „Még emlékszünk arra a szenzációra, melyet a magyar népi hímzések első németországi

²⁸² Brogyányi Kálmán: *Festőművészet Szlovénzkóban*. Kassa, Kazinczy Kiadóvállalat, 1931. 109.old.

²⁸³ *A Lakás*, 2, 1912, 9–10. 22 – *Az Utak* III.2009.: 498.

²⁸⁴ 119. old. Barki Gergely: *Aki a „szférák zenéjére figyelt” – Berény Róbert és Lesznai Anna kapcsolatáról*. In: *Enigma* 51. 119. old.

²⁸⁵ A kritikák közül több is kitér Lesznai munkáinak vásárlásokban is tetten érhető sikerére: „Úgy hiszem, nem fog belőlük maradni egy szál se.” – Sztrakoniczky Károly: A „Nyolcak”. *Alkotmány*, 1911. április 29. 1-3. – *Az Utak* III.2009: 118.; „A Nyolcak kiállítását tömegesen látogató közönség lehet, hogy csak ösztönszerűen, észrevette ezeket a kvalitásokat és sohasem tapasztalt kereslettel tünteti ki a kiállító művésznőt.” – R. P. [Relle Pál]: Lesznai Anna hímzései. *Aurora*, 1911. május 6. 185–186. – *Az Utak* III.2009: 151.; „A közönség mohón kapkodja el ezeket a hímzéseket, tízével rendel utána egy-egy darabot, és mi csak örülni tudunk ennek a popularitásnak, mely ritkán tüntetett ki érdemet méltóbban és igazoltabban, mint most.” - *A Lakás*, 2., 1912, 9–10. 22. – *Az Utak* III. 2009: 498.

²⁸⁶ Erről: Felvinczi Takács Zoltán: *Magyar hímzések. Berény Róbert kiállítása Berlinben*. In: *Nyugat*. 1912. II. k. 608-610.

²⁸⁷ A. Jaumann: *Neu-Ungarische Bunt-Stickereien von Anna Lesznai - Budapest* (Új magyar színes hímzések Lesznai Annától) In: *Stickerei Zeitung und Spitzen Revue*; 1912 december 1.; XIII.évf. 3. szám. 76-83. old.

bemutatkozása okozott. Friedmann & Weber nagy sikert aratott Berlinben egy akkor meg kicsiny kollekcióval, mely a Liceumklub népművészeti kiállításán a legnagyobb attrakciónak számított. [...] A magyar népművészet, mint ismeretes, törzsek és vidékek szerint különül el, és az magától értetődő, hogy Lesznai Anna egy dél-magyarországi törzshöz tartozik, mely a hímzésben az ősi, tatár » vadságból « megőrzött valamit.”²⁸⁸

Balázs Béla is osztja a lap kritikusanak értékelését naplójában: „Itt volt Máli. Üzleteket köt, adminisztrál és propagál és frivolkodik. Azt hiszem. Az az érzésem, hogy 'visszament' két év óta. Asszonyors. De a hímzései szépültek. Lehet, hogy ez a 'visszavonulásnak' egy szerencsés, titkos rendben történő formája.”²⁸⁹ Mindeközben maga Lesznai eredménytelennek minősítette a berlini kiállítást: „Eredménytelen berlini kiállítás. Nem mertem kérdezősködni. Gyáva lettem. Jobb volt bátran szembenézni, és elintézni a dolgokat. Nem tudom, mit kéne dolgozni.”²⁹⁰

Balázs Béla hímzésekre vonatkozó dicséretének értékét növeli, hogy ugyanabban az évben egészen más hangon szólt Lesznai párizsi üzleti tevékenységéről: „Az utolsó párizsi napokban ott volt Máli. Nagy üzleti tevékenységben. Nem tetszik nekem, hogy csak ez a gondja. Hogy hogy akarja továbbfejleszteni a hímzőstílusát, arról sohasem beszélt. Kiütközött benne a Hatvány-vér. És az asszony. Megette a szerelem végül, ami művész csak volt benne. Rettenetes ez az asszonytragédia. [...] Íme, a két legragyogóbb agyvelejű asszony: Edit és Máli – az egyik kifulladt (Edit), hiányzott benne a metafizikai függés valamitől; a másikat visszanyelte a vegetáció, a nőstény.”²⁹¹

---

²⁸⁸ Uo. 77. old.

²⁸⁹ Balázs 1982. I. / 562. old. (1912. május)

²⁹⁰ Lesznai 2010. 76. old. (1912)

²⁹¹ Balázs 1982. I. / 553. old. (1912)

7.2 Könyvművészeti alkotások, könyvészeti tervek és meseillusztrációk

Lesznai az 1900-as évek végétől, majd a tízes években nemcsak hímzés-, de borítóterveket is készített, ezen alkotói korszakára jellemzően virágornamentikát alkalmazva.

A Nyugat kiadásában 1909-ben jelent meg Lesznai első verseskötete *Hazajáró versek* címmel, amelyhez a kiadó Falus Elekkel terveztetett borítót, ám Lesznai hosszas unszolására végül Fenyő Miksa beleegyezett abba, hogy saját maga is borítót tervezhessen a kötethez, és a könyv ezzel a változattal is nyomtatásra kerüljön: „*Bocsásza meg kérem, - hogy a világban vagyok – és főleg azt, hogy írok – és főleg azt hogy mindig segíteni kell rajtam... – és főképp pedig azt – hogy a címlapokkal nem tudok megbékélni*” – írta.²⁹²

A címlap a Lesznai család körtvélyesi kúriáját, és annak egyik biedermeier hangulatú szobarészletét ábrázolja, egyszerre jelenítve meg az otthon külső- és belső képét, miközben az ablak-kivágat ikonográfiai toposzát alkalmazza. Egyszerre érvényesül a tervben a zárt és a nyitott ornemens. A szoba felőli nézet a zártságot jelenti, míg a kitárt ablak a távolba viszi a tekintetet, amelyet megerősít a parketta és az ablakrács markáns vonalainak iránya. Ezek perspektivikus gyújtópontjában a kúria épülete áll. A tapéta vertikális irányú ritmikus ismétlődésen alapuló folytatólagos ornamentikája a nyitottságot implikálja. Ezzel szemben a képmező keretezése, az alsó-felső sáv feliratai a zártságot jelentik. A borítón feltűnnek Lesznai kedvelt ornamentális motívumai: a biedermeier asztalka, a váza virágcsokorral és a gyertyatartó, illetve a gesztenyefa lombja a fehér foltokkal jelölt gesztenyevirágzattal, illetve a kúria teraszának balusztrádja is.

Ebben az időszakban illusztrátori munkásságára rendkívüli hatással van a keleti könyvművészet: „*A keleti könyvdíszben az ábrázolás kötött, az ornamentika szabad, az írás is beleolvad, folytatja az ornamentikát. Az egész szőnyegszerűségre törekszik, perspektíva nyugati értelemben nincs, a fekete és fehér mint színek hatnak, nem grafikusan.*”²⁹³ Lesznai Anna rajzain ez az egyenértékűség uralkodik: a színek és szerkezetek perspektíva- és hierarchiamentes, harmonikus rendezettsége.

---

²⁹² Lesznai levele Fenyő Miksának, dátum nélkül, PIM Adattár, ltsz.: V. 3181/66/3.; A levelekre Szilágyi Judit hívta fel a figyelmet. Nincsenek pontos ismereteink arról, hogy milyen példányszámban nyomták a Falus-, illetve a Lesznai borítóval a kötetet.

²⁹³ Lesznai 2010. 104. old. (1912-16)

1911-ben készült Bartók Béla *Négy siratóének zongorára* című kottájának terve, 1912-ben pedig Balázs Béla *Misztériumok* című kötetének borítója. Ez utóbbinak több tervváltozata található Hatvanban. 1913-ban Ady *Magunk szerelme* és 1914-ben *Ki látott engem?* című kötetéhez tervezett címlapot.²⁹⁴ Ady két alkalommal Lesznainak dedikálta művét, először a *Magunk szerelme* című kötet, *Ifjú karok kikötőjében* című ciklusát,²⁹⁵ majd a *Ki látott engem* című kötet *Őszi, piros virágok* című versét.²⁹⁶ A hatvani hagyatékban egy olyan virágmotívum-terv van, amelyen elhalványulva az Ady felirat olvasható, így feltételezhető, hogy a borítóhoz készült. Emellett itt található az Ady-párna elkészült változatnál jóval nagyobb méretű színes terve is. A szakirodalomban kevésbé ismert tény, hogy a *Magunk szerelme* című kötethez kétféle – egy színes és egy fekete-fehér – címlapot tervezett Lesznai. Ez utóbbiból a levelezés tanúsága szerint azonban csak 200 darabot nyomtattak.²⁹⁷

Lesznai egész életművében az egyik legjelentősebb, meghatározó – az újabb kiadásoknak köszönhetően széles körben ismert – alkotáscsoportot képviselik mesekönyvei és meseillusztrációi.

Felfogásához híven, kerüli a plaszticitást és a térábrázolást, mint összeegyeztethetlent az ornamensekből építkező képtérrel, és az ornamentális megközelítésmóddal. Még a figurális ábrázolások esetén is azokat a művészeti irányzatokat és alkotásokat tekinti mintaképének, ahol az európai optikai perspektívától eltérő rendszerek uralkodnak. Ezek jellemzői a fény-árnyék hatás kerülése, hiszen ez plasztikus felületet sugall, és az átfedések mellőzése. Ehelyett a térben elhelyezkedő tárgyak egymáshoz való viszonyának érzékeltetésére más eszközöket használ, például a színeket (ezek maguk is plasztikai értékkel rendelkeznek), a kontúrvonalakon belüli egynemű színfoltokat, a kalligrafikusságot (enyhe vastagítás vagy sötétítés, vonalak

---

²⁹⁴ A Nyolcak köréből Lesznai mellett Czigány Dezső is tervezett címlapot Ady: *Vér és arany* című kötete számára, akihez ekkor mély barátság fűzte.

²⁹⁵ „*Lesznai Annának, ennek a nagyszerű nőnek, / de sokkal inkább valakinek és nőnél külömb / s nagyszerű embernek kezébe helyezem a verseket, / melyek egy vagy több fiatal nőhöz búgnak, epekednek, / de vétkesek, tehát egy korrekt Lesznai Anna védelmére, / bizony, rászorulnak, s ez így van jól.*”

²⁹⁶ „*Lesznai Anna asszony, aki olyan jóságos, drága barátom szeretni fogja talán ezt a verset, s megvédi bántói ellen.*”

²⁹⁷ „*Salamont sürgettem – még nem kaptam próbanyomatot sem. Holnap odanézek, vagy telefonálok újra. A fekete címlapból csak 200 darabot akar csinálni privát használatra; verekedtem vele emiatt, de nem tudtam győzni.*”- Lesznai Anna Ady Endrének. Bp. 1913. március 18. In: *Ady Endre művei. Ady Endre levelei. II. kötet 1909-1913.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 534. old.

határozottsága, kiemelése), a háttér egyesítő erejét, mely megakadályozza, hogy az egyes alakok kitaszítassanak a képtérből, és az arabeszket.

Az ornamentális szemlélet életműbeli megjelenésének elemzésekor érdemes – a meseillusztrációktól és a képmese lapoktól elkülönítetten foglalkozni a könyvészeti tervekkel, elsősorban a komplex feladatként megalkotott mesekötetekkel – *A kis pillangó utazása Lesznán és a szomszédos tündérorszámban* és a *Péterke és a bútorok* című munkákkal –, ahol Lesznai saját meséit illusztrációkkal egészítette ki, és részt vett a könyv egészének megalkotásában, tipografálásában, méretének meghatározásában és az egyéb könyvészeti jellemzők kialakításában. A különbségtételt indokolja, hogy Lesznai más meseillusztrációi kapcsán nem beszélhetünk könyvészeti értelemben vett munkákról, hiszen nem ismerjük minden esetben azokat a meseszövegeket, amelyekhez az adott grafikai lapok készültek, illetve fordított módon nem azonosíthatóak a grafikai lapokhoz tartozó szövegek.²⁹⁸

Az ornamentális elemek feltűnnek *A kis pillangó utazása Lesznán és a szomszédos Tündérorszámban* (Die Reise des kleinen Schmetterlings durch Leszna und nach den benachbarten Feenreichen) 1913-ban Bécsben, illetve Lipszében (Verlag Brüder Rosenbaum) megjelent kötetének illusztrációin is. A könyv magyarul csak 1978-ban, a Móra Könyvkiadónál jelent meg.²⁹⁹ Könyvészeti szempontból ez utóbbi kiadás és az eredeti változat között olyan nagy eltérések mutatkoznak, amelyek alapvetően módosítják a szerző koncepcióját, így az ornamentális szemlélet kötetbeli megjelenését az eredeti kiadásban vizsgáltuk meg.

A kötet 26,5 x 36,5 cm méretű tábláján a cím és a szerző neve világos alapú keretbe foglalt. A hátlapon a kiadó art deco-s emblémája látható. A borítón már feltűnik a főszereplő kék kis pillangó alakja egy folyamatos – ám a lapszélig nem kifutó – láncszerűen, vertikális tengelyre felfűzött növényi ornamens részeként. Az elő- és hátlap előzéklapján sárga alapon szintén vertikálisan rendezett összekapcsolódó egyszerű motívumsor váltakozik apró töleszerű virágok összefüggő sorával. Itt a motívum tapétaszerűségét erősíti a lapszélig kifutatott ábrázolás. A kötet 16 belső lapból áll, amely közül 6 teljes oldalnyi csak egy oldalon nyomott illusztrációs

---

²⁹⁸ A szövegek és a mesék összepárosítására Szilágyi Judit tett kísérletet, mikor 2007-ben Lesznai kéziratos meséinek publikálásakor a hatvani Hatvani Lajos Múzeum gyűjteményében található illusztrációkat úgy rendezte kötetbe, hogy a belső elrendezés tükrözze a szövegek és az illusztrációk összetartozását is. Lsd. Lesznai Anna 2007.

²⁹⁹ Ugyanebben az évben *The wanderings of the little blue butterfly in Fairyland* címmel angolul is kiadták a mesét (Corvina, Budapest, 1978).

tábla, 13 oldalnyi szövegtábla, a további oldalak pedig kisebb illusztrációs mezőket és szövegmezőket egyaránt tartalmaznak. A kötet egészének rendkívül dinamikus belső ritmust ad a színes táblák és az üresen hagyott (de a hiányt is keretbe foglaló) oldalak és szövegoldalak váltakozása. A kihagyások és a telített, rendkívül markáns színekkel nyomott képtáblák a szövegekkel váltakozva egy ritmikus, de ugyanakkor egyensúlyban lévő ornamentális szerkezetet adnak. Rendkívül figyelemre méltó megoldás, hogy a szövegoldalakon a sorok nem futnak ki a lapszél keretéig, hanem a kép a képben elve alapján a szöveget Lesznai egy 13,2 x 23,4 cm-es belső keretbe foglalta. Ez vizuálisan a szövegtestet képpé-látvánnyá transzponálja (gondoljunk csak a könyvet a kezében tartó, olvasni még nem tudó gyermekekre, akiknek a szövegtest is kép!), amellet hogy megkönnyíti annak olvasását, hiszen biztosítja, hogy a keretbe foglalás által a sorok tördelése csak olyan hosszú legyen, amelyet könnyen el lehet olvasni.

A képpoldalak eredeti tervei – az 1919-es direktóriumú vásárlások eredményeképpen – a Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztályán találhatóak. A könyvet megnyitó, a 10-es évekre oly jellemző, füles vázából kibukó virágcsokor ornamenset követően, amely egy egyszerű zöld terítőn, padozaton áll, a második táblán már rendkívül különleges megoldást alkalmazott Lesznai. Egy szoba berendezését egy tükörből láthatjuk (rögtön eliminálva ezzel a harmadik dimenzió és a távlat kérdéseit), amely egy kis asztal, polc felett egy csíkos tapétás falon függ. A látvány itt is két dimenziós, síkszerű: a tapéta vertikális csíkjai és a terítő horizontális kék szegélye ellentétes irányukkal rendkívüli módon dinamizálják a látványt. A képen a Lesznai által oly kedvelt motívum: a biedermeier karosszék, asztal, váza és gyertyatartó bukkannak fel. A síkszerűség tovább él a második, szintén enteriőrt mutató lapon is, ahol a felületeken látható növényi ornamentális motívumok – a vázában lévő virágcsokor, az ablak rácsának cirádái –, és a képmezőt horizontálisan lezáró – a címlapról már ismert növényi motívumsor –, vagy a láda virágmotívumainak egyes elemei között nehéz különbséget tenni. Egymásba szövődik a berendezési tárgy, a kellék és a képen ornamensként megjelenő grafikai forma. Ez az egyszerűsítés, a képhierarchia lebontása, a mellérendelés azok a vonások, amelyek Lesznai alkotótevékenységének minden műfajában az ornamentális szemlélet jellemzőjeként jelennek meg.

A második teljes oldalt betöltő képen egy különleges nézetet alkalmaz Lesznai: a terasz balusztrádjaikat egy alacsonyan lévő nézőpontból felfelé pillantva ábrázolja, így a balusztrád elemei

egy különleges kivágatban kerülnek a képre. Erős fekete kontúrokkal körbefogott fehér foltjaikat oldják a jól ismert kővázákban álló növényi ornamensek és a kék pillangók színei.

Szintén a teraszról nézhetünk a falura a harmadik táblán. A látvány a távolba vezeti a tekintetet, a horizontot pedig a hegyek vonulatai zárják le. A további táblákon megjelenik a csudafa-motívum, illetve a hagyományos európai perspektíva minden törvényének ellentmondóan a horizont felé magasodó terített asztal, az ételek és italok tarka foltjaival. Lesznai minden tábláján vastag kontúrvonalakat alkalmaz, ezzel is egyszerűsíti és egyneműsíti az ábrázolást, a világot ornamentalizálja.

Az 1978-as kiadás éppen e szemlélettel összefüggő egyes sajátosságokat eliminálja, úgymint az üres és a szöveggel vagy képpel ellátott oldalak ritmusát (az új kiadásban a képoldalak háta nem marad üresen), a kisebb formátum miatt az illusztrációs táblák kevésbé érvényesülnek, a színek fakóbbak, a nyomdai eljárás miatt a kép matt, és nem fényes felületű. A művészeti szempontokon túli érdekesség, hogy az 1978-as kiadás végéről hiányzik egy mintegy 12 soros verses betét, az ún. kis pillangó imája. A műfaj és a vers kissé melankolikus hangvétele a megjelenés időszakának szekuláris világképével nem volt összeegyeztethető a legnagyobb gyermekkönyvkiadó számára.³⁰⁰

Az 1913-as *Kis pillangó...* kötetet kiemelt hely illeti meg Lesznai életművében mint a első olyan munkát, amelyben irodalmi és képzőművészeti képességeit egyaránt kibontakoztathatta, és egy minden szempontból átgondolt, komplex könyvészeti alkotást hozott létre. A teljességhez Balázs Béla szerint már csak egyetlen dolog, Lesznai írásképeinek jelenléte hiányzott: „*Akik hallatlanul karakterisztikus betűit ismerjük, csak sajnáljuk, hogy nem kezeírásának fakszimiléjével jelent meg. Ez az egyetlen igazi lehetősége annak, hogy legrejtettebb lírájától a bekötési táblájáig mindenben összehangolt, stílusos könyv jöjjön létre.*”³⁰¹

Lesznai is úgy vélte, hogy „*a betű is ornamens*”.³⁰² Így nem meglepő, hogy 1918-ban, következő, *Péterke és a bútorok*³⁰³ című mesekönyvének megjelenésekor az első és hátsó borítón, illetve az elő- és hátlap előzéklapján a szöveg kézírásával szerepel. Külön tanulmányt érdemelne a tervtől a könyvben megjelent illusztrációig vezető út során a tervek módosulása. Példaként egy elemet kiemelve, érdekes a szögletesebb, keményebb kontúrok által határolt formák felváltása

³⁰⁰ Az „ima” magyar fordítását közli Vezér Erzsébet. In: Vezér 1979. 50. old.

³⁰¹ Balázs Béla: *Lesznai Anna meséskönyve*. In: Nyugat, 1914. I. 64–66.; 66.

³⁰² Lesznai Anna naplói. PIM V. 3670/32/1 (Jelen idézet nem került közlésre a naplóválogatásban.)

³⁰³ Újabb kiadása: Ciceró Kiadó, Gyoma, 1993.

lágú vonalritmusú ábrázolások által, a színek redukciója mellett. *A kis pillangó* ... már ismert motívumai élnek tovább az illusztrációkon, ám a képi megjelenés jóval redukáltabb, mind a formagazdagságot, mind pedig a színeket tekintve. A legsikerültebb illusztrációkon – különösképpen az erdőbeli jeleneteken, az erdő fáinak ábrázolásánál – szép példáit látjuk a szőnyegszerűen egynemű, a síkban tartott ornamenssé redukált formák dinamikus váltakozásának: díszítő elemmé válnak a fák között megbúvó madarak, a levelek, a termések, a fatörzsek.

1918-ban szintén a gyomai Kner nyomdában készült el az *Édenkert* című kötet borítója, amelynek zöld-sárga növényi ornamentális keretdíszét Lesznai tervezte.

A meseillusztrációk, meselapok elkülönítését a könyv formában megjelent meséktől az indokolja, hogy Lesznai életműve egy bizonyos pontján eljutott a szöveg nélküli képmese-sorozatok műfajáig, ahol a képek önmagukban állva mondják el a történetet. Az illusztráció túllép a szöveg pusztá kíséretén és megjelenítésén, önálló „történetmondói” szerepbe kerül. Ez érvényesül a Hatvanban teljes sorozatként fennmaradt a *Pólyásbaba napjai* című hat darabból álló mű esetében, melyet ritkán reprodukálnak, és amely mérföldkövet jelent Lesznai illusztrációs munkásságában. Itt jutott el az önmagában – szöveg nélkül is – érvényesülő vizuális történetmondáshoz a lehető legkevesebb és legtisztább formai és kompozicionális eszközt használva, megszüntetve a narratív képi elemek és az ornamens különbségét, miáltal szabadon érvényesülhet a kontúrvonalak által adott ritmikus forma. Kevés, és a korábbi munkáihoz képest tompább színeket használ. A vonalritmus terén, az ábra ornamentummá alakításában és önállósodásában itt jut legmesszebb. A képen minden egybeolvad. Lesznai megszünteti a narratív képi elemek és az ornamens különbségét, hagyja szabadon érvényesülni a kontúrvonalak által adott ritmikus formákat. Mindent az ábrázolt elem legjelentősebb nézőpontjából ábrázol, semmibe veszi a perspektívát, ám a leegyszerűsített és ritmizált megjelenítés mégis megőrzi a tárgy, a szereplő karakterét.

A fenti törekvéseket viszi tovább, és a teljesség benyomását kelti a csak sárga és zöld színt felhasználó *Békamesé*-hez tartozó öt hatvani karton, és az *Egérke meséje* című 12 darabból álló sorozat, amelyek már a bécsi évek stílusát idézik.

Egyedi, meseillusztrációként beletárazott akvarellek szép számmal vannak a hagyatékban, ám nem tisztázottak e képek keletkezési céljai és körülményei (például *Cigány népmese*, *A vad kecskegida meséje*, különböző keleti mesék illusztrációi stb.). Ezek a meseillusztráció-sorozatok, melyek a hímzésekhez hasonlóan a síkszerűség jegyében fogantak, és Lesznai egész életművének legfelszabadultabb részét alkotják, valóban „egy kissé rezervátumszerűen megőrzött világból származó derűs üzenetek.”³⁰⁴

A bécsi évek újabb fejezetet nyitottak ornamentális tervezői munkásságában. A virág és növényi ornamentika primér, rusztikusabb, a népművészethez közelebb álló feldolgozása lassan átadta a helyét egy nagyobb mértékben stilizált, keményebb kontúrokkal, kevesebb formai lágysággal dolgozó, tematikájában is sokrétűbb illusztratív rajzolású módnak. Munkáit kötetek lapzáró és nyitómotívumaiként, a szövegkép frissítésére szolgáló funkcióban láthatjuk. Itt is visszatérnek a stilizált állatok (főleg emlősállatok), virágok, szívek, a falusi élet egy-egy jellemző kelléke és tájképi elemek is.

Ennek egyik első példája Sinkó Ervin Bécsben megjelenő magyar nyelvű *Testvér* című emigrációs lapjának címlapján alkalmazott logó. Időben a következő, ebbe a csoportba tartozó rajzok a *Virágos szerelem* című antológiában kerültek felhasználásra. A kötetet Lesznai József Attila segítségével állította össze Bécsben, ám megjelenésére csak 1932-ben, a Pantheon Kiadónál került sor. A könyvecske abban az évben a Magyar Bibliophil Társaság díjazása szerint az öt legszebb magyar könyv egyike volt.³⁰⁵ Az ok, hogy mégis a 20-as évek bécsi illusztrációs munkáit tárgyalva szólunk az antológiáról, az, hogy Fülep Lajos és Kner Imre levelezésének tanúsága szerint a rajzokat Lesznai 1922-23-ban Bécsben készítette. A Magyar Bibliophil Társaság értékítéletét egyáltalán nem osztotta sem Fülep, sem pedig Kner, ám levélváltásukat érdemes hosszabban idézni, mert azok tükrözik Lesznai élethelyzetét és művészi krízisét a bécsi években, amellyel, hogy érzékelhető az iránta való rendkívül szoros, szeretetteljes viszonyuk és megbecsülésük: „*A Máli-ügyről nem akarok levélben tárgyalni, nehezemre esnék, mert róla nem szívesen mondok keserűt vagy rosszat. Nagyon fáj nekem. De mégis megemlítem, hogy a könyvnek a rajzait kevés kivétellel 1922-23-ban Wienben csinálta, és a klisék is akkor készültek. Fent jártam akkor, s már a cinkográfusnál voltak a klisék. Megmondtam őszintén a*

³⁰⁴ Szabadi Judit: *A magyar szecesszió*. Corvina Könyvkiadó, Budapest, 1979. 39. old.

³⁰⁵ Erről tudósít: R.K.: *Lesznai Anna. Virágos szerelem*. In: Magyar Iparművészet. 1933. 73. old.

véleményemet, de hát hiába. A kliséket most elhozta, mer akkor megbukott a kiadó, aki meg akarta csinálni, és a kliséket átengedte neki. Most azt szerette volna, ha én nyomon vagy adom ki, de én nem vállaltam. Megmondtam, hogy reális kalkuláció mellett lehetetlen megcsinálni a dolgot, csak rá lehet fizetni, és a befektetett munka és költség nem lehet arányban az eredménnyel. – De hát tudja, hogy van az. Szegény Máli örökké kívül állott az élet minden reális, tényleges vonatkozásán, s ezért amennyire zseniális, és amennyire igazán rendkívüli teljesítményekre volna hivatva és kötelezve, nem fogja a fenti okból soha ezeket megvalósítani.”³⁰⁶

Fülep így válaszolt Kner Imrének: „Máli vers-antológiáját láttam, itt van, és bizony még mindig nem tudom, hogy nevessek vagy sírjak rajta, mert mind a kettőt kell. Én Málit nagyon szeretem és végtelen sokra tartom, s ezért fáj, hogy így elkallódik, magyarul megmondva, elzúllik. Máli több, mint tehetséges, zseniális, s a körülmények és környezet mégis ilyen végzetes hatással van rá. Meg vagyok győződve, hogy ha a mi régi társaságunk együtt marad, ő nem jut ide. Még mindig azt hiszem, ha egyszer alaposan beszélhetnék vele, fölrázhatnám. De nem jön el. Nem jó a lelkiismerete.”³⁰⁷

A bécsi évek illusztrátori stílusának jellegzetességeit mutatja az 1925-ben, *Der Phantasie-Reiseführer, das ist ein Baedeker der Seele für Sommerfrischer*³⁰⁸ címmel megjelent Balázs Béla kötet címlapja, és a történetekkel összhangban álló, figurális iniciálékként szolgáló kis rajzok. Hatvanban több olyan vázlat van, amelyek stílusuk alapján ebből az időből származnak. Ezek a kis illusztrációk abban a rövid, 1919-1923 közti, az emigrációs időszak kezdetét jelentő periódushoz köthetők, amikor Lesznai még sem lelkiileg-emberileg, sem pedig művészileg nem heverte ki a Magyarországról való távozást, és még nem dolgozta fel a környező világ változásait. Bár az ábrázolások funkciójukkal teljes összhangban vannak, de formagazdagságukban, változatosságukban és színezésben nem érik el a nagyobb formátumú, a képsíkot összefüggően betöltő meseillusztrációk művészi színvonalát.

Az 1920-as években egy jól elkülöníthető alkotáscsoporttal is találkozhatunk, amely nem maradt folytatás nélkül a későbbi években sem. Míg Lesznai a növényi alapú ornamentális

³⁰⁶ Kner Imre levele Fülep Lajoshoz. (Gyoma, 1933. március 31.) In: *Fülep Lajos és Kner Imre levelezése*. Szerk.: Sümegi György. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 17. 1990. 62. old

³⁰⁷ Fülep Lajos levele Kner Imréhez. (Zengővárkony, 1933. III/18.) In: Uo. 60-61. old.

³⁰⁸ Bécs-Berlin. 1925. Lesznai Anna illusztrációival

kompozíciókba csak ritkán épített be állatokat, illusztratív munkáiban pedig csak azok „szereplőiként” jelennek meg, igazodva az adott grafikai lap egészéhez, addig a bécsi években rendszeresen eljár az állatkertbe, ahol tus- és akvarell-skicceket készített az állatokról. Kedvencei a medve, őz, gazella, szarvas és antilop, illetve a különböző madarak voltak. Ekkor az ábrázolások még a klasszikus tanulmány-jelleget mutatják, ám naplófeljegyzéseiből kiderül, hogy igyekezett az állatok testi jellemzőinek és lelki alkatának párhuzamait felkutatni, és ehhez segítségül hívta az adott állatnak a mesékben felbukkanó karakterét is. Míg a medvéről, mint „tipikus elvarázsolt ember”-ről³⁰⁹ beszél, és a fehér szarvast a jellegzetes meseállatok közé sorolja, addig a disznóról nemes egyszerűséggel állapítja meg, hogy „disznói világnézettel”³¹⁰ rendelkezik. Ekkoriban Lesznai kutatta a keleti (különösen a „japáni”) grafikák letisztultságának és minimalizmusának nyitját. Arra volt kíváncsi, hogy a legkevesebb és legtisztább formával hogyan lehet a legtöbbet megmutatni az ábrázolt élőlény karakteréből. E kérdésfelvetésnek szép példái tusrajzai, ahol egy-egy vonallal ábrázolja az állatot. E kísérleteinek kiindulópontja az volt, hogy egy állat-enciklopédia összeállítását tervezte. Erről az elképzelésről is beszámol naplójában: „A Jó Isten segedelmével! Az állatkönyvet én így próbálnám elgondolni: írnék egy általános bevezetést, hogy az állat az emberi kultúrának mintegy legelső témája. [...] Az ősmesékben az ember és állat egész alpári érintkeznek egymással. A művészetben mindmáig óriásmód szerepelt az állatábrázolás.”³¹¹ A tervezet néhány pontjánál nyilvánvaló, hogy a tanulmányok sokszor a stilizálás, absztrakció alapjául szolgáltak: „8.) az állat, mint ornamentals - óriás tér. Vallásos és világi lehet. [...] Vonatkozásgazdagabb és több tradíciója van, mint a növénynek, mert a legmágikusabb rend, és mint ilyen kerül bele az ornamentalsbe, mely a mágikus világrend kifejezője, annak talán már hanyatlási fokán, amikor a művészet már kiszitta az életről a legközvetlenebb mágiát, amikor a kifejezés és alkotás már vetélkedni kezdett a puszta léttel. [...] Külön méltatást kellene juttatni a csudaállatoknak: sárkány, egyszarvú, és emberállat (faun, kentaur képződményeknek). [...] Minden állathoz egy rá nézve legjellegzetesebb monda, minek volt itt és amott a szimbóluma, gazdasági jelentősége.”³¹²

A hagyaték áttekintésekor kiderült, hogy e számban legnagyobb csoportot – mintegy 600 tételt – alkotják azok a 12,5 x 20,3 cm-es lapokon rajzolt, elsősorban madarakat és emlősállatokat

³⁰⁹ Lesznai 2010. 349. old. (1925)

³¹⁰ Uo.

³¹¹ Lesznai 2010. 398. old. (1929-31)

³¹² Lesznai Anna naplói. PIM V.3670/43/5 (1929-31) (Jelen idézet nem került közlésre a naplótárgyalásban.)

ábrázoló vázlatok, melyek ennek az új állat- és növényvilágnak a szereplőit jelenítik meg. A főképpen ceruzával, golyóstollal és filctollal rajzolt képek az absztrakciós folyamatnak különböző fokán állnak: a tanulmányok is beillő ábrázolástól a teljes elvonatkoztatásig. Az állatok közül a madarakkal foglalkozott a legtöbbet, amelyek tojást, virágkompozíciót tartanak a csőrükben vagy a karmukban, de vannak cserépből kinövő vagy éppen szívnyelvű madarak is. E vázlatok egy része bizonyíthatóan már az amerikai évek alatt készült, hiszen a hátlapra angolul írott telefonüzenet, megjegyzés vagy éppen egy bevásárlólista került. Sajnos a tervezett kötet nem készült el, ám a hagyatékban egy vázlaton a következő feljegyzést találhatjuk: „*Rare book - of suggestions for new animals and plants to be created the old ones being too naturalistic (For Jack Sammels Christmas MDMLXII by Anna Lesznai). First and only edition limited to one copy.*”³¹³ Egy alkalommal tehát biztosan felhasználta Lesznai a később kifestett, finomított vázlatait, ha nagy könyvészeti tervének, az állatenciklopédiának az összeállítására és kiadására nem is került sor.

---

³¹³ Hatvany Lajos Múzeum – lsz: 83.1.263

7.3 „Brueghel"-ek – a paraszti életképek

Lesznai életereje és életszeretete megdönthetetlen volt, ám az 1919-es emigráció művészileg és emberileg egyaránt megviselte őt. Bécsbe költözésével távolabb került a számára elsődleges inspirációként szolgáló Körtvélyestől, a paraszti világ közelségétől, és ez munkásságára is kiható mély lelki változásokat eredményezett, miközben egy új alkotói periódus előtt nyitott utat. Különös erővel élt ekkor a „mindent megőrizni vágyás”, a „mindent rögzítés”, „archiválás” igénye Lesznai alkotásaiban, ezért zsúfolt be minden élőt és tárgyat, emlékképet és álmot ekkoriban keletkezett képeibe. Mindent meg akart menteni az elmúlástól, önmagát kényszerítette arra, hogy tudatosan emlékezzék a tovatűnő világra. Így ekkor a falu, a parasztság életét feldolgozó, enciklopédikus igényű képek, illetve az ezeket előkészítő vázlatok vették át a vezető szerepet, váltak uralkodó témává. Ezt az alkotói korszakát a „bruegheli” jelzővel illette, majd később a kifejezést a szakirodalom is átvette. 1965-ben, Csillag Verához írott levele azt igazolja, hogy a grafikai munkákon látható megoldások és szemlélet megjelent – az ezidáig lappangó – hímzéseken is: *„Kedves Veruskám! Már hetek óta készülök megköszönni, hogy oly kedves voltál velünk és külön azt az isteni szép hímzést, amit búcsúajándékkul küldtél nekem, a legszebb, mit breugeloztam (ha ugyan érted és ösmered ezt a szép tősgyökeres magyar szót)”*.³¹⁴ Emellett Jászi naplóiból is tudjuk, hogy a húszas évek közepéig Lesznai még készített párnamintákat: *„Málíka tegnap Bécsbe utazott terminusos kézirat- és kézimunkaügyekben.”*³¹⁵ [...] *„Málíka két napja megjött. Nagyon kifáradtan a bécsi strapától, de eredményesen, több minta kézimunkát eladott”*.³¹⁶ E források ellenére azonban a hagyaték arra mutat, hogy Lesznai textilművészeti és tervezői tevékenysége fokozatosan háttérbe szorult, átadva helyét a grafikáknak.

A *Rózsa regényben* Guillaume de Lorris elmeséli, hogy a főszereplő elérkezik a Gyönyör kertjéhez, melynek külső falánál mindenki megjelenik, aki nem nyert oda bebocsátást. Többek között a Gyűlölet, Árulás, Gonoszság, Irigység, Mohóság, Kapzsiság, Szegénység, Öregség, Képmutatás és az Idő szimbolikus alakjai. A kert falain belül a gyönyör táncol társaival: a

³¹⁴ PIM Kézirattára V. 3191/106

³¹⁵ Jászi 2001. 189. old. (1921. május 6.)

³¹⁶ Jászi 2001. 191. old. (1921. május 17.)

Szépséggel, Nyíltsággal, Udvariassággal és az Ifjúsággal.³¹⁷ Lesznai Anna számára Körtvélyes volt a Paradicsom, a gyönyörök kertje. E falu és táj hatása Lesznai ornamentális szemléletének kialakulásában megkérdőjelezhetetlen. Műveinek fő ihletőjévé vált a felvidéki táj, a kert, a vidéki élet minden kelléke.

A tízes évek – többségében – virágornamensekre épülő hímzésterveinek korszaka után a húszas években a „bruegheli” korszakkal, a falu, a parasztság életét feldolgozó enciklopédikus igényű képek, illetve az ezeket előkészítő vázlatok veszik át a vezető szerepet, válnak uralkodó témává.

Lesznai meséket festett, ahol minden egynemű. A parasztok, az állatok, a kastély, a növények univerzumának egyenrangú, egynemű részei, szerves összetevői voltak. Nem különböztetett meg életképet és tájképet, csendéletet vagy portrét, számára mindezek a minőségek egyszerre voltak jelen képein. Személyiségéhez híven habzsolta a tárgyakat, formákat, embereket, a világ őt körülvevő motívumait. Mindannyiukat belefoglalta képeibe, „teleírta” a papírt velük. Formákkal, vizuálisan mesélt, dajkamódra dédelgette világát, és igyekezett mindent megőrizni, archiválni.

Ennek a stílusnak a gyors rögzítés érdekében az akvarellezés és a skiccelés felelt meg. A technika és a művészi törekvések között ebben az időszakban tökéletes az összhang. A „mindent befoglalás”-vágya azt eredményezte, hogy a rendelkezésre álló képtér a lehető legkevesebb veszteséggel akarta kihasználni. Ez vezetett az európai értelemben vett perspektíva, a hierarchia mellőzéséig. A térbeliség kiiktatásával az alakok, tárgyak egymás mellé (alá-fölé) rendeződnek, kusza összevisszaságban behálózva az egész teret. A hierarchia hiánya miatt támad az az érzés a nézőben, hogy a képtér nem lezárt, a rendelkezésre álló felületen túl is folytatódik ez a nyüzsgés, így valójában mindegy, hogy a művész hol metszette el a képteret. Az ábrázolt formák leegyszerűsítettek, stilizáltak, gyakran a figurális elemek is ornamentálissá válnak. Ez adja a képek ritmikusságát, lüktetését.

E törekvéséről szólva 1923-ban naplójában Chagallt idézi példaként, aki a kritikákban a későbbiekben Lesznai törekvéseinek, formai megoldásainak leggyakrabban hivatkozott

---

³¹⁷ Ezt a képet Babarczy Eszter idézi *Kertekről* című tanulmányában. In: *A ház, a kert, az utca*. József Attila Kör – Balassi Kiadó. Budapest, 1996. 229-242. old.

párhuzama lesz: „*Mint gyerekkorban, oly fontos nekem ma ismét a »természet«, kormányozza lelki életemet, sőt testemet is. Hihetetlenül függ pl. jólétem a napfénytől. Valahogy tán ezért vonz is annyival jobban ismét a piktúra. [...] Valahogy az »ember nélküli« természetet, melyet Marc akart (mint írja) megfesteni. [...] Chagall csak kiterjeszti a természet érzetét: neki »Oroszország«, az orosz paraszt és zsidó is természet. Nem hiszem, hogy most lírát tudnék írni, mesét kéne, mint régen, csak jobban. S festeni, meglegelni azt a transzponáltsági fokot, mely nekem megfelel.*”³¹⁸

A Hatvanban őrzött hagyaték tanúsága alapján is látható, hogy ezek az akvarellek egyrészt fikatív kompozíciók, meseillusztrációk, másrészt paraszti-falusi életképek, amelyek a mindennapok történéseit (aratás, állatokkal való foglalatosság, diskuráló parasztok és parasztasszonyok, „parasztmadonnák”, libapásztor, diószüret, tiloló), és a falusi élet jelesebb napjait, alkalmait jelenítik meg (vásár, táncolók, tánc, búcsú, körmenet).

Lesznai művészete valamelyest párhuzamba állítható Martin Benka szlovák művész életművével, akinek alkotásait az etnografikus tájlátás jellemzi. Előtte a paraszti életet bemutató művek csak a különlegességet, az unikumot hangsúlyozták, e megközelítésnek az ő festészete vetett véget. Képein a hegyek vonalai, a vegetáció, a szabadban dolgozó emberek egységet képviselnek, szervesen egymáshoz tartoznak.³¹⁹

A néhai Vezér Erzsébetnek köszönhetően találkoztam olyan reprodukciókkal (pl. *Reggel*, 1926), melyek e felvidéki édenkertnek a világát, a körtvélyesi „uradalmi” szalon mindennapjait mutatják be, ahol e művészkolónia a mindennapi szokás és viselkedési normákat elimináló léha, kontemplatív, néhol bújja – de mégis teremtő módján élt. Ezeket a képeket 1924-ben állította ki – életében először és utoljára – Csehszlovákiában, a Kazinczy Társaság kassai, jubileumi kiállításán.³²⁰ A falusi életképek csoportjának következő nagy bemutatkozására 1926-ben került sor Bécsben, Heller kiállítóhelységében a Bauernmarkt-on, ahol nem maradt el a kritikai és anyagi siker, sőt még osztrák állami vásárlásokra is sor került.

---

³¹⁸ Lesznai 2010. 310. old. (1923)

³¹⁹ A párhuzamra Bajkay Éva hívja fel a figyelmet. In: Lesznai Anna kiállítása a Magyar Nemzeti Galériában. Budapest, 1976. 7. old.

³²⁰ Brogyányi 1931. 109. old.

A népművészet formakincsének, és a mindig is példaadónak tekintett keleti művészet formanyelvének, perspektívájának sajátosságait leszűrve, és ezekből kiindulva e korszakát jellemezve Lesznai felismeri, hogy: „[...] van egy bizonyos lírai megérezésem a jelenségek lényegéről, egy bizonyos mesepoézisen, melyet tudok néha részletben tisztára festői és rajzi (szóval nem illusztratív, elmondó a rossz értelemben) eszközökkel visszaadni. Van egy bizonyos örömet jelentő játék a technikámban is [...], mely néha artisztikusan hat.”³²¹

Ezeken a képeken a leghétköznapibb esemény is vasárnapivá válik. Nagyon távol áll tőle bármiféle drámaiság: nincsenek konfliktushelyzetekre, szenvedésre vagy kilátástalanságra utaló mozzanatok. Ám e művek mégsem válnak hazugan szentimentálissá, nem érezzük, hogy csak az élet egyik oldalát mutatnák be. Mindez minden élő és élettelen iránti tiszteletéből és szeretetéből (hiszen Lesznai Anna maga is vasárnapi teremtmény volt), és ornamentális szemléletéből fakad.

Lesznai e képeken is tapasztalható „bőbeszédűségét” az elemzők többféleképpen értékelik. Szabadi Judit a dilettáns – „...e bűbajos mesék bűbajos meseillusztrációinak alkotója dilettáns volt, a szó legszebb - eredeti - értelmében, vagyis műkedvelő. Nem járt főiskolára, nem végzett rendszeres stúdiókat. ” -,³²² Vadas József pedig a naiv festők törekvéseivel von párhuzamot a képeket értékelve: „[...] a naiv festők, akik lenyűgöző bájjal és merészséggel teregetik ki élményeik és képzeletük valamennyi kincset érő kacatját. [...]”³²³ Berény Róbert, aki jól ismerte Lesznait, és szoros baráti kapcsolatban állt vele, pontosabban látta és értette e törekvés mélyebb lelki mozgatórugóit, és a konzerválás vágyát, a nagy szeretetteljességet egy tökéletes hasonlattal értékelte, mondván, hogy Lesznai úgy beszél a faluról, mint egy dajka, ezzel az idillel tiltakozva a háború, a világ szétesése ellen.³²⁴ A „dajkaság”, a bábáskodás a formába kerekedő világ felett, Lesznai művészi vehemenciája, mindent-akarása alkotásainak e korszakban a legfőbb jellemzője.

---

³²¹ Lesznai 2010. 410. old. (1932)

³²² Lesznai 1978. 94. old.

³²³ Vadas József: *Mesezővőnő*. In: *Élet és Irodalom* 1976., 26. sz. 13. old.

³²⁴ Berény Róbert: *Lesznai Anna*. In: *Fórum*, 1932/10., 262-263. old.

Lesznai a bécsi években csatlakozott a Hagenbund néven ismert művészkörhöz.³²⁵ Ez azért jelentős, mert ugyan tényszerűen ismerjük Lesznai külföldi kiállítási tevékenységét,³²⁶ ám nagyon keveset tudunk arról, hogy milyen nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezett, és milyen esetleges alkotói ispirációkat kapott vagy adott a magyar művészeti élet színterén kívül.

A Hagenbund az 1900-as alapításától majdnem 40 éven keresztül mértékadóan meghatározta a bécsi művészeti történéseket, ám mindeközben csupán tizenhárom női tagja volt. Az 1912-es tavaszi kiállítás katalógusa először nevezett meg négy nőt, akiket a levelező tagok rubrikájában sorolt fel. 1920-ban, a női tagokat „belföldi levelező tagokként” tartották nyilván, 1925-től többnyire „rendkívüli tagokként”. Közéjük tartozott Lesznai Anna is, aki az 1920-as évek második felében csatlakozott az egyesülethez, és állított ki körükben. Ezek az évek számítottak a Hagenbund legtermékenyebb és legsikeresebb korszakának, mikor megfiatalodási képességének köszönhetően a szervezet 1918 után elbúcsúzott a mérsékelt modernség programjától, és Ausztria leghaladóbb művészeti egyesülete lett. Döntő jelentőségű volt, hogy a személyi frissítés a Hagenbund művészeti profilját is megváltoztatta, vagy ahogy ezt a *Neue Freie Presse* kommentálta, „a baloldali szárny jelentősen megerősödött.”³²⁷

Egységes stílusjegyeket, azonos művészeti arculatot hiába keresünk, hiszen a Hagenbund a képzőművészetek különböző ágainak gyűjtőmedencéjeként definiálta önmagát. Talán csak abban hozhatóak közös nevezőre törekvéseik – hogy igazodva a bécsi szecesszió tradíciójához –, megközelítésmódjuk dekoratívnak, síkszerűnek volt tekinthető. Így nem véletlen, hogy Lesznai munkáit – paraszti életképeit és ornamentális terveit is³²⁸ – szívesen fogadták és állították ki. Lesznai mellett, hogy saját munkáival szerepelt a tárlatokon, itt is a közösség szolgálatába állt, és több Hagenbund-kiállítás plakátját ő tervezte meg.³²⁹ Sajnos, a Hagenbund katalógusai tökéletes fokmérői azoknak a gazdasági körülményeknek, amelyeken belül a művészeti közösség

³²⁵ A magyar művészek Hagenbund-beli szerepvállalásáról lsd: Bajkay Éva: „*Ott van a szépség, ahol az egyéniség*” – *Lesznai Anna bécsi művészkörben*. In: Enigma 52. sz. 109-117. old. (A továbbiakban: Bajkay 2007.)

³²⁶ 1912: Galerie de la Rue Royale, Párizs; 1912: Museum für Kunst und Industrie, Bécs; 1912. október: Wertheim Áruház, Berlin; 1925. június: Neue Galerie, Bécs; 1926. január: Bukum, Bécs; 1926: Heller Galéria, Bécs; 1927. november: Hagenbund, Bécs; 1927. december: Österreichisches Museum, Bécs; 1928. december: Hagenbund, Bécs; 1929. február: Österreichisches Museum, Bécs; 1930. április: Hagenbund, Bécs; 1930. április: Neue Hofburg, Bécs; 1935: International School of Art vándorkiállítása; 1937: Musée de Jeu Paume, Párizs; 1938: Internacionális Női Világkiállítás, London

³²⁷ Idézi: G. Tobias Natter: *Der Hagenbund. Zur Stellung einer Wiener Künstlervereinigung*. In: Die verlorene Moderne – Der Künstlerbund Hagen 1900-1938. Schloß Halbturn, 1993. 18. old. (A továbbiakban: Natter 1993.)

³²⁸ A korszak egyik jellegzetes tervét közli Bajkay Éva. In: Bajkay 2007. 113. old.

³²⁹ Bajkay Éva jóvoltából alkalmam volt másolatban megnézni ezeket a terveket, amit ezúton is köszönök.

működött. Ilyenformán a korai katalógusok tipográfiai igényessége, mely nyilvánvalóan vetekedni kívánt a példakép Secession-nal, szemben áll a két háború közti időszak teljesen egyszerű füzetkéivel, amelyeket a legegyszerűbb eljárással sokszorosítottak.³³⁰ Így Lesznai ezirányú tevékenysége inkább a közösségbe történő beilleszkedése és abban játszott szerepe, mint művészeti teljesítménye szempontjából jelentős.

A Hagenbund tagságában férje, Gergely Tibor mellett jelen volt a győri születésű Mayer-Márton György is. Ő több alkalommal járt Körtvélyesen, és fennmaradt egy, az Ondova-parti tájat ábrázoló akvarellje.³³¹ Lesznaival életútjuk számtalan hasonlóságot mutat: Mayer-Márton György is elkötelezett naplóró volt, és ugyanúgy feljegyezte érzéseit emigrációja küszöbén – az Ostende felé tartó hajóúton, majd a brüsszeli reptéren is – Londonba indulva,³³² mint Lesznai az óceánjáró fedélzetén New Yorkba menet.³³³

A mesélő falusi életképek periódusa Lesznai saját naplóbejegyzésének tanúsága szerint 1927-ig tartott. Akkor érkezett el a kétely időszaka, mely az 1929-32 közötti periódusban alkotói krízist, művészi vákuumot idézett elő életében: „*Festői formámat 21-26-ig találtam meg, s 27-ben bénított meg a kétely, irodalomban tán elébb jött. S mióta abszolúte más utakon járt a fejem, mióta nem tudok »mesét festeni, és mesét írni«, mióta látom, hogy akarva sem tudok már, azóta és ebből látom, hogy ezek a formák egy valódi belső valóság adekvát formái voltak, s hogy ide kell körutam után visszatérnem egy más fokon, drágább realitással telítve. Visszatérnem, ha Isten jó segedelmével!, megérem és bírom. Írni tán már tudnék, el kéne kezdeni. Festésben még át kell esnem ezer narancs és abrosz csendélet kásatengerén*”.³³⁴ Lesznai hősiiesen belevetette magát

---

³³⁰ In: Natter 1993. 20. old.

³³¹ Közölve: Bajkay 2007. 117. old.

³³² „...megtettük a búcsúzás nélküli búcsút, már csak végre kell hajtani. Micsoda fél év volt ez! ...délelőtt, a brüsszeli gép indulása előtti utolsó üres órákban, fájoan zavart séta a belvárosban, számos hely mellett elhaladva, melyekhez az oly valótlanú vált elmúlt 15 év gazdag, kirabolt emléke kapcsolódik. Az ember vesz még néhány apróságot, hogy kitöltse a megmaradt időt és kiürítse a táskákat a megengedett mértékig, találkozik síró ismerősökkel ... Az egyik azért sír, mert marad, a másik, mert elmegy. [...] Alig gondolkodunk, mert az elgondolható egy fáradt agy számára túl nehéz, és semmi sem fontos, csak az, hogy megmenekültünk. Megmenekültünk, hogy elkallódjunk? Vagy már elkallódtunk akkor, amikor elhatároztuk, hogy emigrálunk, bár amellet is dönthettünk volna, hogy kitartunk, és minden lehetőséget megragadunk a harcra! A minőség és mennyiség kérdése volt ez, és a legjobb akarat a szervezett brutalitás és gyávaság ellen hiábavaló lett volna. Igen, de ha mindannyian elhatároztuk volna, hogy feláldozzuk magunkat? ...Az nem teljesítmény, hogy agyonütnek minket vagy egy koncentrációs táborban rohadunk meg ...Végülis művész vagyok és nem tartozom oda, ahol már nem lehetek senki...” – A naplórészletet közli: Regine Schmidt: *Künstler des Hagenbundes – Von der inneren in die äußere Emigration*. In: Die verlorene Moderne – Der Künstlerbund Hagen 1900-1938. Schloß Halbturm, 1993. 31-32. old.

³³³ Lesznai 2010. 486-487. old (1938)

³³⁴ Lesznai 2010. 390. old. (1929)

„ezer narancs és abrosz csendélet kásatengerébe”, abban bízván, hogy ezek a művészi alkatától teljesen idegen módszerek egy új, általa óhajtott stílus eljövételét eredményezik: „Valami mást, egy »majastát«, valami “monumentalitást”, férfiaságot várok a művésztől [...]”.³³⁵ E művészi tévúton Salvendi³³⁶, Berény Róbert, Bernáth Aurél és Szőnyi István voltak „vezetői”, a „rossz mesterek”.³³⁷ Ezek a művészi, alkotói alkata, tehetsége ellen való próbálkozások – különösen az olajjal való küzdelme – nem eredményeztek mást, csupán sikertelen olajvázlatokat, és a korábbiaknál gyengébb akvarelleket, melyek az alkotói talajvesztés tragikus dokumentumai. Ez a periódus az emigrációból való hazatelepülésüket követő időszakban zárult le. Ám ebben az alkotói krízist követő időszakban nem születtek olyan képek, melyek stílusukban vagy technikájukban választ adtak volna az 1927–32 közti évek művészi dilemmáira. Lesznai szorgalmasan festette tovább a paraszti és falusi világot megjelenítő életképeit, ám ezek sem formai megoldásokban, sem stílusukban, sem technikájukban nem hoztak újat (leszámítva, hogy a képeken megjelentek a kor újdonságai: a cséplőgép, a benzinkút, az útépítés). Észrevehető különbség például a szereplők számának csökkenése, a közelebbi nézőpont alkalmazása, és a lágyabb, chagall-i értelemben lebegő, csavarodó, kismértékben eltorzított, a perspektívát semmibe vevő formák ábrázolása.

Hasznos végigkövetni ezt az 1927–1939 közé tehető időszakot, mert az alkotói problémák több elméleti, módszertani és technikai kérdést érintettek, és ezekből nemcsak Lesznai véleményére és alkotói törekvéseire, de a kortársak művészeti felfogására nézve is érdekes következtetések vonhatóak le.

Lesznai az 1929-31 közti időszakban így fogalmazta meg célkitűzéseit: „*Szeretnék állatot, aktot skizzelni kedvvel, és fejet rajzolni »kötelességből«.* Nyári skizmeket átdolgozni, és szélesebb technikával breughelozni. Akvarell csendélet. Olajjal próbálkozni. Megtanulni a szövetrajzot és bútortervezést. Perspektívát tanulni. Történelmet és naplóm mágia, művészet, mese, szó körébe vágókat olvasni. Tótul tanulni. Kereseti okokból számárságokat csinálni, szóval egy világot, a jó

---

³³⁵ Lesznai 2010. 412. old. (1932)

³³⁶ „Salvy osztrák festőnő, neki sem volt keresztnéve, voltaképpen Salvendinek hívták. Okos, tehetséges asszony volt, egy különös és szomorú szerelmi históriával a háta mögött. Kicsit házsnak indult 'lauter Kummerspeck', mondta magáról. Annál több derűt árasztott.” – In: Gráber Margit: *Emlékezések könyve*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1991. 29. old.

³³⁷ Míg Salvendi (Salvy), Gergely Tibor (Gerg) és Berény Róbert (Rob) rendszeresen megjelennek ebben az időszakban a naplóban a festői problémák tárgyalása kapcsán, addig Bernáthra és Szőnyire csak Bajkay Éva hivatkozik. In: *Lesznai Anna kiállítása a Magyar Nemzeti Galériában*. Katalógus. Bp., 1976. Írta: Bajkay Éva. 7. old.

*Isten jóságos engedelmével és segedelmével. De hogy osszam be: idő, energia.*³³⁸ Ebben az időszakban főleg akvarell-vázlatokat készít. Ez a gyors és lendületes technika lehetővé teszi, hogy egy-egy jól elhelyezett színfolt, ecsetvonás már tárgyat, kompozíciót jelenítsen meg a rendelkezésre álló képtérben.

A hierarchia, a szigorú rend és a perspektíva alkalmazásának hiányát könnyebb igazolni az akvarell vázaltszerűségével, mint az olaj nehezkesebb, követelődzőbb, nagyobb fegyelmet igénylő alkalmazásával: *„Csendélet, akvarellezés nekem azért fontos, mert amint olajjal próbálkozom, tele leszek fölösleges és hamis detailal. Szeretném akvarellal csak a legszükségesebbeket jelölni: a környezetet, mint kontúrt, a színt csak egy-egy domináló foltban. Persze nem tudom.*”³³⁹ A folyamatos, állandó vázlatkészítés, skiccelés volt Lesznai bőbeszédűségének, mindent gyorsan megőrizni akarásának, vagyis emberi természetének a legjobban megfelelő technika. Így gyűjtött adatokat, emlékképeket, melyeket a későbbiekben felhasznált, és így különböztette meg a lényegest és lényegtelenet, vagyis stilizált, absztrahált, mint ahogy azt a bruegheli életképeken is tette: *„A skizz: egy morzsa világ, mely oly egyéni, hogy már szimbolikus. [...] A kép egy világnézet kitöltve úgy harmonizált világmorzsákkal, hogy a világot harmonizálják. A skizz a morzsát emeli fel, a kép mágikus üvegharang, mely alatt világgá sűrűsödik a pár morzsa. Szerintem az akvarell skizzet jelent. Az olajban bizonyára megvan a kép minden lehetősége, de egy realitással telt, modern világnézet számára. [...]”*³⁴⁰

Művészi alkotókorszaka átmenetiségét ő maga is érezte, és ezt a technikát tartotta a legmegfelelőbbnek az adott körülmények között: *„Én érzem, nem vagyok mai nívómon - (mézeskalácsból kinövőben), de újba még bele nem leltén – képnívón. Csak skizzelni szeretek. De tán az lustaság. Kontrollálni kell: spórolás a koncentrációval és magammal.*”³⁴¹ Berény, aki Lesznai „tanácsadója” volt ebben az időszakban, nem vette észre, vagy nem tartotta meghatározó jelentőségűnek, hogy Lesznai művészileg – a 10-es évek ornamenseinek, és a 20-as évek paraszti életképeinek korszakát követően – holtpontra került, és kereste a kiutat, a megoldást egy új stílus, hangvétel által. A naplóbejegyzésekből pontosan rekonstruálhatóak Berény Róbert, Gergely Tibor és Frida Salvendi kifogásai, és azok megoldására adott receptjeik. Berény nem tartotta helyesnek az állandó akvarellezést, vázlatkészítést: ezt a formai és technikai problémáktól való

³³⁸ Lesznai 2010. 384. old. (1929)

³³⁹ Uo. (1929-1931 körül)

³⁴⁰ Lesznai 2010. 394. old. (1929)

³⁴¹ Lesznai 2010. 385. old. (1929)

menekülésnek tekintette, a szembenézés hiányának tartotta, ami azzal járt, hogy képek sokasága maradt befejezetlenül. Abból, ahogy Lesznai összefoglalta Berénnel folytatott beszélgetésének tanulságait, az általa ajánlott megoldásokra is fény derül: *„Robbal hosszú diskurzus az én művészeti hibáimról:*

- 1) *akadémia hiánya, ajánlja, hogy aktot, geometriai testeket etc. rajzoljak le akadémikusan fejből. Minden artisztikus, és persze stilizáló szándéktól tartózkodva.*
- 2) *Hogy fegyelmezetlen vagyok, mert nem nézem együtt a részleteket, sem a testek és tér helyes felépítésének rajzi értelmében, sem a képtideának való alárendelés értelmében.*
- 3) *Hogy gyakran festek képtidea nélkül, vagy nem eléggé konkretizált képtideával.*
- 4) *Hogy a »sokaságot« nem csak azért kultiválom, mert tematice érdekel, de a képtidea hiányát, a felépítés lazaságát, a technikai nehézségeket, melyek a viszonylagosan üres felületek tagolásában rejlenek, s végül az egyes részletek helyes rajzát próbálom kedves, és muris részletekkel pótolni; a nemtudást azzal a blüffel parierozni, hogy »íme, milyen sokat tudom mégis egy képbe préselve ábrázolni«. Teljesen igaza van.»³⁴²*

Lesznait igyekeztek eltéríteni a stilizálástól, és az akadémikus, sőt analitikus festészet útjára terelni, azt kérve tőle, hogy a látott szín- és formaelemeket alaposan tanulmányozza, és precízen helyezze el a képsíkon (tervszerűen, organikusan, hierarchikusan a térben elfoglalt helyüknek megfelelően). Salvendivel éppen a térlátás problémáin gondolkozva fejtette ki Lesznai naplójában: *„Aztán arról beszéltünk, hogy ő térben lát, és képzel is el képet. Az első élménye a tér. Enyém, ha nézek, a színfolt pompája. Ha képet »érzek«: sík felületben egy nagy lineáris ornamentum, kitöltve színfoltokkal.»³⁴³*

Sikertelen kompozicionális és technikai (akvarell versus olaj) próbálkozásai után végre ráébredt arra, hogy hosszú évekig tévúton járt, olyan törekvéseket, alkotói felfogást kívánt követni, ami idegen volt természetétől. Érdeemes hosszabban idézni e felismerésének dokumentumát: *„Utóbbi években – hitem dacára – olyan dolgokat akartam írni, festeni, mint amelyeket a »komoly felnőttek«, a tiszta és képzett »l art pour l'art« -isták, vagy máskor pedig a társadalom kérdéseitől áthatott művészek akarnak csinálni. Tudom 1) hogy ma ez történelemfilozófiailag aktuális 2) és hogy az aktuálisban élő ember adja magát leginkább, mint művész. Ez számomra mégis hiba, én csak azt adhatom, ami lényegem, a saját gyönyörűségemet*

---

³⁴² Lesznai 2010. 410. old. (1932)

³⁴³ Lesznai 2010. 403. old. (1932)

kell keresnem az alkotásomban. Sőt, mivel nekem nem életcélom a művészet, ellentétben azzal, amit Gerg vall önmagáról, de természetes eredménye a testi – lelki anyagcserének (ez épp oly fontos, de nem cél, ha el is pusztul nélküle az ember, nekem célom megvalósulni éneket, összekapcsolni az nem-énnel, a mindennel, keveredni, közvetíteni találkozóhelye lenni az anyag és a szellem, a test és a lélek szerelmi aktusának: erre két nagy aktus van, a szerelem, anyaság, és a művészi alkotás), szóval mivel az én művészetem természeti termék, akkor tudok dolgozni, ha élvezek mellette. A kínlódás nem lehet állandó munkahangulatom, sem az önkontroll, sem az önkényszerítés. A kínlódás rám jöhet, mint a szülési fájdalmak, akkor vállalni kell, de nem kell keresni, elproblematizálni, a mondanivalómat kínlódási foka szerint értékelni. Ha hiszek, nem szabad hitemben kételkednem, és nem szabad kishitűen azt mondanom: »én a gyerekkor mágikus életérzéséből alkotok, ez ma nem aktuális, tehát nem lehet érték, felesleges«. Azt, hogy Isten milyen sorsot rendel alkotásaimnak, őrá kell bíznom. Az anyag tudatosítása előbb az emberben, majd az anyagban magában is. Ez volt az én célom. Az átélkesítés. Nem szabad hagyni »testvéreimet«, még ha úgy látszik ma, mintha el lennének ítélve. Hisz a természet, a növények, az állatok mindinkább a technika, a civilizáció áldozatává látszanak lenni. De ha ebben az alakban elítéltek is, fel fognak valamiképp támadni. Hrusov, a kastély és a tegnapi paraszt, bizonyára társadalmi kategóriák is, és mint ilyenek elítéltek, de vannak belőlük kisugárzó irányvonalak, melyek bennem élnek, melyeknek metafizikai értékében hiszek, át kell mentenem őket. Hinnem kell ismét ösztöneimben, munkámban is. Nem mindig könnyű, mert utóbbi években keveset, és csak töredékeset dolgoztam.»³⁴⁴

A harmincas évek terméséről összefoglalóan elmondható, hogy továbbra is a paraszttárgyú képek domináltak. Ezt bizonyítják azon kiállítások katalógusainak műtárgylistái, ahol Lesznai Anna is részt vett. Fontos megjegyezni, hogy e tárlatokon nemritkán az 1920-as években született, magántulajdonban lévő, és nem eladásra szánt munkáit is kiállította, és nemcsak a legújabb termésből válogatott. Az alkotói válságtól függetlenül népszerűsége nem csökkent a harmincas években sem, mint ahogy azt Ritoók Emma – a vele szoros baráti kapcsolatban lévő, majd politikai ellentétük miatt 1919 után szakító – hajdani barátnő epés megjegyzéséből láthatjuk: „*Lesznai Anna egyszerűen visszajött a 30-as években Pestre; (úgy látszik ez s gyűlölt Magyarország mégis jobb, mint Jászi imádott Csehországa). Azóta itt ünnepelt*

---

³⁴⁴ Lesznai 2010. 432. old. (1934)

festőnő – sokkal rosszabb, mint költőnek – kiállít és arisztokrata hölgyek ölelgetik mint tehetségcsodát.”³⁴⁵

1932-ben az Ernst Múzeumban csoportkiállításon vett részt, ahol a katalógus bevezetőjében Lázár Béla,³⁴⁶ és a szintén ugyanebben az évben megjelent írásában Berény Róbert, a falu vizuális mesemondójaként tekint Lesznai Annára, aki a primer emberi cselekedetekhez, élményekhez és érzelmekhez a legegyszerűbb formákat választotta ki: *„Lesznai Anna a szeretet játékos mesemondója, s ennél fogva nem a nagy akarat festője. Epikus, mint a dajka – (hiszen oly szívesen vagyunk gyerekek s érette legkivált) – s a falu zajos életeinek, tompa mozgalmainak, kis harsogásainak s tarka vásárainak kép-meséit, ha úgy hallgatjuk, amint ő meséli, teljes életvarázssal idézi fel bennünk ezt a világot, mely iránt vágyakozni – az ő jóvoltából – meg nem szűnünk. Epikus, mint a dajka s keze alatt a dolgok egymásmellé rakásával épül a kép. Hangsúlyozni kell, hogy nem meseillusztrátor, hanem képpel mesélő.*”³⁴⁷

A KÚT 1934-es³⁴⁸ és 1937-es³⁴⁹ kiállításán szintén e tematikához tartozó munkáit állította ki. Az 1938-as Ernst Múzeumbeli kiállítás katalógusához írott vallomásában munkássága lelki gyökereiről számol be: *„Meg akartam őrizni az életet és féltem a haláltól: ez volt művészkedésem megindítója. S ma is emlékképek lerögzítése az, ami festeni készített. Nem resteltem bevallani, hogy szeretem a »témáimat«, úgy, ahogy az élet adja őket. A festés eszköz nekem és nem öncél. Tulajdonképpen azt szeretném, ha ecsetem régi falusi vajákosok varázsvesszejévé válna s visszavarázsolná régtűnt gyerekkorom szintén már eltűnőben lévő környezetét: tarka örömeivel és rejtelmes bánatával együtt. A varázslat sajnos gyenge, de a vágyódás erős. A »métier« titka számomra mindig kissé az a »Hét kásahegy« marad, amelyen keresztül kell rágódnom, hogy*

---

³⁴⁵ Ritoók Emma: *Évek és emberek*. Kézirat. 10. old.

³⁴⁶ „*Lesznai Anna a természetet meseszerűen leegyszerűsíti. Az életből csak az érdekli, ami naív költészet. A legegyszerűbb érzés és a legegyszerűbb forma. A puszta elbeszélés és a tiszta szín. Ornamentekké lesz nála a való világ. Lefokozza ősi vonalmenetekbe és kitölti azokat ragyogó helyi színekkel. Mint a népi költő, a legáltalánosabb érzésekig megy vissza és a legegyszerűbb formákat találja meg hozzá.*” - In: Katalógus. Csoportkiállítás az Ernst Múzeumban. 1932. május. A kiállítást rendezte Ernst Lajos és Dr. Lázár Béla. (Kiállítottak: Batthyány Gyula, Feiks Alfréd, Fried Pál, Jándi Dávid, Lesznai Anna, Sugár Andor festőművészek és Mikus Sándor szobrászművész.)

³⁴⁷ Berény Róbert: Lesznai Anna. Fórum (Pozsony) 1932/10.

³⁴⁸ KÚT katalógus. Kiállítás 1934. december 1-17. között a Nemzeti Szalon Művészeti Egyesület rendezésében. Lesznai itt kiállított munkái: *Mázszáló; Esküvő; Tavaszelő*. (Rendezték: Márjás Viktor, Kmetty János és Pátzay Pál és Szőnyi István).

³⁴⁹ KÚT katalógus. Kiállítás 1937. április 4-17. között a Nemzeti Szalon Művészeti Egyesület rendezésében. Lesznai itt kiállított munkái: *Parasztfű; Almaszüret; Útéptés*.

»Boldogságországba« jussak. Tudom, hogy dolgozni kell és még a munka »kásája« is ízlik, izgat, érdekel! De kívánságom mégis az lenne: hogy a kép valósággá váljék.»³⁵⁰

---

³⁵⁰ Csoportkiállítás az Ernst Múzeumban. 1938. május 8-22. Kiállítottak: B. Vajda Klára, Feleky-Fetter Frigyes, Lesznai Anna festők és Mikus Sándor szobrász.

8. „Csak a tanítás [...] lehet praktikus prófétaság”³⁵¹ – Az ornamentális szemlélet gyakorlati megnyilvánulásai

Lesznai az egész életműben uralkodó elv, az ornamentális szemlélet teóriájának gyakorlati alkalmazására személyes alkotótevékenységén és művészi oeuvre-jén túl pedagógiai munkásságát is felhasználta. Ez utóbbi sikerének kulcsa Lesznai rendkívüli egyéniségében rejtett: „Fáradtságod dacára életerőd teljességét legjobban mutatja, hogy még mindig az embereket, akiket szeretsz, a saját képedre és hasonlatosságodra teremted át.”³⁵²

Naplóját olvasva, egy küldetéstudaton és rendeltetésen alapuló autonóm gondolati rendszer meglétét rekonstruálhatjuk. Pedagógusként is úgy vélte, amíg valaki nem törekszik vagy nem indul el rendeltetése felé, addig nem jár etikus úton, azaz rendkívül pazarló önmagával szemben, és ezzel egyidőben felelőtlen a világgal szemben is, hiszen eltékozolja a potenciálisan benne rejlő lehetőségeket.

8.1 Az 1919-es tanmenet

A Nyolcak és a Vasárnapi Kör tagjai 1919-ben fontos funkciókat láttak el.³⁵³ A Tanácsköztársaság művészeti és múzeumi direktóriumának vezetői³⁵⁴ olyan feladatokat kaptak, illetve tűztek ki maguk elé, mint a Képzőművészeti Főiskola reformja, a műkincsek köztulajdonba vétele, a művészsegélyezés rendszerének kidolgozása és a művészeti oktatás átszervezése, többek között új festőiskolák alapítása révén. Berény Róbertre bízták a mesteriskola vezetését, és Kernstok Károly is oktatott. Létrejött a Proletár Képzőművészeti Tanműhely és a balatonfüredi művésztelep.

³⁵¹ Lesznai 2010. 182. old. (1920)

³⁵² Jászi Oszkár levele Lesznai Annához Oberlin, 1950. október 25. - Jászi Oszkár leveleinek másolatát a néhai Litván György bocsátotta rendelkezésemre, amelyért köszönettel tartozom.

³⁵³ Antal Frigyes a Művészeti és Múzeumi Direktórium helyettes vezetője; Balázs Béla a Közoktatásügyi Népbiztosság Irodalmi Osztályának vezetője, az írói direktórium tagja; Fogarasi Béla a Közoktatásügyi Népbiztosság tagja (feladata a felsőoktatás átszervezése volt); Fülep Lajos egyetemi tanár; Gábor Andor a Közoktatásügyi Népbiztosság sajtó- és színházügyi referense; Gergely Tibor a Közoktatásügyi Népbiztosság munkatársa; Hauser Arnold a Közoktatásügyi Népbiztosság munkatársa; Lukács György a Közoktatásügyi Népbiztosság népbiztosa, Forradalmi Kormányzótanács tagja, majd később Vörös Hadsereg tagjaként, az 5. Hadosztály politikai biztosa; Mannheim Károly egyetemi tanár; Rényi Edit a Közoktatásügyi Népbiztosság munkatársa.

³⁵⁴ A művészeti és múzeumi direktórium vezetője Pogány Kálmán volt, a tagok között kapott helyet például Berény Róbert is. Később ennek vezetését Antal Frigyes vette át, Berény helyére pedig Pór Bertalan került.

Lesznai nem sokkal a Tanácsköztársaság kikiáltása után kapta első feladatát, bár ahogy egész életében nem csatlakozott egyetlen politikai mozgalomhoz, formálisan ezúttal sem tett így.

1919. április 8-án azt a feladatot kapta, hogy kezdje meg a magán- és köztulajdonban lévő tárgyak megtekintését, és lefényképezését, hiszen: „Az iparművészeti oktatásnak a legszélesebb néprétegekre való kiterjesztése érdekében szükséges, hogy a gyűjteményekben felhalmozott iparművészeti termékek hozzáférhetőek és tanulmányozhatók legyenek.”³⁵⁵

Vezér Erzsébet a Népszava 1919. április 15-én megjelent hírére Lesznai Anna személyéhez kötötte: „A közoktatásügyi népbiztosság ápr. 10-én kelt rendeletével a játékkiskolába, elemi iskolába, valamint az eleminél magasabb fokú iskolába járó 14 éven alul lévő gyermekeknek szép és tanulságos mesékkel való nemesítő szórakoztatását határozta el. A főváros népbiztossága a meseelőadások sorozatát e hó 15-én kívánja megkezdeni.”³⁵⁶ Ezt megerősíteni látszik, hogy Novák Zoltán Lesznairól, mint „meseügyi előadóról”, az írói választmány tagjáról beszél.³⁵⁷

1919. július 21-én a Magyar Nemzeti Múzeum átszervezése kapcsán merült fel Lesznai neve.³⁵⁸ Egy modern néprajzi alapokon álló intézetet kívántak létrehozni *Néptudományi Intézet és Múzeum* néven, ahol Bartók Bélával alkalmazták volna. A csoport vezetőjének az előterjesztés írója Seemayer Willibaldot, a néprajzi osztály akkori igazgatóját, helyettesül pedig Lesznai Annát javasolta, akinek feladata a népművészeti csoport megszervezése és a kiállítási anyag rendezése lett volna.

1919-ben Lesznai összeállította az alapfokú iskolák³⁵⁹ művészeti nevelési tantervét.³⁶⁰ Az egyes kézműves-technikák moduljainak megírásába külső szakértőket is bevont.³⁶¹ Részt vett például a munkában Mihalik Gyula,³⁶² a mértani és műhelyrajz, illetve az építési modul

---

³⁵⁵ A Közoktatásügyi Népbiztosság megbízása Lesznai Anna részére a műtárgyak fényképezésére. (1919. április 8.) In: Gerelyes Ede: *A magyar múzeumügy a két forradalom időszakában. 1918-1919.* Budapest, 1967. 126. old. (A továbbiakban: Gerelyes 1967.)

³⁵⁶ Vezér 1979. 78. old.

³⁵⁷ Novák Zoltán: *A Vasárnapi Társaság.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979. 256 old.

³⁵⁸ Dr. Kenczler Hugó feljegyzése a Magyar Nemzeti Múzeum átszervezéséről. (1919. július) In: Gerelyes 1967. 279-283. old.

³⁵⁹ A program a 6-14 év közti korosztályra, azaz az I-VIII. évfolyamra vonatkozott, és a legjelentősebb technikákkal foglalkozó modulokat három nagy korcsoportra osztva tárgyalta: 6-9 évesek (I.-III. osztály), 9-12 évesek (IV.-VI. osztály) és a 12-14 évesek (VII.-VIII. osztály).

³⁶⁰ PIM Kéziratár, ltsz.: V.3670/15. (150 főlíás, gépirat, kissé töredezett papíron, az 1-4. oldal hiányzik).

³⁶¹ Ez a kézirat azon megjegyzéséből is kiderül, hogy néhányan még nem adták le anyagukat, így a vonatkozó részek hiányosak.

³⁶² Mihalik Gyula (1874-1935) magyar iparművészeti író, festő. A Mintarajziskolában végezte tanulmányait. Tanított Kaposváron, 1910-től pedig az Iparművészeti Főiskolán oktatott. A Tanácsköztársaság idején az Iparművészeti

kidolgozójaként. A *Bevezető gondolatok*, a *Rajz* és a *Fonális technikák* című részek a legalaposabban kidolgozott fejezetek: fordulataik és látásmódjuk alapján egyértelműen Lesznai írásai.

A tanterv, amely valójában egy komplex művészeti-nevelési módszertani dokumentum, a művészeti ágak átjárhatóságát, a pedagógiai-módszertani hozzáállás sokféleségének lehetőségét hirdette, egyben hangsúlyozta a pedagógus tanítási szabadságát, és kiemelte egyéni példamutatásának fontosságát. Igyekezett azt a szemléletet átadni a pedagógusnak, hogy az alkotótevékenység az egyéniség legalapvetőbb megnyilvánulási formája, így a tanítás módszertanában, az egyes modulok oktatása során figyelembe kell venniük a tanulók egyéni adottságait és ambícióit: *„Fontosnak tartunk egy lehetőleg nagyfokú egyénesítést, mely minden munka megosztásának ésszerű alapja összekötve a kollektív munka alkalmazásával.”*³⁶³

A tanterv a mindennapi vizualitással, környezettel és tárgykultúrával összefüggő területeket is a pedagógiai munka hatókörébe vont, így jelennek meg témaként – a hagyományos rajz, papír- és kartonmunkák mellett –, az alábbi területek: asztalosság, tárgycsoportosítás, díszkertészet, játékkészítés, válogató művészet stb. Ezen elemek integrációjától remélte a mindennapi életben a tanítási eredmények hasznosulását: *„A környezetnek ízlésnevelő hatása igen nagy. A jó ízlés rendesen tradíció, megszokás dolga. Jó környezet, jó példa és a múlt és jelen művészetének nem magyarázó, de szemléltető megismerése fő iskolája a jó ízlésnek. Azt hisszük, többet ér néhány szép tárgy közt lakni és velük élni és velük naponta bánni, mint a negyedévenkénti múzeumlátogatások alkalmával idegenszerű műrekek során végighajszolni a gyermekeket. Ezen a ponton érvényesül az iparművészet fontossága. A gyerek életét jobban illeti, és foglalkoztatja az őt környező bútor, evőedény, képeskönyv, mint a 'grand art' nehezen megközelíthető állomásai. Az új iskola és új internátus lesz az új otthon után elsősorban hivatva az ízlésnevelés ezen módjának érvényesítésére.”*³⁶⁴

A program fenti elvéből következik, hogy a műhelymunka középpontjába a tárgyalkotást állították. Lesznai a munka hatékonyságának érdekében alapvetőnek tartotta, hogy a diákok legalább napi 2 órát töltsenek a műhelyekben, és hetente egyszer, az erre legalkalmasabb szombati napon, ún. művészi sétákon vegyenek részt, kerteket, parkokat, múzeumokat vagy

---

Főiskola rektora lett, ezért még 1919-ben állásából elbocsátották. Az észak-amerikai Clevelandbe vándorolt ki, ahol az ottani Iparművészeti Iskola igazgatójaként működött. Művei: *Textilanyagismeret és technológia* (Bp., 1918) című munkája, valamint a batikról írt művei váltak közkezdeltté.

³⁶³ PIM Kézirattár, ltsz.: V.3670/15. 6. old.

³⁶⁴ Uo. 7. old.

éppen műhelyeket meglátogatva. Ez utóbbi helyszín különösen érdekes kezdeményezés, ahol tetten érhető Lesznai világképe, etikai szemlélete és a rend iránti elhivatottsága. Úgy véli, hogy egy pékműhelyben, egy kalaposnál vagy éppen egy női szabónál tett látogatás mellett, hogy esztétikai élményt nyújt, technikai tudást közvetít, a munka és a szervezettség, illetve a tevékenység társadalmi hasznosulásának felismeréshez is hozzájárul: „*A rend és az egyensúly részévé válnak a jó műhelyben nevelt gyermekeknek. E téren kifejlődött ösztöneit a gazdasági és társadalmi életben is érvényesíteni kívánja majd, harmóniára fog törekedni erkölcsében és életvitelében. Ez a belső harmóniára való törekvés és a művészet szeretetéből fakadott áhítatos egységes világ-szemlélet, minden egyes résznek az 'Egész'-szel való összefüggésének érzete, pótolni fognak valamit a vallásos kultúrák erejéből is.*”³⁶⁵

Nyilvánvaló volt számára, hogy a sokféle technikához alkalmas műhelyek kialakítása nem valósulhat meg minden egyes iskolában. Így az iskolák specializálódását vélte elérendő célnak, mikor azt javasolta, hogy egy-egy iskola egy-egy szakműhelyt hozzon létre, ahol az adott település tanulói, mintegy csere-gyerek rendszerben egy 3 hónapos próbaidőt eltöltve eldönthetik, hogy az ő érdeklődésüknek és képességeiknek megfelel-e az adott technika, vagy mással kell próbálkozniuk.

Az infrastrukturális adottságok körében azonban a szakműhelyekkel ellentétben megkerülhetetlennek tekintette a dísztermet, ahol a könyvtár és a közösségi funkciók mellett egy kis iskolai múzeum is létrehozható a növendékek legjobb alkotásaiból. Hasonló fontossággal bírtak számára az iskolai kertek és tankertészetek – „*a jövőben ne legyen kert nélküli iskola és kertművészet nélküli nevelés*”³⁶⁶ –, a munka megbecsülése, a természetérzés és –nézés, illetve a természeti kompozíciók iránti fogékonyság kialakítása érdekében.

Meglepően friss szemléletre vall, hogy a szülői nyitott órákat, és az ún. szülőképző előadásokat kezdeményezte, annak érdekében, hogy az iskolában tanultakat otthon a szülők is értékelni tudják. Lesznai tisztában volt a városi és a falusi iskolák lehetőségeinek különbségeivel, így számukra egy átmeneti tanterv kialakítását javasolta: „*Addig is míg nincs művészileg képzett műhelyoktató az iskolában, irtsuk ki legalább a nemtörődömséget, az elkedvetlenítő rossz*

---

³⁶⁵ Uo. 18-19. old.

³⁶⁶ Uo. 8. old.

korrektúrát és a bazármintákat. Nevelje az iskola a gyermeket, a falusi környezet bevonásával kézügyességre, megfigyelésre és a művészet megbecsülésére.”³⁶⁷

E megbízások és felkérések többsége a Tanácsköztársaság bukása miatt csak terv maradt. 1919. november 20-án Lesznai Anna Gergely Tiborral Bécsbe érkezett³⁶⁸, ahol kezdetét vette több mint egy évtizeden át tartó emigrációjuk. Ez idő alatt Lesznai nem folytatott pedagógiai tevékenységet.

8.2 Az Atelier Művészeti Tervező és Műhelyiskola

1931-ben Lesznai Anna és Gergely Tibor bécsi emigrációja véget ért, és újra Budapesten éltek. Visszatelepedésükkel esett egybe Orbán Dezső ajánlata, aki felkérte Lesznait, hogy tanítson iparművészeti tervezést egy általa alapított új iskolában, az *Atelier*ben. Lesznai gyors döntést hozott, elvállalta a feladatot, amely a praktikus szempontokon túl (ekkoriban anyagi helyzete nem volt olyan stabil, mint a korábbi évtizedekben) lehetővé tette, hogy gyakorlati pedagógiai tevékenységet folytathasson.

Az Atelier megnyitásával Orbán Dezső megtörte a hivatalos iparművészeti oktatás monopóliumát. A Markó utca és a Személynök utca (ma Balassi Bálint utca) sarkán lévő épület ún. félszuterén építésű, öt egységből álló, összefüggő, utcai világítású teremsora alkalmasnak bizonyult a kezdeményezés elindításához. Az Orbán barátaiból verbuválódott tanári kar vezette kurzusok – például Kozma Lajos (belsőépítészet), Kner Albert (tipográfia), Orbán Dezső (alakrajz, művészettörténet), Végh Gusztáv (rajz) és Gergely Tibor (illusztráció) – gyors népszerűsége tettek szert, és kellő számú hallgatójuk volt. Mindeközben Orbán elérte a Kultuszminisztériumnál, hogy a növendékek a tanfolyam végén akkreditált diplomát kaphassanak. A siker kulcsa a meghirdetett tantárgyak újszerűségében, és az akkori képzési rendszerben hiányterületnek számító szakirányok meghirdetésében rejlett. Az iskola például modern reklámgrafika, divatrajz, textiltervezés, tipográfia, könyvcímlap- és illusztráció,

---

³⁶⁷ Uo.145. old

³⁶⁸ Lesznai magánéletében is alapvető változások zajlottak le ebben az időben. Felbomlott Jászi Oszkárral kötött igen sok és mély gyökerű konfliktussal terhelt házassága, amelyből két fiúk született. Ekkor már a Vasárnapi Körből ismert grafikussal, Gergely Tiborral (1900-1978) élt, akivel később házasságot is kötött. Jászi Oszkárral sohasem szakadt meg a kapcsolata.

betűtervezés és kerámia kurzusokat kínált. Emellett szerepelt a tantervben a természet utáni rajzolás is.

8.3 Angol nyelvű művészetpedagógiai írások és *A tervezés művészete* című kötet

Lesznai a fasizmus elől menekülve, férjével, Gergely Tiborral az Egyesült Államokba emigrált, abban reménykedve, hogy a jobb idők eljövetelével visszatérhetnek Magyarországra. Fennmaradt az a hajóúton írott megrázó levele, amelyben siratja a múltat, aggódik a jövőért, a jelentől pedig nem sokat vár.

Utazásuk apropója egy előadássorozat megtartása volt, aminek Lesznai eleget is tett: 1939 nyarán az Ohio-beli Sandusky-ban hat hetes művészeti kurzust és öt nyilvános előadást tartott a magyar művészetről. Remek pedagógiai teljesítményét bizonyította és igazolta vissza, hogy ezt követően sorozatosan kapta a felkéréseket előadások, szemináriumok vezetésére, így 1939-1942-ben a Boston melletti Cambridge Wellesley College-ban, 1942-ben pedig a Newarki Teachers' College-ban tanított.

A Petőfi Irodalmi Múzeumban több tételszámon találhatóak Lesznai Anna angol nyelvű művészetpedagógiai jegyzetei, amelyeket a fenti felkérések kapcsán vetett papírra. A cambridge-i Wellesley College-ban *History of Art* címmel tartott átfogó művészettörténeti kurzusokat,³⁶⁹ amelyekben áttekintette a művészet fejlődését az egyiptomi művésztől a középkori Európán át a barokkig, kiemelve olyan alkotókat, mint Michelangelo vagy Rubens.

Jobban illettek Lesznai alkotói személyiségéhez azok az előadások, amelyeket *Peasant Art* címmel hirdetett meg,³⁷⁰ és amelyekben a magyar és más kultúrák népművészetét ismertette meg a hallgatókkal. A V. 3670/35/1-14-es köteg különböző vázlatainak némelyike az ohio-i Sandusky-ban, míg más részei a cambridge-i Wellesley College-ban hangzottak el. Ezen a tételszámon találhatóak a teoretikus, és nem elsősorban történeti jellegű előadások, olyan címekkel, mint *Approach to Art*, *Aim of Art*, illetve *The Art Teacher and the New Generation*. Ezek a feljegyzések nem tartalmaznak illusztrációkat vagy didaktikai vázlatokat, így nem tudható, hogy előadásai szemléltetésére Lesznai milyen reprodukciós anyagot használt.

---

³⁶⁹ V. 3670/33/1-25.

³⁷⁰ V. 3670/34/1-8.

A V. 3670/35/1-14. tételszám alatt található néhány olyan füzet is, amelyek egyrészt merítenek Lesznai tervezői tapasztalataiból, és számos magyarázó ábrával kísérik az elmondottakat, másrészt pedig áttekintik azokat az alapelveket, amelyekkel a naplóban és más teoretikus írásokban visszatérően találkozhatunk – „*Each part for the whole, the whole for each parts*”; „*World is based on the Creator and the creation, on the Total and Individual*”³⁷¹ –, miközben Lesznai kitér az állandó hivatkozási és viszonyítási pontjául szolgáló teoretikus életművekre, így Alois Riegl, Heinrich Wölfflin, Max Dvořak vagy éppen Walter Crane munkáira.

A füzetek elsősorban a textiltervezési kurzusok anyagát³⁷² ölelik fel, olyan témákkal mint, *Borders in Prints, Dynamic Symmetry, Rythm and Balance*. A füzetekben gazdag illusztrációs anyagot, ábrákat találunk, amelyek módszertani, eljárásbeli, kompozicionális szabályokat mutatnak be. Ezek egy része szerényebb kivitelben és fekete-fehérben köszön vissza *A tervezés művészete* című kötetben, amelynek törzsanyagát az 1948. február 4-május 19. között tartott tizenöt kétórás előadás adta, amelyet Lesznai a tervezés művészetéről és gyakorlatáról a new yorki Lawrence Street School művészeti műhelyében általános és középiskolai tanároknak adott elő.

Lesznainak sok magánéleti kihívással kellett megküzdenie az amerikai évek alatt. A háború alatt vesztette el elsőszülött fiát – Garay Károlyt –, akit a németek a körtevényesi kúria teraszán lőttek agyon, több rokonát pedig koncentrációs táborban gyilkolták meg. Jászi Oszkár és Lesznai levelezéséből hű képet kaphatunk a művész akkori élethelyzetéről: „*Máli nálunk három hetet töltött és jól esett látni, hogy kipihente tanítása fáradalmait s nagyon otthon érezte magát ... Persze tele van gonddal és aggodalommal úgy az otthon maradtak, mint a saját maga jövő sorsát illetőleg... Egyébként továbbra is a régi óriási baby, minden realitási érzék híján ... Olykor játszik, olykor kétségbeesik ... Sajnos én nagy pesszimizmussal nézem lehetőségeit, s világhembszemléletét még kevésbé tudom követni, mint régen ... Nagyon kevés ellenállása van a kor áramlataival szemben....*”³⁷³; „*Szegény Máli kétségbeesítő helyzetben van. Ami ennek anyagi oldalát illeti, azt ő imponáló heroizmussal viseli. De a lelki oldal nagyon aggasztó!*”³⁷⁴;

---

³⁷¹ V. 3670/35/10

³⁷² Pattern II. (V. 3670/35/10); Geometric Design (V. 3670/35/11)

³⁷³ Jászi Oszkár Csécsy Imréhez. (Oberlin 1939. VIII. 21) In: Jászi 1991. 427. old.

³⁷⁴ Jászi Oszkár Hatvany Lajoshoz. (Oberlin 1942. IX. 10) In: Jászi 1991. 449. old.

„Különböen Málínk hallatlanul sokat dolgozik s félek, hogy ezt a tempót nem bírhatja ki jó egészségben. Viszont a túlmunka a narkotikum egy neme nála.”³⁷⁵

Lesznai ezidőben úgy érezte, hogy kiszolgáltatott helyzetbe került, elvesztette önállóságát, mikor férje – Gergely Tibor – anyagi támogatására szorult, aki igen gyorsan befutott gyerekkönyv-illusztrátor lett az Egyesült Államokban.

A tanítványai közösségét, a gyakorlati műhelymunka keretében folyó tanítás élményét – és jóval prózaibb indokból akkori egyetlen önálló kenyérkereseti lehetőségét – Amerikában sem nélkülözöhte, ezért a hatvanas évek elejéig magántanítványokat vállalt, akik sokkal tööböt kaptak töle pusztá technikai, mesterségbeli fogások elsajátításánál: „Rendkívül megtanultam itt tanítani, növendékeim valósággal imádnak, és egyéves kurzusok után sokkal tööböt tudnak, mint én. [...] Nem művészeket szeretek idomítani, de embereket, akik megértik a vers, a kép titkos tanítását: életretanítását.”³⁷⁶ Hatvany Lajoshoz írott levelének tanúsága szerint művészeti iskolája nem volt szerénynek mondható: „Én tanítok, kis festőiskolám van: cirka 25-30 növendékkel. Idén valamivel kevesebb; mert hetvenéves születésnapom tiszteletére leépítettem a tanüzemet kissé. Fárasztott a hat-nyolc órás tanítás.”³⁷⁷ Bizonyára ma is élnek, akik Lesznaitól tanulhatták a tervezés művészetét, és a minket körülvevő élő- és tárgyi világhoz való helyes esztétikai-vizuális viszonyulást. Közéjük tartozik, Lax Péter, a világhírűvé vált matematikus is, ahogy arról Jászi leveléből értesülhetünk: „Nagyon örültem tanári tevékenységed újabb sikerének. A Lacks (!) fia igen fontos nyereség. Egy-két ilyen nagy praxisú orvos, mint ő, iskoládat nagyon felvirágoztathatná.”³⁷⁸

A hatvani múzeumban őrzött hagyatékban a 40-es és 50-es évek pedagógiai tevékenységéhez köthető vázlatokat, demonstrációs célzattal felkasírozott terveket, tervváltozatokat és skicceket is találunk. Jó tanárhoz méltóan Lesznai elméleti előadásainak mondanivalóját mindig illusztrálta, így szemléltetve megállapításait, majd az elhangzottakat gyakorlati foglalkozásokkal erősítette meg. Ezek a tanításban használt tablói, segédeszközei is megtalálhatóak a hatvani hagyatékban.

---

³⁷⁵ Jászi Oszkár Hatvany Lajoshoz. (Oberlin 1944. VII. 4) – In: Jászi 1991. 467. old

³⁷⁶ Vezér 1979. 133. old.

³⁷⁷ Lesznai Anna levele Hatvany Lajosnak. (New York, 1955. január 16.) In: Hatvany 1985. 43. old.

³⁷⁸ Jászi Oszkár Lesznai Annához (Oberlin, 1950. március 12.).

A mindennapok sietsége, a megélhetés kényszere, a család csak ideig-óráig vonhatták el Lesznai figyelmét szellemi és lelki fáradtságától, attól a későbbiekben soha el nem múló fájdalmas hiányról, amelyet fia, barátai és a körtvélyesi éden elvesztése jelentett számára. Balázs Béla levélben hívta Magyarországra, és mi másra is hivatkozott volna, mint a „szektára”, a testvérek közösségére és közös küldetésükre, rendeltetésükre.³⁷⁹ Lesznai Hatvany Lajoshoz írott leveleiben többször eljátszott a hazatelepedés gondolatával, ám ez valódi lehetőségként nem merült fel: Gergely Tibor fényes karriert futott be grafikusként és gyermekkönyv-illusztrátorként, Lesznai pedig nem nélkülözhetette gyermekei és unokái társaságát.

Az amerikai évtizedekben a tanítás, az oktatás mellett Lesznai újra hímzésekkel foglalkozott. Kialakított egy új hímzéstechnikát, melynek ihletője már nem a magyar képzőművészet, hanem a perui, az indián, a mexikói hímzések voltak. Míg a korábbi műveit a rajzolt terv alapján bármelyik tapasztalt hímzőnő másolni tudta, és sokszorosíthatóak voltak, itt már csak az egyéni alkotónak jut szerep, mert a hímzések által létrehozott műalkotás egyszeri és megismételhetetlen. E hímzéseképeken az anyag teljes felületét betöltik a különböző öltéstechnikával és váltott fonalakkal hímzett részletek, ezzel izgalmas, váltakozó textúrát teremtve. A konvencionális (tanulható és ismételhető) öltéstechnikát egy teljesen szabad, sokféle létező és kitalált öltést vegyítő technika váltotta fel. A hímzés mintegy festménnyé vált, ahol a tű játszotta az ecset szerepét. A textúra változatossága is domináns szerepet kapott, hiszen az alkalmazott öltések maguk is a legkülönbözőbb mintákat hozzák létre: *„Számos olyan öltés létezik, amelynek olyan határozott, látható struktúrája és saját textúrája van, amely befolyásolja, és könnyen eltorzítja a természeti képet. Valóban csak a legfinomabb tűhímzéssel lehet bonyolult elképzeléseket megvalósítani. A komplikált hátterek könnyen zsúfoltnak és nehézkesnek látszanak minden más öltéssel. [...] A kivételek mindig érdekesek, ezért javaslom Önöknek, hogy tanulmányozzák az amerikai Mrs. William Zorach, a híres szobrász feleségének modern*

---

³⁷⁹ MTA Ms 5082 / 138 – (1945 után)

Balázs Béla levele Lesznai Annához: *„Drága, jó Málikám! Megkaptam jó, hosszú leveledet. Örültem és búsultam. Száz levélnek is egy a vége. Haza kell neked is jönnöd. Így kívánja életünk kompozíciója. Gazdag és kalandos életregényünk utolsó fejezete egy magyar lugasban történik, ahol fehérhajú, fiatal szívű tesvik ülnek és mint hegytetőről messzi tájra visszanéznek nagy és dús és nehéz életükre. - és mert látják és értik azt a kort melyet képviselnek - annak (?) - kapuját nyitják az új, egészen más korszaknak. Szép és nyugodt Kariatidák fogunk ott az emberek emlékébe kövülni. Ez - tudni illik a dokumentációja annak, amit éltünk, és most látjuk és értjük - még sok munkát is jelent vén fejünknek. De már nem véletlen művészi kalandozást - hanem biztos szükséges és sorsunk megszabta munkát. Ezt az utolsó fejezetét - értelmét - életünknek szintén nekünk kell megalkotnunk. Szóval haza kell jönnöd.”*

hímzéseit. Neki sikerült visszaadni vegyes hímzésttechnikával bonyolult tájakat és embercsoportokat azáltal, hogy felváltva alkalmazta a legkülönbözőbb, gyakran hangsúlyos textúrájú öltéseket.”³⁸⁰ Ennek az új iránynak gyönyörű példája a *Tigris* című hímzett festmény, melynek terve szintén megtalálható a hagyatékban. Az amerikai évekből származó hímzéstervek datálásban az angol nyelvű címek és instrukciók segítenek.

A *School Arts* című művészetpedagógiai szaklap 1950-es évfolyamában olvasható a *Tűvel rajzolt képek* című rövid írás, amely Lesznai alkotói módszereit mutatja be.³⁸¹ Bár a cikk szerzője elsősorban festészettanárként szól róla, de őt idézve megállapítja, hogy a hímzés fontosságát abban találhatjuk, hogy a modern iparművészet két legfontosabb aspektusának – a forma és sík viszonyának – megértéséhez nagymértékben hozzásegít. Új stílusának jellegzetes példája volt a cikkben közölt hímzés, amelyről Lesznai elmesélte, hogy azon öt különböző öltéstechnikát, hétféle színt és árnyalatot használt a monotonia elkerülése és a textúra változatossága érdekében, míg a naturális formáktól való elhatárolódás, absztrakció érdekes designt eredményezett. Magyarországon e korszakból származó Lesznai hímzésekkel csak elvétve lehet találkozni.

Lesznai művészetének ezt az újszerű és fontos részét Néray Katalin már 1976-ban így jellemezte: *„Ha figyelmesen megnézzük a kiállításon látható késői, az ötvenes évekből származó hímzéseit, felfigyelhetünk a kubisztikus téralkotásra, a sík tőle szokatlan felszabdolására és azokra az egzotikus öltéskombinációkra, amelyeken indián és mexikói népi hímzések hatása, színei bukkannak fel. Úgy érzem, ezt a továbblépést a szecessziós Lesznainál nem egészen honorálják kritikusai.*”³⁸²

---

³⁸⁰ Lesznai 1976. 86. old.

³⁸¹ *Pictures with a needle*. In: *School Arts*: 1950 90-91. old.

³⁸² Néray Katalin: *A képzőművész Lesznai Anna*. In: *Kritika*. 1976/10. 29-30. old. 29. old.

9. „magányos szóból szőjél olyan kelmét / mi a gyermeknek, s ha felnőtt is kell még”³⁸³ - Az ornamentális szemlélet megjelenése Lesznai Anna irodalmi életművében

9.1 Mesék

„Milyennek szeretném magam: hitemnek megfelelőnek.”³⁸⁴ – írta 1916-ban Lesznai naplójában. Valóban ez volt életének az a bécsi emigrációig tartó időszaka, mikor világnézete, művészi tevékenysége és annak gyakorlati lehetőségei egybeestek. Kiegyensúlyozott családban, irigylésre méltó anyagi körülmények között élt. Gyermekei szépen cseperedtek, Jászival kötött házassága még fennállt, a körtvélyesi birtok pedig elegendő jövedelmet biztosított egy magas színvonalú életvitelhez, melyben „feleslegre” is telt.³⁸⁵ A körtvélyesi kert óvó, meghitt varázsbírodalmában ekkor úgy érezte, otthonra talált. És jöttek is a csodák: a mesék, „a problematikusságtól, a disszonanciától mentes homogeneitás formái”.³⁸⁶ Később, már a 30-as években így értékelte ezt az időszakot: „ezek a formák [a mesék – TP.] egy valódi belső valóság adekvát formái voltak”.³⁸⁷

Ebben a kegyelmi, teljességhez közel álló korszakában, az 1910-es évek első éveitől folyamatosan írt és közölt meséket, utolsó meséje 1925-ben jelent meg.³⁸⁸ Lesznai kéziratos

³⁸³ *Táltos remény*. In: Lesznai 1967. 381. old.

³⁸⁴ Lesznai 2010. 119. old. (1916)

³⁸⁵ Lsd. erről: „Nehéz a falu költőjévé lenni” – Lesznai Anna levele Mihályi Ödönnek. Forrásközlés: Török Petra. In: *Enigma* 51, 42-45. old.

³⁸⁶ Szilágyi Judit: *A mese mint világnézet és műfaj. Lesznai Anna – mesén és túl...* In: *Nő, tükör, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*. Szerk.: Varga Virág és Zsávolya Zoltán. Ráció Kiadó, Budapest, 2009. 334. old. (A továbbiakban: Szilágyi 2009.)

³⁸⁷ Lesznai 2010. 390. old. (1929)

³⁸⁸ A legkorábbi fennmaradt, 1912-es naplójegyzetekben már több mesevázlatot találunk. Első nyomtatásban megjelent, s máig legismertebb meséje *A kis pillangó utazása Lesznán és a szomszédos Tündérországbán* könyvalakban, saját illusztrációival először németül jelent meg, (*Die Reise des kleinen Schmetterlings durch Leszna und nach den benachbarten Feenreichen*. Brüder Rosenbaum Verlag, Bécs, 1913.) majd jóval később magyarul, és ugyanakkor angolul is. (Budapest, Móra Könyviadó, 1978; ill. *The wanderings of the little blue butterfly in Fairyland*. Corvina, Budapest, 1978.)

Időben ezt követi a *Mese a bútorokról és a kisfiúról*, amely szintén Lesznai saját tervezésű borítójával, gazdag illusztrációjával jelent meg. A tenyérnyi kis könyv a magyar szecessziós könyvművészet egyik csúcsteljesítménye lett. (Gyoma, Kner Izidor, 1918.)

1919-ben publikálta a *Mese az eperszemnyi szívről* című írását, amelyhez ugyan készültek színes illusztrációk is, de a mese akkor csak folyóiratközlésben, néhány szövegtagoló rajza kíséretében jelent meg. (*Új Világ*, Budapest, 1919. 2. sz. 89–103.)

Az emigráció éveiben Lesznai Anna jónéhány hosszabb-rövidebb ideig működő folyóiratban publikált. Legtöbb, szám szerint négy mesét a *Kassai Napló* gyermekrovatában találtunk: *Miért piros az alma?* (1922. április 23.); *Miért fázik a Hold?* (1922. április 30.); *Miért esik az eső?* (1922. május 6.); *Miért gyűrött a nagymama keze?* (1922. május 13.)

hagyatékában, amelyet a Petőfi Irodalmi Múzeumban őriznek, mintegy 180 mesét és mesevázlatot találunk.³⁸⁹ Lesznai naplójának jelentős részét teszik ki az álomleírások és a mesevázlatok. Míg az álmokban a szokásos motívumok jelennek meg (pince, ördög, bor, piszkos víz a pohárban, amit meg kell inni), addig mesejegyzetei az ornamentális metamorfózisok csodálatos példatárát adják. Elegendő csak néhány szereplőt felsorolni: majomasszony-lóember, alig-van-asszony, sohse-lesz-ember egyedül-való-ember, süteményasszony, majomkirály, gyűszűasszony. A naplókban olyan mesecsírák is találhatóak, melyek később a mesefüzetekben kerültek kidolgozásra.³⁹⁰

A közös mesekitalálás – elsősorban Balázs Bélával³⁹¹ –, a „társasági” mesemondás, sőt az „együttműködésben” történő lejegyzése a meséknek³⁹² Lesznai körében természetes volt. Balázs Béla, Kaffka Margit, sőt egy mitikus feldolgozás erejéig még Lukács György is írtak meséket.³⁹³ Mihályi Gábor egy 2002-ben rögzített visszaemlékezésében³⁹⁴ Lesznait egy hatalmas lebernyegeket viselő asszonyként idézte fel, aki magához vonta az ott vendégeskedő kisfiút, és órákon át mesélt neki akkor és ott költött történeteket³⁹⁵. Lesznainak a Balázs Bélával való szinte tudattalan együttlétét, egy mese-dimenzóban élését néhány kiszólásban, odavetett megjegyzésben is tetten érhetjük, pl. a *Mese a Maharadszáról* című mesevázlat³⁹⁶ vagy egy csodahittel foglalkozó gondolat kapcsán.³⁹⁷

A bécsi években jó barátja, Sinkó Ervin idította a *Testvér* című lapot, amelynek Lesznai Anna egyik állandó munkatársa lett. Versekkel, tanulmányokkal és két hosszabb mesével is szerepelt a *Testvérben*: *Kis mese a szent néniről* (1925. 1. sz. 18–21.); *Mese a piros „Holnap tojáról”* (1925. 4-5. sz. 113–124.)

A mesék bibliográfiai adatainak összegyűjtésében Szilágyi Judit volt segítségemre, amelyet ezúton is köszönök.

³⁸⁹ A hagyatékában fennmaradt fogalmazványokból válogató, és a folyóiratokban megjelent meséket újraközlő, Lesznai rajzaival illusztrált kötet 2007-ben jelent meg. Lsd. Lesznai 2007.

³⁹⁰ A gyöngyöt síró és a rózsát nevető lány alakját (In: Lesznai 2010. 76. old.) a mesefüzetben Lesznai *A legjobb feleség* címmel dolgozta ki (PIM V. 3670/18/7)

³⁹¹ „A mese az emberiség köztulajdona és a meséket nem kell költeni, hanem az ember kinyújtja a kezét és kifogja őket a levegőből. – Aztán fogdostunk is együtt, (...) sok ilyen mesét írtunk együtt. Meséltünk is órák hosszat. Vagy ő kezdte, vagy én, a másik folytatta. Néha reggelig meséltünk így egymásnak és másoknak.” - Beszélgetés Lesznai Annával 1965. jún. 23. (Kérdező: Vezér Erzsébet). In: *Emlékezések*. Im. 1967., 12-13. old.

³⁹² A *Habakuk* című mese első része Gergely Tibor kézírásával áll Lesznai mesefüzetében. - Lsd. Szilágyi Judit 2007. 147. old. 4. lábjegyzet

³⁹³ Lukács György: *Midász Király legendája*. In: Lukács György: *Ifjúkori művek (1902–1918)*. Magvető Kiadó, Budapest, 1977. 188–197. old.

³⁹⁴ A beszélgetést rögzítő kézirat a szerző birtokában.

³⁹⁵ A közös meseírás, meseköltés és egyáltalán a mesélés, meseolvasás örömét „lesznais” alapokról kiindulva egy 2007. évi kezdeményezés is felidézte. Kovácsné Boldizsár Gizella, a Nemzeti Tankönyvkiadó szerkesztője egy meseíró versenyt hirdetett, ahol a gyerekek egy-egy Lesznai mese kezdőmondataiból kiindulva fűzték tovább – immár a saját maguk által kitalált – cselekményt. A legjobb, gyermekek által írott meséket 2008-ban közzé is tették a *Mesezővés – Lesznai Anna tiszteletére írták a gyerekek* című kötetben (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest).

³⁹⁶ „*Mese a szadista maharadszáról: Egy maharadzsza ültetett egy drótkertet, töviskertet üvegvirágokkal (a Wiener Werkstätte megtervezi). Minden nő csak azon keresztül juthat hozzá, ő nézi üvegtornyából, mint szakadnak*

Lesznai ornamensfelfogása a mesét olyan formát és tartalmat szintetizáló, tehát a műfaji meghatározottságon túlnövő produktumnak tartja, amely a megváltás, az üdvözölés és a saját rendeltetés megtalálásának útját és történetét mondja el. Eredete az ősidőkre nyúlik vissza: „Az ősmese a kollektív, illetve azonos mágikus lélek első lecsapódása, első formája. Furcsa, de tán előbb a szónál, képzelni tudok gesztus-mesét, átélt mesét a szó előtt. Az ősmese tiszta mágikus formula, történet nélküli lehetett, az azonosságban nincs egyén, nincs kezdet és vég.”³⁹⁸ A szereplők így nem egyénítettek, választási lehetőségeik és dilemmáik nincsenek, egyenesen haladnak rendeltetésük felé – bármilyen akadályok álljanak útjukba, bármi legyen is a csak nekik rendelt cél, azt még tökéletlen vagy átokszerű³⁹⁹ mivoltjában sem kérdőjelezzik meg. A megfogalmazás módjának puritánsága, a mese törvényeinek megfelelő ok-okozati összefüggések szigorú betartása, a történetek lecsupaszított szerkezete a Lesznai által áhított nagy Rend megnyilvánulásai teszik meséit. Olyan világgá, ahol minden az, aminek látszik, ahol minden egyértelmű és saját célját keresi, azaz rendeltetésre épülő, egylehetőségű és egytörvényű univerzum: „A mesében minden lehetséges és mégis minden rendben van összefoglalva.”⁴⁰⁰ Világképének megfelelően ebben a közegben a tárgyi, környezeti és emberi világ elemei is egyenrangúak, a dolgok ölelkeznek és érintkeznek egymással. A mesék az ornamentális hitté emelő vallásosságában a tökéletes formák, a „jelenségvalóságot áttörésével, negálásával érvényesülő lélek törvényei [...] Isten előtt a világtörténelem mese és a naprendszer ornamentum, az ő korlátlan énjének érvényesülése.”⁴⁰¹

E rendszernek megfelelően a mese nem más, mint „szintézistörékvés a törvény, s a törvényen át az alap és cél felé”.⁴⁰² Minden teremtett konkrétum vágyik a neki rendelt cél elérésére, a megváltásra, az önmegvalósításra, a vágyteljesedésre: célja a zárt, egységes világ

---

darabokra, és vakulnak meg a kertbe kergetett asszonyok. Egy, tán éppen önként indult - vagy résztvevő szerelemmel vagy gyűlölködő szerelemmel - nő testvérei védelmére, bezárt szemmel jár, nem vakul meg, de teste leszakad szemeiről, csak szemei érkezik meg – és nézik-nézik a Maharadzát. Herbert folytatd.” – Lesznai 2010. 338. old.

³⁹⁷ „Lehet, hogy csak az erősnek van joga a jóságra. Egyszer olyan időben, mikor igen forrott bennem az átalakulás, ezt írtam fel: „Keresés és várás lelkiek testre átvitele”? Nem tudom már mi volt. Tán G[ergely] „tudja”, tán H[erbert] kitalálja.” – Lesznai 2010. 198. old. (1920)

³⁹⁸ Lesznai 2010. 143. old. (1917)

³⁹⁹ A Rózsakirálylányok című mesében az a szereplők sorsa, hogy nem érhetik meg gyermekük születését (PIM V. 3670/18/7), míg a Kézimunka című szövegben (PIM V. 3670/18/7) valakinek tudtán kívül egy abba hagyhatatlan és soha el nem készülő hímzést kell folytatnia.

⁴⁰⁰ Lesznai 2010. 111. old. (1912-16)

⁴⁰¹ Lesznai 2010. 127. old. (1917)

⁴⁰² Lesznai 2010. 84. old. (1912)

helyreállítása és rekonstrukciója. Meséi szereplői sohasem kérdőjelezik meg rendeltetésüket, a szerencsének vagy a népmesékből ismert érvényesülést biztosító tulajdonságoknak (pl. csalafintaság, ravaszság, talpraesettség) nincs szerepe, hiszen a hős előre predesztinált. E jegyek hiánya a meséket a fabula elsődlegességétől elvonja, más síkra, más nívóra emeli. Lesznai meséi szertartások és imaszerűek – ezt szerkezetük, puritánságuk és furcsa magasztosságuk is erősíti.

Ebből az emelkedettségéből ered, hogy a mesék legjellemzőbb jegye, az alakváltoztatás Lesznai ornamentális metamorfózisaiban (pl. szarvashajó, fecskelegény, gombolyagkisasszony, lánnyá változó aranyszörű állat, kék madárrá varázsolt királyfi, fává átkozott herceg, szívből nővő virág) nélkülözi a játékosságot. Az átalakulás nem tragikus, mert a hőst rendeltetése és megváltása felé indítja el, annak szükségszerű állomása, de mindenképpen tétje és következménye van, és mágikus folyamat. Míg a mesék többségében a metamorfózis morális ítéletek nélkül megy végbe, ez a tétel nem áll meg Lesznainál. A hősnek, a megváltásra váró dolgoknak nincs választási lehetősége: „*A lélek tulajdonképpen mindig lélekkel, önmagával kerül szembe.*”⁴⁰³ Ez nem a szabadság világa. A mágia megnyilatkozik abban is, ahogy a hős rendeltetésre „ítéltetett”. Erős varázs ül mindenben, senki sem térhet ki a Sorsa elől: „*Mindenik lány találkozik a sorsával, kit bolt küszöbén állva, kit kapálás közben fogad. Átmén a csapat mellett egy aranyhajú lovag. A kislány azt mondja »ez az én Sorsom«. De a Sors visszafordul, azt mondja: »Dehogyan kislány. Az én párom a szigetbeli fekete királylány, úgy ösmerem meg, hogy két szeme, két fekete gyémánt és rubintkő a szája.« De a kislány csak megyen szőke Sors után.*”⁴⁰⁴

Az üdvözülés, a rendeltetés másik leggyakoribb formája és célja a szerelem, az egymásba váltódás mint a szereplők teljesezésének záloga, egyetlen kizárólagos módja: a szereplők a mese végén egymásé lesznek, szeretővé válnak, sok gyermekük születik vagy összeházasodnak. A szerelem mellett a vándorlás végpontja és a próbatételek eredménye, a teljesülés: a valódi vagy spirituális otthon megtalálása és felépítése.

A hőst varázstárgyak segítik útján – gondkendő, utazószövet, víg kötény, pókhálókkel bélelt álomkabát –, ám ennek ellenére a megváltás sokszor fizikailag is fájdalmas. A

---

⁴⁰³ Lesznai 2010. 138. old. (1917)

⁴⁰⁴ A szőke sors és a leány - V. 3670/18/7

mesevázlatokban igen nagy szerep jut a test fizikai és szexuális érintettségének, kiszolgáltatottságának: a megvakításnak,⁴⁰⁵ a vérnek,⁴⁰⁶ a szétszaggatásnak.⁴⁰⁷

A mese mint a tiszta, öntörvényű, zavartalan forma nem kell, hogy a regényességet vagy a díszítettséget állítsa előtérbe. Ebből ered, hogy Lesznai meséi – különösen mesevázlatai – szikár, puritán, a cselekvést és történést a maguk egymásutániségében, minden felesleges toldaléktól mentesen mondják el. Meséje mindig egyenes irányban halad előre, a tér- és időproblémát eliminálja, és saját törvényei szerint rendezi el az ok-okozati összefüggéseket is. Ez például a mondatszerkezet láncszerűségében is tükröződik: *„Az ember vízbe veti magát, és utána úszik. Úszik, úszik, végre elkapja a csónak szélét, beleveti magát, és egyedül ül benne, sehol senki. A nagy ég alatt a nagy vizen ő van egyes egyedül. Kétségbeesésében beleveti magát a vízbe, és a halak megeszik a testét. Erre egyszerre csak a halak nagyon bánatosak lesznek, egyedül érzi magát mindenik és mind összeverődnek egy csoportba, és nézik némán egymást, és mindenik azt érzi, hogy ő egyes egyedül van a világon, és az ami kinéz társai szeméből, az is csak ő maga, az egyetlen, az én, az egyedülvaló. És a halak bánatukban meg akarnak halni, és kiúsznak a partra, és elpusztulnak a száraz fövényen. És erre ránézett a nap a földre. És a föld meghasadt, és elnyelte a szegény kis halak testét, és egyszerre csak egy óriás tulipán nő a hasadékból, szára lekonyul, bimbója kinyílik, és kilép belőle az ember. És elindul a nagy pusztta földön, melyen egyes egyedül van, valakit keresni.”*⁴⁰⁸

A mesék felszíni rétege nélkülözi a díszítettséget, a dekorativitást, ritkák a jelzők, a mondatszerkezet egyszerű és egyértelmű. Az ornamentális nem a képek leírásának módjában, hanem sokkal inkább magukban a képekben van: *„Biz azon nem mehet által, mert erős vaslakat tartja azt becsukva. Csak ha szeretője mosolygásával érinti azt, akkor pattan ki a zára. - Hogy viheti el a lovag szeretője mosolygását? - Biz azt csak úgy édes lelkem, ha a leányzó éjnek idején*

⁴⁰⁵ „(...) a lánynak eszébe jut visszamenni a tövisfához. Nekimegy egy holdfényes éjnek, a tövisek kiszúrják a szemét. S ő vakon bolyong a kertben: mely mivel ő nem lát, tündérgertté változott.” – (A kép; PIM V.3670/32/3)

⁴⁰⁶ „valaki meghal. Egy rettenetes vértengerben vergődve ébred, meghasadt szíve tengerébe esett.” (A két varázsfüzet; PIM V.3670/32/3); „Van egy királylány, ki bölcs és tudós. Ő ad tanácsot apjának, tanítja az embereket. De szörnyű átok alatt van, csak embervérből táplálkozhatik. Minden nap megcsókolja tíz alattvalóját, és mindenik ajkából egy csepp szí.” (A véres agy; PIM V.3670/18/7); „A festő csodafestő, vérrel vagy virágnedvvel fest.” (Az aranyrács; PIM V.3670/18/7),

⁴⁰⁷ „a kemény hideg gyémántok testébe, szívébe fűródnak.” (A gyémántok; PIM V.3670/18/7), „Csak pillangószárnyból varrt ruhát, tűrt meg a testén, de minthogy lágyszívű volt a királylány, eltitkolták előle, hogy élő pillangók testéről kell letépegetni az ő ruháralóját,” (Az adakozó királylányról; PIM V.3670/18.7)

⁴⁰⁸ A magános ember és az asszony, aki nem tudja, hogy van (PIM 3670/44/6)

kimén a tó partjára. Ott aranytálban vizet merít, s nagy szent esküt mond rá, hogy lemond a mosolygásról örök időre. Akkor aztán mosolyogva belemártja arcát az aranytál vizébe, s mikor újra felemeli, ott úszik mosolya rózsza képében az aranytál vizében.”⁴⁰⁹; „Elhatározta, hogy nem nyugszik, mielőtt megtalálta az indiai bűvészt, folyton csak arra vágyott, hogy azokba a csodás repülő kezek fogják meg lelkét, és dobják fel jó magason fel a tiszta égbe. Az asszony kendőbe burkolta lelkét, és szökött a sötét éjszakába.”⁴¹⁰ Ott, ahol a hangvételt színesíteni akarja, külön megjegyzésben utal erre: „Dekoratív kezelés ajánlatos.”⁴¹¹

E tekintetben elvei eltérnek Balázs Béla legsikerültebb meséitől, ahol Lesznai értékelése szerint a metafizikai rétegre egy jelző-réteg borul, amely „értelmes kelmével béleli a mesét”.⁴¹² Ezzel szemben határozza meg saját, aktivista-animista stílusát, „melyben minden igévé, történéssé és csinálássá válnék, megfelelően a csuda és a lélek mai állapotának.”⁴¹³

Az ornamentális fogalomtárából ismert – Lesznai más műfajaiban is érvényesülő – folyamatos ornamens és a motívumok szintjén megjelenő átjárhatóság a mesékben is megjelenik. A *Kezdetben volt a kert* című regény egyik epizódszereplője, a süketnéma Hanka jelenik meg például *Az orgonás kert* című mesében. Az egyes mesék összefüggnek, néhol epizodikusán kapcsolódnak egy nagyobb történetbe, hiszen minden mese folytatható. Minden helyzetből születhet egy új történet: „a világ minden meséje összefügg egymással. Minden mesevég egyszersmind ezer új mesemagot tartalmaz.”⁴¹⁴ A mesemondás folytonossága, a mesék összerendezésének, láncszerű összekapcsolódásának ötlete foglalkoztatta Lesznait: „Herbert [Balázs Béla – TP.] mondja, írjak egy mesesorozatot, mely mint ezeregyéj egy keretbe kapcsolódik, s ez legyen a szerelem metafizikája és a hímzése, a meséje. Jaj, élni, dolgozni, tudni.”⁴¹⁵ Hosszú ideig dédelgetett terve volt, hogy az *Ezeregyéjszaka* mintájára megírja az amour vocation⁴¹⁶ meséjét. E formában szeretne volna feldolgozni a megváltott világ modelljét. A töredékes leírások részleteikben is csodálatos munkát sejtetnek. Naplójegyzeteiben már e mesék egymásutánosságát is megtervezte, megírásukra azonban – néhány fragmentumot leszámítva – sohasem került sor.

⁴⁰⁹ Leányszív – PIM V. 3670/18/7

⁴¹⁰ Az üveglélek – PIM V. 3670/18/7

⁴¹¹ A csodalilium és a serleg – PIM V. 3670/18/7

⁴¹² Lesznai 2010. 178. old. (1920)

⁴¹³ Uo.

⁴¹⁴ Lesznai Anna: *Babonás észrevételek a mese és a tragédia lélektanához*. In: Nyugat, 1918. II. 64. old. 1.

⁴¹⁵ Lesznai 2010. 75. old. (1912)

⁴¹⁶ szeretethivatás

Lesznai felállítja mese-műfaji rendszerét, három fő típust meghatározva: „*a novellisztikus 1001 éjszakaszerű; az egyszerűsítő, mely a gazdag tartalmat egy egyszerű formába zárja, lassan kihagy minden nem mozgási elemet; és egy, az allegorikusság felé hajló hústalan lélekábrázolás (modern mese – tanító mese.)*”⁴¹⁷ Életművében találhatunk mindhárom típushoz köthető darabokat. A mesevázlatok végén, a későbbi kidolgozás megkönnyítésére ezen típusokra hivatkozva jegyez fel instrukciókat: „*Német, keleti ezeregyéjes novellás mese. Az elfogadó, az adó, az örökké váró szerelem.*”⁴¹⁸, „*Egyszerűen elmondani, időn, helyen kívüli mesekorban.*”⁴¹⁹, „*Keleti mese, röviden elmondani, meséket beleszöni.*”⁴²⁰, „*Beleszöni mindenfélét, 1001 éjes novellisztikus mese. Keresztes háború időben.*”⁴²¹

Az első két típust számos mese képviseli az életműben, míg meglehetősen ritkák a példázatok, ám írásmódjának puritánsága éppen ezeknél válik legjobban érzékelhetővé: „*A nő egy este beszélget azzal, kit szeretne, de nem akarja szeretni. Egy virágot szagol, a bimbó épp nyílik, és lelket cserélnek. Nagy varázslat. A nő mindenfélét tesz, mi váratlan, természetes, egyszerű, szokatlan és passzív természetű. Egy év múltán lát újra egy most satnya, de különös virágot. Majdnem szánalomból szagolja meg. A virág örül, hogy visszakapja lelkét. A nő nem ösmer önmagára, magába száll, megjavul, vagy tán csak azt hiszi, hogy így jobb, mint viráglelkével. A virágtörvény – embertörvény női biztonság és férfimoral, a végén megszeret igazán valakit, és virág lesz a lelke.*”⁴²²

Szilágyi Judit a mesék ezen alapcéljain túl három fő típusba sorolta a meséket: a.) én-mesék (a személyiség szétszakadása, megkettőződés, majd összeolvadása, teljesülése), b.) ars poetica-mesék (a meseírás gyakorlatát, a szavak, a nyelv szerepét, működését tematizálják), c.) művészet beteljesítő erejéről szóló mesék. Lesznai képzőművész mivolta, látásmódja, vizuális percepciójának ereje a mesék ez utóbbi csoportjában jelenik meg: sokan és sokféleképpen alkotnak, gyakori téma a hímzés, a szövés, mindenféle kézimunka, az építészet, vagy a sütés, főzés megváltó, beteljesítő ereje: „*Feltűnő, hogy milyen erős Lesznai Anna meséiben a nem-nyelvi kommunikáció, a mindenféle – de különösen az alkotó – tevékenység erejébe vetett hit: egy*

---

⁴¹⁷ Lesznai 2010. 138. old. (1917)

⁴¹⁸ A legszebb ruha - V. 3670/44/6.

⁴¹⁹ A részegítő faszor - V. 3670/44/6.

⁴²⁰ A zsák - V. 3670/44/6.

⁴²¹ A telhetetlen lányról - V. 3670/44/6.

⁴²² Virágcsere (az „én” mese) - V. 3670/44/6.

néma királylány képeket sző, úgy beszél (A néma királylány és a pásztor); a török lány hímzéssel váltja ki nővéreit és kedvesét (A boldogság háza); a festő és kedvese befestik magukat a nemlét-paradicsomba (Az aranyrács)”⁴²³.

Élethelyzetének későbbi alakulása megakadályozta, hogy valódi, belülről visszhangzó harmóniában érezhesse magát a világgal, így a mese – amely felfogásában túlnőtt egy műfaji formán, és világnézet volt –, szükségszerűen és fájdalmasan tűnt el életéből: *„Mevannak részletes feljegyzéseim egy meséhez. De nincs már meg az az én, aki elevenné érezte őket. Meséim így tán sohasem fognak megíródni: mert már nem hiszek bennük. [...] Ma összedőltek a falak.*”⁴²⁴

A világnézet, illetve a szellemi és spirituális (sőt gazdasági és életszervezési) jólét összefüggésére Szilágyi Judit is felhívta a figyelmet a mesékről szóló tanulmányában: *„Lesznai Anna életművében az 1910-20-as évek jelentették a tetőpontot: a kor meghatározó művészeti, szellemi áramai és saját művészi karakterének lényegi irányultsága szerencsés módon estek egybe. [...] ekkor (pontosabban csak ekkor) ír meséket.*”⁴²⁵ Az 1920-as évek végétől az országban és Európában végbemenő politikai és gazdasági változások, az emigrációs kényszer, a vasárnaposok szellemi közösségének felbomlása, a tágabb baráti társaság széthullása, magánéleti krízise, amely Jászitól való válásában tetőzött, alkotói tevékenységében is hosszan tartó válságot okozott. Éppen az a műfaj, a mese tűnik el, amely a legharmonikusabb világot jelentette számára tükrözve személyiségének és világnézetének alapelveit. Nem véletlen, hogy ugyanebben az időszakban, a mesékkal karöltve az ornamentális hímzéstervek korszaka is lezárul, átadva helyét egy új tervezői és képzőművészeti korszaknak: a múlt iránti nosztalgiából, az eltűnőben lévő falusi világból táplálkozó paraszti életképeknek.

„A meseírás képességének elvesztése nem jelenti a meséktől való elfordulást; egyfajta kívülkerüléssel az általa, belőle való megnyilatkozást a róla való beszéd veszi át”⁴²⁶ – véli Szilágyi Judit. Bár meseírói motivációját elveszti, az 1910-es évek végén több jelentős elméleti munkát is szentelt a mesék természetrajzának, így 1918-ban, a Nyugatban jelent meg egy fontos esszéje *Babonás észrevételek a mese és a tragédia lélektanához*⁴²⁷ címmel, később pedig mind

---

⁴²³ További példák: *Gombolyagmese; A kézimunka; A láthatatlan házak; Építőköcskák; A szembe-járós út; Mese arról, hogy mi a legédesebb.*

⁴²⁴ Lesznai 2010. 339. old. (1924)

⁴²⁵ Szilágyi 2009. 332. old.

⁴²⁶ Szilágyi 2009. 345. old.

⁴²⁷ Nyugat, 1918. II. 55-68. old. XI. évf. júl. 1.

naplójában, mind pedig egy esszében értékelte Honti János *A mese világa* című művét⁴²⁸: „1938. feb. 17-én. H[onti] könyvéhez írok jegyzeteket⁴²⁹. Meséről szeretnék tanulmányt írni. Sok az anyagom, de rendezni nem tudom. A szerkesztéshez szükséges koncentráció ijesztően hiányzik most belőlem. [...] Feltétlenül arra kellene törekednem, hogy megírjam azt, amit a mese metafizikájáról tudok.”⁴³⁰

Ez az összegző munka nem készült el, ám a kutatás új adaléka, hogy ragaszkodása a mesékhez sohasem szűnt meg: az 1950-es években amerikai barátnőjének összeállított karácsonyi emlékkönyvben egy saját meséjének és két magyar népmesének az angol fordítását adta ajándékba, néhány illusztráció kíséretében.⁴³¹

---

⁴²⁸ *Az úrifíú, aki a paradicsomban járt. Honti János mesegyűjteménye.* 1938. I. 301-303

⁴²⁹ Lesznai írása Honti János: *A mese világa* című kötetéről a *Nyugatban* jelent meg „*Az úrifíú, aki a paradicsomban járt. Honti János mesegyűjteménye*” címmel (1938. I. 301-303).

⁴³⁰ Lesznai 2010. 472. old. (1938)

⁴³¹ MNG Adattár: 22929/89/3-7.

9.2 Líra

Lesznai Anna lírai életművét öt kötetnyi vers jelenti. Ezek közül három kiadására (*Hazajáró versek*: 1909, *Édenkert*: 1918, *Eltévedt litániák*: 1922) még életében sor került. Az 1967-ben posztumusz megjelent *Köd előttem, köd utánam* című kötet anyagát Lesznai 1966 nyarán Réz Pál közreműködésével állította össze. 1985-ben Vezér Erzsébet szerkesztette a *Dolgok öröme* című válogatást, amely alapos keresztmetszetét adja az életmű lírai teljesítményének.

Az egész olyan könnyen kezdődött, mint minden más Lesznai életében: a gyerekkori zsúrok fellépője, a család ünnepelt verselője⁴³² 1908. március elején hét verssel szerepelt a *Nyugat* hasábjain, noha ezidőben Adytól is legfeljebb három-négy verset közöltek egy számban. A darabokat – miközben Lesznai Párizsban volt festőnövendék –, unokatestvére, Hatvany Lajos vitte el a laphoz. Túlzás volna azt állítani, hogy a közlés kizárólagosan a befolyásos mecénás rokon személyének volt köszönhető, de kétségtelen, hogy ez valóban „parádés fogadtatás”⁴³³ volt egy debütáló költő számára.

Alig egy évvel később *Hazajáró versek* címmel a *Nyugat* adta ki Lesznai első kötetét, amely a kiadóvállalat hatodik megjelent könyve volt. Ezzel Lesznai olyan szerzőket előzött meg a sorozatban, mint Ady Endre vagy Kaffka Margit. A kritikusok személyét illetően a könyv megismételte a nagyszerű fogadtatást, hiszen többek között Ady Endre, Balázs Béla és Kaffka Margit írtak róla recenziókat.⁴³⁴ Az értékelés inkább szólt az akkor huszonnégy éves költőnő szeretnivaló egyéniségének, és a bírálók baráti elkötelezettségének, mint maguknak a verseknek. A legőszintebben talán Schöpflin Aladár fogalmazott, miszerint „*de legnagyobb versei költőt sejtetnek.*”⁴³⁵ A *de*, a *legnagyobb* (miért nem a legjobb?) és a *sejtetnek* fordulatok nem győzik

---

⁴³² Idézi Kaffka Margit és Lesznai háttérét vázolva Rolla Margit: „*Mikor pedig egy családi összejövetelel először kellett volna felolvasnia a verseit, s izgalomban eltört egy csészét, egész este az ő ügyetlenségéről s a veszendőbe ment csészéről beszélgettek – a versre pedig nem volt kíváncsi senki. Nem olvashatta fel. Persze – , mondták – az iróné nem törődik a drága szervízhez való csészével! Milyen más volt az, mikor Lesznai Anna olvasta fel először verseit családja körében. Elhalmozták virággal és bonbonnal s ő volt a nap hőse. – Pedig egy korban éltek. – mennyi öntudatot és ösztönzést adott ez és milyen megszégyenítő visszautasítást a másik!*” – In: Rolla Margit: *A fiatal Kaffka Margit*. Bp., 1980. 6. old.

⁴³³ Vezér 1979. 36. old.

⁴³⁴ Ady Endre: *Huszdik Század*, 1919. II. 339-340. old.; Balázs Béla: *Független Magyarország*, 1909. okt. 10. 3-4. old.; F. Kaffka Margit: *Nyugat*, 1909. II. 325-326. old.

⁴³⁵ In: *Vasárnapi Újság*, 1909. 39. sz. 823. old.

meg a kritika mai olvasóját a korszak legnagyobb és legbiztosabb ízlésű és értékítéletű kritikusanak meggyőzöttségéről. Kaffka Margit néhány „*igazán, nagyon szép*” vers mellett a stilisztikai-formai megoldatlanságot és a műgondot hiányolja Lesznai verseiből: „*Mert van itt-ott valami kis lusta gyepplődadobás is. Dilettánsos foghegyrőlvalóság, munkát sajnáló béketűrés, mely nem vár egy-egy pompás gondolat vagy kép teljes kiépítésére, összecsapja egy céljavesztett sorral, legyen kész!*”⁴³⁶ Kritikájának fontossága abban áll, hogy elsőként jelennek meg benne azok a felismerések, amelyek Lesznai költészetének leírására visszatérő toposzokként szolgálnak majd a későbbiekben: a panteizmus és az „*asszonyors*”, a „*nagy, mély asszonyigazság*”.⁴³⁷ Bár kritikusai – köztük Ady is – összekapcsolják a versek túlzásait, bőbeszédűségét és pongyolaságát az asszonyisággal, a női mivolttal, ma már inkább csak egyszerűen rossz versekről szólnánk, óvakodva a minőségbeli hullámvész és a nemi meghatározottság összekapcsolásától. Mindenesetre fontos tanáccsal bocsátja Lesznait útjára: „*999 szót kell megölni, hogy az ezredik, az igazi megszülessen.*”⁴³⁸ A leckét Lesznai oly jól megtanulta, hogy még regényében is korai lírájának ezt a – túlbeszélő, túl sokat mondó, túlburjánzó – vonását idézi fel: „*[...] Lizó írásai gyakran szétfolytak és formátlanok voltak. (György [Balázs Béla – TP.] szerint oszlás útján szaporodtak, mint a legősbibb élőlények.)*”⁴³⁹, illetve „*A versei olyanok, Lizó, mint egy cifrán fonott kalács – jegyezte meg Pálík [Fülep Lajos – TP.] . – Az ember nem mindig tudja, hogy honnét búvik ki egy-egy sor, és hogy milyen részek függenek össze.*”⁴⁴⁰

A kötet valódi jelentősége a formai megoldatlanságok ellenére az, hogy központi motívummá válik a természet, és annak egyik lehatárolt, intim darabja: a Kert, amely „*nem térben, hanem időben nyílik ki a végtelen felé, vagyis a modern léleknek azon vágyát fejezi ki, hogy egykoron majd visszaforrjon a természet világába.*”⁴⁴¹ A kötet emellett a szerelem, a szerelmi érzés és a természet, a természetbe olvadás kizárólagosságát és összeütközését teszi fő témájává. Lesznai naplójegyzeteiben visszatekint erre az ifjúkori érzésre: „*Én átéltem, hogy mikor teljesen átadtam magam a szerelemnek restlos, elvesztettem testi és lelki szüzességemet, másképp álltam a természettel szemben. Először voltam egyedül a körtvélyesi virító almafák közt.*

⁴³⁶ Kaffka Margit: *Hazajáró versek*. In: Nyugat 1909. II. 326. old.

⁴³⁷ Kaffka 1909. 325. old.

⁴³⁸ Ady Endre: *Hazajáró versek*. In: Huszadik Század 1909. II. 339-340. old.

⁴³⁹ Lesznai 1966. II/194. old.

⁴⁴⁰ Lesznai 1966. II/296. old.

⁴⁴¹ Földes 2006. 294. old.

*Ami persze más oldalon azt jelenti, hogy maga a szerelem mágikus lévén visszakapcsolja az embert a természetbe. Minálunk ez már majdnem csak lírai érzés, de rezídiума egy hajdan materializálható élménynek hitem szerint.” (1931 körül)⁴⁴² A *Kezdetben volt a kert* című regényben a hösnő szerelme, szüzességének elvesztése, majd házassága és várandóssága szintén egy cezúrát jelent a természettel való kapcsolatában: „*Erős a kert. De hiába birkózik Lizóval, nem tudja többé leteríteni, magába olvasztani. Valami, ami Lizóban van, de mégsem azonos vele, ellenáll a támadásnak. Kifeszítve lebeg két vetélkedő világ között. Mit jelent ez az elidegenedés?*”⁴⁴³ Ez a fő témája a *Másfajta szívemről* című versnek is: „*És számon kérném egyszer / keserű kinnal én, / Amit tőlük elvettem, / Hogy terád szeressem / Szerelmünk reggelén. A meg nem lesett fűszál / Szellőben reszketését, / Két bús fekete felhő / Közé szúrt sugár ékét. / Mulasztott arany estem / Kiket a dőre testem / Könnyű csókokra váltott.*”⁴⁴⁴*

A kerttel kell egyesülni, a kertbe kell beleolvadni, azonosságot vállalni vele: „*Istenem, letipróm így ne hagyj el engem, / Egyesüljek véled gyilkos szerelemben! / Válgak porló földdé, fénylő ködpárává, / Én magam is gyilkos tavaszi varázssá. / Ó! könyörülj rajtam!*”⁴⁴⁵

Mát itt feltűnik az elgondolás, amely teljes kidolgozottságát és kifejtését az 1918-as *Édenkert* című kötetben éri el: a rész-egész-egység elve, azaz az isteni megnyilvánulása minden létezőben: „*És néma borzadály fog el. / Mert minden rögben ott az Isten: / [...]*”⁴⁴⁶ A természethez való vallásos viszonyulás, áhítat a versek címadásában is megjelenik, hogy aztán a későbbi két kötetben tudatos költői eszközzé váljon. 1909-ben *Imádság, Tavasz-Isten* címmel találunk verseket.

Nagy szerepet kapnak az ornamentális szófordulatok, például: mesejóság (*Seherezádé*), szerelemkenyér (*Mért oly hosszú*), vágymadár (*Napok*), madárdalnyit, embercsóknyit (*Tündérvárás*), és a panteizmus jegyében, természeti képek elsősorban néha szokatlanul erős hasonlatok formájában: „*– Vártalak sápadt forróságban, / Mint meglapult gubbasztó állat, / [...]* s én elpusztuljak, / Mint szétmorzsolts rög bivaly útján.”⁴⁴⁷

Összefoglalóan megállapítható, hogy lírájának kulcselemei: a szerelem versus természet, a panteizmus és a poétikai-alakzatok ornamentális megoldásai már itt is megmutatkoznak, és

⁴⁴² Lesznai 2010. 400. old. (1931)

⁴⁴³ Lesznai 1966. II/7. old.

⁴⁴⁴ Lesznai 1967. 32. old.

⁴⁴⁵ Lesznai 1967. 18. old.

⁴⁴⁶ Lesznai 1967. 26. old.

⁴⁴⁷ Lesznai 1967. 35. old.

válnak a kritikák fő toposzaivá, ám kiteljesedésüket az 1918-as és 1922-es kötetekben érik el. A robbanásszerű indulás után – beleértve ebbe az 1910-11-es éveket is –, viszonylagos szünet következett: 1912-13-ban csak nyolc verse jelent meg a *Nyugatban*, majd 1918-ig nem publikált a lapban. Ekkor a versek átmenetileg a meséknek adták át helyüket Lesznai Anna irodalmi tevékenységében.

1918-ban jelenik meg *Édenkert* című kötete, amely már címében utal a versek fő tematikai vonulatára. Az édenkert az a hely, ahol a két legfontosabb dolog: a természettel vagy a szerelem révén egy másik emberrel történő egybeolvadás csodája megeshet. Ezt a kettősséget a kötet szerkezete is tükrözi, amely két nagy részből áll, négy-négy mottókkal elválasztott ciklusba rendezve. Az első címe „*Szerelmes ajándék*”, és a kötet szerelmes verseit fűzi egybe, a második „*Isten asztalán*”, amely a természet mindenhatóságát tükrözi. A *Hazajáró* versekkel ellentétben az *Édenkert* már nemcsak baráti hangú bátorításokat kapott, de valóban elismerő fogadtatásban részesült. Rényi Edit⁴⁴⁸ és Vészi Margit⁴⁴⁹ mellett Lukács György⁴⁵⁰ és Fülep Lajos⁴⁵¹ írtak róla kritikát.

A két utóbbi írás különösen jelentős abban a tekintetben, hogy továbbviszik a *Hazajáró* versek kapcsán felmerült két – Lesznai költészetét jellemző – témát: a természetélményt, a panteizmust és a szerelem, a nő-férfi viszony különböző aspektusait. Lukács György értékelése a személyiség és a kert, illetve a természet örök és megbonthatatlan, egymásba olvadó egységét hangsúlyozza: „*Ennek a léleknek az alapélménye: az azonosságé, minden termett dolgok áttelekesültségéé [...] éppen különbözőségük színpompájában képes a lényeket, az egyetlen, a kozmikus létezőt megpillantani. Egység és sokféleség nem jelentenek ellentétet ebben a világban, sokkal inkább korrelatív fogalmak: a sokféleség nem idegenség és egymástól való elhatároltság, hanem mélyen rokon dolgok egymásba szervülése, az egység pedig nem a nirvána minden formán túli, abszolút homogenitása, hanem az örök Kert, a Paradicsom csendesen gyűrűző szüntelen küzdelme.*”⁴⁵². Hasonlóképpen vélekedik Vezér Erzsébet is: „*Lesznai Anna [...] azonos a kerttel. Az ő kertje nem idill, hanem teljes, gazdag, öntörvényű világ: mikrokozmosz, mely nem szűkíti,*

⁴⁴⁸ In: Thália, 1919. 1.sz. 49-50. old.

⁴⁴⁹ In: Pesti Napló, 1919. jan.2. 3-5. old.

⁴⁵⁰ In: Pester Lloyd (regg.), 1918. 280. sz. és Lukács György: *Magyar irodalom – magyar kultúra*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1970. 137-142. old.

⁴⁵¹ In: Esztendő, 1919. 1. sz. 138-142. old.

⁴⁵² Vezér Erzsébet idézi Lukács György kritikáját. In: Vezér 1979. 70-71. old.

hanem tágítja a horizontot, de nem a mi világunk felé, hanem egy mágikus mesevilág felé. Nem térben, hanem időben tágul végtelenné: az emberiség legősibb állapota felé, melyben az ember még együtt élt a természettel.”⁴⁵³ Földes Györgyi Lukács kritikáját elemezve kiemeli, hogy a versekben jelentkező természetelményt Lukács az újplatonistákhoz, Plótinosz filozófiájához és Goethe természetfilozófiájához kapcsolja: „*A lélekkel bíró lények elkülönültsége azonban e versekben csaknem mindig viszonylagos: a rész viszonya az egészhez, a vándoré a célhoz, a töredékességé a teljességhez képest; valamiféle átmenetteremtő, minden végső választóvonalat elkerülő: inkább tündéri-lidérces, démoni lobogású, erosz (és nem az egy Isten) birodalmához tartozó és pogány (nem keresztény).*”⁴⁵⁴

Három fordulatot kell kiemelni Lukács mondataiból: *átmenetteremtő, végső választóvonalat elkerülő, viszonylagos elkülönültség*. Ezek a szavak jellemzik Lesznai természetelményének legfontosabb aspektusát: az ornamentális mellérendelést. Világképében a teremtett dolgok formába kerekedtségük által egy nívón állnak, mintegy síkban, szőnyegszerűen vannak beleszöve a mindenség szőnyegébe. Lesznainak „*szőnyegszerű versvilágnézete*”⁴⁵⁵ van. Minden önmagában is zárt moítvum, de része a nagy egésznek: világképe a természet viszonylatában is mellérendelő. Nincs szép és szebb virág, nincs nagyobb árnyat adó vagy magasabbra nyúló fa, fátyolosabb vagy bárányosabb felhő, és nincs fontos vagy fontosabb ember sem. Mindenki önálló, autonóm, egyedi tulajdonságokkal felruházott független rész, de egyben a nagy egység része. A mellérendelő, a dolgokat egymás mellé rendező világban éppen ezért nincs helye a feszültségnek, a harcnak, az alá- vagy fölérendelő viszonyoknak, a hierarchiának. Ez a rend világa. A Lesznai által olyannyira áhított renddé, az egyértelmű viszonyoké, ahol a választás felelőssége értelmezhetetlen. Mert mindennek és mindenkinek rendelt, és csak neki fenntartott helye és szerepe van az Egységben. Azt, hogy ez nemcsak költői szerepéből adódó felfogás volt, jól mutatja, hogy Balázs Béla *Lehetetlen emberek* című regényében a Lesznairól mintázott Ránky Alíz is így jelenik meg: „*Alíz nem ismert határt és különbséget. [...] testestül-lelkestül benne maradt másik elemében, összenőtt lizskai kertjével, melyben nyaranként elmerült. Lehetetlen bolondos alaknak tartották.*”⁴⁵⁶ Ezt az összeszövöttséget

---

⁴⁵³ Vezér 1979. 18. old.

⁴⁵⁴ Földes 2009. 357. old.

⁴⁵⁵ Lesznai 2010. 336. old. (1923)

⁴⁵⁶ Balázs Béla: *Lehetetlen emberek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 199. old.

más létezőkkel Földes György is észreveszi a kötetet elemezve, ahol a jelenséget az *egyéniességvesztés és az egymásbacsúszás* szavaival jellemzi.⁴⁵⁷

Ebbe az édenkerti állapotba, ebbe a megvalósult, formába kerekedett teljességbe nyúl bele a szerelem, és ragadja ki, ragadja el az emberi lelket, hogy a természet helyett egy másik énbe olvassza azt. Helyzetét vagylagosnak érzékeli: a vágyott férfié lesz és kiszakad kertjéből vagy egyesül a kerttel, de elveszti a szerelmet. E választást, költői (és valódi) személyiségének e kettősségét, kifeszítettségét egy szimbolikus alterego jeleníti meg: Meluzina, akinek alakja a kötet verseiben is megjelenik. Ő az ófrancia mondavilág nőalakja, aki hetente egy alkalommal sellővé változik. Férjétől azt kívánja, hogy ez idő alatt ne háborgassa, ám az ő kíváncsisága erősebbnek bizonyult, ezzel elvesztette feleségét, aki visszament a tengerbe, és csak akkor került újra elő, ha gyermekeit veszély fenyegette. Lesznai ezen önimitációja, amely költészetében és naplóiban az 1910-es évek közepén jelenik meg, önmagában is rendkívül ornamentális alak – ahogy ezt a fennmaradt Lesznai-skiccek is igazolják –, és egyértelműen jelzi a metamorfózist, szimbolizálja az átjárást az evilági és túlnani szféra között.

E korszakában a fő kérdés a szerelem, a lehetséges női szerepek sokfélesége, a köztük feszülő ellentétek feloldásának módja volt. A szerelem a lehető legmagasabb rendű ember és ember közti viszony, az átlényegülés maga. Ez alapján értelmezhető ornamentális – a formaszépség jegyében alakított testi-lelki – viszonyként, illetve az esztétikai életvitel legmagasabb fokaként is. Számára a szerelem tragikuma éppen az utolsó lépés: a teljes egyesülés lehetetlenségében rejlett. E félbemaradottság, az áttörés kudarcának jelképe: Meluzina, aki földi énünk és az ideális rendeltetésünknek megfelelő, megváltott énünk közti szakadék jelzésére szolgál. Kétlényegűsége jelzi az önmagunkkal való teljes azonosság hiányát és lehetetlenségét a szerelemben is, hiszen ha önmagunkkal sem vagyunk egyek, akkor hogyan egyesülhetünk, hogyan válódhatunk meg egy másik ember által.

Lesznai személyes életében is átélte alteregójának dilemmáit, sokáig próbálgatta a saját, egyéni asszonyi mivoltához illő szerepeket.⁴⁵⁸ A nők rendeltetéséről 1910-ben a *Nyugat* hasábjain

---

⁴⁵⁷ Földes 2009. 358. old.

⁴⁵⁸ „Máli is feljött Bécsbe, legújabb kedvesével, a kis Gergellyel. Gyönyörű dolgokat mond erről a szerelemről. Eddig négy csoda történt vele. Először mikor megértette a fiúvet, a fát és az eget kint a mezőn; másodsor mikor anya lett; harmadszor "Tristan-Frecki"-vel való viszonya, mikor megértette, hogy érző teste van. De mindeddig Meluzina volt. Most ismerte meg a kis "Gergőczben" a jóságot és a szeretetet. Most kapott halhatatlan lelket, most lett keresztény, most ébredt rá lelkére, és megszűnt Meluzina lenni. "Szép, nagy költemény ez neked, Máli - mondom -, de nem

folytatott igen éles vitát Dienes Valériával, a kor egyik kiemelkedő személyiségével. Míg Lesznai az emóció és a test, addig Dienes a ráció elsőbbségét jelölte meg a női, asszonyi lét elsődleges tényezőjeként.⁴⁵⁹ E kérdés kapcsán meg kell említeni, hogy Lesznai izgalmas nő-típusokat vonultatott fel *Kezdetben volt a kert* című regényében, és nem tanulságok nélküli a Kaffka Margittal kötött mély és intenzív barátsága, majd – részben e szerepek eltérő értelmezése miatti – konfliktusuk, eltávolodásuk.

Földes Györgyi megállapítása, miszerint „*a szerelem- és gyermekközpontúság nála filozófiailag igen erősen megalapozott hozzáállás eredménye*”,⁴⁶⁰ csak részben igaz. Lesznai életében a szerelemről való gondolkodás és beszélgetés a legfontosabb témák egyike volt kislánykorától a Vasárnapi körös diskurzusokon keresztül egészen idős koráig, ahogy arra Tolnay Károly is visszaemlékezett: „*A kor relatív. Máli a díványon feszülten hallgatva meséimet teljesen kislányos volt – bámulatos, hogy mennyire érdeklik őt még mindit az emberi viszonyok – mintha bakfis volna.*”⁴⁶¹ Ezzel szemben nem mondható el, hogy a gyermekközpontúsága filozófiailag (de főleg gyakorlatilag) megalapozott lett volna. Lesznai Anna sem a mai kor, sem pedig saját korának mércéjével mérve nem volt külső körülményeiben és praxisában a hagyományos anyai szerepnek megfelelő szülő. Bauer Hilda epés megjegyzése Reisenfräulein-ságáról⁴⁶² e tekintetben találó: Lesznai örökös elfoglaltsága, többlakli életvitele nem kedvezett annak az elvárásnak, hogy fizikailag is jelen legyen gyermekei életében. Naplójában a velük való meghitt kapcsolatnak a remélnél (vagy elvárhatónál) kevesebb lenyomatát találjuk. Amennyire sokat foglalkozik a hozzá-közelebb vagy távolabb álló ismerőseinek, barátainak személyes vagy más ügyes-bajos

---

hiszem, hogy megállsz őmellette, mert kevés és kicsi neked. Nemcsak négy csoda van, és van még grádics Istenig." - "De csak egy ember kapuján lehet hozzá bejutni." - "Nekünk nem az egy ember a hozzá vezető ösvényünk" - mondom. "Akkor kurva vagyok, és nem tudok igazán szeretni, és akkor nekimegyek a Dunának" - mondta rettenetesen elkeseredve. "Akkor átkozott Meluzina maradok, aki pedig kevesebb, mint ember." "Kurvának is nevezheted magadat - feleltem-, és ez nem okvetlen szidalom. Mert nem csak az egy ember-szeretés nivója alatt, hanem felette is van egy régió. Nekünk az a tragédiánk, hogy közvetlenül láttuk meg az Istent egyszer, és azóta nem tudunk senkit "igazán szeretni", mert senki sem válhatik számunkra többé Isten útjává. Ezért érez minden ember valami hüvös és eltörölhetetlen distanciát a szerelmünkben, és onthatjuk bár a vérünket értük. Ezért állomások az emberek, vagy útítársak, akik kísérnek, ameddig tudnak, de az arcunk már nem feljűk van fordítva, ha kezüket nem is eresztjük el. Nem az a baj, hogy nincs halhatatlan lelked, inkább az a baj, hogy előre megélted az örökkévalóságot. Ezért vagy te is vándor. Ami nem okvetlenül mindenki elhagyását jelenti. De az emberek csak útítársaid lehetnek - nem útjaid és megváltóid (...) Szegény testvérem, Máli! Nem fér beléje a lélek és még kevésbé a mai emberek erkölcsi világába. Sokat fog még szenvedni, és piszkosnak, kurvának, frivolnak és jellemtelennek fogják szidni, mint engemet. – In: Balázs 1982. II. / 362-363. old. (1919. december 18.)

⁴⁵⁹ Dienes Valéria: *Levél Lesznai Annának* Nyugat 1910/15.

⁴⁶⁰ Földes 2009. 348. old.

⁴⁶¹ Idézi Lenkei 2007. 50. old.

⁴⁶² „*Anyja (...) egy emelettel [lejjebb lakott – TP.] (azt hiszem saját házuk volt) [kb. 1913-ig Báthory u. 6. – TP.], és onnan látta el és kényeztette egyetlen leányát, a Reisenfräuleint.*” – In: Bauer Hilda: *Emlékeim. Levelek Lukácshoz.* Budapest, MTA Filozófiai Intézet, Lukács Archivum, 1985. 42. old.

dolgaival, olyannyira ritkán ejti szóba a gyerekekkel, az „Istenáldásokkal” közösen töltött alkalmakat, nem szól a közös élményekről, és csupán elvétve rögzíti beszélgetéseiket. A hiány annál szembeötlőbb, ha beleolvasunk az egyébként zárkózottnak, hűvösnek, kimértnek és fegyelmezettnak ismert Jászi naplóiba, akinek a legfontosabb élményt, és a legértékesebb időt a gyermekeivel aktívan együtt töltött események jelentették.

Lesznai gyermekeinek nevelésében a család szolgálatában álló házitanítók, nevelők és szolgálók mellett főszerepet vállalt édesanyja, Hermin mama, aki gyakran állt a fiúk mellett lánya távollétei idején, és biztosította a gyermekek számára fontos állandó jelenlétét, és a mindennapi tevékenységekhez szükséges stabilitást. Lesznai anyai szerepével kapcsolatos ambivalens viszonyát tovább nehezítette az elsőszülött fiával való kapcsolata, akivel habitusuk tökéletesen megegyezett, ám világlátásukban és felfogásukban semmi közös nem volt. Az anyai szereppel kapcsolatos ellentmondások még furcsábban tűnnek, ha elismert művészetpedagógusi teljesítményére utalunk.

A versek kritikusi őss-asszonyiságát a szerelem metafizikai jelentőségének mindent felülíró tematizálásában látták. Fülep szerint: „*a bírni, teremni, szülni, szaporodni vágyó Asszonyiság, az őss-Anyá – a sötét, vak, termékeny Akarat – érzi benne az új élet, új világok magját – s feléje árad.*”⁴⁶³ Ám nagyon fontos Földes Györgyi megállapítása, miszerint Lesznai kapcsán nem beszélhetünk a női szerepről mint feminizmusról.⁴⁶⁴ Tapasztalatai nem női mivoltából, hanem ember- és individuum-létéből fakadnak. Soha sehol nem mondja azt, hogy ezek a tapasztalok – a kert-élmény, az egység-érzet – csak a nők számára elérhető és felfogható élmények lehetnek. A világgképéből fakad, hogy e dilemmával, az egység felbomlásával, a kitzakítotttsággal és kiszakítotttsággal bármely teremtett egyén, férfi vagy nő szembesülhet. A kert motívuma emellett erősen összefonódik az erotikával, a testi szerelemmel, a termékenységgel – mintegy leképezi azt természeti jelenségeken keresztül.

Az *Édenkert* esetén szembetűnő a versformák, a poétikai alakzatok, a verselési technikák sokfélesége. Mintha Lesznai az első kötet óta eltelt majd tíz évben tanult poétikai fogások mindegyikét szeretné felmutatni. Vezér nézete szerint: „*Talán még sok is, helyenként bántó az alliterációk, szójátékok tobzódása, melyeket nemegyszer ornamensek módjára alkalmaz, így*

---

⁴⁶³ Idézi Földes 2009 347-348. old. Fülep kritikája lsd. : *Lesznai Anna lírája. Az „Eltévedt litániák” alkalmából.* In: Nyugat, 1923. II. 282-290. old.

⁴⁶⁴ Földes 2009. 348. old.

elfedik a tartalmat.”⁴⁶⁵ Például: „*És lenge lelkem lebegett a szélben*” (Ébredés), „*Mindig szólott reggel, este / Reggel, délben, este-este / Néma máma, máma néma / Csend*.” (Falusi harang). A vallásos hangulatú, szinte a liturgiát idéző versek, zsoltárok, imák, himnuszok (pl. *Szolgálon néked, Ajándék, Várakozás, Darabos imádság, Isten asztalát terítem, Ima, Próféta-várás*) mellett éppúgy megfér a Kassák példáját követő, lazán rímelő, hosszú soros szabadvers áramlása (pl. *Régi sor, A kert IV.*), mint a ráolvasások, a népi büvölő énekek hangulatai (pl. *Bánataltató*). A versek elemi erejét, sodrását, Lesznai alkotói lendületét pontosan felidézi Balázs Béla naplóbejegyzése, amely 1918 nyarán kelt, már a kötet összeállítását követően: „*Máli összegyűjtötte a verseit, és egy este [...] felolvasott egyvégben ötven darabot. Étvágya és bírása lírában, mint ételben és szerelemben. [...] Asszonyversek, formátlanok. [...] ilyen revelálását a régóta félretett természetnek még nem kaptak az emberek, és olyan ízük van a sorainak, mint a mazsolás tejeskalácsnak, mely gyakran szerepel nála. Meg voltunk rendülve.*”⁴⁶⁶

A poétikai alakzatok közül kiemelkednek a megszemélyesítések (pl. lúdbörző ág, lobbanó kertek, koccintó kelyhek, csudálkozó csókok, hómellú domb, őszlő kert), a lelki jelenségek természeti adottságokkal történő leírásai (szivárvány íve a kéjnek, izzó arany íve a vágnak) vagy az egy-egy műfajhoz köthető jellegzetes hangvétel alkalmazása. A műfajok közti átjárhatóságra példa a mese, a meseiség megjelenése (*Ezeregy éj után, Furcsa mesedolgok*). Az alkotás, a szövés, a hímzés illetve a vizualitás, a látványok rögzítése itt is nagyon fontos: „*Tarkul a napnak szürke szövése / S tudod, hogy éltél.*” (Egy távoli esküvőre), „*Aludtak a kertek, / Gubózva a berkek / Ködszálú szövetbe keverték.*” (Esti orgona), „*Fekete selymet gyűr most a körték / Mézszínű teste, tojásdad súlya / S lilaszín fürtök hervatag bújja / Zuhog az árnyból.*” (Gyümölcs-csendélet).

Ebben a kötetben Lesznai ornamentális világnézete formailag és tartalmilag is tükröződik, ám a rend (azaz a világnézetének megfelelően berendezett mikrokozmosz) vágya még csak metafizikai, tartalmi síkon van jelen. Formai szempontból még néhány évet várni kell arra, hogy beérjen Ady egykori tanácsa, és az a bizonyos ezredik szó megszülessen.

Az 1920-as évektől Lesznai kutatni kezdi a rend formai, verspoétikai tükröztetésének módját úgy, hogy a mögöttes tartalmak összetettsége is megmaradhasson a versekben. Naplója

---

⁴⁶⁵ Vezér 1979. 73. old.

⁴⁶⁶ Balázs 1982. II/318. old. (1918. szeptember)

tanúsága szerint rendkívül intenzíven foglalkoztatja, hogyan lehet a lehető legrövidebb, legtömörebb lírai, poétikai formában kifejezni a gondolatokat: „*A minap ismét átéltem a mai minden írásstílus inadekvátságát. [...] A szó eredetileg mágikus varázsvessző [...] Minden önkifejezés, mely nem oly erős, tömör, mint egy indulatszó, tulajdonképpen limonádéra eresztett líra.*”⁴⁶⁷ Az áhított tömörség, a keresett versforma sajátossága az lenne, hogy a grammatikát és a logikát képekben, asszociációkban oldja fel. Egy erős kép, egy hasonlat, egy zárt kompozíció kell, hogy létrejöjjön, amely „asszociációszályt” von maga mögött: „*Amit én szeretnék: ráolvasni régi mágikus mondókák módjára – a perctől, percnyi magamtól függetlenül. Nem véletlen találkozások, érintkezések hangulata, de a forró belső mag emanációja a fontos. [...] Valami furcsa, igen: rímmel, ütemmel és alliterációval rakott, de mégis szabad, csak belülről kötött formában. A mai eposz.*”⁴⁶⁸

Az ideális formának, az ún. „kínai verset” tartja, amely többretegű: „[...] egy zárt kép az első réteg. Azonban száz asszociációs ajtó nyit belőle mégis a világ tarkaságába, és egy a jelentés metafizikai rétegébe.”⁴⁶⁹ A különböző rétegek egymást befolyásolják, kiemelik, egymással harmonizálnak: „*Hangírás és képirás: érdekes. Fehér hold kinaiban: asszociációsor. A hasonlat? Ez a »képirásos fogalom« egy fogalom beleszőve a »minden« szőnyegébe összes asszociációjával együtt. A művészet? Isten asszociációja, az igaz hasonlat: a szimbólum, ha fordítva visszafutjuk sorát.*”⁴⁷⁰ Valójában ez az alaptézise Balázs Béla 1917-ben, a Szellemi Tudományok Szabad Iskolájában előadott kurzusának, amely később *Lírai érzékenység* címmel⁴⁷¹ jelent meg: „*Egyik fő iránya (a művészet határozott intenciója), hogy olyat is érzékeljen, amit azelőtt gondoltak. Egy bizonyos materializációja ez a léleknek. Viszont átszellemülése egyúttal a matériának. Az asszociációk egyre távolabbi ugrása a közbeesőt belekomprimálja a témába. Mindez nemcsak a metaforában látszik meg, hanem szókötéseken, ragokon, szóelhelyezéseken, szintaxison is.*”⁴⁷² A távol-keleti versek mellett Lesznai Anna közelebbi példái – osztozva Balázs Béla véleményében – a zsoltárok voltak megvalósult tömörségükkel: „*A legdifferenciáltabb dolgok egyszerű dalokká lesznek. Olyanok, mint a zsoltárok.*”⁴⁷³ Egy 1920-as feljegyzésében elemzi a Keszthelyi Kódex⁴⁷⁴

⁴⁶⁷ Lesznai 2010. 239. old. (1921)

⁴⁶⁸ Lesznai 2010. 232. old. (1921)

⁴⁶⁹ Lesznai 2010. 240. old. (1921)

⁴⁷⁰ Lesznai 2010. 208. old. (1921)

⁴⁷¹ In: Diogenes, 1923. 10-20. szám, illetve: Balázs Béla: *Válogatott cikkek és tanulmányok*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1968.

⁴⁷² Vasárnapi Kör 1980. 88. old.

⁴⁷³ Vasárnapi Kör 1980. 73. old.

teremtészsoltárát, pontos analízisét adva a tartalom és forma szintetikus megvalósulásának a szövegben: „*A keszthelyi kódex teremtészsoltára a megvalósult tömörség, nyelvileg a legszebb magyar írások közül való. Kellene egy pontos analízisét csinálni, hogy miért. A – az – egy – nem szerepelnek. Jelző alig van, dramatikus alanyi és állítmány küzdelem, főnév és ige, Isten és anyag szimbólumai, valahogy az igére váltása az anyagnak a mondatképző princípium. A jelzőnek és melléknévnek is van metafizikai értelme, asszociációkat kelt, gobelinszerű mágikus egységbe szövö a világot. A Zsoltár képei és a benne használt szók fiatalosan sokértelműek, ezáltal pótolják mélységperspektívával azt az asszociációgazdagságot, melyet mellékneves jelző és hasonlat adnak [...] nyüzsg a kreatúra Isten keze körül. A jó stílusban a grammatikai formák maguk is szimbolikusok.*”⁴⁷⁵ Hasonló célokat fogalmazott meg Balázs Béla is: „*Nagy utálata fogott el a kötőszavaknak és a kötőmondatoknak. Szóval a kötőszövetnek. Valahogy úgy kellene írni, mint ahogy az etruszk fal épül. Csak nyers követ egymásra.*”⁴⁷⁶

A tömörség és egyszerűség megvalósulását a zsoltárok mellett a balladákban és más népköltészeti alkotásokban is keresik. Jól ismert Balázs Béla misztériumjátékainak balladai ihletettsége. A balladák, varázsénekek, ráolvasások és más népköltészeti műfajok tartalommal telítettsége, spiritualizmusa és szimbólumrendszere Lesznai elméleti leírásaiban is visszatér, mind zenei, mind pedig irodalmi példákon keresztül: „*Bizton van a forma, szín, irány, hang elemeknek metafizikai értelmük (lelkünkre vonatkoztatható értelem a világrendbeli elhelyezésükben és szerepükben), hisz enélkül nem létezne az ornemens és a tiszta zene. S biztosan van ezen elemeknek mágikus, tehát »szuggesztív« erejük, s éppen nem a magányt, de a közösség ABC-jét kell bennük keresni. Az ornemens, a tiszta zene (legalább igen nagy történelmi korszakokon belül) nem ellenőrizhetetlen hatású asszociációkat kelt, sőt. S amennyiben a reakció mégis egyéni bizonyos fokig, [...] Ez éppen a másik konkrétum, az »én-egyéniesség« következménye.*”⁴⁷⁷ Akárcsak a zenei elemek, az irodalmi alkotások és az ornamensek is szimbolikusok a maguk ösiségében, a megvalósult tömörség és tökéletesen zárt egység példái, mely mind Balázs, mind Bartók, mind pedig Lesznai számára alapérték volt: „*A népdal egyszerűsége hogy lehet kifejezője a modern differenciált léleknek? Beszélgetés Hammerschlaggal a Bartók-koncert után. Mikor a direkt megnevezés, fogalmak finomsága nem tudja követni a differenciálódást, [...] akkor mindig*

---

⁴⁷⁴ 226 levél terjedelmű breviárium típusú magyar nyelvű kézirat, 1522-ből. Feltehetően ferences beginák számára készült. Többek között 150 zsoltárt, himnuszokat tartalmaz. Ma az OSZK őrzi.

⁴⁷⁵ Lesznai 2010. 185. old. (1920)

⁴⁷⁶ Balázs 1982. II/70. old. (1915. június)

⁴⁷⁷ Lesznai 2010. 321. old. (1923)

*átcsap a stílus a végső egyszerűségig, [...] Erre jók a népies motívumok. [...] Mért? Atmoszféráját a tradíciója, régisége adja, több a hitele, mitikus önsúlya.”*⁴⁷⁸

A tartalom-forma-anyag tökéletes szintézise tehát nemcsak a képzőművészetben, az irodalomban, de a zenében is kérdés volt. A Bartók-Balázs-Lesznai életműben látható problémafelvetés párhuzama megerősödni látszik, ha ezt az aspektust vizsgáljuk Bartók felfogásában. Bartók már a Nyolcak 1911-es tárlatának kísérőeseményén⁴⁷⁹ is szerepet kapott. A meghívás jelentőségét Rockenbauer Zoltán a tiszta zenei és képzőművészeti absztrakció párhuzamosságának a Nyolcak köre és Bartók általi felismerése és elismerése szempontjából értékelte: „*A szó természetes szövetsége a képi ábrázolásnak, a zene azonban tisztán absztrakció, az összefogás ezzel minden korábbinál elvontabb művészi szinten jött létre. [...] Bartók Béla és barátainak önálló hangversenye a Nyolcak tárlatán egészen más minőséget és más szerepvállalást jelentett. Itt a muzsika nem kíséret volt, hanem a legrangosabb partner.*”⁴⁸⁰

Évekkel később Bartók öt szót írt fel Edwin von der Nüll róla írott, és a számára megküldött monográfiája⁴⁸¹ kilencedik lapjának aljára: „*Inhalt, Form, Technik, (Konstruktion), Character*”. Wilhelm András ezt a következőképpen értékeli: „*Valószínű, hogy ezekkel az esztétikai zeneszerzői gondolkodását próbálta meg jellemezni. A hallgató számára közvetítendő tartalmat, ami nem lehet más, mint a zene anyag, vagyis a hangok, azt a forma hordozza; e forma megvalósításához van szükség a zeneszerzői technikára (amely csak a mű szerkezetének kiépítésében mutatkozik meg), s ennek sajátos megnyilatkozás a szerzőre, a műre jellemző, egyénítő karakter (amely alatt Bartók valószínűleg nem a témák jellegzetességeit érti itt, hanem azokat a kontextusból sejtethetően technikai elemeket, amelyek valóban a szerző karakterisztikumát adják.)*”⁴⁸²

Balázs a népdalok és népballadák eszköztárának felhasználásával az ún. *szimbolikus népdal* megteremtését tűzte ki céljával: „*Felelet Babits kritikájára: A magyar népies forma, melyet használok, kötelezne engem magyar népies élmények kifejezésére? A forma emancipálódik! A*

⁴⁷⁸ Balázs 1982. II. / 281. old. (1917. október)

⁴⁷⁹ A programról és a fellépőkről lsd. Rockenbauer Zoltán: *Új képek, új versek, új zene. A Nyolcak szövetségesei Adytól Bartókiig*. In: Nyolcak 2010. 84. old.

⁴⁸⁰ Uo. 84. old.

⁴⁸¹ Edwin von der Nüll: *Béla Bartók. Ein Beitrag zur Morphologie der neuen Musik*. Halle. Mitteldeutsche Verlags-Aktien Gessellschaft, 1930.

⁴⁸² Wilhelm András: *Mű és külvilág. Három írás Bartókról*. Kijárat Kiadó, Budapest, 1998. 58-59. old.

*tartalom kihal belőle, a forma használható tovább. [...] A forma felszabadul!*⁴⁸³ A népi kultúrában rendelkezésre álló elemek csupán eszközök számára, melyből felépítheti – Bartókhoz és Lesznaihoz hasonlóan – saját autonóm művészeti rendszerét, ún. formaprimitivizmusra törekedve.⁴⁸⁴ Ennek során nem tesz mást, mint „*a népdalokból a neki tetsző, koncepciójába beleillő motívumokat és poétikai sajátosságokat intakt módon fogja beleilleszteni egy ugyanakkor szemmel láthatóan irodalmi és filozófiai-metafizikai többletet hordozó formába*”.⁴⁸⁵

A bartóki módszert nem lehet pusztán népdalfeldolgozásként értékelni,⁴⁸⁶ mint ahogy nem lehet Balázs hangvételét pusztán balladisztikusnak minősíteni, vagy Lesznai terveit, illetve verseit a népi motívumok és hangvétel fel-, illetve átdolgozásának tekinteni, hiszen itt egy sokkal megalapozottabb, mélyebb és egységes, szigorú formaigényű koncepcióval van dolgunk.

1919-22 között Lesznai eszmefuttatásainak középpontjába helyezte a líra kérdését. Tartalmi és formai következtetéseit az *Eltévedt litániák* című kötet verseiben foglalta össze, váltotta gyakorlattá. A versek kritikai fogadtatása elragadtató volt, és a bécsi megjelenéstől és az emigráns lét körülményeitől függetlenül meglepően sok lap közölt róla recenziót: az emigrációban például Sinkó Ervin⁴⁸⁷ és Balázs Béla,⁴⁸⁸ itthon Fülep Lajos a *Nyugatban*⁴⁸⁹ és egy ismeretlen jelű kritikus a *Független Szemlében*⁴⁹⁰ írt róla. A recenzensek közül ki kell emelnünk Balázs Bélát, akinek írása rengeteget elárul nemcsak Lesznairól, de magáról a recenzensről, és kettejük emberi-művészi egymást értéséről és -érzéséről is. A mindkettejük által keresett, és a kötetben alkalmazott műfaji törekvések és kapcsolatok visszaköszönnek a kritikában: „*Versei olyanok, mint egy csodálatos apokrif evangélium töredékei, egy Ázsia közepében termelt eretnek kereszténység, Jézus nevétől megszárdult misztikus pogányság szilaj zsoltárai*”, [...] *formáinak nem esztétikai értelmük és értékük, hanem valamilyen homályos, mágikus jelentőségük van.*”⁴⁹¹ Balázs, aki tökéletesen ismerte Lesznai más irányú tevékenységét, ipar- és képzőművészeti munkáihoz hasonlítja a verseket: „*Lesznai Anna nyelve! Barokk brokát mondanám, de inkább dús*

⁴⁸³ Balázs 1982. II. / 247. old. (1917. július)

⁴⁸⁴ Novák Zoltán: *A Vasárnapi Társaság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979. 83. old.

⁴⁸⁵ Földes 2006. 319. old.

⁴⁸⁶ Az első világháborút követően a “népdalfeldolgozás” fogalma már nem illik arra a módszere, amit Bartók alkalmaz, mert: “*az ősi dallamot a modern nagyvárosi ember korszerű zenei kommentárjai fonják körül.*” - Darvas Gábor: *Zene Bachtól napjainkig*. Orfeusz könyvek. Zeneműkiadó, Budapest, 1981. 292. old.

⁴⁸⁷ In: *Tűz*, 1922. II. 1-3. sz. 104-141. old.

⁴⁸⁸ In: *Bécsi Magyar Újság*, 1922. jan. 29. 5. old. (a továbbiakban: Balázs 1922)

⁴⁸⁹ In: *Nyugat*, 1923. II. 282-290. old.

⁴⁹⁰ In: *Független Szemle* 1922. 126. old.

⁴⁹¹ Balázs 1922. 5. old.

*színekkel zsúfolt paraszthímzés vagy keleti szőnyegek ornamnetumai, melyek valamikor betűk voltak és értelmük volt, mielőtt szépséggé felejtődtek.”*⁴⁹²

Az intertextuális jegyében Lesznai lírája a mesével szomszédol. Mesealakok lopóznak a versekbe, sőt maguk a mesék is lírai köntöst öltenek (pl. *Mese-mese, mesd el; Sárkánykert; Már-már hamvadó, régi varázsének; A mozdulatlan Rajpoothoz; Szezám, zárulj*). Gyakran megjelenik magának a mesélésnek mint szimbolikus tettnek, gesztusnak, szertartásnak a mozzanata is. Amikor Vezér Erzsébet megállapítja, hogy Lesznai egész idő- és térdimeziója meseszerű,⁴⁹³ valójában nem tesz mást, mint felismeri Lesznai ornamentális alkotásmódját, a formai és tartalmi-, sőt metafizikai mellérendelés jelenségét, az erre való törekvést, és ennek megvalósulását. A vallásos emelkedettség, a bibliai áthallások sem ritkák. Az *Énekek énekét* halljuk az *Erős a szeretet* című versnek már a címadásában is, míg a vallási költészet formáit és hangulatát idézik fel az *Egyiptomi Mária éneke, A vád litániája, és a Miatyánk* című versek.

Az imák és könyörgések hangvételét, formáját idézik fel a Meluzina-versek, amelyek e kötetben önálló, hat darabból álló ciklussá rendeződnek (*Meluzina dalol, Idegen testvérehez szól Meluzina, Bolyongó Meluzina, Meluzina alázatos imája, Megtérő Meluzina*).

Az ornamentális szemlélmódra hívja fel a figyelmet Földes Györgyi is, a megkonstruáltság révén: „*napjainkban pedig leginkább a vers lehet az az irodalmi műforma, amelyben a szó 'édeni értelmének töredékével' megjelenhet. Ezt leginkább megkonstruáltságának köszönhető, a sorokba, strófákba, alakzatokba rendezettségnek, az ütemnek és a rímek szabályos ismétlődésének, ennyiben rokonítható a Lesznai Anna által preferált képző- és iparművészeti formával, az ornamentikával is.*”⁴⁹⁴ Ő a versekre vonatkoztatja Lesznai formakoncepcióját, amelynek összetevői, miként a zárt és folyamatos ornamens, a mellérendelés, a rész-egész-egység viszony, az egyensúly és a ritmus mindegyike adaptálható a lírába, és megfeleltethető egyes poétikai alakzatoknak. Ezt a megfeleltethetőséget Lesznai mintegy találós kérdések formájában *Gyermekrejtvény* című versében a szó, a rím, az ütem, a vers kapcsán megfogalmazza.

Az 1922-es kötet megjelenése után versei megritkultak (a *Nyugatban* 1923 és 1937 között csupán tizenhárom verse jelent meg), illetve azokat nem publikálta. Ezek kiadására 1967-ben

---

⁴⁹² Balázs 1922. 5. old.

⁴⁹³ Idéziú: Földes 2009. 352. old. Lsd: Lesznai 1985. 189-202. old.

⁴⁹⁴ Földes 2009. 364. old.

került sor a *Köd előttem, köd utánam* című kötetben. A válogatásra 1966 nyarán, Lesznai utolsó magyarországi tartózkodása alatt került sor Réz Pál segítségével. A korábban ki nem adott verseket négy nagy kronologikus blokkba rendezték, elkülönítve az 1923-30, az 1931-38, az 1938-50 és az 1952 után írott verseket.

Lesznait 1935-36 körüli naplófeljegyzései szerint újra foglalkoztatja a költészet, előveszi régi verseit, újraolvassa őket, és rájön, hogy a külső-belső béke, az egység, az „erotikus lendület” és a szerelem íze kiveszett belőle: „*Régi verseimet olvasom Fenyő Lacival. Neki is azok tetszenek, mint nekem: » Árdeli hold «⁴⁹⁵, »Októberi litánia«⁴⁹⁶. A fülledt formák bomlottak, gazdagok. Valahogy vagy megijesztettek (nagyon befolyásolható vagyok sajna), vagy kiszáradt bennem valami, az erotikus lendület. Néha banálissá egyszerűsödtem. Jó volna ismét olyan mélyen beleesni a tudatalatti édenbe: de ehhez ifjúság és érzéki bőség kell. [...] úgy érzem, vissza kéne találni a himnuszhoz, a pogány ráolvasásos vershez. Másrészt kis rövid képeket, és majdnem kiszólásokat látok, majdnem japán módra. A népies hangomat kezdem unni. A jó Isten segédelmével!”⁴⁹⁷ Újra a rövid, tömör, szintetizáló versek keresésére indul: „Egész rövid, sóhajszerű irka-firka versek kellenének. Ezt a formát kéne végre, végül meglelni.”⁴⁹⁸ Ezen óhajok ellenére a japán, kínai típussal jellemzett, tömör, sóhajszerű formát sohasem tudta megtalálni és alkalmazni saját költészetében. Pár év elteltével szembesül művészi kudarcával: „*Fáj, hogy nem tudok már verset írni. Úgy látszik, egy nagyon mély sebet kapott bennem éppen az, ami verset ír – nem a vidámságom, máskor éppen akkor írtam, ha egyéni fájdalom ért. Talán ez a magyar nyelvbe kötött közösségi tudat volt, amely verset írt bennem.*”⁴⁹⁹ E sorok főképpen akkor szívbemarkolóak, ha hozzátesszük azt is, hogy Lesznai ezt a pár sort akkor vetett azokat papírra, mikor rövid itáliai és párizsi tartózkodás után, búcsúzva Európától hajóra szállt, hogy az Amerikai Egyesült Államokban telepedjen le.*

Jászi még 1944 telén is biztatja volt feleségét: „*Az eljövendő Csehszlovákiában – ha csakugyan végleg megvertük a nácikat, előtted újra meg fog nyilni Körtvélyes, az a föld és ház,*

⁴⁹⁵ Első megjelenése: *Nyugat* 1923. II. 642–643. l.

⁴⁹⁶ Közölve a *Köd előttem, köd utánam* című kötetben, az 1923–30 között íródott versek közé sorolva, *Októberi rózsafüzér* címen (Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 261. old.).

⁴⁹⁷ Lesznai 2010. 437-438. old. (1935)

⁴⁹⁸ Lesznai 2010. 457. old. (1936)

⁴⁹⁹ Lesznai 2010. 486. old.(1938-39)

melyet legjobban szeretsz, s mely vissza fogja adni költészetedet! ”⁵⁰⁰ (Worcester, Mass. 1944. december 21.) Ám az Európából érkező hírek végérvényesen elzárják nemcsak a fizikai, de a lelki- és szellemi visszaút lehetőségét is. Verseinek egyetlen témája az öregedés, a halállal való szembenézés, a hazátlanság és a végső elszámolás.

Lesznai költői életműve az ornamentális látásmód megnyilatkozása: tematikus-metafizikai síkon (rend igénye, panteizmus, mellérendelés), a motívumok és az intertextualitás vonatkozásában (műfajok közti átjárás, Meluzina alakja, a meseszerűség), és végül formai szempontból (népi és keleti mintákon alapuló formatörekvések, ornamentális poétikai alakzatok, formaprimitivizmus) is elérte e világnézet elsődleges célját: a forma és tartalom tökéletes összhangját, megfeleltethetőségét és egymásba csúsztathatóságát.

---

⁵⁰⁰ Jászi Oszkár levele Lesznai Annának. (1944. december 21.)

9.3 Regény

Tervek, elképzelések sokasága, számos lehetséges életprogram sorakozik Lesznai naplójának lapjain, ám ezek töredékét sikerült csak megvalósítania: Lesznai elbukott az idővel való küzdelmében.⁵⁰¹ Azt tanácsolta a nőknek, hogy csak olyan életprogramot tűzzenek maguk elé, amit 50 éves korukig megvalósíthatnak: „Következzék még egy felelőtlen esti séta a megrokkánás előtt. A »tervpubertással« megvénülni gyakran fáj.”⁵⁰² Úgy érezte, ő kudarcot vallott e téren, nem sikerült ezt az ideális programot követnie. Szerencsére – mondhatnánk, hiszen hogyan kerülhettek volna ki az újszerű hímzések a Lexington Avenue-i műteremből, és hogyan születhetett volna meg a nagyregény, amely *Kezdetben volt a kert* címmel Magyarországon 1966-ban jelent meg.

E regény Lesznai Anna „élet-mű”-ve, amihez szinte misztikus odaadással ragaszkodott és rendkívüli rajongással vett körül. Kezdetben egy önéletrajzi regény megírását tervezte *Arabella* címmel.⁵⁰³ 1932-ből a naplójában fennmaradt részletes regényterv már azt igazolja, hogy az ábrázolni kívánt világot nagymértékben kiszélesítette, és immár egy korrajz megírását tűzte ki célul, felvonultatva egy család négy generációját. Az önéletrajzi ihletésű családregegy javarésze a Körtevélyest idéző felvidéki faluban – regénybeli nevén Liszkán – játszódik. A cselekmény a műfaj szabályainak megfelelően két család: a zsidó Berkovicsok és a dzsenti Cserhátyak hol elváló, hol összefonódó életét dolgozza fel a századelő és a századforduló Magyarországnak hatalmas politika-társadalmi freskója előterében.

Kevés írónak adatott meg, hogy olyan sokféle miliőben, különböző helyszíneken és társadalmi környezetben élhetett és dolgozhatott, mint éppen Lesznai. Ő éppen ennek köszönhetően tapasztalhatta meg – hol tudatosan, hol az eseményeket csupán megélve – a századfordulót követően Magyarországon felbukkanó szinte valamennyi társadalmi réteg sorsát: „E sorok írójának sorsa családi kapcsolatok és véletlenek sora révén, úgy alakult, hogy ideig-óráig és bizonyos mértékben – megosztotta minden magyar osztály életét. Át is élt vagy 3 kerek századot: azoktól a napoktól fogva amikor a falusi parasztok ruhája szegélyét igyekeztek

---

⁵⁰¹ „46 évvel csődöm, hogy (...) amit egészen akartam mint művet (...) nem lehet megvalósítani (...) Mi az élet értelme, mi lehet az én életemé? (...) Úgy kéne élni tán, hogy az ember nyíltan várja a csuda pillanatait, és közben próbál „rendesen, kellemesen” élni. Én 20 éve (...) feszítem magam, mint egy íjat (...) Most itt ülök meztelenül, mint egy újszülött életprogramot illetően.” - Lesznai 2010. 402. old.

⁵⁰² Lesznai 2010. 450. old. (1936)

⁵⁰³ Vezér 1979. 135. old.

megérinteni ajkukkal – addig a napig, míg ugyanannak az utcának parasztsága nem viszonzta többé az ő köszönését. Parasztok és arisztokraták, szláv földművesek, magyar kisnemesek, a kaftános ortodox falusi boltos, a katolikus plébános, a főispán, a falusi nótárius, a kisvárosi ügyvéd és orvos, a budapesti asszimilált zsidó szabadgondolkodó intellektuelek körében élt, ismerte családi otthonukat – Nem mint idegen – de nem is mint teljesen azonos hozzátartozó élt közöttük. Élete indákkal fogta be az egész magyar társadalmat anélkül, hogy bárhol is végső egyetlen gyökeret bocsáthatott volna a talajba. Talán ez a gyökér utáni honvágy fűzte legszorosabban a magyar társadalmi csoportok összességéhez. Viszont az adta meg azt a distancia-érzést is, amely mindenek felett nézővé avatta a komplex színjáték keretében. Így hát: valamiképpen benne játszódtott le a bonyolult magyar sors teljessége – hanem egyszersmind megőrizte objektivitását is – egy bizonyos mértékig.”⁵⁰⁴

E sajátos örökség letéteményesének érezve magát, nagy elkötelezettséggel igyekezett megírni regényét – megalkotni „élet-művét”. E törekvés alkotás-lélektani indítékai – az, hogy mindent és mindenkit bezsúfoljon a regény lapjaira, akit, és amit ő valaha fontosnak tartott –, olyan szerkezeti következményekkel járt, amely alapvetően meghatározza a regény sajátosságait, ornamentális jellemzőit.

Naplójában, leveleiben, vallomásaiban kirajzolódik az a több évtizeden át tartó küzdelem, melyet nemcsak a regény megírása közben felmerülő sorozatos technikai nehézségekkel, de múltjának irodalmi-, és emocionális feldolgozásával vívott. Naplóiból kitűnik, hogy milyen tudatosan gyűjtötte élményeit a környezetében felbukkanó, különböző – egy-egy társadalmi réteget képviselő – alakokról, abból a célból (is), hogy regényének szereplőiként a lehető leghívebben jeleníthesse meg, és jellemezhesse őket. E leírások a jellemrajz és a társadalmi környezet ábrázolásának ragyogó példái (többek között a helyi káplán, az öreg cseléd, a zsidó ügyvéd, az uradalmi kocsis és a vidéki létben összeaszó tanítónő alakja). Mindannyiukkal találkozhatunk a regényben is.

A tervezettség és a szerkesztettség bizonyítékai azok a vázlatok, amelyeket a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára őriz, és amelyekben Lesznai rögzítette egy-egy szereplő élettörténetének dátumokhoz köthető fordulópontjait. Tette ezt annak érdekében, hogy a történet előrehaladtával közben tudja tartani a számtalan szereplő sorsának szálait anélkül, hogy

---

⁵⁰⁴ Lesznai 2007.1 43. old.

kronologikus vagy ok-okozati ellentmondásokba kerülne a cselekmény. Emellett jegyzeteket készített az adott időszak mikro- és makrotörténeti eseményeiről, hogy megfelelő háttérrel állíthasson az események mögé: *„Bármennyire ősmesélő volt is, regényét nagyon szigorúan kívülről, megfontoltan, szinte mérnöki módon szerkesztette Lesznai Anna. Ezt fennmaradt feljegyzés-töredékei tanúsítják, amelyen évekre és szereplőkre lebontva megtervezte a regény legfőbb strukturális elemeinek felépítését. Kevés ötvenes évekből megmaradt naplófeljegyzésének nagy része ugyancsak a rengeteg megírnivaló elrendezésével és strukturálásával foglalkozik. Akkora volt az élményanyag és a beleépítendő elmesélendő konkrétum, hogy Lesznai hosszú és nehéz küzdelmet vívott – Gergely Tibor segítségével – a megformálással.”*⁵⁰⁵ Az a szerzői tudatosság, amely a szöveg szerkesztettségében megnyilvánul *„csak egy, ha nem is a legelhanyagolhatóbb a poétikai megoldások szempontjából, melyek tekintetében Lesznai magasan vetélytársnői [Ritoók Emma, Kaffka Margit – TP.] fölé emelkedett.”*⁵⁰⁶

A mű ötletét, és egyes, később a regényben is felbukkanó epizódokat a naplófeljegyzésekben megtalálhatjuk, míg a megírás legaktívabb, és egyben legküzdelmesebb bő évtizedét Lesznainak Hatvany Lajossal, majd halála után feleségével, Hatvany Lollival⁵⁰⁷ folytatott levelezéséből rekonstruálhatjuk. Ezek felfedik a mű megírásának személyes motivációit, a múltja utáni vágyakozás és az írás kényszerítő szükségességének kapcsolatát: *„Talán csak azért volt erőm a regényemet végig kínlódni: mert bár a felismerhetetlenségig megmásítva, mégis csak őket és sok mást, a halálba vagy elérhetetlen távolba elúszó barátot próbáltam feleleveníteni benne. A múlt rongyszedője vagyok, hogy csúnyán fejezzem ki magamat. Itt egy vonás, összelopkodott emlékfoszlányok anyagából próbáltam írásomban megmenteni valamit abból, amit szeretteim lelkén át éltem és tapasztaltam. És ami tulajdonképpen önzőn és szenvedélyesen én magam voltam. [...]”*⁵⁰⁸ Ez a személyes sorsával oly mélyen összefonódott történetű regény a múlt birtoklásának és megőrzésének garanciája volt, ezért nevezte nem egy

---

⁵⁰⁵ Lenkei 2007. 51-52. old.

⁵⁰⁶ Markója 2007. 70. old.

⁵⁰⁷ Hatvany Lajos édesapja (báró Hatvany-Deutsch Sándor - 1852 -1913) és Lesznai Anna édesanyja (Hatvany-Deutsch Hermina - 1854-1924) testvérek voltak és így Hatvany Lajos (1880-1961) és Lesznai Anna első unokatestvérek voltak. Levelezésüket a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában és a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzik. Hatvany Lajos halála után Lesznai folytatta a levelezést Hatvany özvegyével, harmadik feleségével, Somogyi Jolánnal, Somogyi Béla újságíró lányával. – Lsd. Gudenus 1990. 520-521. old.

⁵⁰⁸ Lesznai Anna Hatvany Lajosnénak. MTA Ms 5370/291 (1962. február 8.)

alkalommal „életem ezen terjedelmes 'sűrített esszenciájá' ”-nak⁵⁰⁹, „oly komolyan létemhez forrott kéziratnak”,⁵¹⁰ „örök regényem”-nek,⁵¹¹ mely befejezhetetlen és lefordíthatatlan: „elvarázsoltnak tartom a kéziratot. Fiatal koromban egyszer azt kívántam, hogy legyen egy művem, melynek megírása mindhalálíg foglalkoztathat. Úgy látszik fogott a kéziraton ez a kívánság.”⁵¹² A saját múltját, és mintegy teljes addigi élettörténetét tartotta a kezében addig, amíg a tovább-írás lehetőségét magáénak tudta.

Ezek a kényszerítő lelki motivációk nagy szerepet játszottak abban, hogy csak hosszas huzavona után adta át másoknak is a kéziratot. A regény lehetséges kiadása először 1956-ban került szóba, mikor Lesznai arról értesítette Hatvanyékat, hogy egy baden-badeni német kiadó vállalkozott a regény megjelentetésére.⁵¹³ Lesznainak 1956 karácsonyáig le kellett volna adnia a kéziratot, mely a tervek szerint így 1957-ben jelent volna meg.⁵¹⁴ Szerencsére, ekkor még Lesznai nem tudhatott arról a harcról, amelyet később a regény rövidítése miatt a kiadójával kellett megvívnia. A regény fordítására Lorsy Ernővel kötöttek szerződést.⁵¹⁵ 1962-ben egy nagyobb módosítás, és a rövidítések kapcsán felmerülő sorozatos viták és huzavonák után a könyv végre megjelenhetett németül *Spätherbst im Eden* címmel.⁵¹⁶

Hatvanyék sorozatos unszolására, akik mindenképpen szerették volna elolvasni a magyar nyelvű kéziratot, és igyekeztek módot találni arra, hogy kapcsolataik jóvoltából a könyv végre magyarul is megjelenhessen, Lesznai – bár kissé nehézkesen és vonakodással – elkezdte olvasható állapotba hozni kéziratát férje segítségével. Neki a korábban idézett levelek tanúsága szerint abban is meghatározó szerepe volt, hogy a német nyelvű kiadás jelentős javítások és rövidítések után megjelenhetett. Lesznai Anna egyre türelmetlenebbül igyekezett lehetőséget találni arra, hogy regénye anyanyelvén is kiadásra kerüljön. Így jókor érkezett az az ajánlat,

⁵⁰⁹ Lesznai Anna Hatvany Lajosnének. MTA Ms 5370 / 283 (1959. november 14.)

⁵¹⁰ Lesznai Anna Hatvany Lajosnének MTA Ms 5370 / 283 (1959. november 14.)

⁵¹¹ Lesznai Anna Hatvany Lajosnak. MTA Ms 5368 / 57 (1955. január 16.) – Közölve: Hatvany 1985. 243. old.

⁵¹² Lesznai Anna Hatvany Lajosnének MTA Ms 5370/291 (1962. február 8.)

⁵¹³ Lesznai levele Hatvanyhoz. MTA Ms 5368/60 (1956. január 12.)

⁵¹⁴ Lesznai Anna Hatvany Lajosnak. MTA Ms 5368/61 (1956. július 27.) – Közölve: Hatvany 1985. 246. old.

⁵¹⁵ Lesznai Anna Lorsy Ernőnek – Gloucester, Mass 1956. július 12.; PIM V. 3670/ 60; gépirat és kézzel írott bűcsűzkodás: „Megállapodás 1956. június 26-án Lesznai Anna és Lorsy Ernő között, L.A. „Béke és pusztulás” c. regényének német nyelvre való fordítására vonatkozóan.” (...) „A fordítás teljes szövege 1957 január 1.-ig szállítandó. Terjedelme 700-800 német oldal, a 40-42 sor, a 62 betűhely (leütés).”

⁵¹⁶ Spätherbst in Eden, Karlsruhe, 1965, Stahlberg.

amelyet feltehetően egy jugoszláviai magyar könyvkiadótól kapott,⁵¹⁷ ám a kiadás terve végül ismeretlen okok miatt nem valósult meg. Néhány évvel később, mint azt Beöthy Ottó⁵¹⁸ és Lesznai Anna intenzív levelezéséből megtudhatjuk, Magyarországon előkészítették a könyvet kiadásra: „Mindenek előtt sietek gyorsan megírni, hogy a könyve kiadása véglegesen és teljesen és valóban elhatározott. A szerződéstervezetet aláírásra rövidesen meg fogja kapni s gondolom, hogy hamarosan Zoli⁵¹⁹ is közli a részleteket.”⁵²⁰ Levelezésük további részében sor került a technikai részletek pontosítására, miközben Lesznainak újra végig kellett élnie azokat a nehézségeket, amelyeket számára a kézirat rövidítése már nem első alkalommal okozott. Lesznai összes verseinek megjelentetésére is tervek születtek, és Beöthy Ottó szerette volna, ha kiadásra kerülnek Lesznai összes meséi is, ez utóbbira azonban az író halála miatt már nem kerülhetett sor.⁵²¹ Lesznai alkalmat teremtett arra, hogy könyve megjelenésekor – formálisan a Magyarok Világszövetsége meghívására – Magyarországra látogasson, és találkozhasson régi barátaival is.⁵²²

Értekezésünk szempontjából a regény jelentősége abban rejlik, hogy Lesznai összegző szándéka nemcsak múltjának archiválásra szorítkozott, de az a cél is teljesült, hogy a regény

---

⁵¹⁷ „Édes jó Lolikám a kéziratról csak annyit: hogy talán emlékszel arra a cirka másfél év előtti levelemre, hogy a kéziratot a Noviszádi Forum kiadónak küldöttem. Soká - mint mindig soká - vártam kissé kézzelfoghatóbb tudósításokra - Éppen az oly kritikusnak látszó mostani időkben kaptam hírt, hogy látszik a híradásból, hogy érdekli őket. Megbizottjuk nemsokára Pestre indul - és úgy hiszem érintkezésbe fog lépni előbb veled egyet-mást megbeszélendő. A közelibbek elmondását reá kell bíznom. A legboldogabb megoldás volna, ha közlendő tervük segítségével valahogyan végre létrehozhatná a kéziratom könyvvé varázslását.” - Lesznai Anna Hatvany Lajosnénak. MTA Ms 5370 / 293 (1962. november. 20.)

⁵¹⁸ Beöthy Ottó: (1904-1985) könyvtáros. Az Athenaeumnál szerkesztőként, majd könyvesbolti eladóként dolgozott. A deportálásból visszatérve az Országgyűlési Könyvtár igazgatójává nevezték ki. 1950-ben letartóztatták és elítélték. Kiszabadulása után 1954-ben rehabilitálták, és a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatójává nevezték ki. 1958-ban lett a Magyarok Világszövetségének főtitkára. E minőségében került kapcsolatba Lesznai Annával, és szervezte meg a könyv kiadását a Szépirodalmi Könyvkiadónál.

⁵¹⁹ Horváth Zoltán (1900-1967): újságíró. 1919-ben Bécsbe emigrált, ahol részt vett az szociáldemokraták ún. Világosság csoportjának munkájában. Hazatérése után újságírással, szerkesztéssel és műfordítással foglalkozott. 1938 és 1941 között Franciaországban élt, majd hazatérése után újságíróként dolgozott tovább. 1949-ben letartóztatták, és bebörtönözték. Rehabilitációjára 1956 nyarán került sor. Ezt követően nevezték ki a Népszava főszerkesztőjévé, ahol bebörtönzése előtt is már felelős szerkesztő volt. Legjelentősebb műve *A magyar századforduló* (Budapest, 1961).

⁵²⁰ Beöthy Ottó Lesznainak. MTA Ms 5468 / 744 (1964. január 13.)

⁵²¹ Beöthy Ottó Lesznaihoz. MTA Ms 5468 / 782 (1966. szeptember 28.)

„Tisztelettel /és büszke örömmel/ jelentem továbbá, hogy a könyv itt a kiadónál teljesen elfogyott. (...) Hát még a versekkel mi lesz! Aztán - remélem - jönnek az összes mesék...”

⁵²² Lesznai magyarországi látogatása igen nagy jelentőségű az életmű dokumentálása szempontjából is, hiszen ekkor készültek el a PIM Hangtárában található életút-interjúk, amelyek ma alapvető forrásként szolgálnak a kutatásokhoz, és amelyek azóta CD-n is megjelentek. A Magyar Televízió is ekkor rögzítette azt a portréfilmet, amely nívódíjat kapott.

szövedékébe beilleszthesse a korábbiakban rekonstruált ornamentális világnézeti modelljének szinte minden elemét. Ornamentális világképének elvei nagyepikai formában ugyanúgy érvényesülnek, és ugyanolyan jelentős szerepet játszanak, mint életműve más területein. A motívumok, a műfaji jellegzetességek vonatkozásában a regényben is megfigyelhető az intertextualitás, illetve az átjárhatóság jelensége. Lesznai „átjárt” korábbi munkái, kedvelt motívumai, műfajai és a regény között, ahogy azt Zsávolya Zoltán is megállapítja: „*a [...] prózaepikai alkotás az író egyéb/korábbi műfajait is meglehetősen (és lényegileg-virtuálisan biztosan) integrálja a Kezdetben volt a kert szövegszövetébe*”⁵²³, majd kifejti: „*gyakorta konkrét motivikus, ritkábban textuális átfedések is bőven előfordulnak a költészeti és mesealkotási szövegteljesítmények, valamin a regénykorpusz között.*”⁵²⁴

A líra és a próza közti átjárásra Lesznai is utal a regényben, mikor Lizó – Lesznai alteregója – prózájáról azt írja, hogy az valójában nem más, mint líra: „*Az ő saját stílusa csak folytatólagosan lejegyzett verstörödékek tömege, túl virágos és rejtett összefüggésekkel terhelt.*”⁵²⁵ míg naplójában már a műfaji határok elmosódásáról szól: „*Próza és vers határai elmosódnak. A ritmus kell, hogy mindkettőt dominálja, s egyelőre ez nivellálja a műfajokat is.*”⁵²⁶ A szöveg – különösen az ornamentális leírások esetén – gyakran szinte prózaverssé válik, lírai módon hömpölyög: „*A kert erősebb, mint valaha. Zsályák pirossal kiabálnak; a virágágyak szegélyén koszorúban tör elő a kék agerátum, s a hőség rozsdás sávokat rajzol köréje. A gesztenyefák számtalan lombtenyérrel kapkodják a levegőget. A fenyőfák némán masíroznak fel a dombra, de a fehér juharfa levele örökké rezeg mellettük, mint egy elhagyott mennyasszony. Augusztus van a kastély mögötti domboldalon.*”⁵²⁷ vagy éppen maga a főszereplő áll elő versével a szövegben: „*- Kertem, én kertem – zümmögte - , itt állok holdfénykeverten...meztelen lányod vagyok, mint a rózsák és a csillagok...De jaj, ha elhív innen a nekem rendelt száj ... úgy mennem muszáj, és mindent itthagynak... Ez szép – dicsérte önmagát a kislány.*”⁵²⁸

Az átjárhatóság jelenségét tovább erősítik a paradicsomkertre történő utalások, a költeményeiből ismert Meluzina-motívum, a más helyütt feldolgozott mesék egy-egy motívuma vagy éppen a mitikus vagy biblikus utalások beépítése a szövegbe.

---

⁵²³ Zsávolya 2009. 383. old.

⁵²⁴ Zsávolya 2009. 386. old

⁵²⁵ Lesznai 1966. II/195. old.

⁵²⁶ Lesznai 2010. 320. old. (1923)

⁵²⁷ Lesznai 1966. II/7- 8. old

⁵²⁸ Lesznai 1966. I/309. old

Az ornamentális világnézeti modell egyik alapelve a tartalom és forma tökéletes összhangjának, „egymásba-csúszthatóságának” elve. Epikus műfajok esetén ezt a harmóniát a narráció, a mesélés és a beszéltetés nagymértékben befolyásolhatja: az adott szituációban ki, mikor, milyen hangon szólal meg, ki és hogyan tolmácsolja a tartalmat, azaz a történést, a cselekményt? A regényben a narrátori szerep és a hiteles megszólalás kulcsfontosságú, csakúgy, mint a számtalan szereplő esetében a jellegzetes beszédmód beidézése is, amely gyakorta ornamentális értékkel bír. Prózáját többek között az teszi oly vonzóvá, hogy tökéletesen azonosul a beszéltetett szereplő életkorával és személyiségével, aminek legjobb példái a kis Lizó monológjai: „Ősz volt, a nádszékeket kihordták a kertbe, mert a kőpad hideg. Lizó lekuporodott, és benyomta ujjacskáit a nádfonat likacsiba. Attól gyönyörű apró rózsaszín kupacok bújtak ki a likakból: előbb sötét rózsaszínűek, aztán elhalványultak. [...] Lizó még vár egy kicsit, aztán fiú lesz. Fiú vagy liba. A liba fel tud repülni. Nem magasra, mint a fecske, csak úgy alacsonyra, mert a liba kövér. Lizó is kövér, ezért akar liba lenni. Addig sírt, míg a Rózi néni két libaszárnyat hozott neki a konyhából: rákötötték a hátára és felugrott.”⁵²⁹ A fenti idézet is tökéletesen mutatja azt a Markója Csilla által is hangsúlyozott narrátori pozíciót, amelyben „a narrátor egyszerre omnipotens és infantil, tudatos és naiv. A narrátor nem azonos teljesen Lizóval, de mégis Lizó [aki] [...] mindvégig ugyanabban a gyermeki, ugyanakkor koravén tónusban van tartva”,⁵³⁰ és ahol a narrátor „egyszerre gyermeki és distanciózus, egyszerre beleérző és kíméletlen”.⁵³¹ A jelenségre Fehéri György is felhívja a figyelmet: [a narrátor] „hol a korai gyermekéveit élő Lizóról, hol pedig Lizóból mesél, vagyis egyszerre van 'kint' és 'bent', s 'bentről' a gyerekekre jellemző asszociatív, gyakran csapongó gondolkodásmódjának megfelelően szólal meg.”⁵³²

A regényben Lizó beszéltetése a tartalom és forma egységének tökéletes példája: ő a kisgyermek, akinek az általa befogadható és érzékelhető univerzumról elmondott szavai tökéletesen hitelesek: tények, megfigyelések és érzelmek, illetve a felhasznált beszédmód és a forma – többnyire a belső monológ – maradéktalan harmóniában állnak: „Kezdetben a kert volt, a gyönyörű ízek és színek – és a félelem. Télen diót evet Lizó, és karácsonykor mindenki

---

⁵²⁹ Lesznai 1966. I/217-218. old

⁵³⁰ Markója 2007. 107. old.

⁵³¹ Markója 2007. 105. old.

⁵³² Fehéri 2007. 57. old.

összegyűlt nézni, hogy örül. Ez kényelmetlen volt és szorította a gyomrát. Éppen ezért nagyon kellett örülni, hangosan topogva ugrálni, és kiabálni. De nem jó nagyon örülni. Jobb elbújni a sarokban a Treff kutyával és belenézni a fülébe: szép rózsaszín belül a füle, a hasa is rózsaszínű, és apró gombok vannak rajta. Lizó hasa közepén egy gödröcske van, beleteheti az ujját, ha akarja.”⁵³³. Ugyanerre a beszédmódra példa: „Télen majdnem mindig este volt, és a kályhában táncolt a tűz: piros volt, de néha sárga, és hosszú kék árnyékot eresztett ki magából; táncolt és kapkodott. El kellett bújni a Treffel a trümmó mögé, hogy ne jöjjön oda a tűz árnyéka. Odakinn is kék: a hó nappal fehér, de este kék és szép és szomorú. De ha az ember vacsorázott már nem szomorú; ilyenkor különben is betették a spalettát. A János nem fontos, mert nem ül a földre. Könyvet tart a kezében, és fel-alá jár, szavakat mond, amik olyanok, mint a nóták: ez a vizsgára kell. Fontos az Eduard és az Etelka, mert azokkal a kertben hólabdázhat; de nekik nem szabad erősen dobni a Lizóra. A Lizónak szabad, mert ő a nagyságos úr leánya.”⁵³⁴

A narrátor kiemelt szerepe a mindentudáson és univerzalitáson alapul. Ő az, aki kezében tartva a cselekmény szálait mozgatja a szereplőket, a „bábocskákat”, amely Lesznai visszatérő hasonlata e mindent tudó és mindent bíró szerep leírására: „Egy olyan világban, ahol idegen erők ráncigálják a bábokat – a legvalószínűtlenebb cselekedetek és fantáziák is helyénvalók. A bábok mozdulatai groteszkségük által válnak egyértelművé. Természetesen a jó és rossz fogalma is átértékelődik a bábok típusa és miliője szerint.”⁵³⁵ A bábjátékos-bábu hasonlat a regényben több alkalommal visszatér Lizóra vonatkozóan: „Lizó bábút vagdalt papírból, vonalakat húzott a földön: ez a világ. Mindent benépesíthet és eligazíthat kedve szerint. A bábuk hangosan beszéltek, mindent megcsináltak, amit Lizó nem mert megtenni.”⁵³⁶ Másutt: „A bölény [Jászi Oszkár regénybeli alteregója, Faludi Ákos] végigmérte Lizót. – Maga a versbeli óriáslány, aki a kötényébe szedegeti a parasztocskát szekerestől, lovastól.”⁵³⁷

A regény kapcsán korábban már említettük az alkotás-lélektani jellemzőket, Lesznai Annának azt a kényszerét, hogy egy régvolt, és addigra már eltűnt világ utolsó letéteményeseként minden emlékét, fontos át- és továbbörökíteni való üzenetét beleszorítsa műve keretei közé. Ezzel a törekvéssel és a családregegy műfajának sajátosságaival jár együtt az enciklopédikus

---

⁵³³ Lesznai 1966. I/217. old

⁵³⁴ Lesznai 1966. I/218. old

⁵³⁵ Lesznai 2007.1 44. old.

⁵³⁶ Lesznai 1966. I/227. old

⁵³⁷ Lesznai 1966. I/535. old

teljesség igénye, vagyis az a követelmény, hogy a szerző minél szélesebb és pontosabb személyiség- és társadalomrajzot adjon. Ez a regény folyamának horizontális kiterjesztését, és ezzel együtt vertikális elmélyítését igényli. Nem szabad, hogy miközben szereplők szárai mozognak és cselekednek a regény lapjain, jellemábrázolásuk felszínes legyen, vagy sorsuk szárai elvarratlanok maradjanak. E kettős – némileg ellentétes – igény és követelmény: a teljesség és a részlet, vagy a világnézeti modelljéből vett kifejezéseket használva, a rész-egész-egység viszony egyidejű érvényre juttatása az író legnehezebb feladatai közé tartozott: *„A mű csak egységességében érdekelhet. Szerintem az a legtökéletesebb egység, mely számos, magában véve is zárt egységeket, és nem csak töredékeket tud egy nagy hierarchiában magába váltani. Ilyen a keleti szőnyeg, ornamentika, miniatűr. Kristály, melyet ha összezúzunk, minden darabkája ismét tökéletes apró kristályokká válik. A legnagyobb képek détailjai is zárt egészek és összhatások; mindezeknek az egységeknek egy magasabb rendű és gazdagabb egységbe való foglalása. Egy regényt képzelek el, illetve történetet, mely csupa apró, kerek, zárt képekből áll. Egy ponton kívül az egység, mint ahogy mozaik apró kövecsei egységes képpé kerekednek.”*⁵³⁸

A regény teljesség-igénye igazolja azokat a világirodalmi párhuzamokat, melyeket Lesznai Anna is gyakran említett levelezésében és naplójegyzeteiben – leggyakrabban Tolsztoj és Balzac neve merült fel –, és amelyeket az elemzők: Major Ottó, Földes Anna, Fenyő Miksa és Horváth Zoltán is hangsúlyoztak. Tolsztoj példájától valóban nehéz eltekintenünk, hiszen a regény egészen a megjelenést előkészítő munkálatokig, a *Béke és Pusztulás* címet viselte. Lesznai remélve az idegen nyelvű kiadás minél gyorsabb megjelenését, egy fogalmazványt írt, amelyet angolra lefordítva a regény előszavának szánt.⁵³⁹ Ekkor még bizonytalan volt a végleges cím tekintetében: *„Nem határoztam még el, hogy milyen címet adnék írásomnak. Ha általános háttérre gondolok – és ha az a cím nem emlékeztet túl nagyigényűen Tolsztoj remekművére – talán a »From Peace to War« címre esnék a választásom. De ha az egyéni lírai elemet veszem tekintetbe: »The leafs turn yellow« – cím felelne meg leginkább ízlésemnek. Hiszen ez a semmis, örökkön ismétlődő látomás bélyegezte meg hősnőm életét egy a jövőbe látó félelemmel.”*⁵⁴⁰ Ez utóbbi cím közelebb áll a végső változathoz, míg a *Béke és pusztulás* erősebben kötődik a klasszikus családregegyek koncepciójához, miszerint az ábrázolt család sorsa leszállóágba kerül

⁵³⁸ Lesznai 2010. 104. old. (1912-16)

⁵³⁹ A szinopszist Lesznai 1954 elején írta, amikor Jászi Oszkár ösztönzésére, a regény kiadását remélve, támogatásért fordult a Guggenheim Alapítványhoz.

⁵⁴⁰ Lesznai 2007.1 45. old.

azután, hogy a dinasztia elérte gazdasági, társadalmi és fizikai lehetőségeinek maximumát. A leszállóág a lelki és szellemi tényezőket nem érinti, hiszen a továbbélő, de elenyésző fiatalabb generációk éppen ezekkel a képességeikkel emelkednek ki a családi és polgári társadalom keretei közül, és indulnak el a „dekadens” művész, vagy alkotói-értelmiségi lét felé vezető úton. A tolsztoji párhuzamot hangsúlyozta Major Ottó is: „[...] [a regény] *a forradalmas magyar századelő monumentális freskója. Ez a tolsztoji igényű családregény a század magyar irodalmának egyik legmerészebb vállalkozása*”.⁵⁴¹ Hasonlóképpen vélekedett Földes Anna: „*Ez a hallatlan és hihetetlen gazdagság, ez az enciklopédikus teljességre törekvés – hogy minden réteg, minden típus, minden probléma találkozzék a lizskai kertben, vagy a kert körül –, feltételezhetően részben tudatos esztétikai igény, részben egy a belülről fakadó, lírai kifejezési kényszer gyümölcse. [...] ám fél évszázados késéssel veszi vállára [...] a balzaci, tolsztoji példát.*”⁵⁴² Maga az író is megemlítette Tolsztojjal való rokonságát, egy ismeretlen kritikusra hivatkozva: „*Pedig olyan itteni kritikus, ki személyesen nem ismert, írt róla (mikor egy díjra ajánlotta), hogy csak Tolstoial hasonlítható össze koncepcióban és eleven realitásban. Ahogy régen mondtuk, brotlose Künstle! Kiadni nem lehet. Baj, hogy megírni se – mert nincs munkára időm, csak nyáron, és csak háromnegyede van meg.*”⁵⁴³

A családregény műfajának kezdeteinél érzékelhető az enciklopédikusságra, az extenzitásra való törekvés. Ezzel együtt jár a nagy terjedelem, így nem csupán több kötetes regények, hanem egész regényciklusok keletkeztek.⁵⁴⁴ Lesznainak a balzaci példára hivatkozó levele érdekes adalékokat szolgáltat a regénybeli család modelljéül szolgáló Moscovitzok körülményeire és életformájára: „*Közben olvastam itt-ott mást is - főleg néhány Balzac regényt, amelyet minden túlzás, sokszor nekem unalmas technikai leírások és lehetetlen esemény ellenére rettenetesen élveztem. Körtvélyesen volt egy ősrégi, Móric nagyapai teljes Balzac-unk,*⁵⁴⁵ *remek régi kis metszetekkel de nagyon rossz nyomtatással. Akkor még kíméltem ifjú szemeimet (saját produkcióra és más miegyébre) és míg Flaubert, Stendhált olvastam - Balzacba csak be-be kóstoltam. Most mikor már rosszul látok és fáradt a szemem: kell rossz paper-back kiadásokban*

---

⁵⁴¹ Major 1980. 125. old.

⁵⁴² Földes 1966. 1492. old.

⁵⁴³ Lesznai Anna Hatvany Lajosnak MTA Ms 5368 / 57 (1955. Január 16.) – In: Hatvany 1985. 243. old.

⁵⁴⁴ Ennek legjellegzetesebb példája Zola: *Rougon-Macquart ciklusa* (1870-1893) a maga 20 kötetével. Előképeinek Balzac *Emberi színjátéka* tekinthető (1830-1850), mely a teljességre törekvő 40 kötetével máig példátlan a világirodalomban, bár még nem nevezhető családregénynek, hiszen ő a társadalom egészét kívánta megjeleníteni.

⁵⁴⁵ Zemplén vármegye monográfiája Alsókörtvélyesről szólva említésre méltónak tartotta a Moscovitz család 7000 kötetes könyvtárát. - In: *Magyarország monográfiája. Zemplén vármegye.* Bp. 1905 18. old.

pótolni a mulasztást. - Ez az ember akármilyen lehetetlen dolgot ír le akármilyen tökéletesen szabadjára engedi néha monstruózus képzeletét: mindig olyan hogy élő világot teremt s hinni kell neki: Ezt is élvezem.”⁵⁴⁶

Lesznai világnézeti modelljét a regény műfajára adaptálva, megfigyelhetjük, hogy itt is keresi az ornemens, a lélekvalósággal telített, renden és szigorú kompozíción alapuló formák jelenlétét. Azt az „*immanens, mágikus, organikus szépséget*”,⁵⁴⁷ melyek a formán (illetve ennek az adott társművészetben jelentkező megfelelőjén) túllépve nemcsak a felszínt (impresszionizmus, naturalizmus), de a mélyebb valóságot is érintik. Hogyan áll mindehhez az irodalom? - teszi fel a kérdést Lesznai: „*Kiolvasott irodalom van, ez volt, sőt közvetlen előttünk való kor, 1900 körül, veszedelme. Irodalmat kiolvasni az életből, metafizika és hit helyett. A megírt irodalom lehetett, és volt tárgyalkotó: a mágikus inkantáció, az ima elevenen benyúlnak életünkbe, a prédikáció is az, »angewandte Kunst«.* Dante és Dosztojevszkij, és hiszem, a keleti nagy költészet (mint a freskó az építészettel ölelkezvén), ezt is adják. Van-e azonban az irodalom anyagjában, az életben, [...] »immanens organikusnak megfelelő«, mágikusan dinamikus szépség?»⁵⁴⁸

Lesznai ezt a szépséget egy rendkívül sajátos, különleges szerkezettel: az epizodikusság szerkezeti szervező elvével emelésével éri el: „*A történelmi és politikai háttér csak annyiban jut szóhoz ebben a regényben, amennyiben apró kristályokra törve jelenik meg az egyéni sorsok alakjában. [...] Kompozíciós szándékom is az volt, hogy számtalan kis egyéni sorsörmelékét az Idő – ez a minden regények főszereplője – rója össze egységes mozaikképpé. Egyes epizódok soká, látszólag indokolatlanul szövődnek a szövegbe, míg végül – legalábbis úgy remélem – igaz helyükre és jelentőségre lelnek a megoldásban. Az események nagy véres fonala gyakran rejtett. Míg fontos történések nyomtalanul sikkadnak el: apró halk mozzanatok válnak sorsot alakító elemekké.*”⁵⁴⁹

A fenti eliminációs-kiemelő stratégia – a látszólag lényegtelen események, mellékszereplők történetének túlírása, a jelentős történések háttérbe szorulása, az epizódok egyenrangúsága és egymás mellé rendelése, a hierarchia-nélküliség – a regény szerkezeti elvének alapvető jellegzetessége: lapjain számtalan kis egyéni sors bonyolódik sok-sok évtizeden át. A

⁵⁴⁶ Lesznai Anna Hatvany Lajosnének. MTA Ms 5370 / 304 (1966. április 1.)

⁵⁴⁷ Lesznai 2010. 221. old. (1921)

⁵⁴⁸ Lesznai Anna naplói. PIM V. 3670/ 43/2. (Jelen idézet nem került közlésre a naplóválogatásban.)

⁵⁴⁹ Lesznai 2007.1 43. old.

csaláregény műfajának alapvető sajátossága, hogy a társadalom minél szélesebb rétegeit mutatja be, bizonyítva ezzel, hogy a változásoktól senki sem marad érintetlen, mindenkinek az élete megváltozik általuk: „*A jellemeket valami fátumszerű bábszerűség karakterizálja. Hiszen mindannyian a vezetőktől kezdve az elmaradt napszámosig, félreismerik azaz nem is sejtik a tragédiát, amelyben szerepelnek. [...] Ki-ki játssza tehát a saját szerepét s nem eszmél rá, hogy mások ráncigálják a bábok zsinegeit.*”⁵⁵⁰ Az univerzalitás igényét – a legszélesebb társadalmi körkép felvázolását – indokolja az az egyszerű tény is, hogy a cselekmény nem halad előre, hacsak az egyes szereplők nem lépnek interakcióba egymással. Az esemény több szinten halad, egyrészt az azonos körökből származó szereplők egymás közti viszonyait és kapcsolatait fedi fel, másrészt pedig a cselekmény kikényszeríti a fel-le irányú – vagyis a különböző társadalmi rétegek közti – interakciót is, így az egyik szinten bekövetkező események hatnak más közegekre, körökre is.

E sokféle, egymástól eltérő közösség sorsának összefonódása, majd eltávolodásuk teszi a regény szerkezeti felépítését az epizodikusság jegyében izgalmassá. Lesznai számtalan szereplő élettörténetét szövi: ezek a szálak hol párhuzamosan haladnak, hol egy pár évre elfeledkezünk egy-egy szereplőről, hogy aztán a regény egy pontján meglepetés- vagy sorsszerűen újra a szemünk elé kerüljenek. A folyamatosság azonban nem szakad meg annak ellenére sem, hogy a cselekmény éppen egy másik alak sorsára összpontosít. Lesznai nem hagy elvarratlan szálakat, nincsenek befejezetlen vagy félbemaradt leírások a szereplők sorsáról: „*Soká nem írtam, édes Lacim, mer már úgy unom könyvem befejezését, hogy búskomor lettem tőle. Még vagy 4 fejezet hiányzik - aztán rövidíteni kell, ami lehetetlen, mert az egész részletfestésre van alapítva. Olyan, mint a régi képeim, millió egyformán fontos alak -; mind boldoggá kell tenni vagy agyonverni - de valamit muszáj velük csinálni. És mint Arany mondja valamelyik Toldijában: amit ifjan kezdtem - azt álmosan és vénen nehéz folytatni. Nem mondja egész így - de ez a magva. [...] Ha újra születek - ami valószínű és remélhető, mert se szentek, se az elkárhozottak közé nem illek bele - csak verset írok majd. - vagy egy tíz kötetes regényt, mint Marcel [Proust –TP.] barátom - és magam adom ki, hogy ne vágják le fülét-farkát.*”⁵⁵¹ A szereplők nagy számából eredő kihívásra Fenyő Miksa és Horváth Zoltán is felhívták a figyelmet: „*Száz ember nyugtalansága (l'homme, ce monstre de l'inquiétude - Peguy) zajlik regényében, mindenik más, mindenik külön érdekes*

---

⁵⁵⁰ Lesznai 2007.1 43-44. old.

⁵⁵¹ Lesznai Anna Hatvany Lajosnak MTA Ms 5368/65 (1957. október) Közölve: Hatvany 1985. 252-253. old.

egyéniesség, mert hogy az író semmilyen emberi sors mellett, mely valaha útjába akadt, nem tud közönyösen elhaladni, mindenkinek helyet szorít regényében, vissza-visszatér hozzájuk, mintha mondaná: »nem feledkeztem meg rólad, sorsod szívemen nyugszik«. »⁵⁵² Ugyanezt a párhuzamot vonja meg Horváth Zoltán is recenziójában: „Anatole France víziója jut az ember eszébe, amelyet a *La Vie Littéraire*-ben írt meg Balzacról, kiváltképpen a *Comédie Humaine*-ről. France a könyvkereskedésben, amelyben szembekerül Balzac köteteivel, úgy érzi, hogy ezer és ezer alak nyüzsög, viaskodik, verejtékezik, szeret és gyűlöl, emelkedik és bukik sorra abban a világban, amelyet Balzac fantáziája teremtett és amelyet alkotó zsenije mozgat. »⁵⁵³

A fentiek alapján Lesznai regényében mindenki epizódszereplő – „*önlényük ketrecében külön vergődő alakok*” –,⁵⁵⁴ akik anélkül mutatnak fel létproblémákat, és anélkül válnak egy-egy típus képviselőjévé, hogy dogmatikusak, unalmasak vagy „papírmásé-figurák” lennének: „*Nem cselekményekből és tettekből, nem is gondolati tézisekből állítja össze figuráit (ahol ehhez mégis közel kerül, pl. a vasárnaposok beszélgetéseinél, ott Lizó, Lesznai alteregója mindig közbeszól és szembeszegül valamilyen kis »kimozdító«, opponáló közbevetéssel), hanem problémáikból és léthazugságaikból. [...] figurái azonban mindvégig megőrzik egyénitettőségüket, bármily kis szerep jusson is nekik, ami csak úgy lehetséges, hogy Lesznai őket nem egyszerűen leírja, hanem problematizálja: mindegyik azért olyan eleven, mert az író az őket legfőbb létproblémájuknál, mintegy létezésük Achilles-pontjánál ragadja meg.*»⁵⁵⁵, éppen ezért: „*Amikor Alexa azt veti Lesznai szemére, hogy elengedi hősei kezét, nem veszi észre, hogy ez a regény egyik legfontosabb poétikai eszköze. Ami Proustnál a 'felismert főszereplő', az Idő előtti hódolat és bizonyosfajta trehánytság keveréke, az Lesznainál kompozíciós eszköz, mégpedig valami olyasmi, ami megint csak az ornamentikát szolgálja, abban az értelemben, ahogy az ornamentika lebontja a hierarchiát, és a dolgok jelentősége helyébe a dolgok jelentésségét állítja.*»⁵⁵⁶

Az „epizodisták”-hoz nemcsak egyéni létproblémáik, de meghatározott stilisztikai eszközök, következetesen alkalmazott hangvétel, a narráció modora és hangulata, sőt a szöveg műfajbéli módosulásai is szervesen hozzátartoznak. Az önmarcangoló, depresszív Berkovics

---

⁵⁵² Fenyő 1966. 8. old.

⁵⁵³ Horváth 1966. 52. old.

⁵⁵⁴ Lesznai 2010. 464. old. (1937)

⁵⁵⁵ Markója 2007. 107. old.

⁵⁵⁶ Markója 2007. 103. old.

János [Lesznai bátyja, Moskovitz Iván regénybeli alteregója] személyiségképe legjobban naplófeljegyzéseiben tükröződik, amelyek a regény bizonyos pontjain megjelenve magyarázatot adnak egyrészt lelki történéseire, másrészt olykor nagy időszakokat áthidalva jelentősen meggyorsítják a cselekmény előrehaladását, teret adva személyes reflexióknak, értékeléseknek is.

Testvére, Lizó rendkívül szociábilis, extrovertált személyiségének mélysége úgy válhat érzékelhetővé az olvasó számára, ha lelki rezdüléseit, életfelfogását és önreflexióit mintegy belső monológ formájában – testvére naplófeljegyzéseire hasonló funkcióval – levelezésének „közreadásával” mutatja be az író. Ezek a részletek olykor hosszú és megszakítás nélküli – akár 5-10 oldalas – egységként ékelődnek a szövegfoltyamba.

Egészen másként szólal meg Ági és Tamás pap a lelkiségtől a földi valóságig ívelő kapcsolata, vagy Ancsura ízig-vérig a realitások talaján álló erős egyénisége, mint Györgyi harsány és tolakodó, a színpaddal kacérkodó, majd félresikló alakja, vagy Aranyossyné szentimentális és tragikus, múltba révedő személyisége.

A regény történeteinek, epizódjainak ellenállhatatlan erejű sodrása van, amelyek a filmjelenetek gyorsaságával váltogatják egymást, felvillannak, hogy aztán már egy következő jelenetsor peregjen a szemünk előtt. Lesznai bravúros – és egyben fegyelmezetten szerkesztett – cselekménybonyolítása és mesteri stílusa éppen abban áll, hogy egyik epizódból a másikba váltva az eltérő minőségű és sajátosságú beszédmódokat váltogatja, amely tudatos szerzői intenció eredménye: *„Úgy éltem át a múltat, mint aki színpadon látná lejátszódni azt, amit rendszeren realitásnak fogadunk el. [...] A szereplőket ösmertem, megértettem és szerettem, bizonyos értelemben azonos voltam velük, ellentéteik feloldódtak bennem. Hanem a darab, amelyben szerepeltek, mindig rejtélyesnek tűnt fel előttem: valami megoldhatatlan végzet felé siető, kvalifikálhatatlan jellegű misztériumnak. Ez a színjáték hol burleszk volt, hol érzelmes pástorjáték, hol nagyszavú melodráma.”*⁵⁵⁷

A szereplők egyéniségéhez köthető beszédmód és stílus különböző, a fenti példákban is látott prózai formákat eredményez. Ezen változatokra az elemzők is felfigyeltek. Zsávolya Zoltán a „regénykarakterisztikumnak az említett kisformák felőli meghatározódása”-ról⁵⁵⁸ ír, míg Lenkei Júlia egy epizód kapcsán emeli ki a sajátos műfaji-formai megoldást: *„Laji, a primitív, jólelkű zabigyerék a történetben a frontról hazarohanva, teljes öntudatlanságban a lánchídi csatába*

---

⁵⁵⁷ Lesznai 2007.1 42. old.

⁵⁵⁸ Zsávolya 2009. 386. old.

*keveredve pusztul el, nem török meg sorsának vonala. Mindez nagyon rövid terjedelemben szorítva, balladaszerű kihagyásokkal, gyönyörűen ábrázolva.”*⁵⁵⁹

A jellemrajzhoz hozzájáruló legérdekesebb megoldás a párbeszédeltetés azon módja, ahol az előbeszédet – mintegy forgatókönyv- vagy jegyzőkönyvszerűen – írja Lesznai, amely annál is inkább találó, mivel éppen egy bírósági tárgyaláson elhangzottakat rögzíti:

„Johanec: Ha jót akartál, mért nem fordultál meg az almafa mellett?

Holubek: Mert az ökör nem bír megfordulni, beleakaszódik a szarva a vadalma ágába.

Johanec: Azért szántottál négy rőffel beljebb a földembe, és be is vetted a kukoricáddal?

Tekintetes bíró úr, a kukorica magasra nő, hosszú árnyékot vet, azzal is rontja a rozsomat.

*Holubek: Engem meg kórházba köllött vinni. Megöltél, Johanec, agyongyilkoltál. Igenis, tekintetes bíró úr, majdhogy belehaltam a sebembe.”*⁵⁶⁰

A szövegtestben megjelenő vendégműfajok, a beékelődő formai megoldások közül kiemelkedik a mese, amely megjelenhet elmondott történetként,⁵⁶¹ mesemagként, meseötletként,⁵⁶² egy mesei motívum felhasználásaként,⁵⁶³ a történetmondás vagy a mese megtalálásának örömeiként.⁵⁶⁴ Lesznai szenvedélyes mesélőkedve a regény fő kompozíciós és stilisztikai eszközévé vált, egyben erősítve a műfajok közti átjárhatóságot: *„Elutazásom előtt, máj. 25-én még Málinál vacsoráztam: felolvasta regénye egyik új fejezetét – úgy olvasta, mint az ősi mesemondó, az elbeszélő született kedvével. Máli megőrizte ezt az örömet és ezzel együtt a fiatalságát.”*⁵⁶⁵ A meseszerűség egyrészt a szerző és „bábocskái” mindennapi élménye, hiszen: *„Ez a világ tele volt szöve mese-elemekkel, színes és szép volt, mély jelentőségű és bohókás, kegyetlen és kegyeket osztó – akár a népmese.”*⁵⁶⁶ másrészt korlátaikat is jelzi, hiszen a regény igen kevés szereplőjének adatik meg, hogy kiléphessenek ezekbe a távoli – a birtokuk vagy falujuk határain kívül eső – terekbe. Különleges szerepet kap – a szinte felfoghatatlan, éppen ezért a mesék Óperenciás tengerén túl eső világ – Amerika. Kevés embernek lehetett pontos fogalma arról a századforduló Magyarországon, hogy milyen is lehetett az a távoli kontinens,

---

⁵⁵⁹ Lenkei 2007. 56. old.

⁵⁶⁰ Lesznai 1966. II/16. old.

⁵⁶¹ Lesznai 1966. II/128. old.

⁵⁶² Lesznai 1966. I/528. old.

⁵⁶³ Lesznai 1966. I/529. old. és II/191. old.

⁵⁶⁴ Lesznai 1966. I/75. old. és II/139, 150. old.

⁵⁶⁵ Lenkei 2003. 204. old.

⁵⁶⁶ Lesznai 2007.1 43. old.

különösen akkor, ha ezek a parasztemberek még talán a falu határán sem igen léptek túl: „*Nem is ide a szomszédba, te gyáva! Messzebb, sokkal messzebb kéne menni ... túl az Óperenciás tengeren! - Ne tréfálj. Olyan nincs is. - Nincs ám? Hallottál-e már Amerikáról? Ott seprűvel kotorják össze az aranyat. Úr nincs ott, mindenki egyforma, nem parancsol senki.*”⁵⁶⁷ „*Amerikát beszélték, mindenki csak azt beszéli. Nagyot változott idehaza a világ, amióta az a nagy sziget felbukkant az Óperenciásban. Kinek a fia készül oda, kinek meg az ura. [...] Föld alatt túrnak ott a kivándorolt lizskaiak, fekete bányákban, meg masinák közt robotolnak: [...]*”⁵⁶⁸

A mesék mellett a regényben – akárcsak a naplóban – nagy szerepet kap a mágia és az álom: „[...] *eltévedek a rózsakert tekervényes ösvényein. Egyszerre csak leszáll a gólya, és nyomomban lépked. Hosszú a lába, piros, éles a csőre. Tudom, hogy a gólya hozott, tehát el is vihet, ha akarja. Félek, gyorsan szedem a lábamat, fellibben a szoknyám, a hátsóm csupasz, mert nincs felgombolva a nadrágom. Te György, az a furcsa: magamat is látom ilyenkor a rózsakerttel együtt. Hátról látom a Lizót, nyomában a gólyával...- Persze, te teremted a rózsakertet, benne magadat s ellenségedet, az arkangyalt is. Éles csőrét belefúrja a hátsódba, és kiüldöz a paradicsomból. Álmodtad, Éva, vagy valóban így volt?*”⁵⁶⁹

Lesznai ornamentális szemléletének legjelentősebb megnyilvánulási formái a regény vonatkozásában: a rész-egész-egység elve, a műfaji sokféleség, az epizodikusság, a hierarchia-nélküliség vagy éppen a mellérendelés.

Lesznai ornamentális világképének másik legjellegzetesebb eszköze: a szőnyeg-öltés-hímzés szimbolikája a regényben is megjelenik, ami egy textiltervezéssel és hímzésekkel foglalkozó művész esetében kézenfekvő hasonlatként is hathat, ám Lesznai az epizodikusság fogalmának bevezetésével és regénybeli alkalmazásával az epikában is megvalósította az „öltések” egymás mellé sorolásával kialakított kép elvét. Ahogy a fentiekben is láthattuk, a rengeteg szereplőt és cselekményszálát mozgató regény olyan epizódok egymás mellé sorolásából áll, melyek egy-egy szereplőhöz köthető, önmagukban is zárt eseménysort mondanak el. Ezek egymásmellettsége adja e sokszínű, sokárnyalátú tablót: így regénye nem más, mint emlékekből szőtt szőnyeg, amit az olvasó lába elé terít: „*A regény [...] megőrzi a meséből annak*

---

⁵⁶⁷ Lesznai 1966. I/118. old.

⁵⁶⁸ Uo.

⁵⁶⁹ Lesznai 1966. II/36. old.

*lényegét: a történetek egyneműségét, ami a regényesemények és figurák a mellérendelés folytán is ornamentális szövegszőnyegét hozza létre.*⁵⁷⁰

A szőnyegszerűség, az elemek egymás mellé sorolása, a hierarchia megszüntetése nemcsak a szerkezeti sajátosságokban érvényesül, de a motívumok szintjén is több alkalommal megjelenik: *„Körülöttük feléledt a dohányszag és a szerteheverő medvebőrök illata. Leghátul egy óriás perzsaszőnyeg terpesztette különös mintáját a falra. Milyen csúf virágok, gondolta Hacsek. Élesek, mint a kés, rozsdaveresek, mint az alvadt vér. Szegény ember ő, de semmi pénzért nem aggatna ilyen boszorkányos szőnyeget a falra.*⁵⁷¹; *„Vera nem szerelmes belé, csak bizalommal sétál a lelkén, mint egy elébeterített szőnyegen...⁵⁷²;* *„Múlik az élet, és adós marad a sok kapott gyönyörűségért. Szőnyeget kéne szőni napjaiból, hogy az Úristen lába elé terítse. Azon sétálna feléje a boldogságot hozó angyal.*⁵⁷³

Lesznai ornamentális világszemléletének princípiumai között vettük számba a kompozíciós rend és a világrend szoros összefüggését, amely nézete szerint az ábrázolás mikéntjében (pl. a perspektíva-rendszer típusában) tükrözi az adott kor és társadalom uralkodó világnézetét és világmépét. E princípium a regény kompozíciós rendjében, és azon belül elsősorban a térrel, a térhasználattal és a térfelfogással, az otthon-tudattal kapcsolatban érvényesül.

Lesznai regényére a kettős térszerkezet a jellemző. Egyrészt a valódi tér, a jelenlévő dimenzió, ahol az esemény játszódik, másrészt azok a virtuális helységek és vidékek, amelyek visszaemlékezésekből, utalásokból, párbeszédéből vagy egyéb másodlagos megjegyzésekből válnak ismertté. A regény szerkezete két nagy részre osztható, mely többé-kevésbé egybeesik azzal a határral, amelyet a két kötetbe rendezés miatt is érzékelhetünk. A szerkezeti részek ettől eltérő módon is meghatározhatók, mint azt Lesznai a tematika alapján megtette: *„Alakilag a regény három fő részre oszlik. Első rövid bevezető része a dédapák az 1860-as évek világáról szól – Ezt az utódok mítoszt látó szíveiben ábrázolom – úgy, ahogy mi láttuk. Mítosznak is neveztem el azt az első részét. Misszió, elhivatás a második rész neve – kissé ironikus alhanggal. Ez a múlt század végi és század eleji generációknak története, akik abban az illúzióban éltek, hogy*

---

⁵⁷⁰ Markója 2007. 101. old.

⁵⁷¹ Lesznai 1966. I/487

⁵⁷² Lesznai 1966. I/609

⁵⁷³ Lesznai 1966. II/20

biztos talajt taposnak és biztos kézzel viszik át a jövőbe apáik munkájának gyümölcsét. A harmadik rész címe: Valóság- mely ebben az esetben egyértelmű az összeomlással. Ez az összeomlás a természeti katasztrófa erejével és váratlan sebességével következik be. Nem hagy maga után semmit – csak kopár szakadékok. Mégis úgy érzi az író – hogy az élet ereje törhetetlen – és feltámadást vár a jövőben. A formáló erők új világot fognak teremteni az egysejtűekkel benépesített káoszról.”⁵⁷⁴

Az első kötet cselekménye kevés kivétellel a Berkovics birtokon Liszkán, és Jeszenőn, a Cserháthy uradalomban játszódik. E kötet első részében a Cserháthy család generációival ismerkedünk meg a szabadságharc időszakától kezdve, míg az első kötet második részében a Berkovics család őseivel találkozunk mintegy két generációra visszamenőleg. Ez a visszatekintés Berkovicsék esetében nagy tereket fog át (Kassa, Rozgony, Pest, Bécs, Liszka) és a Cserháthy dinasztia statikusságával szemben jól példázza azt a – kényszerű – mobilitást és instabilitást, amelyet a zsidó család generációinak kellett megtapasztalnia, mielőtt saját földhöz juthattak volna,⁵⁷⁵ kialakítva egy „röghöz kötött életformát”. Berkovics doktor egyetlen célja a birtokvásárlással az volt, hogy „*dinasztiát alapítson*”⁵⁷⁶ (akkor, amikor a Cserháthy család már több generáció óta a magyar nemesek között tudhatta a családját, és ugyanazon a földön gazdálkodhatott), megteremtve annak lehetőségét, hogy fia életkörülményeiben is azonos legyen bármelyik magyar nemessel, és így azonos esélyekkel indulva, azonos háttérrel vehessen majd részt a politikai életben, ami elvezethet a család és Berkovics István teljes befogadásához, asszimilációjához: „[...] *a kúriák világában, hol mindenki saját portája tornácáról, saját familiája fészkeiből nézte Magyarországot: István először érezte magát idegennek, gyökértelennek. Kedvetlenül tért vissza Pestre, apját meglátogatni. Az öreg úr megdöbben [...] - a fiú mégis kétkedik, nyugtalan. El kell hárítani róla az ahasvérusi átkot! [...] Fianak, hogy olyan úr lehessen, mint a többi [...] - biztos talaj kell, föld, melyen megvethesse a lábát, melybe belesüllyeszthesse a gyökereit; [...] Berkovics doktor birtokot fog venni, és nem nyugszik, míg olyan foglalkozást nem lel István számára, mely helyes mederbe tereli politikai aspirációit.*”⁵⁷⁷ A két család alapvetően eltérő helyzetét példázza a két gyökeresen eltérő regénytér a cselekmény

---

⁵⁷⁴ Lesznai 2007.1 44. old.

⁵⁷⁵ A zsidók számára a korlátlan föld- és ingatlanvásárlás lehetősége lényegében a polgári jogegyenlőség kimondásától – 1867-től – vált lehetővé.

⁵⁷⁶ Lesznai 1966. I/100. old.

⁵⁷⁷ Lesznai 1966. I/97. old.

előkészítésében, ezzel is kialakítva a családok helyzetéről egy olyan képet az olvasóban, melynek ismeretében a később bekövetkező változások radikalitása minél pontosabban értékelhetővé. Míg a birtok szempontjából a Cserháthy család statikus helyzete nem változik a cselekmény során, addig Berkovicsék labilis helyzetükből kilépve a birtokvásárlás által látszólag egy, a Cserháthyékhoz hasonló statikus helyzetbe jutnak. Erről hamarosan kiderül, hogy csak csalóka ábránd: Berkovics István a dzsentriknél is dzsentribb életformája párosulva a gazdálkodáshoz való tökéletes hozzá nem értéssel, és idealista, a termelést megreformálni kívánó elképzeléseivel hamarosan visszajuttatja a családot függő helyzetéhez. A birtokuk lassan eladósodik, a gazdálkodás pedig bérlők kezébe kerül.

A Berkovics-birtok a hozzá tartozó kerttel minden – történelmi, sőt lelki és tudati – változás tükrévé válik. A kert (a családi ház, a családi fészek és azok közvetlen környezete), amelynek eredeti – kettős – funkciójára Babarczy Eszter hívja fel a figyelmet, mindennek mércéje: *„A kertről való gondolkodás Európában többé vagy kevésbé rejtve mindig megőrizte kettős gyökerét: azt, hogy minden kert az Édennek (egy más kor ízlése szerint az Elíziumnak) mása, újrateremtési kísérlete, s hogy az Éden az emberi gyönyörűség par excellence helyszíne, másfelől pedig azt, hogy a kert megszelídített, értelmezett, emberi mesterséggel, emberivé tett természet.”*⁵⁷⁸ A kert az európai irodalomban a gyerekkor tematikájával együtt az alaphivatkozások közé tartozik,⁵⁷⁹ így e szimbolikus jelentéssel teletűzdelt lokusz nem ritka más családregényekben sem – különösen tágan értelmezve a család „főhadiszállását”, és a kert fogalmát kiterjesztve arra a védett közegre (házra, lakásra, kerületre, vidékre), ahol élnek.⁵⁸⁰

A kert Lesznainál nemcsak egy elképzelt helyszín. A regénybeli birtok és kúria közvetlen mintaképeül szolgált az alsókörtvéyesi „kastély”, ahol Lesznai gyerekkorát töltötte: *„Ha futni engedem képzeletemet, úgy mondanám, hogy valamikor a középkorban kezdtem, elmaradt felvidéki faluban, mégpedig egy kastélynak nevezett kedves öreg házban, amely már akkor is kacsalábon forgott elavult illúziók kellős közepén...”*⁵⁸¹

A kis Lizó számára a világ kezdetektől fogva azonos ezzel a tökéletes kerttel. Amikor a regényben először találkozunk vele, ebből a védett édenből, a számára tökéletesen belátható és

⁵⁷⁸ Babarczy Eszter: *Kertekről*. In: A ház, a kert, az utca. József Attila Kör - Balassi Kiadó, Bp. 1996, 229-230. old.

⁵⁷⁹ Fogarassy Miklós: *Világosság/sötétség - Nádas Péter prózájáról* In: Életünk 1978/2 151. old.

⁵⁸⁰ Balassa Péter: *Tagadás és Menekülés*. In: Nádas Péter Kalligram Kiadó Pozsony 1997, 91. old.

⁵⁸¹ Lesznai Anna önéletrajza MTA Ms 5982 / 128 (gépirat másolata, 1959)

belakható térből – a kitágított anyai ölelésből – tekint le a számára ismeretlen, mégis vonzó és határtalannak tetsző világra: „*Odafenn Berkovics Lizó, a kastélybeli hároméves kislány mélyen kihajolt a falon. [...] Lizó pufók arcát kövér, meztelen karjára hajtotta és nézett és nézett.*”⁵⁸² A fal két világot választ el egymástól: „*A kert nagyon nagy volt, de már el lehetett jutni a végére, csak kijutni nem lehetett belőle. Mert a kerten túl minden egészen más, ott minden megváltozik. Ott nagy mező van, parasztok dolgoznak rajta. Ökör is járt ott, de urak nem. A kert fala csak a rózsakertig ér, azon túl nincs még sövény sem, de azért se ki, se be. A parasztyerek is megállnak a kert szélén: bebámszokodnak, de nem tudnak bejönni. Ez így van. Ilyen a kert.*”⁵⁸³ Lizó még nem tud, és nem akar dönteni arról, hová is kellene igazából tartoznia: „*Lizó örökké itt szeretne maradni, olyanná válni, mint az idevalósiak, akiknek világa tele eperrel, rózsával, veres mogyoróval, családi emlékekkel és jövő esztendei termést előreszimatoló álmokkal. Lizó itt érzi magát valóban odahaza...Kár, hogy annyi másféle világ van, melyben szintén el tud merülni. Kár, hogy az ember még tizenhat esztendőskorában sem döntötte el, hová tartozik!*”⁵⁸⁴ Ennek ellenére egyre nyilvánvalóbbá válik számára, hogy a falon belül élni nemcsak tökéletes védettséget, de elzártságot is jelent mindazoktól a dolgoktól, amik a falon túl vannak: „*Én tetőtől talpig idevalósi vagyok - védekezett Lizó. De a kertjét ostromolni már idegen szépségek hadihajói közeledtek. [...] Tudomásul kell venni, hogy másutt is lehet, másutt is kell élni, nemcsak Liszkán. S mert Lizó szívén is átcikázik néha az ilyen eretnek vágyódás, annál dacosabban védi gyerekkora búvóhelyeit, a kastély boldog menedékét, a kert játékos és szerelmetes ösvényeit, az egész változni tunya, drága Liszkát.*”⁵⁸⁵ A regénybeli Faludi Ákos, aki Jászi Oszkár személyiségjegyeit viseli magán, így válaszol Lizó gondolataira: „*Maga úgy él itt, mint valami elvarázsolt szigeten. Mit sem tud arról, ami a kert falán túl történik. Megdöbbenne, ha egyszer szembe kellene néznie a faluja valódi arcával.*”⁵⁸⁶ Lizó makacsul ragaszkodik szigetéhez, ahonnét csak akkor kell elmennie, mikor férjhez megy. Ez a szakítás semmi jót nem hozott Lizó számára. Házassága kudarcba fulladt. A külvilág ezzel az indítással mindvégig ambivalens közeg maradt Lizó számára: „*A szállodai ágy széles volt, akár a tutaj, himbált a rendetlen, feldúlt szoba hullámain. Lizó az ágy peremén ült. [...] Feleség, feleség - ismételte magában, mintha gyakorolná ezt a sorsfordulót jelentő szót, amely kettémetszette az életét. Aki itt didereg most, az csak Lizó fele,*

---

⁵⁸² Lesznai 1966. I/206-207. old.

⁵⁸³ Lesznai 1966. I/218. old.

⁵⁸⁴ Lesznai 1966. I/508. old.

⁵⁸⁵ Lesznai 1966. I/533. old.

⁵⁸⁶ Uo.

*annyi se; a java odahaza maradt. Késsel hasították ki a kertje testéből.*⁵⁸⁷ A kert – házassága után – állandó visszavágyódásának tárgya lesz, lelkének minden rezdülése tükröződik a kertben, kerten is. Visszamenekülne a falak mögé, hazaköltözik a szüleihez Liszkára, már egy új életet hordozva: „Az az asszony, aki ott raboskodott a pesti lakásban, nem is ő volt. Liszkán ismét a régi lehetne. [...] Asszonyi élete kitepte kertje lángjaiból, de nem hozott neki semmit. Mégiscsak történt vele valami, másállapotba került. [...] Lizó cipője orrával bökdöste a lépte alatt táncoló naptallérokat. Hogy lehessen visszamenni oda, ahol sohasem volt az ember? De ha sohasem volt ott, mért nincs most idehaza Liszkán? Megváltozott. Még ijesztőbb: Liszka változott meg. Mialatt a gyermek a földön kuporog, a feje felett sárgulnak a fák. Sötétben megváltoznak a képek. [...] Már nem a világ, csak Liszka. Lizó saját magát is elhagyta, amikor elment a kertjéből. De csoda nem történt vele.”⁵⁸⁸

Liszka, a tündérgert szerepe a regény terének tágulásával párhuzamosan, mikor a történet nagyobb része már Pesten játszódik, fokozatosan megváltozik. Ezt szükségessé teszi a cselekményben megjelenő történeti és politikai változások bemutatása, melyek egyszerűen nem történhetnek meg másutt, csak az ország fővárosában. A kert védett, biztos, statikus belső világával szemben, mely volt, van és lesz („Igazi kertbe bele kell születni. Amikor én a világra jöttem, itt már minden készen volt, és itt is lesz még, ha meghaltam. Ez a biztonság.”⁵⁸⁹), a város élete rendkívül instatikus, nagyon gyorsan változó. A cselekmény és a történések helyszínei itt megsokszorozódnak. Míg Liszkán a szereplők a kert és a ház egyes részei között ingáznak, és míg minden jelentős esemény e gócpontokban, „asztal és ágy közt” játszódik le, addig a városban a helyszínek és a megszorodott szereplőgárda gyakran és gyorsan váltogatja egymást, ezzel is megakadályozva annak lehetőségét, hogy a cselekményen túl a szereplők lelki és szellemi világába betekinthessünk. Egyre inkább előtérbe kerül a dokumentaritás, a történelmi események és a szellemtörténeti, kulturális közeg és folyamatok leírása. Az érzelmi reflexiók ezzel párhuzamosan egyre inkább háttérbe szorulnak.

Ebben a gyorsan változó világban is van azonban egy sziget, mely zártságával és pontos játékszabályaival egy szellemi műhelyt alakíthat ki. Ez a formáció a regényben egy intellektuális kör, melynek dokumentatív pontosságú megjelenítéséhez a Vasárnapi Kör néven ismert társulás adta a mintát. Az élet és a művészet, a Werk-koncepció megvitatásával valóban kiemelkedő és

⁵⁸⁷ Lesznai 1966. I/668-669. old

⁵⁸⁸ Lesznai 1966. II/7- 8. old

⁵⁸⁹ Lesznai 1966. I/537. old

egyben izolált – virtuális – helyet tudhattak magukénak az 1910-es évek második felének oly sok esetlegességgel megtűzdelte, kilátástalan, „lesz-ami-lesz” világában. Ez a tudatos izoláció házi árkádiát keresett magának kezdetben abban a házban, ahol a beszélgetések vasárnaponként visszatérően lezajlottak. Később összekapcsolódva a Tanácsköztársaság kommunisztikus felfogásával, egy művésztelep tervezett megalapításával a vidéki örömök és a művészet Parnasszusát szerették volna kialakítani, hol másutt, mint Liskán: *„Ha valaha meglesz a mi Magyarországnak, művésztökhont csinálunk Liskából! Valami ideális kolostorfélét, ahol ki-ki zavartalanul élhet hivatásának. Magát tesszük majd meg háziasszonynak. Minden úgy marad, mint most, csak boldogabb falu veszi körül a kertjét.”*⁵⁹⁰ A körtvélyesi Moscovitz-birtokról köztudott volt, hogy gazdája szívesen fogadta a legkülönbözőbb nézeteket valló embereket házában és birtokán: *„Körtvélyes már nem szalon volt, inkább afféle irodalmi és művészeti alkotóház, antifasiszta sziget a fasizálódó Európában, ahol emigránsok is szívesen látott vendégek voltak, és ahol időnként egész nemzetközi társaság gyűlt össze.”*⁵⁹¹

Sokan és sokféleképpen emlékeztek vissza a Körtvélyesen eltöltött időkre, a későbbi személyes sorsa ismeretében legszívszorítóbban Fenyő László egy Lesznai Annához írott verses levelében: *„Vendég vagyok, szerény mosolyú vendég, / szeretet tart itt, mennék, mégis mennék, / fáj ez a béke, nyugtot nem lelek. / lomb, levegő, lelkem, mind olyan őszi - / Ki tudja, a hold mért szeret időzni, / ha felkel a templomtorony felett? [...] Isten veled, / csókoltatom az alkonyat beérett illatú / páráit az augusztusvégi Ondova felett”*⁵⁹²

E jól tagolt kettős térszerkezet (a kert világa – a kertfalán túli világ) párhuzamba állítható a zárt, illetve nyitott, az önmagukban álló és az iránnyal bíró alakzatok kérdéskörével Lesznai ornamentális világnézetében. A kert – a falu – a helyi vallási és társadalmi közösség – a vármegye világa egyre bővülő koncentrikus köreivel veszi körül a szereplőket. Minél távolabb kerülnek az abszolút biztonságot adó középponttól, annál labilisabbá válik személyiségük, annál nagyobb kihívásokkal kell szembesülniük: *„Apró lokális díszlet, egy falu utcája, egy tatározásra szorult kastély, egy pesti kávéház - ez annyi, amit meglátnak a nagyvilágból. A kivételek kevesen vannak - magánosok és Kasszandra sorsa jutnak.”*⁵⁹³

---

⁵⁹⁰ Lesznai 1966. II/150. old

⁵⁹¹ Vezér 1979. 118. old.

⁵⁹² Fenyő László: *Levél Körtvélyesre*. In: Nyugat, 1937. I, 45. old.

⁵⁹³ Lesznai 2007.1 44. old.

A két közeg ábrázolása kétféle írói beszédmódot tükröz. Míg az első egységben az események sodrása töretlen, az epizódok nagyon gyorsan váltogatják egymást, addig a második egységben egyre nagyobb szerephez jutnak a belső monológok, hosszúra nyúlt elméleti, filozófiai viták leírásai, pontosabban rekonstruálási kísérletei. Érzékelhető, hogy Lesznai mesélőkedvéhez és képességéhez jóval közelebb állnak, és így jobban sikerültek a falusi világ történéseinek leírásai: „*Igaz, hogy a paraszti világ mozgásának ezt a drámai-lírai erejét később, a századeleji városi intellektuális nyugtalanság és az első munkásmegmozdulások kívülről való rajzában Lesznai már nem éri el. Itt az ábrázolóeszközök között túlságosan is előtérbe kerül (nyilvánvalóan konkrét élmények hatására, de általuk nem igazolhatóan) a polémia és a publicisztika.*”⁵⁹⁴

A dinamizmus, a mozgás, a kifelé mutató irányok akkor érzékelhetőek a regény menetében, amikor a történések és események előrehaladtával, a mikroközösségek (a család vagy családok) szintjéről, egyre nagyobb közösségek felé nyit az író. A regény kereteinek kitágításával párhuzamosan azonban elsődleges cél marad a különböző események családok életére tett hatásainak ábrázolása. A távlat növelésével bemutatható, hogy a történelmi és társadalmi események nem csak néhány ember magánéletében hagynak nyomot. Minden változás nagyobb jelentőségűvé válik, mihelyst az író más családok, vagy kisközösségek életét is bevonja a cselekménybe. Itt újra fontossá válik a családregényeknek azon gyakori jellemzője, hogy két olyan család élete fut párhuzamosan a regény lapjain, melyek társadalmi hovatartozásukat, vagy éppen vallásukat tekintve különböznek. Ezzel bemutatható, hogy minden, a világban bekövetkező változás kisebb vagy nagyobb mértékben általános érvényű, azonos vagy éppen ellentétes előjellel okoz változásokat a családok életében.

A korábban vizsgált epizodikusságot is erősítheti az a tény, hogy a regény egy zsidó (és egy keresztény) család több generációjának történetét mutatja be. A zsidó családregényekben a generációk egy többé-kevésbé adott séma szerint követik egymást, rögzítve a huszadik századi zsidóság életében bekövetkezett (illetve lehetőség szerint adott) változásokat: hogyan lesznek az ortodox, hithű, „fekete, kaftános” zsidókból a következő generációban feltörekvő sikeres üzletemberek, vagy éppen a tanulás révén felsőbb, intellektuális körök felé kacsingató polgárok? Az ő utódaik a nagypolgári, ősi magyar nemesi, sőt arisztokrata körökkel kapcsolatba lépő személyek, akik a végső integráció érdekében jutnak el a kikeresztelkedés vagy éppen a

---

⁵⁹⁴ Földes 1966. 1493 old.

vegyesházasság gondolatáig, illetve megvalósításáig. A regények fő szempontja természetesen e folyamat felvázolása mellett, azoknak az áldozatoknak és küzdelmeknek bemutatása, amit mindezért a zsidó szereplőknek fizetniük kell. Ám a kudarc és a bukás elkerülhetetlen: nem ismerünk olyan magyar zsidó tematikájú családregeényt,⁵⁹⁵ ahol ez ne következne be. Ennek nagyon különböző, a polgári életet bemutató klasszikus világirodalmi családregeényekből jól ismert sémái vannak: gyermektelenség, a házasság felbomlása vagy megkeseredése, betegségek, a mindkét oldalról való kitaszítottság, kudarcok sora.

Lehet e végcélja, tökéletesen indokolható, befejező pontja – Lesznai szavaival élve: „megoldása” – egy családregeénynek? Merre futnak, milyen célra törnek ezek az összefonódó, majd szétváló eseményszálak, hiszen a család, a dinasztikus gondolat feltételezi a folytonosságot? Határpontként a család életének olyan eseménye áll, mely hosszú időre predestinálja a dinasztia életét: bukását vagy felemelkedését. Ez utóbbi alternatíva nem jellemző a polgári családregeény típusára. A dinasztia folytonossága megszakad, felemelkedésének és érvényesülésének lehetősége és esélye elenyészik. Nincs ez másként Lesznai regényében sem. Erre már a mű megírása közben felmerült különböző címlehetőségek is tisztán utalnak. Az eredeti címterv *Béke és pusztulás* is két élesen elhatárolható időszakot jelölt volna: a kerthez kapcsolódó Édent, és az azt szétromboló, a világot felforgató bukás periódusát. A történet iránya e címváltozat esetében is egyértelmű. Hangulatában sokkal homályosabb és titokzatosabb, a sorsszerűséget és az eleve elrendeltséget kevésbé nyilvánvalóvá tevő cím a *Kezdetben volt a kert*. Itt a „kezdetben” szó hangulata még nem előlegezi meg a regénybeli folyamat irányultságát. Azonban már ebben az összetételben „Kezdetben volt a kert” lehetetlen a bibliai édenkert, és ebből eredően a kiűzetés képzetét mellőznünk. Nem kétséges, hogy egy, a régi értékek elvesztését, eltűnését bemutató folyamatot követünk nyomon: a kiűzetést az Édenből. E folyamatot vázolja fel 1932-ből származó részletes regénytervében Lesznai Anna: „...a 80-90-es évek még látszólag ép dzsentril világa, az érintetlen középkori falu végső búcsúja, melyet a XX. század elején Amerika, majd a világháború átgyúrnak. Megmutatni, hogy a vár még majdnem érintetlenül fennáll, de belül a termiták úgy kirágták, hogy egy fuvallatra feldől. Megéreztetni a dzsentrinek nevelt kislány intenzív benneélését ebben a világban, a amint felébred benn zsidó és outsider voltának tudata,

---

⁵⁹⁵ Például: Hatvany Lajos: *Urak és emberek* (1927); Ambrus Zoltán: *A Berzsenyi-dinasztia* (1928); Újvári Péter: *Az új keresztény* (1907); Csiky Gergely: *Az Atlasz-család* (1889); Komor András: *Fischmann S. utódai* (1929); Kóbor Tamás: *Ki a gettóból* (1911); Földi Mihály: *A Halasi Hirsch fiú* (1926).

*...benne, csak benne válik, éppen mert outsider, teljesen öntudatosá ez az elmenő világ. Keres kiutat, de túlságosan benne van idegileg és ösztönösen, hogy kijusson belőle az igazi forradalomba. Leül tehát a két világ határán és nézi, festi őket, illetve visszafelé ábrázol és előre gondol.”*⁵⁹⁶

De mindemellett felmerül a kérdés: ha kezdetben volt a kert, akkor az idő elmúltával, mi lesz mindebből, mi lesz azután? Lesznai leveleiben és a regény munkálataihoz kapcsolódó feljegyzéseiben visszatérően egy végzet felé siető misztériumról beszél: olyan dolgok összességéről, melyek öröknek látszanak, és éppen ezért – mivel tudjuk: semmi sem örök vagy változatlan – elvesztik formájukat: eltöröltetnek vagy megmásulnak: *„Már gyerekkoromat is beárnyékolta a »lehetetlenség és valótlanság« érzete – az a sejtelem, hogy hirtelen megváltozik minden, s beleömlik egy tragikus feloldásba, amely sosem lehet megoldás.”*⁵⁹⁷ Az emberek kihálnak a kertből, a falakon túli világból lassan Lizó számára is több látszik, mint amit három évesen a kerítésen kihajolva láthatott, akár a Berkovics család feudális anakronizmusából, a nemzetiségek közti villongásokból, vagy éppen a parasztok hányatott sorsából. A folyamat lépésről-lépésre halad előre, de minél védettebb közegből származnak a szereplők, a tünetszerű jelenségek annál később, de nem kevésbé élesen érintik meg őket.

A regény ornamentálisához a szerkezet mellett hozzájárulnak a prózapoétikai eszközök: a látványok plasztikus leírásai, a növény- és állatvilág jelenségein alapuló hasonlatok, a mitológiai és bibliai motívumok átvételei, az intertextuális kapcsolatok, az irodalmi allúziók és a tájnyelvi emelek használata, azaz összességében *„a természetközponitúan és/vagy mágikusan ornamentikus-organikus alakzatokat megképző, felragadó: működtető külső-belső leírások gyakori alkalmazása”*⁵⁹⁸, illetve a *„tárgy- és milióvilág önkéntelenül tervezettségi ornamentikává szerveződő lényegisége”*⁵⁹⁹.

Lesznai gyakran él a nőiesség – ritkábban a férfi princípium – jegyeit természeti jelenségekre vonatkoztató, gyakran erotikus adaptációjával, illetve az antropomorfizálással: *„[...] lefelé tartott a hűvös lankának, melynek puha hajlásából egy testvérdomb csecse emelkedett ki.*

---

⁵⁹⁶ Idézi: Vezér 1979. 110. old.

⁵⁹⁷ Lesznai 2007.1 42. old.

⁵⁹⁸ Zsávolya 2009. 378. old.

⁵⁹⁹ Zsávolya 2009. 383-384. old.

*Körös-körül csupa kerek dombocska. Józsi ki szerette volna nyújtani a kezét, hogy megsimogassa őket*⁶⁰⁰, „*Feljebb a lankán egy araukária szemérmetlen, biborszínű vesszője meredt elő a kelő hold fényébe*”⁶⁰¹; „*a fa meztelen húsa fehéren buggyan ki a kéregből...*”⁶⁰²; „*Csípős, hűvös reggel váltotta fel a langyos éjszakát; tiszta, józan napsütés. Megnyugtató volt a meztelenül meredező akácsor aszkétikus, csontos kifosztottsága.*”⁶⁰³

Megjelennek az állatvilágból vett hasonlatok is: „*Úgy lépked, mint a fajkanca.*”⁶⁰⁴; „*Három szál haj van a fején és alatta csupa rózsaszín bőr, mint a malacé.*”⁶⁰⁵; „*Szegény mama úgy futkos a ház körül, mint egy megriadt tyúk...*”⁶⁰⁶; „*A bőrönd úgy hevert a földön felfakadt hasával, mint a dög.*”⁶⁰⁷

A látványok és színek oly plasztikus megfogalmazást nyernek a leírásokban, hogy szinte azonnal megjelennek szemünk előtt a Nyolcak körének markáns és intenzív színfoltokból összeállított képei és Lesznai ornamentális terveinek tarkasága: „*Amott felbukkant a kertész alakja a veteményesből. Szoros halinába bújtatott lábaszára girbegurba; inge aranyszínt öltött a vörös agyagföld szomszédságától. Arca rézveres, és ha lehajlik a paradicsombokrok közé, még veresebb lesz az erőlködéstől.*”⁶⁰⁸.

A regényben is feltűnik – példázandó a műfajok közti átjárhatóságot is –, Lesznai versesköteteinek szereplője, lírai alteregója, Meluzina figurája: „*Ha a lizskai kisasszony repülni tudna, felvenné tollruháját, és elindulna feléje, ő meg innen kissé rézsút emelkedve szállna elébe; a tengerszem partján találkoznának.*”⁶⁰⁹.

Lesznainak a 20-as évek elejére datálható ún. bruegheli korszaka, mikor paraszti tematikájú életképek festésével foglalkozott, a regény leírásaiban is megjelenik, a látvány olyan erővel verbalizálódik, hogy magunk előtt látjuk Lesznai képeit: a mise után a falu fája körül gyülekező, pipázó, üldögélő, de legfőképpen hallgató parasztokat,⁶¹⁰ a kondások és gulyások

---

⁶⁰⁰ Lesznai 1966. I/298. old

⁶⁰¹ Lesznai 1966. I/327. old

⁶⁰² Lesznai 1966. I/672. old

⁶⁰³ Lesznai 1966. I/415. old.

⁶⁰⁴ Lesznai 1966. I/53. old.

⁶⁰⁵ Lesznai 1966. I/223. old.

⁶⁰⁶ Lesznai 1966. I/335. old.

⁶⁰⁷ Lesznai 1966. I/237. old

⁶⁰⁸ Lesznai 1966. I/338. old

⁶⁰⁹ Lesznai 1966. I/282. old

⁶¹⁰ Lesznai 1966. I/85. old

reggeli útját állataikkal,⁶¹¹ a varjaknak tűnő és összebújó vén nenőkéket,⁶¹² a körmenet résztvevőit⁶¹³ vagy a falu főterének vidám vasárnapi sereglétét.⁶¹⁴

A szöveg hasonlatai között nagy szerepet kapnak az ószövetségi hagyomány elemeit felhasználó szerkezetek, szó szerinti idézések, rájátszások, allúziók, az eredeti szöveg hangvételére vagy éppen stílusára történő utalások formájában: „*Miért is jött ide? Jobb lett volna Pesten maradnia. István fiát küldhette volna a birtokot átvenni. Fiataloknak való a strapa, sőt talán az uraskodás is. [...] Még megbetegszik; meg talál halni, mint Mózes, mielőtt bejut az ígéret földjére...*”⁶¹⁵; „*Persze, az ő felesége, a Rezsín sem tud semmihez, azt selyembe burkolva tartották hatvan esztendeig, mint a tórát.*”⁶¹⁶; „*Lizó válla, nyaka is fehéren buggyan ki a levetett kartonruhából: »A te nyakad, mint az elefánttetemből csinált torony, a te szemeid, mint az Ebson-beli halastó.« Lizó belebámul a tükörbe: vajon ő is olyan-e, mint a leányzó, akiről az Énekek Éneke szól?*”⁶¹⁷; „*István lecsapta az újságot. Valami atavisztikus, kétségbeesett gesztus vetette szét a karját: úgy állott ott, mint egy próféta a siratófal tövében, némán jajongva*”⁶¹⁸; „*A kerekas kút terméskőből rakott peremén megpihenhetett volna a Messiás, ihatott volna egy kortyot a számáriabeli asszony korsójából.*”⁶¹⁹. „*Legelőbb volt a kert*” – e bibliai hangulatú nyitó mondattal kezdődik a kötet, de az idő múlásának leírása is a Szentírás fordulataival rokonítható: „*És hirtelen reggel volt. ...és akkor máris kinn volt a reggeli az ablak alatt a kertben.*”⁶²⁰

Lesznai stílusának jellegzetessége a magyar és szláv tájnyelvi (pl. babinec, cingalka, hapajkás), illetve a német társasági kifejezések és a héber-jiddis eredetű szavak (pl. fájn, macher, ganef, grosszducent) beemelése a szövegbe. Ez az univerzalitás, és a minél szélesebb körkép megvalósulását szolgálja. Másként kell beszélniük a faluközösség magyarul alig tudó szlovák parasztjainak, és másként a kávéházakban vitatkozó értelmiségieknek. A tartalom és forma összhangjára való törekvés a beszédmód hitelességében is tökéletesen megvalósul a regény lapjain.

---

⁶¹¹ Lesznai 1966. I/120. old.

⁶¹² Lesznai 1966. I/203. old.

⁶¹³ Lesznai 1966. I/206. old.

⁶¹⁴ Lesznai 1966. I/298. old.

⁶¹⁵ Lesznai 1966. I/103. old.

⁶¹⁶ Lesznai 1966. I/139. old.

⁶¹⁷ Lesznai 1966. I/672. old.

⁶¹⁸ Lesznai 1966. II/93. old.

⁶¹⁹ Lesznai 1966. II/103. old.

⁶²⁰ Fehéri 2007. 57. old.

10. „*Íme, minden megérett, / Íme, minden betellett / S le még semmi se hullt*”⁶²¹ -

Összegzés

1. Az ornamentika, az ornamentalitás Lesznai egész életművében központi elv, minden műfajban tetten érhető axióma. Ezen alapult alkotótevékenységének egésze. Több és más volt, mint módszer, megközelítésmód, formai vagy műfaji megoldás. Lesznai számára az ornamentika világnézet volt. A disszertáció az életmű különböző területeinek elemzésével igazolta az ornamentális szemlélet folyamatos és meghatározó jelenlétét, és vallásos ihletettséggű világképpé válását, amelyben Lesznai – valódi otthona nem lévén – virtuális otthonra talált.

2. Lesznai a világ formába kerekítésén, a sors ornamenssé váltásán dolgozott. Animista felfogása szerint nemcsak az embereknek, de minden élőnek lelke van, sőt a teremtett konkrétumok is magukba zárt üzeneteket hordoznak. Egy örök, időn és téren kívül álló abszolútum foglal magában minden valaha voltat és majdan leendőket. Ebben az ősi állapotban élet és művészet érintkeznek, egyek, azonosak. Anyag, szellem és a lélek gyökerei találkoznak. A dolgok azonban nem maradhatnak ebben az ősi állapotukban, meg kell valósulniuk, formát kell öltetniük, anyaggá kell válniuk – egyéniesülniük kell. E csoda – a megvalósulás – az alkotó által következhet be, a teremtő személyiség és a minden közti áttörés eredményeként. Az alkotás nem más, mint visszaemlékezés egy ősi, az abszolútumra. Ennek átélésével egy új konkrétum születik. A tökéletes harmóniát hordozó forma szintetizálja a technikai gesztus tökéletességét a tartalommal. Ennek a legelemibb, de egyben legtökéletesebb megvalósulása az ornamens. Minden így teremtett forma önmagában is kész, lezárt egész, amely belesimul az egységbe, a nagy harmóniába.

3. Ez a saját világ mellérendelő természetű: benne mindennek és mindenkinek saját, és csak neki rendelt és szentelt helye van, kételytelenül és visszavonhatatlanul része az univerzumnak. Ez az alá- és fölérendeltségi viszonyokat nélkülöző, hierarchia mentes, mellérendelő világ magától értetődő, és nem ismeri a Dolgok közti feszültséget. Csak a Dolgok örömét. Éppen ezért könnyelműsége és könnyedsége csábít, mentesít a döntés, az állásfoglalás feladata alól. Nem

---

⁶²¹ *Elvihartzott május* In: Lesznai 1967. 36 old.

ítél és nem ítéltet. Lesznai kedvelt műfajai éppen azok a területek, amelyekben a legnagyobb szabadság adatik meg a szerzőnek és befogadónak egyaránt. A mese csodákkal szomszédol, a versek születésénél az ember szíve csak megtelik vágygal, és kiárad, az ornamentális képek pedig a legnagyobb szabadság világát jelentik.

4. Lesznai ezt az olyannyira áhított ornamentális rendet festette, hímezte, írta – versben és prózában – egész életében. Az otthonteremtés- és keresés, a valahová tartozás vágya, egy saját törvényei szerint működő világ létrehozása így vált alkotótevékenységének fő céljává. Nem véletlen, hogy Lesznai éppen az enteriorművészet felé fordult és legjelentősebb terveit – párnákat, futókat, falvédőket, ruházati kiegészítőket, tapétaterveket – e műfajban alkotta meg. Lakhatóvá, élhetővé kívánta tenni e világot, igyekezett berendezkedni itt különböző formákban: virágokat és gyümölcsöket dúsan ontó terveiben, képesesében és manufaktúrájában lakásművészeti kellékeinek létrehozásával. Otthont keresett és teremtett szellemi és spirituális értelemben a felvidéki Körtvélyesen, a családi kúriában, a Csaba-utcai szalonban, a Vasárnapi-kör összejövetelein Budapesten és Bécsben, majd pedagógusként művészeti óráin Budapesttől az Egyesült Államokig. Egy saját világot teremtett akkor is, mikor nagyregényében megrajzolta a századelő Magyarországnak monumentális freskóját.

5. A formába (meg)váltás, az ornamenssé kerekítés, a harmónia megteremtése a cél – a biztos világ létrehozása. A formák nyújtotta hit. Talán csak annak kell ilyen erősen meghatározott személyes és művészi cél, akinek labilis a külső világa. Keresnie kell hát egy pontot, ahol forma és tartalom kételytelenül egy – ahol minden önmagát teljesülten jelenti, ahol minden egyértelmű. Erre kellett Lesznainak a Kert, a saját univerzum. Csak itt lelte meg azt az érzést, hogy van egy nagy Rend, és benne sorsa teljesedett önmagát jelenti. Eggyé válik fáival, virágaival, léte összeforr a természet változásaival. Hite minden porszemet áthat. Panteista és természetimádó, mágikus és misztikus.

6. Csak az alapít vallást, teremt egy új vallásosságot, akinek nincs más útja. Lesznai kifeszítve lebegett két világ között: ősei hitét elvesztette, formálisan meglévő hitéhez nem volt köze. Áhította a rendet és a transzcendenciát. Az elveszített vallásai helyébe egy új vallásosságot teremtett, ez volt az ornamentális. Kortársai közül sokan és sokszor beszéltek egy új típusú vallásosság szükségességéről, de az igazi vallásalapító Lesznai Anna volt. Lesznai a vallási

elkötelezettség szintjére emelte ornamentális szemléletét, kidolgozva hitelvei rendszerét. A vallásossággal megegyező magatartás igazolható e világgép egész életére kiható teljességével és jelentőségével, a felé irányuló áhítattal, a szinte liturgikus foglalatossággal, sőt szóhasználatával és megfogalmazásmódjával is. Lesznai számos személyes és művészetpszichológiai ok miatt vágyta azt a rendet, amelyet ez a szigorú formaelvű, a vallás szintjére emelt világgép nyújtani tudott számára, és amely egyébként olyan fájóan hiányzott volna életéből. Mély, soha nem múló elkötelezettséggel vallotta az ornamentalitást: azt, hogy forma és tartalom tökéletes megvalósulása túlmutat önmagán, és az abszolútummal, a világformáló akarattal, a túlannáról származó tudással köt össze bennünket. A cél a teljességre törekvés, egy új egység megszületése, a megformázás, teljessé tétel és megvalósulás. Lesznai e törekvéseket az emberi lét egyetlen és kizárólagos értelmének tartotta. A vallás is ezen odaigyekező eszköze volt számára.

7. Nyitott és nyílt, egyenes, minden előítéllettől és konvenciótól mentes személyisége, legendásan szeretetteljes lénye, magával ragadó egyénisége mindenkit megbabonázott. Talán az egyetlen volt, aki egyszerre tudott közös hangot találni a Nyugat és a Nyolcak társaságával, a Vasárnapi Kör tagjaival vagy éppen Kassákkal és csoportjával. Akit muszáj volt szeretni. Bár néha nehéz volt, főleg ha a férjnek kellett e szociabilitási rohamokat elviselnie. Életművének jelentős részét a barátoknak, pályatársaknak a művészi, alkotói eredményeihez való hozzájárulása jelenti. A velük töltött idő, az értő odafigyelés, a csodálatos beszélgetőpartneri képességei és szellemi-érzelmi-fizikai gondoskodása (éppen amivel kellett: mazsolás tejeskaláccsal, szerelemkenyérrel vagy egy kosár falusi almával) sokakat hozzásegített kiteljesedésükhöz és sikerükhöz. Lesznai személyiségétől mi sem állt távolabb, mint az ítéletmondás, a viszonyok kategorikus meghatározottsága. Ő ornamentális megváltást ad a dolgoknak, bábáskodik e formákba kerekített világ felett. Szeretetteljes és elnéző. Megértő és simogató

8. A világot látványokban, ornamensekben és formákban átélő, érzékelő és felfogó Lesznainak nemcsak világgépe, világlátása és világnézete, hanem világ-képe, világ-látása és világ-nézete volt. Bármely élethelyzetben domináló kreatív személyiségét, alkotói habitusát és művészi szenzibilitását mindennél jobban jellemzi a vizuális percepció jelentőségének hangsúlyozása, a látás élvezete és a látvány dicsérete, ami írásaiban (naplójában, regényében, sőt kritikáiban) is visszatér. Nagyon erős vizuális képességekkel megáldott alkotóként sokszor találunk olyan

leírásokat, amelyek látványok, kompozíciók verbális rögzítésére törekszenek, pontos színelnevezésekkel és szavakkal formáznak, festenek – az ornamentális teljes eszköztárát bevetve, néhol kis magyarázó ábrák segítségével felvázolva a leendő kompozíciót. Látásmódja fragmentált, mellérendelő: nem hierarchiát és szerkezeteket lát, hanem egymás mellé rendelt formákat és színeket. Ez több mint tudás kérdése. Csak az lát így, aki hittel vallja, hogy a formák többek önmaguknál.

9. Lesznai vágya volt a rend, kereste azt a világot, amelyben a döntések felelősségét a világrend átveszi, s az etikai és vallási támaszok szigorú keretek között tartják az egyént, a bölcsőtől a koporsóig mintegy ráhába feszítik élete menetét. Ahol nincsenek kételyek, ahol minden egyértelmű – sőt, alá és fölrendelt. Ahol nincs feleslegesség, ahol a látszat fedi a lényegét. Ahol a szó egyértelmű, természetes és tiszta. Így szeretett volna Lesznai írni is: egyszerű állító mondatokban, az egyes konkrét dolgokról. Egyenesen, kristálytisztán, magától értetődően, magukba zárt formákkal, mégis ezer asszociáció felé nyitva utat. Művei szomszédolnak egymással, a kemény héjú egységek egymás mellé kerülve összekapcsolódnak: motívumok és fordulatok járnak keresztül-kasul a naplók, a mesék, a versek, sőt a képmesék között is. Minden bele van szöve a világmindenség szőnyegébe. Minden mindennel rokon, lélekvalósággal telített.

„Mindig van hét kásahegy és három tövises rézkapu a cél előtt” – mondogatta gyakran Lesznai. Az életmű mégis egy minden felmerülő nehézséggel megküzdő vagy azokon felülemelkedő, talpon maradó, kiegyensúlyozott személyiség képét sugallja, akiből teljességgel hiányzik a harag, a düh, a számonkérés és a csalódottság tulajdonsága. Tüze és vitalitása van. Kortársai és mai olvasói, értői, műveinek rajongói, sőt a kutatók sem tudják kivonni magukat ereje alól.

Személyes tragédiája, hogy csak rövid időre adatott meg neki az igazi otthon, az a rend, rendezettség és nyugodt kiegyensúlyozottság, amire mindig is vágyott. A többlakos élet, a két emigráció gyakorlati nehézségei mellett, csapongó, szétszórt, dinamikus kreativitása és a feladatokat elodázni hajlamos személyisége nem engedte a folyamatos, egyenletes munkát: nem kedvezett egy pontosan meghatározott, kigondolt és megtervezett életprogram végrehajtásának –

a külső és belső Rendnek. Képessége, tehetsége, művészi lehetőségei adottak voltak egy sikeres, kimagasló életmű megteremtéséhez, ám a megvalósításhoz szükséges következetes, önmagával szemben szigorúbb – célra tartóbb – személyiség, a megfelelő gazdasági környezet, illetve az Otthon stabilitása és nyugalma hiányzott. Ennek hiányában az életmű – bár sokszínűségében lenyűgöző –, mégis fragmentált és egyenetlen maradt, miközben Lesznai olyan csúcsteljesítményeket hozott létre, mint a *Kezdetben volt a kert* című regénye, ornamentális tervei vagy éppen pedagógiai munkássága.

A disszertáció az életmű különböző területeinek elemzésével igazolta az ornamentális szemlélet folyamatos és meghatározó jelenlétét, és vallásos ihletettségű világképpé válását, amelyben Lesznai – valódi otthona nem lévén – virtuális otthonra talált.

Ő, aki borul és kenyérül osztotta el magát, akinek az árnyékában oly sokan elfértek, és hazataláltak, ha hozzá értek, az 1930-as évek közepén egy utolsó esélyt adott a világnak és magának: az idősebb és fiatalabb Bohus cukrászmestertől leckéket vett. A Petőfi Irodalmi Múzeumban megtalálható jegyzeteiből⁶²² tudjuk, hogy töltött mézeskenyeret és kalácsot (kávéfonatnak és briósnak) már biztosan cukrász-módra tudott sütni. Hogy mindenkinek jusson: az élethez, a bíráshoz – lírában és szerelemben. Rá azonban már senki nem gondolt. Nem volt miért, kiért maradnia – de mégis mindent itt hagyott nekünk.

Lesznai most is, mint egész életében, ugyanazt, a lehető legtöbbet teszi: jó étvágyat csinál. Ét-vágyat. Az élethez. Hogy mindenki lakjon jól.

---

⁶²² PIM Kézirattár, V. 3670/17/2 és V. 3670/17/1

11. Mellékletek

Lesznai Anna életútja

1885. január 3.	<p>Moscovitz Geyza és Hatvany Deutsch Hermina második gyermekeként Budapesten megszületik Moscovitz Amália, művésznevén Lesznai Anna, akit barátai Málinak szólítanak.</p> <p>A Moscovitz család a tavaszi és nyári hónapokat a felvidéki Körtvélyesen fekvő birtokukon tölti, csak az őszi és a téli hónapokra térnek vissza Budapestre. A falu és a kúria Lesznai életére meghatározó hatással van.</p>
1902	<p>Házasságot köt Garay Károllyal, megszületik Károly nevű kisfia, majd röviddel ezt követően, 1903-ban elválnak férjétől.</p>
1904 –1907	<p>Bihari Sándornál és a Mintarajziskolában művészeti órákat vesz.</p>
1907	<p>Pesten Ferenczy Károlytól és Hollósy Simontól tanul festeni, Párizsban Lucien Simon iskolájába iratkozik be.</p>
1908	<p>Unokabátyja, Hatvany Lajos ösztönzésére versekkel mutatkozik be a <i>Nyugatban</i>, ahol ettől kezdve rendszeresen publikál.</p> <p>Kezdetét veszi mély, több évtizedes barátsága Balázs Bélával, sokakkal közeli kapcsolatba kerül a <i>Nyugat</i> köréből és a korszak szellemi élvonalából (Ady Endre, Kaffka Margit, Ritoók Emma, Berény Róbert, Kodály Zoltán, Bartók Béla).</p>
1909	<p>A <i>Nyugat</i> kiadásában megjelenik <i>Hazajáró versek</i> című kötete.</p> <p>Ez időben már ornamentális iparművészeti terveket készít, és manufaktúrájában kivitelezteteti őket.</p>
1911	<p>Csatlakozik az akkor alakult, Nyolcak néven ismertté vált művészkörhöz, majd vendégművészként vesz részt a kiállításukon a Nemzeti Szalonban.</p>
1912	<p>Több csoportos kiállításon szerepel iparművészeti terveivel és lakásművészeti munkáival, többek között Budapesten, Miskolcon, Aradon és Bécsben. Berlinben önálló kiállítással lép a közönség elé, és tanulmányokat folytat a Kunstgewerbeschulén.</p>

1913	<p>A bécsi Rosenbaum cégnél megjelenik első mesekönyve <i>A kis pillangó utazása Lesznán és a szomszédos tündérorszámban</i> címmel.</p> <p>Meghal hozzá nagyon közel álló édesapja, Moscovitz Geyza.</p> <p>Házasságot köt Jászi Oszkárral, akivel régi ismeretségben áll. Első közös gyermekük, Ferkó csecsemőkorában meghal.</p>
1915	<p>Megszületik fiuk, Jászi György.</p> <p>Lukács György hazatér Heidelbergből, ezt követően Balázs Béla naphegyi lakásában vasárnap délutánonként rendszeressé válnak tágabb baráti társaságuk, a Vasárnapi Kör filozófiai-etikai vitadélutánjai, melyeknek Lesznai alapítója és rendszeres részvevője lett.</p>
1916	<p>Hősi halált hal Moskovitz Iván, Lesznai rajongásig szeretett jogász bátyja, a Huszadik Század körének egyik vezető tagja.</p>
1917	<p>Megszületik Jászi András.</p>
1918	<p>Lesznai sokat foglalkozik mesekutatással, meseteóriával. E kérdésköröket taglaló fontos esszéje <i>Babonás észrevételek a mese és a tragédia lélektanához</i> címmel jelenik meg a Nyugatban. Kneréknél Gyomán megjelenik újabb verseskötete <i>Édenkert</i> és második mesekönyve, <i>Mese a bútorokról és a kisfiúról</i> címmel. A verseskötet saját tervezésű borítóval lát napvilágot, és a könyvészeti remekműként számon tartott mesekönyv illusztrációit, borítóját és beliveit is Lesznai maga tervezte és rajzolta.</p>
1919	<p>A Tanácsköztársaság idején Lesznai Anna a Közoktatásügyi Népbizottságon dolgozik, az alap- és középfokú iskolák művészeti-nevelési tanmenetét készíti el. A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe emigrál.</p> <p>Időközben házassága megromlik, 1920-ban hivatalosan is elválik Jászitól, ám életük végéig egymás bizalmasai, szellemi-lelki társai maradnak.</p> <p>Ekkor már hosszabb ideje él együtt a Vasárnapi Körben megismert Gergely Tibor grafikkussal.</p>
1922	<p>Bécsben megjelenik <i>Eltévedt litániák</i> című verseskötete Gergely Tibor borítójával.</p> <p>Élénk társasági életet él, a Vasárnapi Kör is újrászerveződik Bécsben.</p> <p>Nyaranta igen sok időt tölt körtvélyesi birtokán, ahol vendégül látja a kor</p>

	vezető művészeit, gondolkodóit.
1924	Meghal Deutsch Hermina, Lesznai édesanyja.
1925–30	Művészetében beköszönt az ún. bruegheli korszak, iparművészeti munkája háttérbe szorul, érdeklődése középpontjába a paraszti életképek kerülnek. Ebben az időszakban több csoportos kiállításon vesz részt Bécsben (Neue Galerie, Heller, Bukun, Österreichisches Museum). A Hagenbund tagja lesz.
1931	Hazatér Budapestre. Iparművészeti tervezést tanít Orbán Dezső Atelier nevű alkalmazott iparművészeti iskolájában.
1932	Megjelenik a <i>Virágos szerelem</i> című antológia, amelyet József Attila segítségével a magyar költészet legszebb szerelmes verseiből Lesznai Anna állított össze, és ő maga tervezte és rajzolta a kötet illusztrációit.
1932–1938	Több csoportos kiállításon vesz részt a Nemzeti Szalonban, a Műcsarnokban és az Ernst Múzeumban.
1939	Lesznai Anna és Gergely Tibor az Amerikai Egyesült Államokba emigrál, ahol Lesznai folytatja művészetpedagógusi tevékenységét. Előadásokat tart a magyar művészetről és iparművészeti kurzusokat vezet.
1945	Elsőszülött fia, Garay Károly egy katonai összetűzésben Körtvélyesen meghal.
1946-	Lesznai New Yorkban elindítja saját festőiskoláját. Újra előveszi nagyívű családregegyét, verseket ír és kialakítja újfajta hímzésstílusát.
1965	A Magyarok Világszövetsége meghívására első alkalommal látogat haza.
1966	Második magyarországi látogatásakor jelenik meg a <i>Kezdetben volt a kert</i> című regénye.
1966. október 2.	Lesznai Anna New Yorkban meghal.
1967. június 7.	Hamvait végakarátának megfelelően bátyja sírjában, a Kerepesi temetőben helyezik el. Irodalmi hagyatéka a Petőfi Irodalmi Múzeumba, míg képző- és iparművészeti munkái a hatvani Hatvany Lajos Múzeumba, illetve a Magyar Nemzeti Galériába kerültek.

12. Irodalomjegyzék

Hivatkozott művek jegyzéke és a hivatkozások feloldása:

Bajkay 2007: „Ott van a szépség, ahol az egyéniség” – Lesznai Anna bécsi művészkörben. In: Enigma 52. sz. (2007) 109-117. old.

Balázs 1982: Balázs Béla: *Napló I-II.* kötet. Válogatta és szerkesztette: Fábri Anna. Tények és tanúk sorozat, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982.

Brogyányi 1931: Brogyányi Kálmán: *Festőművészet Szlovenszkóban.* Kassa, Kazinczy Kiadóvállalat, 1931.

Fehéri 2007: Fehéri György: *Az egy és a kettő. A megváltás képességéről és lehetetlenségéről.* In: Enigma 2007. / 52. szám 57- 67. old.

Fenyő 1966: Fenyő Miksa: *Két regény - Két élet.* In: Irodalmi Újság 1966. december 15. - 1967. január 1. 8. old.

Földes 1966: Földes Anna: *Hazajáró regény* In: Kortárs, 1966, 1492. old.

Földes 2006: Földes Györgyi: „*Hadüzenet minden impresszionizmusnak...*”. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2006.

Földes 2007: Földes Györgyi: „*Mindenséggel szövött kárpit*” – *Hasonlat, szimbólum, metafora és ornamentika Lesznai Anna művészet- és irodalomfelfogásában.* In: Enigma 51. 151-158. old.

Földes 2009: Földes Györgyi: „*Hogy engem lássál nézd meg kedves a kertet*”. *A női én és a metafizikai én Lesznai Anna lírájában.* In: Nő, tükör, írás. Értelmezések a 20. század első felének

női irodalmáról. Szerkesztette: Varga Virág és Zsávolya Zoltán. Ráció Kiadó, Budapest, 2009. 377-392. old

Fülep 1988: Fülep Lajos: *Egybegyűjtött írások I.* kötet. Szerk.: Tímár Árpád. MTA, Budapest, 1988.

Fülep 1992: *Fülep Lajos levelezése II. 1920-1930.* Szerk.: F. Csanak Dóra. MTA Könyvtára - MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 1992.

Gerelyes 1967: Gerelyes Ede: *A magyar múzeumügy a két forradalom időszakában. 1918-1919.* Budapest, 1967.

Gudenus 1990: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája.* I. kötet A-J Natura kiadó, 1990. Összeállította: Gudenus János József

Hatvany 1985: *Hatvany Lajos levelei.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Horváth 1966: Horváth Zoltán: *Lesznai Anna: Kezdetben volt a kert.* In: *Kritika*, 1966 /7. sz. 52. old.

Jászi 1991: *Jászi Oszkár válogatott levelei.* Szerk.: Litván György és Varga F. János. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991.

Jászi 2001: *Jászi Oszkár naplója 1919–1923.* Szerk.: Litván György. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2001.

Lenkei 2003: *Lapok a „Mindenes könyv”-ből. Tolnay Károly levelezéséből és naplófeljegyzéseiből (II.)* Közzéteszi: Lenkei Júlia. In: *Holmi*, 2003/február, 203.

Lenkei 2007: Lenkei Júlia: *New York – Princeton – Vasárnap.* In: *Enigma* 52. 46-56. old.

Lesznai 1913: Lesznai Anna: *Háziipar és népművészet*. In: Magyar Iparművészet. XVI. Évf. 1913. 369-376. old.

Lesznai 1966: Lesznai Anna: *Kezdetben volt a kert*. 1966, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, I-II. kötet

Lesznai 1967: Lesznai Anna: *Köd előttem, köd utánam. Válogatott versek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967.

Lesznai 1976: Lesznai Anna: *A tervezés művészete*. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek, Hatvan, 1976.

Lesznai 1978: *Lesznai Képeskönyv*. Szabadi Judit és Vezér Erzsébet utószavával. Corvina Könyvkiadó, Budapest, 1978.

Lesznai 1985: Lesznai Anna: *A dolgok öröme*. Válogatta: Vezér Erzsébet. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Lesznai 2007.1 : „*A múlt rongyszédője vagyok*” – *Adalékok a Kezdetben volt a kert című regény keletkezéstörténetéhez*. Forrásközlés: Török Petra. In: Enigma 2007. / 52. 40-45. old.

Lesznai 2007: Lesznai Anna: *Idődíszítés – mesék és rajzok*. Szerk.: Szilágyi Judit. Petőfi Irodalmi Múzeum, Hatvany Lajos Múzeum és a Nemzeti Tankönyvkiadó kiadása, Budapest, 2007.

Lesznai 2010: *Sorsával tetováltan önmaga. Válogatás Lesznai Anna naplójegyzeteiből*. Petőfi Irodalmi Múzeum – Hatvany Lajos Múzeum Budapest 2010. Válogatta, jegyzetekkel ellátta, a mellékleteket és az illusztrációs anyagot összeállította: Török Petra

Major 1980: Major Ottó: *Egy lélek lobogása*. In: Értelmem és szenvedély. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó 1980.

Markója 2007: Markója Csilla: *Három kulcsregény és három sorsába zárt „Vasárnapos” – Lesznai Anna, Ritoók Emma és Kaffka Margit találkozása a választúton.* In: Enigma 2007. / 52. szám 67- 109. old.

Nyolcak 2010: *A Nyolcak.* Katalógus. Szerk.: Markója Csilla és Bardoly István. Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 2010.

Popper 1983: Popper Leó: *Esszék és kritikák.* Szerk.: Tímár Árpád. Magvető, Budapest, 1983.

Szilágyi 2007: *Mese – világ – kép – Lesznai Anna meséi.* In: Enigma 2007. / 52. szám 130- 146. old.

Szilágyi 2009: *A mese mint világnézet és műfaj. Lesznai Anna – mesén és túl...* In: Nő, tükör, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról. Szerkesztette: Varga Virág és Zsávolya Zoltán. Ráció Kiadó, Budapest, 2009. 332-347. old

Az Utak III. 2009: „Az utak elváltak.” *A magyar képzőművészet új utakat kereső törekvéseinek sajtóvisszhangja.* I-III. Szerk.: Tímár Árpád. Janus Pannonius Múzeum - MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Pécs, 2009.

Vasárnapi Kör 1980: *A Vasárnapi Kör – Dokumentumok.* Szerk.: Karádi Éva - Vezér Erzsébet. Gondolat Kiadó, Budapest, 1980.

Vezér 1979: Vezér Erzsébet: *Lesznai Anna élete.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Vezér 2004: Megőrzött öreg hangok. Válogatott interjúk. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2004.

Zsávolya 2009: Zsávolya Zoltán: *Szövegalapzat, műfajiság, autonómia. Lesznai Anna nagyregénye mint élet(műv)ének foglalatata.* In: Nő, tükör, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról. Szerkesztette: Varga Virág és Zsávolya Zoltán. Ráció Kiadó, Budapest, 2009. 377-392. old

Lesznai Anna nyomtatásban megjelent művei

Önálló kötetek:

- *Hazajáró versek.* Nyugat kiadása, Budapest, 1909 (Saját tervezésű borítóval)
- *A kis pillangó utazása Lesznán és a szomszédos Tündérorszámban* Brüder Rosenbaum kiadásában, Bécs, 1913, majd Móra Könyvkiadó Bp., 1978 (Saját tervezésű borítóval és illusztrációkkal)
- *Édenkert.* Kner, Gyoma, 1918 (Saját tervezésű borítóval)
- *Mese a bútorokról és a kisfiúról.* Kner, Gyoma, 1918 (Saját tervezésű borítóval és illusztrációkkal)
- *Eltévedt litániák.* Libelli Verlag, Bécs, 1922 (Borítót tervezte: Gergely Tibor)
- *Virágos szerelem.* Magyar szerelmes versek gyűjteménye. Pantheon, Budapest, 1932
Rajzolta és összeállította: Lesznai Anna (József Attila segítségével)
- *Spätherbst in Eden.* Stahlberg, Karlsruhe, 1965
- *Kezdetben volt a kert.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1966. (Saját tervezésű védőborítóval)
- *Köd előttem, köd utánam.* Válogatott versek. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967
- *A tervezés művészete.* Hatvany Lajos Múzeum Füzetei, Hatvan, 1976
- *Lesznai-Képeskönyv.* Szabadi Judit és Vezér Erzsébet utószavával. (Válogatta: Gergely Tibor) Corvina Kiadó, Budapest, 1978
- *Dolgok öröme.* Versek. (Válogatta: Vezér Erzsébet). Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985
- *Idődíszítés.* Mesék és rajzok. Szerkesztette, a szöveget gondozta és a kísérő tanulmányt írta: Szilágyi Judit. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, Hatvany Lajos Múzeum és a Nemzeti Tankönyvkiadó kiadása, 2007
- *Sorsával tetováltan önmaga.* Válogatás Lesznai Anna naplójegyzeteiből. Petőfi Irodalmi Múzeum – Hatvany Lajos Múzeum Budapest 2010. Válogatta, jegyzetekkel ellátta, a mellékleteket és az illusztrációs anyagot összeállította: Török Petra

Nyomtatásban, de nem könyv alakban megjelent mesék:

- Mese az eperszemnyi szívről. *Új Világ* 1919. I. évf. 2. szám 89–103. old.
- Kis mese a szent néniről és a csodatévő cipőkenőcsről. *Testvér* II. évf. (1925) 1. szám 18–21. old.
- Mese a piros „Holnap tojásról”. *Testvér* II. évf. (1925) 4–5. szám 113–124. old.
- Miért piros az alma? *Kassai Napló* 1922. április 23.
- Miért fázik a Hold? *Kassai Napló* 1922. április 30.
- Miért esik az eső? *Kassai Napló* 1922. május 6.
- Miért gyűrött a nagymama keze? *Kassai Napló* 1922. május 13.

Lesznai Anna írásai egyéb, gyűjteményes kötetekben:

- *A Nyugat Almanachja*. Nyugat kiadása, Budapest, 1912. 58. old.
- *A zsidókérdés Magyarországon*. A Huszadik Század Könyvtára 64. kötet, Budapest, 1917, 354–358. old.
- *Könyvek könyve – 87 magyar író vallomása olvasmányairól*. Összeállította: Kőhalmi Béla. Lantos kiadása, Bp. 1918. Lesznai: 111–118. old.

Lesznai Anna egyéb, folyóiratokban megjelent, jelentős írásai, esszéi, kritikái:

- *Adyról*. In: *Nyugat*, 1909 I. 543-545. old.
- *Az én kertemből. Juhász Jenő verseskötete*. In: *Nyugat*, 1910. II. 1914-1916. old.
- *Emberek a kövek közt. Tormay Cecil regénye*. In: *Nyugat*, 1911. I. 598-599. Old.
- *Háziipar és népművészet*. In: *Magyar Iparművészet*. 1913. 369-376. old.
- *Életsiratás. Kassák Lajos novellái*. In: *Nyugat*, 1913 I. 70-72. old.
- *Balázs Béla: Játékok*. In: *Nyugat*, 1917. I. 1045-46. old.
- *Babonás észrevételek a mese és a tragédia lélektanához*. In: *Nyugat*, 1918. II. 55-68. old. XI. évf. júl. 1.
- *Kakuk Marci az édeni csirkefogó. Tersánszky Józsi Jenő legújabb regényéről*. In: *Nyugat*, 1934. I. 338-341. Old.

- *Török Sophie, a félelem költője.* In: Nyugat, 1934. II. 473-475. Old.
- *Társ szerzőség a lírában.* In: Nyugat, 1935. I. 142-143. old.
- *Várnai Zseni versei.* In: Nyugat, 1935. II. 50-52. Old.
- *Ünneprontó. Vészi Endre versei.* In: Nyugat, 1937. I. 304-306. Old.
- *Az úrifű, aki a paradicsomban járt. Honti János mesegyűjteménye.* In: Nyugat, 1938. I. 301-303
- *Meredek út. Radnóti Miklós versei.* In: Nyugat, 1939. I. 121-13. Old.
- *A romantikus Kassák. Kassák Lajos új regénye: Az utak ismeretlenek.* In: Nyugat, 1943. I. 271-274. old.
- *Önéletrajz.* In: Élet és Irodalom 1985/1. 12 (1959)

Illusztrációk, borítótervek:

- *Hazajáró versek.* Nyugat kiadása, Budapest, 1909 (Saját tervezésű borítóval)
- Bartók Béla: *Négy siratóének.* Rózsavölgyi és Társa, Budapest, 1911 (Magyar és francia kiadás más-más borítóval)
- Balázs Béla: *Misztériumok.* Nyugat kiadása, Budapest, 1912
- Ady Endre: *A magunk szerelme.* Nyugat kiadása, Budapest, 1913
- *A kis pillangó utazása Lesznán és a szomszédos Tündérorszámban* Brüder Rosenbaum kiadásában, Bécs, 1913, majd Móra Könyvkiadó Bp., 1978 (Saját tervezésű borítóval és illusztrációkkal)
- Ady Endre: *Ki látott engem?* Nyugat kiadása, Budapest, 1914
- *Édenkert.* Kner, Gyoma, 1918 (Saját tervezésű borítóval)
- *Mese a bútorokról és a kisfiúról.* Kner, Gyoma, 1918 (Saját tervezésű borítóval és illusztrációkkal)
- Balázs Béla: *Der Phantasie-Reiseführer, das ist ein Baedeker der Seele für Sommerfrischer.* Paul Zsolnay Verlag, Bécs–Berlin–Lipcse, 1925
- Lesznai Anna: *Kezdetben volt a kert.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1966. (Saját tervezésű védőborítóval)

A disszertáció megírásához felhasznált elsődleges források (levéltári és művészeti-gyűjteményi anyag) magyarországi közgyűjteményekben:

- Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma (Budapest)
- Hatvany Lajos Múzeum (Hatvan)
- Janus Pannonius Múzeum (Pécs)
- Magyar Nemzeti Galéria (Budapest)
- Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (Budapest)
- Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (Budapest)
- Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézete (Budapest)
- Nógrádi Történeti Múzeum Mihályi Gyűjteménye (Salgótarján)
- Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (Budapest)
- Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti Tára és Kézirattára (Budapest)
- Városi Képtár – Deák Gyűjtemény (Székesfehérvár)
- Városi Könyvtár – Könnö László hagyaték (Tamási)

További felhasznált irodalom:

„Az utak elváltak.” *A magyar képzőművészet új utakat kereső törekvéseinek sajtóvisszhangja.* I-III. Szerk.: Tímár Árpád. Janus Pannonius Múzeum - MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Pécs, 2009.

A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. I. kötet A-J. Szerk.: Gudenus János József. Natura kiadó, Budapest, 1990.

A Nyolcak. Katalógus. Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 2010. Szerk.: Markója Csilla – Bardoly István

A Vasárnapi Kör – Dokumentumok. Szerk.: Karádi Éva - Vezér Erzsébet. Gondolat Kiadó, Budapest, 1980.

A zsidókérdés Magyarországon. A Huszadik Század Könyvtára 64. kötet, Budapest, 1917.

Ady Endre levelei II. kötet. (1909-1913). Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1983. Szerk.: Belia György

Antal Frigyes: *Iparművészeti kultúra.* In: Huszadik Század, 1919. 40-42. old.

Az úri Magyarország- Az elitektől a kishivatalnokig. Szerk.: Léderer Pál, ELTE Szociológiai Intézet, Budapest, 1993.

Babarczy Eszter: *Kertekről.* In: A ház, a kert, az utca. József Attila Kör - Balassi Kiadó, Budapest, 1996. 229-242. old.

Bajkay Éva: „*Ott van a szépség, ahol az egyéniség*” – *Lesznai Anna bécsi művészkörben.* In: Enigma 52. sz. (2007), 109-117. old.

Bajkay Éva: *Lesznai Anna kiállítása.* MNG kiállítási katalógus. Budapest, 1976.

Balassa Péter: *A családfa-vágás nehézségei. Gondolatok Bereményi Géza Legendáriumáról és a családregegy-írásról.* In: Jelenkor, 1978/12.

Balassa Péter: *Nádas Péter.* Kalligram Kiadó, Pozsony, 1997.

Balázs Béla: *Hét mese.* Kozma Lajos rajzaival. Kner Izidor, Gyoma, 1918.

Balázs Béla: *Lehetetlen emberek.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984.

Balázs Béla: *Lesznai Anna meséskönyve.* In: Nyugat, 1914. 1. 64–66.

Balázs Béla: *Napló* I-II. kötet (1903-1914,1914-1922). Tények és tanúk sorozat, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. Válogatta és szerkesztette: Fábri Anna

Balázs Béla: *Válogatott cikkek és tanulmányok*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.

Bálint Aladár: Figyelő: *Fényes Aladár új képei*. In: Nyugat, 1912, 21. sz. 693. old.

Barki Gergely: *Aki a „szférák zenéjére figyelt” – Berény Róbert és Lesznai Anna kapcsolatáról*. In: Enigma 51. (2007), 117-135. old.

Bauer Hilda: *Emlékeim. Levelek Lukácshoz*. Budapest, MTA Filozófiai Intézet, Lukács Archívum, 1985.

Bellák Gábor: *A historizmus és szecesszió népművészet-felfogása*. In: Lélek és forma. Magyar művészet. 1896-1914. A Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai, Budapest, 1986/2. 21- 26. old.

Bendl Júlia: *Lukács György élete a századfordulótól 1918-ig*. MTA Filozófiai Intézete, Budapest, 1994.

Berény Róbert: *A festői közlés*. In: Nyugat, 1913. 528-530. old.

Berény Róbert: *Lesznai Anna*. In: Fórum, 1932/10., 262-263. old.

Beszélgetés Lesznai Annával (1965. június 23.) (Kérdező: Vezér Erzsébet) In: Emlékezések. Irodalmi Múzeum, Budapest, 1967. 4-15. old.

Boldizsár Iván: *Máli és képeskönyve*. In: A korona napja. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 298-301. old.

Brogányi Kálmán: *Festőművészet Szlovénzkóban*. Kazinczy Kiadóvállalat, Kassa, 1931.

D'Alessandro, Marinella: *Az ezredik szó. Lesznai Anna költészete*. In: A magyar vers. Szerk.: Béládi Miklós – Jankovits József –Nyerges Judit. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Budapest, 1985. 177-182. old.

Dajaszásznéné Dietz Vilma: *Mezőkövesdi hímzsminták*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1953

Dienes Valéria: *Levél Lesznai Annának*. In: Nyugat II., 1910. 1088-1092. old.

Egri Mária: *Művészközösségek az 1900-as években*. In: Lélek és forma. Magyar művészet. 1896-1914. A Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai, Budapest, 1986/2. 27- 30. old.

Etnikum, nemzet, nemzettudat - Világosság 1988 /8-9. sz. (tematikus szám)

F.S: *Lesznai Anna kiállítása*. In: Diogenes, 1926. 3. sz. 15-16. old.

Fábry Anna: *A szép tiltott táj felé. A magyar írók története a két századforduló között (1795-1905)*. Kortárs Kiadó, Budapest, 1996.

Fehér Ferenc: *Balázs Béla meséi és misztériumai*. In: Balázs Béla: *Az álmok köntöse. Mesék és játékok*. (Előszó.) Magyar Helikon, Budapest, 1973.

Fehér Ferenc: *Nárcisszusz drámái és teóriái*. In: Balázs Béla: *Halálos fiatalság*. Előszó. Magyar Helikon, Budapest, 1974.

Fehéri György: *Az egy és a kettő. A megváltás képességéről és lehetetlenségéről*. In: *Enigma* 52. szám, (2007), 57- 67. old.

Felvinczi Takács Zoltán: *Magyar himzések. Berény Róbert kiállítása Berlinben*. In: *Nyugat*. 1912. II. k. 608-610. old.

Fenyő Miksa: *Följegyzések a Nyugat folyóiratról és környékéről*. Ontario, 1960

Fenyő Miksa: *Két regény - Két élet*. In: *Irodalmi Újság* 1966. december 15. - 1967. január 1. 8.-9 old.

Fogarassy Miklós: *Világosság/sötétség - Nádas Péter prózájáról*. In: *Életünk*, 1978/2. 151. old.

Földes Anna: *Hazajáró regény* In: *Kortárs*, 1966. 1491-94. old.

Földes Anna: *Olvasónapló helyett*. In: *Nagyvilág*, 1965. 1745-1748 old.

Földes Györgyi: *„Hadüzenet minden impresszionizmusnak...”- Impresszionizmusellenesség a Vasárnapi Körnél és a magyar avantgardistáknál*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2006.

Földes Györgyi: *„Hogy engem lássál nézd meg kedves a kertet”*. *A női én és a metafizikai én Lesznai Anna lírájában*. In: *Nő, tükör, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*. Szerk.: Varga Virág és Zsávolya Zoltán. Ráció Kiadó, Budapest, 2009. 377-392. old

Földes Györgyi: *„Mindenséggel szövött kárpit” – Hasonlat, szimbólum, metafora és ornamentika Lesznai Anna művészet- és irodalomfelfogásában*. In: *Enigma* 51. (2007) 151-158. old.

Frank János: *Lesznai Anna, a közművelő*. In: *Élet és Irodalom*, 1976. 39. sz. 12. old.

Franklin, Charlotte: *Anna Lesznai Artist and Children's writer* In: *Antiquarian Book Monthly Review* Vol. XIX. Nov., 1992. 502-503. és 506-507. old.

Fügedi Márta: *Mítosz és valóság. A matyó népművészet*. Hermann Ottó Múzeum, Miskolc, 1997.

Fülep Lajos és Kner Imre levelezése. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 17. Szerk.: Sümegi György. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 1990.

Fülep Lajos levelezése II. 1920-1930. Szerk.: F. Csanak Dóra. MTA Könyvtára - MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 1992.

Fülep Lajos levelezése VI. 1951–1960. Szerk.: F. Csanak Dóra. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2004.

Fülep Lajos: *Egybegyűjtött írások I. kötet.* Szerk.: Tímár Árpád. MTA, Budapest, 1988.

Fülep Lajos: *Lesznai Anna lírája. Az „Eltévedt litániák” alkalmából.* In: Nyugat, 1923. II. 282-290. old.

Fülep Lajos: *Művészet és világnézet. Cikk, tanulmányok 1920-1970.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976.

Gantner Brigitta Eszter: *Lesznai Anna és szellemi köre.* In: Enigma 51., (2007) 135-143. old.

Gerelyes Ede: *A magyar múzeumügy a két forradalom időszakában. 1918-1919.* Budapest, 1967.

Gluck, Mary: *George Lukács and his Generation 1900-1918.* Harvard University Press, 1991.

Gorilovics Tivadar: *A modern polgári családrégény.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1974.

Gráber Margit: *Emlékezések könyve.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1991.

Gyáni Gábor: *Az asszimiláció.* In: Valóság 1993/4. 18-27. old.

Haiman György: *A Kner család és a magyar könyvművészet.* Corvina Kiadó, Budapest, 1979.

Hajnal Anna: *Lesznai Annáról.* In: Köd előttem, köd utánam. Utószó. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967. 391-393. old

Hajnal Zsuzsa: *Pesti beszélgetés Lesznai Annával.* In: Magyar Nemzet, 1965 júl. 16. 4. old.

Hanák Péter: *A Kert és a Műhely.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1988.

Hatvany Lajos levelei. Szerkesztette és válogatta: Hatvany Lajosné és Rozsics István. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Heller Ágnes: *Lukács György és Seidler Irma. Portré-vázlatok az etika történetéből.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1976.

Honti János: *A mese világa.* Magvető Kiadó, Budapest, 1975.

Horváth Zoltán: *A magyar századforduló.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1974.

Horváth Zoltán: *Lesznai Anna: Kezdetben volt a kert.* In: Kritika, 1966 /7. sz. 52. old.

Illés Endre: *Beszélgetés Lesznai Annával*. In: Tükör, 1966. július 12. 28. sz., 23. old.

Illés Endre: *Máli*. In: Jelenkor, 1972. 6. sz. 494-497. old.

Jászi Oszkár naplója 1919–1923. Szerk.: Litván György. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2001.

Jászi Oszkár válogatott levelei. Szerk.: Litván György és Varga F. János. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991.

Jaumann, A.: *Neu-Ungarische Bunt-Stickereien von Anna Lesznai - Budapest* (Új magyar színes hímzések Lesznai Annától). In: *Stickerei Zeitung und Spitzen Revue*; 1912 december 1.; XIII. évf. 3. szám. 76-83. old.

Kafka Margit: *Hazajáró versek*. In: Nyugat, 1909. II. 326. old.

Kállai Ernő: *Új magyar piktúra 1900-1925*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1990.

Keserő Katalin: *A népi motívum metamorfózisához a képzőművészetben*. A népművészet tegnap és ma. (A Magyar Néprajzi Társaság 1976-os vándorgyűlésének előadásvázlatai) In: *Etnographia*: LXXXVIII. Évf. 1977. 120-135. old.

Kiss Gy. Csaba: *Polgárosodás, asszimiláció a családregényekben*. In: Közép-Európa. nemzetek, kisebbségek. Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1993.

Kodály levele Lesznai Annához. In: Élet és Irodalom, 1967. 25. sz. 2. old.

Komlós Aladár: *A szimbolizmus és a magyar líra*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.

Komlós Aladár: *Balázs Béla*. In: Táguló irodalom. Tanulmányok, esszék, kritikák. Magvető Kiadó, Budapest, 1967. 133-145. old.

Komlós Aladár: *Beszélni kezdenek a zsidóról*. In: Múlt és Jövő, 1927. 420-422. old

Komlós Aladár: *Magyar-zsidó szellemtörténet a reformkortól a Holocaustig*. (A magyar zsidóság irodalmi tevékenysége a XIX. században; Bevezetés a magyar-zsidó irodalomba). Múlt és Jövő Könyvek, Budapest, 1997.

Koós Judit: *Kozma Lajos munkássága*. Grafika, iparművészet, építészet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

Kovács Ákos: *A hatvani Grassalkovich kastély és vendégei*. In: Hevesi Szemle, 1977. március, 34-41. old.

Körner Éva: *Az 1919-es magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti intézkedései*. In: A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve. Budapest, 1951. 102-107. old.

- Kresz Mária: *A magyar népművészet felfedezése*. In: *Etnographia* 68/1. 1-33. old.
- Laczkó Miklós: *Tolnay Károly és szellemi kapcsolatai. (Popper Leó, Wilde János és Lesznai Anna)*. In: *A tudománytól a tömegkultúráig. Művelődéstörténeti tanulmányok. 1890-1945*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1994.
- Lendvai R. Ferenc: *Lukács György és Seidler Irma*. In: *Világosság*. 1975. 1. sz.
- Lengyel András: *A Vasárnapi Kör renegátja. A gondolkodó Ritoók Emmáról*. In: *Utak és csapdák. Irodalom és művelődéstörténeti tanulmányok*. Tekintet, Budapest, 1994. 7-77. old.
- Lengyel András: *Gnózis és utópia. (A naplóíró Sinkó Ervin.)* In: *Utak és csapdák. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Tekintet könyvek. Budapest, 1994. 77-102. old.
- Lenkei Júlia: *Lapok a „Mindenes könyv”-ből. Tolnay Károly levelezéséből és naplófeljegyzéseiből (II.)* In: *Holmi*, 2003/február, 196-216. old.
- Lenkei Júlia: *New York – Princeton – Vasárnap*. In: *Enigma* 52. (2007), 46-56. old.
- Lesznai Anna Emlékkiállítás*. Katalógus. Szerk.: Szabó Júlia és Vezér Erzsébet. Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan, 1975.
- Lesznai Anna kézimunkái*. In: *A ház*. 219. old. Műmelléklet: 201-204. old.
- Lesznai Anna kiállítása a Magyar Nemzeti Galériában*. Katalógus. Szerk.: Bajkay Éva. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1976.
- Lesznai Anna levele*. In: *Látóhatár*, 1956. 269-270. old.
- Lesznai Anna: *„A múlt rongyszedője vagyok” – Adalékok a Kezdetben volt a kert című regény keletkezéstörténetéhez*. Közlétesí: Török Petra. In: *Enigma* 52. (2007) 40-45. old.
- Lesznai Anna: *Idődíszítés. Mesék és rajzok*. Szerk.: Szilágyi Judit. Petőfi Irodalmi Múzeum-Hatvany Lajos Múzeum - Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007.
- Lesznai Anna: *Sorsával tetováltan önmaga. Válogatás Lesznai Anna naplójegyzeteiből*. Válogatta, jegyzetekkel ellátta, a mellékleteket és az illusztrációs anyagot összeállította: Török Petra. Petőfi Irodalmi Múzeum – Hatvany Lajos Múzeum, Budapest, 2010.
- Lesznai Anna: *„A legkülönbek közé tartozik”*. *Lesznai Anna visszaemlékezése Berény Róbertre*. Közreadja: Török Petra. In: *Enigma* 51. (2007) 107- 116. old.
- Lesznai Képeskönyv*. Szabadi Judit és Vezér Erzsébet utószavával. Corvina Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- Lőkös István: *Modell és regényhős. Borongay Anna Krezla Zászlókjában*. In: *Irodalomtörténet*, 1992/2., 290-298. old.

Lőrinczy Huba: *Vasárnapi Kör*. In: Válogatott bírálatok. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985., 219-225. old.

Lukács György levelezése (1902-1917). Szerk.: Fekete Éva - Karádi Éva. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1981.

Lukács György: *Balázs Béla és akinek nem kell. Válogatott tanulmányok*. Kner Izidor, Gyoma, 1918.

Lukács György: *Lesznai Anna új versei*. In: Ifjúkori művek. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977. 759-765. old.

Lukács György: *Megélt gondolkozás – Életrajz magnószalagon*. Interjúkat készítette: Eörsi István és Vezér Erzsébet. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989.

Lukács György: *Thomas Mann*. Hungária, Budapest, 1948.

Magyar nemesi családok. Összeáll.: Kempelen Béla. Budapest, 1913.

Major Ottó: *Egy lélek lobogása*. In: Értelmelem és szenvedély. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 122-126. old.

Mannheim Károly levelezése 1911-1946. Szerk.: Gábor Éva. Argumentum Kiadó-Lukács Archívum, Budapest, 1996.

Margócsy Klára, Csorbáné: *Lesznai Anna világképe 1922-ig verseinek motívumai alapján*. Budapest, 1983. (kandidátusi értekezés, kézirat)

Margócsy Klára: *Lesznai Anna költészete*. In: AAcadPaedNyíregyháza, 1987. 63-76. old.

Markója Csilla: *Három kulcsregény és három sorsába zárt „Vasárnapos” – Lesznai Anna, Ritoók Emma és Kaffka Margit találkozásai a válaszüton*. In: Enigma 52. (2007) 67- 109. old.

Megfestett álmok. Mese, látomás, álom a magyar művészetben. Katalógus. Szerk.: Keserü Katalin. Ernst Múzeum, Budapest, 2004.

Megőrzött öreg hangok. Válogatott interjúk. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2004.

Mihalik Gyula: *Lesznai Anna himzései*. In: Iparművészet 1911. 275. old.

Mihályi Gábor: *Az életkudarcok írója - Roger Martin du Gard élete és művei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.

Mravik László: *Báró Hatvany Ferenc műgyűjteményének története*. In: A Hatvanyak emlékezete. Szerk.: Horváth László. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 18., Hatvan, 2003. 113-266. old.

Natter, Tobias G.: *Der Hagenbund. Zur Stellung einer Wiener Künstlervereinigung.* In: Die verlorene Moderne – Der Künstlerbund Hagen 1900-1938. Schloß Halbturn, 1993. 9-27. old.

Németh Lajos: *A művészettudomány és a népművészet* In: Ethnographia LXXXVIII. Évf. 1977. 81-88. old.

Németh Lajos: *A századforduló művészetéről.* In: Lélek és forma. Magyar művészet. 1896-1914. A Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai, Budapest, 1986/2. 9- 11. old.

Néray Katalin: *A képzőművész Lesznai Anna.* In: Kritika. 1976/10. 29-30. old.

Novák Zoltán: *A Vasárnapi Társaság.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Nő, tükör, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról. Szerk.: Varga Virág és Zsávolya Zoltán. Ráció Kiadó, Budapest, 2009.

Nőíróink. Kalligram tematikus szám. 1998. 1-2. sz.

Ornamentika és modernizmus. Ernst Múzeumi Füzetek 2. Szerk.: Szikra Ágnes. Ernst Múzeum, Budapest, 2006.

Pályi András: *A családregény megírhatatlansága.* In: Kortárs, 1979/2.

Passuth Krisztina: *A Nyolcak festészete.* Corvina Könyvkiadó, Budapest, 1967.

Pictures with a needle. In: School Arts, 1950. 90-91. old.

Pók Lajos: *Szecesszió.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1972.

Popper Leó: *Esszék és kritikák.* Szerk.: Tímár Árpád. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983.

R.K.: *Lesznai Anna. Virágos szerelem.* In: Magyar Iparművészet, 1933. 73. old.

Regine Schmidt: *Künstler des Hagenbundes – Von der inneren in die äußere Emigration.* In: Die verlorene Moderne – Der Künstlerbund Hagen 1900-1938. Schloß Halbturn, 1993. 29-43. old.

Riegl, Alois: *Művészettörténeti tanulmányok.* Szerk.: Beke László. Balassi Kiadó, Budapest, 1998.

Rockenbauer Zoltán: *Új képek, új versek, új zene. A Nyolcak szövetségesei Adytól Bartókig.* In: Nyolcak. Katalógus. Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 2010. 70-89. old.

Rolla Margit. *A fiatal Kaffka Margit.* MTA Könyvtárának Közleményei, Budapest, 1980.

Rolla Margit: *Kaffka Margit II. Út a révig ...*MTA Könyvtárának Közleményei, Budapest, 1983.

Sármány Ilona: *A népművészet értelmezése a századforduló művészeti közgondolkodásában. A népművészet tegnap és ma. (A Magyar Néprajzi Társaság 1976-os vándorgyűlésének előadásvázlatai)* In: *Etnographia*, LXXXVIII. évf., 1977. 103-115. old.

Schweitzer Gábor - Schweitzer József: *A magyarországi zsidók és az izraelita felekezet jogállásának alakulása.* In: *Felekezeti egyházjog Magyarországon.* Unió Kiadó, Budapest, 1994. 215-244. old.

Silber, Michael K.: *A zsidók társadalmi befogadása Magyarországon. A kaszinók.* In: *Századok*, 1992/1. 113-142. old.

Simonovics Ildikó: *Lesznai Anna mesevilága.* In: *Tanulmányok Budapest múltjából.* XXVI. Szerk.: Szvoboda Gabriella. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 1997. 137-151. old.

Sinkó Ervin: *Az eltévedt litániákról.* In: *Tűz.* 1922; 1-3. sz. 140-141. old.

Sinkó Ervin: *Lesznai Anna költészete.* In: *Híd*, 1965. 29. sz. 613-633. old.

Somogyi Zsolt: *A magyar szecesszió bútorművészete.* Corvina Kiadó - Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2009.

Szabadi Judit: *A magyar szecesszió.* Corvina Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Szabadi Judit: *Lesznai Anna festői Édenkertje.* In: Budapest, 1977. 6. sz. 24-27. old.

Szabó Ervin levelezése. 1905-1918. Szerk.: Litván György és Szücs László. Kossuth Kiadó, Budapest, 1978.

Szávai János: *Az önéletírás.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1978.

Szávai János: *Roger Martin du Gard.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977.

Szecesszió. (Különszám) *Művészet*, 1975/12. sz.

Szecesszió. (Különszám). *Vigília*, 1973/11.

Szerep és alkotás – Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben. Szerk.: Nagy Beáta – S. Sárdi Margit. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997.

Szilágyi Judit: *A mese mint világnézet és műfaj. Lesznai Anna – mesén és túl...* In: *Nő, tükör, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról.* Szerk.: Varga Virág és Zsávolya Zoltán. Ráció Kiadó, Budapest, 2009. 332-347. old

Szilágyi Judit: *Mese – világ – kép – Lesznai Anna meséi.* In: *Enigma* 52. (2007) 130- 146. old.

Tolnay Károly: *Teremtő géniuszok. Van Eycktől Cézanne-ig.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1987.

Török Petra: „...kivágás a mágikus végtelen szőnyegéből” – *Lesznai Anna textilmunkái, hímzései és elfeledett manufaktúrája*. In: A gödöllői szőnyeg 100 éve. Tanulmányok a 20. századi magyar textilművészet történetéhez. Szerk.: Öriné Nagy Cecília. Városi Múzeum, Gödöllő, 2009. 76-85. old.

Török Petra: *Formába kerekedett világ. Lesznai Anna művészete és hagyatéka a hatvani Hatvany Lajos Múzeumban*. Hatvany Lajos Múzeum Füzetei 16. Hatvan, 2001.

Túlélők - Elitek és társadalmi változás az újkori Európában. Szerk.: Kontler László. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1993.

Vadas József: *Meseszöveg*. In: *Élet és Irodalom* 1976., 26. sz. 13. old.

Változás és állandóság - Tanulmányok a magyar polgári társadalomról. Szerk.: Karátson Endre és Várdy Péter. Hollandiai Mikes Kelemen Kör, 1989.

Varga József: *100 éve született Lesznai Anna*. In: *Új tükör*, 1985. 1. szám 23. old.

Varga József: *Az emberi panteizmus törvénye*. In: *Magyar Hírlap*, 1985. 2. sz. 6. old.

Varga József: Lesznai Anna: Kezdetben volt a kert. In: *Adytól máig*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970. 52-58. old.

Vezér Erzsébet: *Emlékezés Lesznai Annára*. In: *Kritika*, 1985/1. 19. old.

Vezér Erzsébet: *Lesznai Anna a Magyar Nemzeti Galériában*. In: *Magyar Hírek*, 1976. július 3.

Vezér Erzsébet: *Lesznai Anna élete*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979

Vezér Erzsébet: *Megőrzött öreg hangok. Válogatott interjúk*. Budapest, 2004.

Vezér Erzsébet: *Szeretném magam megmutatni*. Seneca Kiadó, Budapest, 1999.

Virginia Woolf: *Saját szoba*. Európa Kiadó, Budapest, 1986.

Vörös Károly: *Hétköznapok a polgári Magyarországon*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1997.

Wilheim András: *Mű és külvilág. Három írás Bartókról*. Kijárat Kiadó, Budapest, 1998.

Zelmanovic, Djordje: *A Krezla fiú esete Lesznai Annával*. In: *Élet és Irodalom*, 1994. 38. 1. 16-17. old.

Zemplén vármegye monográfiája- Magyarország monográfiája sorozat. Bp. 1905.

Zsávolya Zoltán: *Szövegalapzat, műfajiság, autonómia. Lesznai Anna nagyregénye mint élet(műv)ének foglalatata.* In: *Nő, tükör, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról.* Szerk.: Varga Virág és Zsávolya Zoltán. Ráció Kiadó, Budapest, 2009. 377-392. old

13. Képigyzék és képek

Porték Lesznai Annáról

1. Lesznai Anna 1910 körül; Székely Aladár felvétele; PIM Művészeti Tár, ltsz.: F. 2006.17.1
2. Lesznai Anna, 1960-as évek; magántulajdon
3. Lesznai Anna cigarettával, 1950-es évek; PIM Művészeti Tár, ltsz.: 2293
4. Lesznai Anna igazolványképe, 1930-as évek; PIM

A körtvélyesi kúria és parkja

1. A körtvélyesi kúria hátsó, a domboldal felé néző, hátsó homlokzata, 1900-as évek eleje (valószínűsíthetően Lesznai fehér vállkendőben, Iván bátyja lóháton, édesapjuk sétapálcára támaszkodva); magántulajdon
2. Lesznai Anna saját tervezésű borítója *Kezdetben volt a kert* című regényéhez; Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1966
3. Illusztráció A kis pillangó utazása Lesznán és a szomszédos Tündérországra című kötetből; Móra Könyvkiadó, Budapest, 1978
4. Gergely Tibor a körtvélyesi kastély teraszát ábrázoló illusztrációja Margaret Wise Brown *Kerék a kéményen* című mesekönyvéhez
5. A körtvélyesi kastély homlokzata a híres terasszal az 1910-es években; magántulajdon
6. Illusztráció a Mese a bútorokról és a kis fiúról című kötethez; Kner, Gyoma, 1918

Körvélyes - a falu világa

1. Körtvélyesi templomba menő parasztok. A felvételt Stanton Loomis Catlin, a Jászi fiúk amerikai barátja készítette a 30-as évek közepén a kastély előtti domboldalról lenézve a falu utcájára; magántulajdon
2. Az Ondova-part Körtvélyesnél; magántulajdon
3. Körtvélyes falu látképe a dombháton álló kúria kertjéből, 1920-as évek vége; magántulajdon
4. A kastély oldalszárnya a falu főtere felől nézve, 1910-es évek vége; magántulajdon

Lesznai Anna munka közben

1. Lesznai a körtvélyesi ház teraszán Gergely Tibor édesanyjával hímez, 1920-as évek vége; magántulajdon
2. Lesznai hímezésével a körtvélyesi ház teraszán, 1920-as évek vége; magántulajdon
3. Lesznai Körtvélyesen fest, 1920-as évek; magántulajdon

Lesznai Anna csládja

1. Jászi Andris és Gyuri gólyalábazni tanulnak a kúria kertjében, az 1920-as évek elején; magántulajdon
2. Moscovitz Geyza könyvtárszobájában, 1910 körül; magántulajdon
3. Hermin mama Lesznai fiaival, Jászi Andrással és Györggyel, 1920 körül; magántulajdon
4. Lesznai Anna elsőszülött fiával, Garay Károllyal, az 1910-es évek eleje; OSZK Kézirattára, Analekta 3697

Lesznai borítótervei

1. Lesznai Anna saját tervezésű borítója a *Hazajáró versek* című kötetéhez (Budapest, 1909, Nyugat kiadása)
2. Lesznai Anna terve az *Édenkert* című kötetéhez (Gyoma, 1918, Kner kiadása)
3. Lesznai Anna borítójának végső, megjelent változata Balázs Béla *Misztériumok. Három egyfelvonásos* című kötetéhez; Budapest, 1912, a Nyugat kiadása (újrakötött példány, a lapszéleken pár mm-es hiánnyal a vágás nyomán)
4. Lesznai Anna borítója Ady *Ki látott engem?* című kötetéhez (Budapest, 1914, Nyugat kiadása)

A kis pillangó utazása Lesznán

(Illusztrációk *A kis pillangó utazása Lesznán és a szomszédos Tündérországra* Bp., Móra Könyvkiadó, 1978; első megjelenése: Bécs 1913, Brüder Rosenbaum kiadásában)

1. Csodafa.
2. A terasz balusztrádjai
3. Borító
4. Terített asztal a teraszon

Mese a bútorokról és a kis fiúról

1.– 4: Lesznai Anna illusztrációi és borítója a *Mese a bútorokról és a kisfiúról* című mesekönyvhöz (1918; Gyoma, Kner Izidor kiadása)

Ornamentális hímzéstervek

Lesznai Anna ornamentális hímzéstervei az 1910-es évek első feléből

1. papír, vegyes technika; 570 x 430 mm; Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan, ltsz.: 75.18.1/b
2. papír, ceruza, gouache; 100 x 100 mm cm; Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan; ltsz.: 83.1.730
3. papír, ceruza, gouache; 240 x 180 mm; Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan; ltsz.: 83.1.1905
4. Ládatető terve; 1920-as évek; papír, ceruza, gouache; 470 x 880 mm; Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan, ltsz.: 83.1.2189 (a jelen illusztráció kivágat)

Paraszti életképek

1. Búcsújárók (vázlat), 1920-as évek eleje; papír, gouache, ceruza; 167 x 113 mm; Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan, ltsz.: 83.1.605
2. Búcsújárók (vázlat), 1920-as évek eleje; papír, gouache; 302 x 380 mm; Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan, ltsz.:83.1.2048
3. Meseillusztráció, 1920-as évek eleje; papír, ceruza, gouache; 300 x 215 mm; Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan, ltsz.: 83.1.1882
4. Búcsújárók Kolcs-Hosszúmezőn (vázlat), 1920-as évek eleje; papír, tus, pasztell; 300 x 180 mm; Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan, ltsz.: 83.1.1824

A pólyásbaba napjai

1. *A pólyásbaba napjai* című grafikai sorozat lapjai, 1920-as évek; papír, gouache; 256 x 375 mm; Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan; ltsz.: 75.109.4
2. *A pólyásbaba napjai* című grafikai sorozat egyik lapja, a hímzés terve, 1920-as évek; papír, gouache; 280 x 320 mm; Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan; ltsz.: 75.109.1
3. *A pólyásbaba napjai* című grafikai sorozathoz készített oldaldísz, 1920-as évek; papír, gouache; 268 x 150 mm; Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan; ltsz.: 75.94.1
4. *A pólyásbaba napjai* című grafikai sorozat lapjai, 1920-as évek; papír, gouache; 256 x 375 mm; Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan; ltsz.: 75.109.2

Meseillusztráció-vázlatok

1. Csodakastély, 1910-es évek; papír, ceruza, gouache; 144 x 212 mm; Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan; ltsz.: 83.1.674
2. Meseillusztráció-vázlat, 1910-es évek; papír, tus; 300 x 195 mm; Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan; ltsz.: 83.1.1607
3. Keleti mese, 1910-es évek; papír, ceruza, gouache; Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan
4. Meseillusztráció-vázlat, 1910-es évek; papír, grafit, színes ceruza; 120 x 168 mm; Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan; ltsz.: 83.1.712

Ornamentális növény- és állatvázlatok / 1

1. Baromfiudvarban; papír, ceruza; méret: 203 x 125 mm; Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan; ltsz.: 83.1.451
2. Ornamentális virágkompozíció, 1930-as évek; papír, grafit; 127 x 203 mm; Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan; ltsz.: 83.1.1217
3. CSodafa, 1930-as évek; papír, grafit; 127 x 203 mm; Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan;
4. Fantázia; papír, ceruza; méret: 200 x 126 mm; Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan; ltsz.: 83.1.248

Ornamentális növény- és állatvázlatok / 2

- 1-4. Állatfantáziák. Vegyes felkasírozott anyag; 1920-as évek; papír, ceruza, gouache; Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan